

ISSN 2075-1834

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

ВІСНИК

***Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна***

СЕРІЯ «ПРАВО»

ВИПУСК 36

Серія започаткована 2006 року

JOURNAL

of V.N. Karazin Kharkiv National University

SERIES "LAW"

ISSUE 36

Series founded 2006

Харків
2023

Вісник має на меті висвітлення широкого кола актуальних політико-правових проблем, серед яких: проблеми становлення і розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні; забезпечення прав людини; боротьби зі злочинністю і захисту громадського порядку; удосконалення національного законодавства та правозастосовної практики.

Для юристів, політиків, науковців і практичних працівників, аспірантів і студентів, а також усіх, хто цікавиться питаннями правової теорії та юридичної практики.

Вісник є фаховим виданням у галузі юридичних наук, Наказом Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток 1) включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук за спеціальностями: 081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність» і 293 «Міжнародне право».

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 22 від 11.12.2023 р.)

Редакційна колегія:

Голова:

Кагановська Т. Є., доктор юридичних наук, професор, Ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Заслужений юрист України, Україна, [orcid: https://orcid.org/0000-0002-4427-2038](https://orcid.org/0000-0002-4427-2038)

Заступники Голови:

Головко О.М., доктор юридичних наук, професор, проректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Заслужений юрист України, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8969-3517>

Пашков В. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, <http://orcid.org/0000-0001-9489-7768>

Редакційна колегія:

Кагановська Т. Є., доктор юридичних наук, професор, Ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Заслужений юрист України, Україна, [orcid: https://orcid.org/0000-0002-4427-2038](https://orcid.org/0000-0002-4427-2038)

Заступники Голови:

Головко О.М., доктор юридичних наук, професор, проректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Заслужений юрист України, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8969-3517>

Пашков В. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, <http://orcid.org/0000-0001-9489-7768>

Редакційна колегія:

Користін О. Є., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, заступник директора ДНДІ МВС України, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-9056-5475>

Сироїд Т. Л., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

Россіхіна Г. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8436-049X>

Йонца М., доктор габлітований, професор, професор факультету права і адміністрації Щецинського університету, Польща, <https://orcid.org/0000-0003-4982-8936>

Храмцов О. М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <http://orcid.org/0000-0003-0137-2626>

Житний О. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-0795-626X>

Серьогін В. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і муніципального права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-1973-9310>

Хіббітс Б., професор юридичного факультету Піттсбурзького університету, видавець і головний редактор JURIST, США, <https://orcid.org/0000-0001-9455-4570>

Лук'янець Д. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-1770-9027>

Мічурін Є. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-4283-4604>

Завальна Ж. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-6511-2482>

Марчук М. І., доктор юридичних наук, професор, підполковник поліції, декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-0217-478X>

Відповідальний редактор:

Гавриленко О. А., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

Адреса редколегії:

61022, Україна, м. Харків, майдан Свободи 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, юридичний факультет.

Електронна адреса: lawbulletin@karazin.ua Сайт: <https://periodicals.karazin.ua/law/index>

Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24005-13845Р від 19.06.2019

The Journal aims to cover a wide range of relevant political and legal issues, among them: the problems of the formation and development of civil society and the rule of law in Ukraine; ensuring human rights; the fight against crime and the protection of public order; improvement of national legislation and enforcement practice.

For lawyers, politicians, scholars and practitioners, graduate students and students, as well as anyone interested in legal theory and jurisprudence.

The Journal is a specialized publication in the field of legal sciences, Ministry of Education and Science of Ukraine from 17.03.2020 y. № 409 (Annex 1) are included in the category "B" list of scientific professional publications of Ukraine in the field of Jurisprudence: 081 «Law», 262 «Law enforcement» and 293 «International Law».

Approved for printing by a decision of the Academic Council of the V.N. Kharkiv National University (protocol № 22, 11.12.2023)

Editorial board:

Head:

Kaganovska T., DSc (Law), Professor, President of V.N. Karazin Kharkiv National University, Honored Lawyer of Ukraine, Ukraine, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4427-2038>.

Vice-Chairmen:

Holovko O., DSc (Law), Professor, Vice-President for Research and Education of V.N. Karazin Kharkiv National University, Honored Lawyer of Ukraine, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-8969-3517>

Pashkov V., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of Civil, Economic and Environmental Law, Poltava Law Institute, Yaroslav Mudryi National Law University, <http://orcid.org/0000-0001-9489-7768>

Editorial board

Koristin O., DSc (Law), Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Deputy Director of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-9056-5475>

Syroid T., DSc (Law), Professor, Head of the Department of International and European Law, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

Rossikhina G., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-8436-049X>

Jońca M., Dr. hab., Professor US, Professor of the Faculty of Law and Administration, University of Szczecin, Poland, <https://orcid.org/0000-0003-4982-8936>

Khramtsov O., DSc (Law), Associate Professor, Professor of the Department of Criminal Law, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <http://orcid.org/0000-0003-0137-2626>

Zhitnyi O., DSc (Law), Professor, Head of the Department of Criminal Law Disciplines of V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-0795-626X>

Serohin V., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of Constitutional and Municipal Law, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-1973-9310>

Hibbitts B., Professor at the Faculty of Law of the University of Pittsburgh, Publisher and Editor in Chief of JURIST, USA, <https://orcid.org/0000-0001-9455-4570>

Lukyanets D., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-1770-9027>

Michurin E., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-4283-4604>

ZavalnaZh. V., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6511-2482>

Marchuk M. I., DSc (Law), Professor, Professor, Lieutenant Colonel of the Police, Dean of the Faculty No. 4 of Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0217-478X>

Responsible Editor:

Havrylenko O., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of International and European Law, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

Address editorial board:

61022, Ukraine, Kharkiv, Svobody Sq 4, V.N. Karazin Kharkiv National University, Faculty of Law (cab-425a).

E-mail address: lawbulletin@karazin.ua. Website: <https://periodicals.karazin.ua/law/index>

The articles have been double-blinded review.

Certificate of state registration KV № 24005-13845P from 19.06.2019.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Берестень А.В. АДВОКАТСЬКА ПРАКТИКА В УКРАЇНІ В АСПЕКТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....	8
Гавриленко О.А. ПРОФЕСОР ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ А.М. СТОЯНОВ ЯК ІСТОРИК ПРАВА.....	16
Жук Н.А. МОВА ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ У КОНТЕКСТІ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СФЕРИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	25
Куракін О. М., Скрябін О. М. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ	36
Певко С. Г. МІЖНАРОДНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД).....	43

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Воронов М. М., Воронова І. В. ПРАВО НА ВІЛЬНИЙ РОЗВИТОК СВОЄЇ ОСОБИСТОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ.....	55
Демчина Я.Р. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	64
Дьякова А.А. ФАКТИЧНІ ОБСТАВИНИ ДЛЯ РОЗУМІННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК НОСІЇВ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД.....	71
Пустовалова І.С. КОНСТИТУЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЯГНЕННЯ БАЛАНСУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЛІДАРНОСТІ.....	80
Смульська А.В. ПЕРСПЕКТИВИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДОБУТТЯ ГРОМАДЯНИНОМ УКРАЇНИ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ.....	88

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Гура М.В. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ ПРО НЕРОЗГОЛОШЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	96
Гужва А.М. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ «НЕ ВІДЧУЖУВАТИ РІЧ» ТА «НЕ ВІДСТУПАТИ ПРАВА» ЯК ОКРЕМІ ВИДИ НЕГАТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	104
Мічурін Є.О. ЦИВІЛЬНО -ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ	115

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кулачок-Тітова Л.В., Пахомова І.А. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД.....	122
Хабарова Т.В. ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ТА СПРАВЕДЛИВІСТЬ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ.....	135

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Башинська Д.І. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ	141
Бездєнєжна Д.О. ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ	147
Гришина Н.В., Ростовська К.В. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ	157
Доценко О.В., Михня А.В. ЄВРОПЕЙСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ КРИПТОВАЛЮТ ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ	163
Плотнікова К.О., Закриницька В.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ	169
Стебєлєв А.М. КОДЕКС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ У СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ ТА КОНФЛІКТІВ.....	175

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Блізнюк В.В. МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ.....	180
Григоренко Є.І., Передерій О.С., Александров В.М. ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ПОТЕРПІЛОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	190
Рибалко Г.С. АНОНІМНІ СВІДКИ ТА ПРАВО ОБВИНУВЧЕНОГО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД	198
Храмцов О.М. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОБРАЗУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ.....	205
Шайгуро О.П. ТРАНСФОРМАЦІЯ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ.....	213

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА І ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	219
---	-----

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Beresten A.V. LAW PRACTICE IN UKRAINE IN THE ASPECT OF IMPLEMENTATION OF GENERAL EUROPEAN STANDARDS OF THE ORGANIZATION OF LEGAL ACTIVITIES (THEORETICAL AND LEGAL ASPECT).....	8
Havrylenko O.A. PROFESSOR OF KHARKIV UNIVERSITY A. M. STOYANOV AS A HISTORIAN OF LAW	16
Zhuk N.A. LANGUAGE AS AN OBJECT OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH: METHODOLOGICAL ASPECTS IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT TRENDS OF POLITICAL AND LEGAL SPHERES IN MODERN CONDITIONS	25
Kurakin O. M., Skriabin O.M. FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE	36
Pevko S.G. INTERNATIONAL RESPONSIBILITY OF STATES (THEORETICAL AND LEGAL VIEW).....	43

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Voronov M.M., Voronova I.V. THE RIGHT TO FREE DEVELOPMENT OF YOUR PERSONALITY: CONCEPT AND CONTENT	55
Demchyna Y.R. CONSTITUTIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF ENTITIES ENSURING THE NATIONAL SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE.....	64.
Diakova A.A. FACTUAL CIRCUMSTANCES FOR THE UNDERSTANDING OF CONVICTS AS A BEARER OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS.....	71
Pustovalova I.S THE CONSTITUTION AS AN INSTRUMENT FOR ACHIEVING A BALANCE OF ECONOMIC INTERESTS AND ENSURING ECONOMIC SOLIDARITY	80
Smulska A.V. PROSPECTS OF REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR OBTAINING A HIGHER LEGAL EDUCATION BY A CITIZEN OF UKRAINE.....	88

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Hura M.V LEGAL CHARACTERISTICS OF THE CONTRACT ON NON-DISCLOSURE OF CONFIDENTIAL INFORMATION.....	96
Guzhva A. M. THE OBLIGATIONS «NOT TO ALIENATE THE THING» AND «NOT TO ASSIGN» AS SEPARATE TYPES OF NEGATIVE OBLIGATIONS.....	104
Michurin Ie.O CIVIL-LEGAL REGULATION OF PUBLIC RELATIONS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT	115

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Kulachok-Titova L.V., Pakhomova I.A. ENSURING EMPLOYMENT OF THE POPULATION: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND NATIONAL EXPERIENCE.....	122
Khabarova T.V. GENDER EQUALITY AND JUSTICE IN LABOR LAW.....	135

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Bashynska D.I.	
ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL HEALTH SERVICE OF UKRAINE.....	141
Biezdieniezhna D.O.	
PRINCIPLES OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE STATE EMPLOYMENT SERVICE...	147
Hryshyna N.V., Rostovska K.V.	
ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS OF LEGISLATION IN THE FIELD OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION.....	157
Dotsenko O.V., Mykhnia A.V.	
EUROPEAN REGULATION OF THE CRYPTOCURRENCY MARKET AND IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	163
Plotnikova K.O., Zakrynytska V.O.	
ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE MINISTRY OF DIGITAL TRANSFORMATION OF UKRAINE.....	169
Stiebieliev A.M.	
THE CODE OF ADMINISTRATIVE JUSTICE OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF REGULATION OF ALTERNATIVE METHODS OF SOLVING PUBLIC LEGAL DISPUTES AND CONFLICTS.....	175

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL ENFORCEMENT LAW

Blizniuk V.V.	
POSSIBILITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE.....	180
Hrygorenko E.I., Perederii O.S., Alexandrov V.M.	
PECULIARITIES OF RECOGNITION OF A LEGAL ENTITY UNDER PUBLIC LAW AS A VICTIM IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	190
Rybalko H. S.	
ANONYMOUS WITNESSES AND THE ACCUSED'S RIGHT TO A FAIR TRIAL.....	198
Khramtsov. O.M.	
FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LEGISLATION ON CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR INSULTING A MILITARY SERVICEMAN.....	205
Shaituro O.P.	
TRANSFORMATION OF THE SUBJECT COMPOSITION OF CRIMINAL PROCEEDINGS AND ITS INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF CRIMINAL TACTICS.....	213

INTERNATIONAL LAW

Syroid T.L., Fomina L.O.	
FOOD SECURITY AND GENDER EQUALITY: AN INTERNATIONAL LEGAL ASPECT.....	219

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ
УЧЕНЬ**
**THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND
LEGAL STUDIES**

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-01>

УДК 340.116.05

А.В. БЕРЕСТИНЬ

аспірант юридичного факультету

E-mail: avberesten@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6148-3453>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

**АДВОКАТСЬКА ПРАКТИКА В УКРАЇНІ В АСПЕКТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
(ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

АННОТАЦІЯ. Вступ У статті розглянуто напрямки розвитку інституту адвокатури на основі аналізу змісту спеціального законодавства України. В аспекті активізації процесів Європейської інтеграції України, як держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу, проаналізовано основні чинники реформування інституту адвокатури органів адвокатського самоврядування, окреслено пріоритети реформування законодавства про адвокатуру з урахуванням проблематики здійснення адвокатської практики.

Короткий зміст основних результатів дослідження. На основі системного аналізу міжнародних і двосторонніх документів, останніх змін Закону України «Про адвокатуру України» та законів щодо реалізації передбачених Конституцією прав і свобод людини і громадянина України досліджено аспекти практичного втілення принципів верховенства права, неухильного дотримання конституційних положень закону, демократизму, соціальної доцільності, принципів наукової обґрунтованості, системності та узгодженості, взаємозв'язку і взаємодії законодавчих актів, пріоритетності загальноєвропейських норм і принципів міжнародного права по відношенню до національного законодавства.

Обґрунтовано висновок про те, що основним завданням в процесі здійснення адвокатської практики є висвітлення процесів реформування інституту адвокатури та механізмів забезпечення розвитку спеціального законодавства. Особливий акцент зроблено на вдосконаленні адвокатської самоврядності, гарантій захисту професійних прав адвоката, та посиленні кваліфікаційних вимог щодо осіб, які мають отримати доступ до професії адвоката.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Адвокатська практика, реформа адвокатури, Європейський Союз, право, європейська інтеграція, європейські правові стандарти, євроінтеграційні реформи.

Як цитувати: Берестень А.В. Адвокатська практика в Україні в аспекті впровадження загальноєвропейських стандартів організації юридичної діяльності (теоретико-правовий аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 8-15. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-01>

In cites: Beresten A.V. Legal practice in Ukraine in the aspect of implementation of common European standards of legal organization and activity (theoretical and legal aspect). *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (36), P. 8-15. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-01> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Адвокатська практика в умовах євроінтеграції вимагає адаптації до нових юридичних норм і стандартів, які є апробованими у державах Європейського Союзу (далі – ЄС).

В цілому, успішна адвокатська практика в умовах євроінтеграції вимагає не лише глибоких юридичних знань, але й здатності адаптуватися до нових реалій і викликів, що виникають у юрисдикційній діяльності Європейська інтеграція є одним із центральних питань

політики, економіки, права, соціології. Поряд із цим, зміни у правосвідомості громадян після Революції Гідності обумовили актуалізацію принципово нових вимог до функціонування правових інститутів.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», прийнятий 17 лютого 2012 року, встановив нормативні основи для створення в Україні професійного самоврядного інституту адвокатури та посилення гарантій її функціонування.

На сьогодні українська адвокатура розбудовувалася на основі нового, сучасного закону, який враховує висновки «Венеційської комісії». Проте, зазначимо, що окремі рекомендації, які були надані Україні в рамках цього проекту, не відповідають положенням чинного законодавства. Зокрема, це стосується рекомендації щодо обмеження строків перебування на посадах в органах адвокатського самоврядування і т.д.

Процес реформування законодавства, що стосується адвокатури, триває і залишається актуальним. Це передбачає глибший захист конституційного права громадян на отримання якісної та доступної правової допомоги, впровадження принципу конкуренції в судовому процесі та посилення професійних гарантій у сфері адвокатської діяльності відповідно до європейських стандартів.

Мета дослідження. Метою дослідження є висвітлення аспектів впливу європейської інтеграції на трансформацію адвокатської практики в Україні

Основні результати дослідження. У березні 2023 року на офіційному веб-порталі уряду був розміщений щорічний звіт з виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. Відповідно до представленої інформації, на даний момент Україна успішно реалізувала 72% всіх визначених зобов'язань, передбачених угодою, що є значущим кроком у процесі інтеграції країни во внутрішній ринок Європейського Союзу. Загальний прогрес у виконанні угоди за 2022 рік збільшився на 9% [2].

Протягом періоду з 2014 по 2022 роки основні виконавці зобов'язань відповідно до Угоди продемонстрували такі результати:

- Кабінет Міністрів України успішно реалізував 70% заходів, а також наразі активно займається виконанням 1% зобов'язань.

- Верховна Рада України виконала 61% запланованих заходів.

- Інші органи державної влади виконали 59% заходів.

Найбільший прогрес було досягнуто в таких напрямках:

- Інтелектуальна власність – досягнуто 94% виконання запланованих заходів.

- Управління державними фінансами – успішно виконано 90% заходів.

- Статистика та обмін інформацією – досягнуто 96% виконання запланованих заходів.

- Юстиція, свобода, безпека, права людини – виконано 91% запланованих заходів.

- Гуманітарна політика – досягнуто 91% виконання заходів. У той самий час, наймен-

ший рівень прогресу в реалізації заходів відзначений у галузях захисту прав споживачів (48%) та фінансового співробітництва та протидії шахрайству (24%) [2].

Проте відкриття для України шляху до досягнення європейських стандартів професійної спільноти адвокатури лежить не лише через виконання перелічених зобов'язань, а й через удосконалення закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та впровадження європейських стандартів незалежності і самоврядності правових інституцій, однією з яких є адвокатура.

Так, до створення незалежної самоврядної організації адвокатури в Україні безпосереднє відношення має низка міжнародних організацій, зокрема Парламентська асамблея Ради Європи (далі РЄ), яка з 1995 року вимагала створення відповідної структури, а також Європейська комісія за демократію через право («Венеційська комісія»), яка допомагала розробляти профільне законодавство.

Початковими кроками на рівні членів-країн Ради Європи було ухваленням Комітетом міністрів Ради Європи Рекомендації № R (2000) 21 від 25 жовтня 2000 року щодо свободи здійснення професії адвоката. Ця Рекомендація вперше установила загальні принципи свободи здійснення професії адвоката, визначила роль і обов'язки адвокатів, а також встановила вимоги до дисциплінарних процедур. Однак кількість правопорушень проти адвокатів залишалася значною. Це частково пов'язано з тим, що згадана Рекомендація має характер «м'якого» права, беручи на себе рекомендаційну функцію і не забезпечила ефективний захист прав адвокатів та свободу їхньої професійної діяльності. 17 листопада 2012 року, з метою реалізації завдань адвокатського самоврядування, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», на з'їзді адвокатів України було створено Національну асоціацію адвокатів України (далі - НААУ).

Основними завданнями іноземних представництв Національної асоціації адвокатів України (НААУ) є:

1. Здійснення безпосереднього представництва інтересів НААУ в конкретній державі та у відносинах з іноземними органами адвокатського самоврядування, державними органами інших країн, підприємствами, установами, організаціями, науковими закладами, а також з фізичними та юридичними особами.

2. Співпраця з іноземними дипломатичними представництвами в країні-перебування на підставі відповідно оформленої акредитації

консульської установи або державного органу закордонних справ.

НААУ поступово відкрила представництва в ряді країн, зокрема в Сполучених Штатах Америки, Словацькій Республіці, Латвійській Республіці, Республіці Кіпр, Французькій Республіці, Угорщині, Республіці Польща, Турецькій Республіці, Королівстві Іспанія, Об'єднаних Арабських Еміратах, Австралії, Мексиканських Сполучених Штатах, Італійській Республіці, Грецькій Республіці.

Відтак, у 2015 році НААУ було прийнято до Міжнародної асоціації юристів (ІВА), членство в якій відкрило широкі можливості для адвокатури та розвитку адвокатської професії. У 2016 році українська спільнота адвокатів долучилася до діяльності Ради правничих та адвокатських товариств Європи (ССВЕ) та уклала відповідний меморандум. 13 жовтня 2016 року делегатами Парламентської асамблеї була висунута ініціатива розробити окремий міжнародний договір, спрямований на захист представників юридичної професії, зокрема адвокатів.

У зв'язку з труднощами, що виникли для українських адвокатів після російського вторгнення в Україну, Координаційна рада європейських адвокатських палат (ССВЕ) прийняла Рекомендації, спрямовані на надання пояснень щодо кваліфікації українських адвокатів з врахуванням Рекомендації Європейської комісії з питань визнання кваліфікації для осіб, які рятуються від російського вторгнення в Україну. ССВЕ відзначила, що визнання професійної кваліфікації може відбуватися з дотриманням правил і винятків, передбачених в ГАТС, і регулюється на національному рівні. Ставлення до українських адвокатів в різних країнах різне. ССВЕ підкреслила свою готовність до будь-якої координаційної діяльності у цьому питанні і намірена посилатися на рекомендації для адвокатських та правничих організацій держав-членів Європейського союзу, щоб сприяти крокам, спрямованим на підтримку українських адвокатів.

ССВЕ рекомендує правничим та адвокатським товариствам держав-членів Європейського союзу приймати наступні заходи під час визнання кваліфікації українських адвокатів:

1. Зменшення формалізму у процесі визнання професійної кваліфікації українських адвокатів, наприклад, шляхом зменшення або скасування щорічних внесків.
2. Врахування того, що в Україні існує Національна асоціація адвокатів України як єдина професійна організація адвокатури.
3. Публікація чіткої, прозо-

рої та легкодоступної інформації (онлайн, за можливості українською мовою) щодо процедур визнання дипломів та професійної кваліфікації, або роз'яснення щодо процедур доступу до професії чи здійснення діяльності в сфері юридичних послуг в ідповідно до національного законодавства.

4. Розгляд можливості визнання функціональної кваліфікації для українських адвокатів на підставі наявної української кваліфікації або шляхом проходження спрощених навчальних курсів, доступних зацікавленій особі мовою.
5. Зміцнення співпраці між адвокатськими та правничими товариствами ЄС, а також між ними та Національною асоціацією адвокатів України, включаючи представництва за кордоном, шляхом регулярного обміну інформацією та передачі найкращих практик [5].

Додатково ССВЕ вказало, що визнання професійної кваліфікації може відбуватися виключно відповідно до правил і винятків, встановлених у Генеральній угоді про торгівлю послугами (ГАТС) Світової організації торгівлі (СОТ). Наприклад, в рамках ГАТС передбачено поняття статусу іноземного юридичного консультанта (FLC), обмеженого наданням консультацій з позасудового характеру з питань права країни походження та міжнародного права (за винятком національного права та законодавства ЄС).

Проте, деякі країни-члени ЄС висловили застереження щодо відкриття послуг відповідно до ГАТС або не прийняли національні правові акти, які регулюють статус іноземного юридичного консультанта (FLC). Це вказує на те, що між країнами-членами не існує загальноєвропейського підходу до визнання кваліфікації адвокатів з третіх країн та їх доступу до професії на національному рівні.

Важливо відзначити, що дана ситуація стосується українських адвокатів, і підходи до цього питання різняться залежно від конкретної юрисдикції. ССВЕ підтримує позицію, що держави-члени ЄС повинні намагатися досягти максимальної єдності у своїх підходах до цього питання, виходячи з мінімальних вимог стосовно статусу іноземного юридичного консультанта FLC.

Однак, враховуючи існуючі розходження в законодавствах країн-членів та обмежений прогрес у цьому напрямку, ССВЕ висловлює лише готовність до підтримки наближення основ національних правил, що підпадають під вплив міжнародних договорів. Організація також висловлює готовність до будь-якої координаційної діяльності, яка може бути необ-

хідною, особливо враховуючи поточні непередбачені обставини.

Слід підкреслити, що прийняття Рекомендацій ССВЕ стосовно українських адвокатів незабаром після отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС має важливе значення для розвитку адвокатської професії в Україні та відкриває широкі перспективи для українських висококваліфікованих фахівців за кордоном.

Важливим кроком наближення законодавства України до Європейських стандартів стало прийняття рішення Ради адвокатів України «Про затвердження Стратегії розвитку Національної асоціації адвокатів України на 2021–2025 роки» яке відбулось в м. Кам'янець-Подільський [6].

Даний документ передбачає основні етапи розвитку, які включають планування (в тому числі стратегічний розвиток), реалізацію, оцінку результатів та наслідків (аналіз досягнень чи недоліків) і уточнення Стратегії для підтримки її актуальності. В перспективі НААУ планує розвиватися як авторитетна, незалежна, самоврядна та єдина цілісна організація. Основними напрямками розвитку є забезпечення активної участі членів у конституційному процесі, впровадження конституційних змін у законодавство, удосконалення процедур професійної підготовки та розвиток адвокатів, покращення ефективності системи комунікацій з усіма суб'єктами та учасниками правової реформи в Україні, а також забезпечення ефективного розвитку міжнародної співпраці з метою обміну досвідом та найкращими практиками адвокатського самоврядування та діяльності інституту адвокатури взагалі.

Якщо розглядати детально, то в Стратегії передбачено удосконалення кваліфікаційних процедур і доступу до професії. У межах її впровадження має бути прийнято новий порядок складання іспитів, які включатимуть 3 етапи. Запровадиться співбесіда, онлайн-тестування, підхід буде формалізований, а методика оцінювання чітка. Виконання письмової частини буде вимагати застосування актуальної практики Верховного Суду та ЄСПЛ.

Також у межах Стратегії передбачені змінені дисциплінарні процедури. З боку законодавців планується запровадження спрощеного дисциплінарного провадження за тими проступками, які мають завершений склад.

Не менш важливим пріоритетом Стратегії передбачено реформування системи безоплатної правової допомоги, аби вона відпові-

дала цілям захисту конституційних прав громадян і забезпечувала вільний вибір правозахисника; більш глибока співпраця з навчальними закладами, залучення молодого покоління адвокатів; гласність у діяльності адвокатури як професійної спільноти, так і всього українського суспільства [6].

Найсуттєвішим зрушенням в реформуванні інституту адвокатури на шляху євроінтеграції стало підписання Президентом України Володимиром Зеленським Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки.

У документі передбачено, що для впровадження системного підходу до удосконалення інституту адвокатури в Україні необхідно реалізувати наступні заходи:

- посилення гарантій адвокатської діяльності, розширення прав та удосконалення самоврядування адвокатів;

- забезпечення більшого доступу до державних реєстрів та баз даних для адвокатів у ході їхньої професійної діяльності;

- конкретизація підстав і процедур притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та встановлення порядку оскарження рішень про таке притягнення;

- запровадження інституту спрощеного дисциплінарного провадження;

- удосконалення порядку розгляду скарг на дії адвоката;

- перегляд вимог для отримання права на зайняття адвокатською діяльністю, впровадження прозорості процедури щодо проведення єдиного кваліфікаційного іспиту, стажування кандидатів та удосконалення порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України.

Також вказано на необхідність системного удосконалення в таких аспектах:

- організаційно-правових форм виконання адвокатської діяльності;

- принципів діяльності органів адвокатського самоврядування;

- стандартів професійної діяльності адвоката;

- порядку та умов залучення адвокатів до надання безоплатної правової допомоги;

- статусу помічника адвоката;

- механізму захисту прав адвоката під час виконання професійної діяльності [7].

Для практичної реалізації цілей Стратегії, Голова НААУ, РАУ, в грудні 2022 року взяла на себе ряд ініціатив. Зокрема, вона направила проект пропозицій до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» до Голови Комісії з питань правової реформи при Президенті України. Зміни стосувалися га-

рантій професійних прав адвокатів і посилення статусу органів адвокатського самоврядування. Зокрема, пропонувалося надати адвокатам право на безперешкодний доступ до приміщень органів державної влади, судів, прокуратури, правоохоронних органів та інших службових приміщень у зв'язку з адвокатською діяльністю на підставі посвідчення адвоката, за винятком випадків, передбачених законом.

Крім того, у пропозиціях також містилося питання про забезпечення адвокатам ідентифікованого доступу до різних державних реєстрів, зокрема Єдиного реєстру досудових розслідувань, Єдиного державного реєстру виконавчих проваджень, і Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Цей доступ повинен бути забезпечений в порядку, визначеному відповідним державним реєстром або автоматизованою системою за погодженням з Радою адвокатів України. Варто відзначити, що пропонувалося виключити із цього правила реєстри, які містять інформацію, що є державною таємницею, за відсутності відповідного допуску до державної таємниці. Також розглядалась можливість надання адвокатам безперешкодного доступу до приміщень суду під час робочого часу і судових засідань, у яких участь бере клієнт адвоката, а також до приміщень інших правоохоронних органів і органів державної влади у будь-який час, якщо там перебуває клієнт.

Чимало змін було також запропоновано до профільного закону, які б стосувались розширення прав адвоката у здійсненні професійної діяльності, а саме:

1. Було запропоновано додати право адвоката на зустрічі наодинці зі своїм клієнтом без потреби отримання спеціального дозволу. Ці зустрічі повинні бути забезпечені умовами, які гарантують конфіденційність, і застосовувалися в усіх ситуаціях, включаючи затримання, арешт, тримання під вартою та відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Адвокат мав би мати можливість визначити кількість і тривалість таких зустрічей, а це право не повинно бути обмеженим залежно від місцезнаходження клієнта.

2. Було запропоновано уточнення статті 23, конкретизуючи заборонну норму у наступному вигляді: «Забороняється допитувати, витребувати або вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на здійснення адвокатської діяльності, або намагатися в інший спосіб отримати

без згоди адвоката та його клієнта інформацію, дані, відомості, документи, матеріали, що є адвокатською таємницею, або отримані адвокатом у зв'язку із здійсненням адвокатської діяльності, або використовуються для здійснення адвокатської діяльності». Також варто уточнити і доповнити чинний пункт статті, зазначивши, що будь-які заходи забезпечення кримінального провадження, оперативно-розшукові заходи та слідчі (розшукові) дії, в тому числі негласні, відносно адвоката, застосовуються лише за ухвалою слідчого судді апеляційного суду за клопотанням Генерального прокурора, його заступника, прокурора Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя та виключно у зв'язку із кримінальними правопорушеннями, у вчиненні яких підозрюється адвокат.

Важливо відзначити заборону проникнення в житло або інше володіння адвоката, проведення огляду чи обшуку в таких приміщеннях, а також особистого обшуку адвоката, витребування чи вилучення його речей і документів, за умови, що ці дії необхідні в рамках кримінального провадження, в якому адвокату вручена підозра у вчиненні злочину.

Зміни до відповідного закону також встановлюють заборону на збирання інформації будь-яким чином та будь-яким способом, що стосується спілкування, листування та інших форм комунікації (включаючи використання засобів зв'язку) між адвокатом та його клієнтом, адвокатом та помічником адвоката, стажистом. У випадку зафіксованого такого спілкування всі записи та інші форми фіксації повинні бути негайно усунуті, і будь-яке їх використання буде вважатися незаконним.

На заключний етап пропонується розширити гарантії адвокатської діяльності, включивши таке формулювання: "Докази, отримані в результаті обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, а також приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, або тимчасового доступу до речей і документів адвоката в разі відсутності представника ради адвокатів регіону, вважаються недопустимими.

На даний момент в сфері адвокатури існують невирішені аспекти, зокрема, відзначається недостатня відповідність принципів адвокатської практики в Україні основоположним принципам адвокатської професії Європейського Союзу. Це відкриває широкий контекст питань, які стосуються суті адвокатської діяльності та її відповідності міжнародним стандартам. Зокрема, можна визначити про-

блеми, пов'язані з обмеженням прав та свобод адвокатів, а також недостатньою консистентністю адвокатського законодавства із вимогами Європейського Союзу. Наприклад, виключення адвокатів з монополії на надання професійної правничої допомоги, посилення вимог до кваліфікації осіб, які мають намір вступити в професію адвоката (зокрема, як це передбачено в Стратегії розвитку Національної асоціації адвокатів України на 2021-2025 роки), впровадження прозорої процедури для отримання допуску до адвокатської професії, регулювання умов доступу до адвокатської діяльності для іноземних адвокатів, а також оновлення правил адвокатської етики відповідно до найкращих міжнародних практик та впровадження єдиної практики їх застосування може прискорити адаптацію адвокатської діяльності в Україні до основних принципів адвокатської професії в ЄС.

Важливо переглянути основні принципи адвокатської діяльності, у тому числі:

1. Забезпечити виконання принципу змагальності в судовому процесі та забезпечити рівність процесуальних прав всіх сторін, включаючи гарантований доступ адвокатів до державних реєстрів.

2. Підвищити рівень захисту адвокатської таємниці.

3. Забезпечити можливість осіб із вищою юридичною освітою рівня «бакалавр» працювати помічниками адвокатів.

4. Розглянути можливості децентралізації адвокатського самоврядування.

5. Забезпечити всім адвокатам право участі в адвокатському самоврядуванні.

6. Привести строки перебування на керівних посадах в органах адвокатського самоврядування у відповідність до практики країн ЄС.

7. Відновити функціонування органів адвокатського самоврядування в тимчасово окупованих регіонах, які перебувають під контролем України.

Також серед викликів, що залишаються невирішеними, наявні питання невідповідності порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України вимогам Закону України "Про публічні електронні реєстри" та потреба у врахуванні гендерних аспектів у сфері адвокатської діяльності. Запроваджуючи міжнародно-правові стандарти адвокатської діяльності, адвокатура України взяла за основу досвід адвокатур країн-членів ЄС, де захист прав і свобод людини та надання правової допомоги є пріоритетами державної політики. Адвокатська діяльність в країнах ЄС спирається на принципи верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів.

Пункт 1.1 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства встановлює, що в будь-якому суспільстві, яке дотримується правових принципів, адвокат виконує особливу роль, виходячи за межі простого сумлінного виконання своїх обов'язків відповідно до закону. Функції адвоката не обмежуються лише представництвом інтересів конкретного клієнта в суді; вони також передбачають здатність адвоката діяти в інтересах загального права. Адвокат повинен надавати не лише юридичні послуги у формі судового представництва, але також надавати поради та консультації, сприяючи захисту прав і свобод громадян.

Висновок. Адвокатська практика в аспекті активізації європейської інтеграції перебуває у стадії динамічних змін. Це передбачає, зокрема, оновлення стандартів забезпечення прав і свобод особи, посилення соціальної ролі адвокатів у суспільстві як суб'єктів, що забезпечують верховенство права та справедливість. Національне законодавство України про адвокатуру потребує істотних інноваційних змін задля запровадження і апробації адвокатами кращих юрисдикційних практик у відповідності із загальносвітовими та європейськими стандартами діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62. Ст. 17. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
2. Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики. Центр Разумкова, 2023. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2023_sektor_eu_ukr.pdf.
3. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 9 червня 2017 року. URL: <http://vkdka.org/wpcontent/uploads/2017/07/PravilaAdvokatskojiEtiki2017.pdf>.
4. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України, затверджений рішенням Ради адвокатів України від 3 липня 2021 року № 63. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2021-07-03poryadki63_60f53b3b70d63.pdf.
5. ССВЕ разом з НААУ працюють над Рекомендаціями щодо українських адвокатів / Офіційний сайт національної асоціації адвокатів України: URL: <https://unba.org.ua/news/7447-ccbe-razom-z-naau-pra->

5. Сталоверов В.М. Проблеми реформування законодавства про адвокатуру та адвокатську. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 127-132.

6. Про затвердження Стратегії розвитку Національної асоціації адвокатів України на 2021 - 2025 роки. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr038871-21>.

7. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки. *Офіційний сайт Верховної Ради України «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021>.

6. Шкребець Є. Шляхи вдосконалення адміністративного законодавства щодо забезпечення діяльності адвокатури в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 122-127.

7. Стратегія розвитку Національної асоціації адвокатів України до 2020 року. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/files/strategiya-rozvitku-naau-do-2020-roku.pdf> (дата звернення: 19.11.2018).

Стаття надійшла до редакції 22.09.2023

Стаття рекомендована до друку 27.10.2023

A.V. BERESTEN

PhD student, Faculty of Law

E-mail: avberesten@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6148-3453>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

LAW PRACTICE IN UKRAINE IN THE ASPECT OF IMPLEMENTATION OF GENERAL EUROPEAN STANDARDS OF THE ORGANIZATION OF LEGAL ACTIVITIES (THEORETICAL AND LEGAL ASPECT)

ANNOTATION. *Introduction.* The article examines the directions of development of the Institute of Advocacy based on the analysis of the content of the special legislation of Ukraine. In the aspect of intensifying the processes of European integration of Ukraine, as a candidate state for joining the European Union, the main factors of reforming the institution of advocacy of the self-governing bodies of the advocates are analyzed, the priorities of the reform of the legislation on advocacy are outlined, taking into account the problems of the practice of advocacy.

Summary of the main results of the study. On the basis of a systematic analysis of international and bilateral documents, the latest amendments to the Law of Ukraine "On the Bar of Ukraine" and laws on the implementation of the rights and freedoms of a person and a citizen of Ukraine provided for by the Constitution, aspects of the practical implementation of the principles of the rule of law, strict adherence to the constitutional provisions of the law, democracy, social expediency, principles of scientific validity, systematicity and coherence, interconnection and interaction of legislative acts, priority of generally recognized norms and principles of international law in relation to national legislation.

Conclusion that the main task in the process of practicing law is to highlight the processes of reforming the institution of advocacy and the mechanisms for ensuring the development of special legislation is substantiated. Special emphasis is placed on improving the self-government of lawyers, guarantees for the protection of the professional rights of lawyers, and strengthening the qualification requirements for persons who must gain access to the profession of lawyer.

KEY WORDS: *Legal practice, legal reform, European Union, law, European integration, European legal standards, European integration reforms.*

REFERENCES

1. On advocacy and advocacy: Law of Ukraine dated July 5, 2012 No. 5076-VI. Official Gazette of Ukraine. 2012. No. 62. Art. 17. / Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (in Ukrainian).

2. Sectoral integration of Ukraine into the EU: prerequisites, prospects, challenges. Razumkov Center, 2023. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2023_sektor_eu_ukr.pdf. (in Ukrainian)

3. Rules of lawyer ethics, approved by the Reporting and Electoral Congress of Lawyers of Ukraine on June 9, 2017. URL: <http://vkdka.org/wpcontent/uploads/2017/07/PravilaAdvokatskojiEtiki2017.pdf> 6 (in Ukrainian).

4. The procedure for improving the qualifications of lawyers of Ukraine, approved by the decision of the Bar Council of Ukraine dated July 3, 2021 No. 63. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2021-07-03poryadki63_60f53b3b70d63.pdf (in Ukrainian).

5. CCBE together with NAAU are working on Recommendations for Ukrainian lawyers / Official website of the National Association of Lawyers of Ukraine. URL: <https://unba.org.ua/news/7447-ccbe-razom-z-naau-pra-> (in Ukrainian).

5. Stalovyerov V.M. Problems of reforming legislation on advocacy and advocacy. *A young scientist*. 2017. No. 5.1 (45.1). P. 127-132 (in Ukrainian).

6. On approval of the Development Strategy of the National Bar Association of Ukraine for 2021-2025. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr038871-21> (in Ukrainian).

7. About the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021-2023/ Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021> (in Ukrainian).

6. E. Shkrebets. Ways of improving administrative legislation to ensure the activities of the bar in Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*. 2016. No. 2. P. 122-127 (in Ukrainian).

7. Development strategy of the National Association of Lawyers of Ukraine until 2020. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/files/strategiya-rozvitku-naau-do-2020-roku.pdf> (access date: 11/19/2018) (in Ukrainian).

The article was received by the editors 22.09.2023

The article is recommended for printing 27.10.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-02>

УДК 340.15 : 303.686

О. А. ГАВРИЛЕНКО

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного і європейського права
E-mail: o.gavrylenko@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ПРОФЕСОР ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ А. М. СТОЯНОВ ЯК ІСТОРИК ПРАВА

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті висвітлюються основні віхи професійного становлення професора Харківського університету А.М. Стоянова та його наукової діяльності в галузі історії права. Виявлено, що сучасні дослідники, які в перебігу своєї науково-дослідної роботи зверталися до аналізу його праць, з певних міркувань наголошують насамперед на доробку вченого у сфері міжнародного права, але зазвичай не звертають жодної уваги на надзвичайно широке коло історико-правових досліджень вченого, яким у своїй науковій творчості він сам відводив далеко не останнє за значенням та обсягом місце. Саме це й зумовило тематику даної статті.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Зазначено, що однією з найцікавіших історико-правових праць А.М. Стоянова стала монографія «Історія адвокатури у стародавніх народів», в якій було піддано аналізу пам'ятки права та правової думки Єгипту, Індії, давніх євреїв, греків та римлян. Зародок інституту адвокатури А.М. Стоянов вбачав саме у давньогрецькій синегорії. Значний інтерес у тогочасних науковців та студентів викликали й опубліковані у видавництві Харківського університету окремими брошурами його історико-правові дослідження «Історичні аналогії та точки перетину нових законодавств зі стародавнім правом», «Зачатки сімейного права у первісних народів», «Сімейне право та спадкування у євреїв», «Сім'я, шлюб, та юридичне становище жінки за законодавчими пам'ятками Індії», «Звичаєве право в історії найважливіших держав Європи і особливо Франції», «Звичаї суспільства та суди у Франції від кінця XVII ст. до 1789 року». Певним підсумком цього етапу його досліджень стародавнього права стала публікація авторських лекцій, присвячених історії законодавства країн Сходу.

Деякі наукові дослідження, здійснені професором Стояновим, свого часу викликали палкі дискусії та суперечки. Серед таких, насамперед, можна назвати працю «Історичні аналогії та точки перетину нових законодавств із стародавнім правом», що була опублікована в 1883 році і являла собою надзвичайно цікаву спробу діахронно-компаративного дослідження, одного з перших, що були здійснені в університетах Східної Європи. Він був палким прихильником компаративного та особливо історичного методів вивчення інститутів права. Саме їх він широко використовував при написанні своїх наукових творів. Значну частину праць вчений опублікував в часописі «Записки Харківського університету». Одним з найцікавіших історико-правових досліджень, яке не втратило своєї актуальності й нині, є опублікована тут в 1895 році праця «Кримінальне право Риму від найдавніших часів до Юстиніана включно».

Висновок. Обґрунтовано висновок про те, що А.М. Стоянов був яскравим представником того покоління юристів харківської школи, напрацювання яких створили фундамент сучасної вітчизняної науки історії права. Його роботи, які за радянських часів з ідеологічних міркувань були призабуті й лише побіжно згадувалися дослідниками, містять багато шарів цінної історико-правової інформації та глибоких наукових висновків. Заслуги вченого в майбутньому ще належить повною мірою оцінити наступним поколінням юристів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *правознавство, історія юридичної науки, юридична біографістика, бібліографія, історія права, Харківський університет.*

Як цитувати: Гавриленко О. А. Професор Харківського університету А. М. Стоянов як історик права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2023. Вип. 36. С. 16-24, <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-02>

In cites: Havrylenko O. A. (2023). Professor of Kharkiv University A. M. Stoyanov as a historian of law. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 16-24, <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-02> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Однією з прикметних особливостей сучасного етапу розвитку юридичної науки є антропологічний поворот у

методології наукового пізнання, тобто, переорієнтація на проблеми людини. Адже право безперечно є продуктом діяльності людей

і водночас містить створені ними наукові знання.

Під впливом згаданого антропологічного повороту історія вітчизняної юридичної науки дедалі більше утверджується як людинознавство, а в суспільному вимірі вона виступає не лише як наука, але й як невід'ємна складова загальної правової культури. У радянську добу з історії юридичної науки під прикриттям боротьби з буржуазною ідеологією було викреслено багатьох її авторитетних творців, що внесли вагомий внесок до розвитку правознавства, зокрема й на українських теренах. Ось чому нинішнє звернення до антропоцентризму є природною реакцією дослідників-правознавців на успадковане з періоду радянського тоталітаризму відлучення науки від «живої» людини.

Серед вагомих фігур у другій половині XIX ст., ролі яких у вітчизняній правничій науці за часів СРСР не приділялося достатньої уваги, варто відзначити професора Харківського університету А.М. Стоянова (1829–1907 рр.). Розмаїтість його наукових інтересів вражає. Але сучасні дослідники, які в перебігу своєї науково-дослідної роботи зверталися до аналізу його праць, з певних міркувань наголошують насамперед на доробку вченого у сфері міжнародного права, але зазвичай не звертають жодної уваги на надзвичайно широке коло історико-правових досліджень вченого, яким у своїй науковій творчості він сам відводив далеко не останнє за значенням та обсягом місце.

Стан наукового дослідження теми. В низці сучасних праць, присвячених ролі людиноцентризму в методології юридичної науки, вже окреслено деякі підходи до з'ясування його сутності, методики «залюднення» юридичних досліджень, їхньої подальшої гуманізації. З-поміж них у першу чергу варто назвати роботи Т.І. Бондарук [1], М.А. Матвійчук [2], І. В. Музики [3], П.М. Рабіновича та В.В. Особи [4], І.Б. Усенка [5], В.В. Гутника та Я.Т. Яворського [6], О.Н. Ярмиша [7] та багатьох інших. Означеної проблематики торкався й автор цієї статті [8; 9], однак вона є настільки широкою та актуальною, що поза сумнівом заслуговує на додаткові дискурси. До того ж в умовах гострої фази російсько-української війни, особливо нагальною вбачається необхідність опору культурно-інформаційній експансії під гаслом «руського міра», активної протидії ворожій пропаганді, спростування різноманітних фальсифікацій та інсинуацій, адекватної реакції на

численні факти приниження та знецінення людини.

Серед робіт, у яких прямо або побіжно висвітлено життєвий шлях А.М. Стоянова, подано короткий аналіз його наукового доробку в галузі міжнародного права, насамперед, відзначимо статті М.В. Буруменського, О.В. Сенаторової та О.В. Тарасова, В.Н. Денисова, К.О. Савчука, С.І. Посохова та О.Н. Ярмиша, О.А. Гавриленка та Т.Л. Сироїд, М.І. Бабакова, М.Г. Окладної, М.В. Уварової [10-17] та ін. Але спеціального дослідження наукової спадщини А.М. Стоянова у царині історії права до цього часу не здійснювалося.

Мета дослідження. Метою дослідження є висвітлення основних віх професійного становлення професора Харківського університету А.М. Стоянова та його наукової діяльності в галузі історії права.

Основні результати дослідження. Андрій Миколайович Стоянов народився в 1829 р. У 1853 р. він закінчив юридичний факультет Харківського університету зі ступенем кандидата, а в 1859 р. склав магістерський екзамен і віддав до друку свою першу наукову працю: «Про ідеальні погляди на суспільство та державу». У 1862 р. молодим вченим була представлена дисертація на ступінь магістра міжнародного права на тему «Методи розробки позитивного права та суспільне значення юристів від глосаторів до кінця XVIII ст.». В ній автор наголошував: «Завдання цієї праці є суто історичним, а саме: показати розвиток і застосування ідей про метод розробки права позитивного» [18, с. V].

У 1863 р. А.М. Стоянова було на два роки відряджено за межі імперії для ознайомлення з досвідом викладання юридичних наук в університетах Західної Європи [19, с. 34]. Під час цієї подорожі А.М. Стоянов зібрав багатий історико-правовий матеріал, який пізніше використав для написання цілої низки наукових праць.

Повернувшись додому, протягом 1865–1869 рр. він працював доцентом кафедри енциклопедії законодавства та російських державних законів Харківського університету [20, с. 127], готуючи водночас докторську дисертацію на тему «Історія адвокатури у стародавніх народів», в якій було піддано аналізу пам'ятки права та правової думки Єгипту, Індії, давніх євреїв, греків та римлян [21]. Щодо держав Сходу А. М. Стоянов дійшов висновку, що в умовах давньосхідної деспотії «не знаходилося місця установі, мета якої – відстоювати громадян проти помилок і зловживань правосуддя».

В умовах існування такої системи адвокати лише заважали б суддям. Тому «...проходили тисячоліття, розросталися сильні цивілізації з зародків патріархального побуту, видавалися закони, влаштовувалися суди, писалися книги про правознавство та управління державою, але не запроваджувалися адвокати. Навіть євреї, які створили найкраще судочинство на Сході, обмежилися допущенням судового захисту і не надали належного облаштування цієї установі» [21, с. 18-19].

Зародок інституту адвокатури А.М. Стоянов вбачав у давньогрецькій синегорії. «Захисники, які залучалися ... до справи, мали назву «синегорів» (*synegoros*)», – наголошував він. «...Промова їхня могла стосуватися головної сутності справи, доводити фактичну правильність і юридичну обґрунтованість цілої претензії. Отже в якості синегора виступав захисник, який найменше різниться від сучасного адвоката» [21, с. 25]. Вчений звертав увагу й на інших «попередників» адвокатів – параклетів та логогрфів, що в багатьох випадках брали участь у процесі особисто або готували сторони до участі в ньому.

Порівнюючи організацію давньогрецьких полісів із державами Стародавнього Сходу дослідник зазначав, що «в Греції ясніше і чіткіше виголошене правило, що без судового захисту (проводиться воно головною стороною або, як виняток, особою сторонньою) немає правосуддя. Але, перейшовши від проголошення ідеї до її реалізації, наука може лише довести, що в устрої судового захисту греки зупинилися за крок від теократичного Сходу» [21, с. 45]. Натомість він зауважує, що у римлян, як з патріотичною гордістю зазначав Цицерон, підсудні захищаються не як у греків «зневаженим і корумпованому класом», а «перебувають в руках кращих людей Римської республіки» (*Cicero, De oratore, I, 41*). До останніх часів республіканського ладу римський захисник однієї з сторін у перебігу юрисдикційного процесу називався «патроном». Інші слова (*causidicus, advocatus*, особливо останнє) остаточно замінили античний термін «значно пізніше після Цезаря та Августа» [21, с. 47], у добу принципату.

Після блискучого захисту дисертації 29 квітня 1869 р. А.Н. Стоянов обійняв посаду екстраординарного професора, а у 1870–1884 рр. – ординарного професора за кафедрою найважливіших іноземних законодавств, стародавніх та нових. У 1884 – 1887 рр. він – ординарний професор кафедри енциклопедії права [20, с. 127]. Саме за означеними напрямками він здійснював у цей період свою наукову

діяльність, широко використовуючи комплекс історико-правових методів дослідження. У цей час з-під його пера вийшла низка блискучих статей, що були опубліковані у часописі «Юридичний вісник». Серед них: «Наукове значення загальної історії законодавства» [22], «До питання про виникнення інститутів майнового і зобов'язального права» [23], «Англійська адвокатура» [24].

Значний інтерес у тогочасних науковців та студентів викликали й опубліковані у видавництві Харківського університету окремими брошурами історико-правові розвідки А.М. Стоянова «Історичні аналогії та точки перетину нових законодавств зі стародавнім правом» [25], «Зачатки сімейного права у первісних народів» [26], «Сімейне право та спадкування у євреїв» [27], «Сім'я, шлюб, та юридичне становище жінки за законодавчими пам'ятками Індії» [28], «Звичаєве право в історії найважливіших держав Європи і особливо Франції» [29], «Звичаї суспільства та суди у Франції від кінця XVII ст. до 1789 року» [30]. Певним підсумком цього етапу його досліджень стародавнього права стала публікація авторських лекцій, присвячених історії законодавства країн Сходу [31].

Деякі наукові дослідження, здійснені професором Стояновим, свого часу викликали палкі дискусії та суперечки. Серед таких, насамперед, можна назвати працю «Історичні аналогії та точки перетину нових законодавств із стародавнім правом», що була опублікована в 1883 році і являла собою надзвичайно цікаву спробу діахронно-компаративного дослідження, одного з перших, що були здійснені в університетах Східної Європи. При цьому А.М. Стоянов цілком усвідомлював надзвичайну складність завдання, яке він поставив перед собою. «Постановка питання щодо історичних аналогій в позитивному праві двох абсолютно різних формацій, – писав він, – є справа величезного інтересу і zarazом немалих труднощів. Для багатьох, якщо не для всіх, подібне питання може здатися вченою натяжкою та парадоксальним положенням. Та все ж ми думаємо, що в теперішній час можна і слід накреслювати саме такі завдання для дослідження» [25, с. 1]. Незважаючи на труднощі, А.М. Стоянову вдалося відшукати в сучасному йому законодавстві (насамперед, сімейному та спадковому) західноєвропейських держав, зокрема Англії та Франції, цілу низку норм, що являли собою пережитки давнього права. Це надало йому можливість «визначити так звані «початкові моменти» в розвитку права і держави, сходячи шляхом

дослідження до первинних форм людського співжиття» [25, с. 2].

У 1872 р., після смерті видатного юриста-міжнародника Д.І. Каченовського, А.М. Стоянов розпочав активно викладати для студентів юридичного факультету міжнародне право та розробив оригінальний навчальний курс, що в подальшому широко використовувався в навчальному процесі юридичних факультетів у багатьох університетах Російської імперії та за її межами. В ньому автор так само відводив велике місце саме історико-правовим аспектам міжнародного права. Надзвичайно розлогий перший розділ його навчального курсу [32, с. 40-278] був присвячений докладному розгляду становлення та розвитку міжнародного права, а також еволюції міжнародно-правових учень від стародавнього часу до початку 70-х рр. XIX ст.

З 1887 р. А.М. Стоянов обіймав посаду ординарного професора кафедри римського права, водночас продовжуючи викладати курси історії законодавств та енциклопедії права. Коло його наукових інтересів продовжувало бути широким і охоплювало як питання історії стародавнього права, так і проблеми еволюції окремих галузей права у добу середньовіччя та нової історії.

Серед ґрунтовних досліджень вченого цього періоду найцікавішими вбачаються опубліковані в часописі «Записки Харківського університету» та окремими брошурами праці «Зачатки юридичних і політичних установ у первісних народів» [33], «Примітивне право і законодавство культурних народів давнини» [34], «Із лекцій з історії східних законодавств» [35], «Нариси із загальної історії права (з лекцій, читаних у 1894 р.)» [36]. Він був палким прихильником компаративного та особливо історичного методів вивчення інститутів права. Саме їх він широко використовував при написанні своїх праць [20, с. 128].

В розлогій статті «Примітивне право і законодавство культурних народів давнини», що побачила світ у 1897 році [34], А.М. Стоянов піддав аналізу юридичні пам'ятки Стародавнього Сходу, насамперед Індії та розкрив специфіку її правового ладу, спільні риси та відмінності від античних держав. Вчений зауважував, що завдяки дослідженням висококваліфікованих англійських юристів XIX ст. було виявлено, що «до зводу Ману увійшла лише найменша частина багатого матеріалу звичаєвого права і що браміни дозволяли собі тенденційні зміни деяких правил корінного національного звичаю індо-арійців». Він наголошував, що «до останнього часу вчені були

схильні перебільшувати значення зводу Ману як чинної норми, але тепер виявляється, що в різних окремих випадках частіше застосовувалися в юридичному побуті індусів звичаї, аніж писані правила з брамінського кодексу». Водночас, на підставі вивчення значної кількості іноземної літератури та доступних йому на той час опублікованих джерел А.М. Стоянов на підставі аналізу давньоіндійських звичаїв доходить висновку про поступовий розвиток історії індійської общини (громади), яка має деякі риси схожі на слов'янську чи германську [34, с. 50]. Деякі з його умовиводів пізніше були підтвержені у працях видатного англійського соціально-культурного антрополога, одного із засновників структурного функціоналізму А.Р. Редкліфа-Брауна [37].

Одним з найцікавіших історико-правових досліджень, яке не втратило своєї актуальності й нині, є опублікована у часописі «Записки Харківського університету» в 1895 році праця А.М. Стоянова «Кримінальне право Риму від найдавніших часів до Юстиніана включно» [38]. Професор відкинув пануючу на той час у науці точку зору про відсутність у Римі норм кримінального права. «У римлян дійсно не було повного кодексу кримінальних законів, – писав він, – але все ж, кримінальне право, формульоване не в одних лише писаних законах, але у звичаях і в судових рішеннях численних судових інстанцій, має історичну реальність у римському житті... Автономія родових і сімейних союзів, будучи загальновідомим і міцно встановленим фактом римської цивілізації, приховувала сутність і дію кримінальних норм з причини тієї неступної для сторонніх юрисдикції, яка відправлялася родоначальниками та главами сімей» [38, с. 99-100].

А.М. Стоянов зауважував, що ще в VI ст. до н.е. мали місце такі факти, що «заслужені батьки молодих римлян, які вчинили державний злочин, вступали в суперечку з державними судами з питання про те, кому судити й карати у даному випадку злочинця – чи очільнику сім'ї, чи представникам державної юстиції». Він констатував, що за таких умов «важко було укласти писані кримінальні закони *sensu stricto* і легше за все було застосовувати звичаї, що виробилися притому під впливом ідей і правил жрецької юстиції та жрецької філософії» [38, с. 100].

Великою популярністю серед студентів користувався також виданий у 1898 р. записаний на основі лекцій А.М. Стоянова навчальний посібник з історії римського публічного та приватного права, у якому в лаконічній формі,

просто та доступно викладалися складні проблеми правового ладу, що існував у римському державі від заснування Риму до смерті імператора Юстиніана [39].

Про широту наукових інтересів професора Стоянова, окрім іншого свідчить і його праця «Фінансова адміністрація Франції від середніх віків до 1789 року» [40], матеріали для якої були зібрані переважно ще під час його тривалого закордонного відрадженьня. Окрім того, іноді увагу професора привертала й суто історичні предмети досліджень – історія західноєвропейських університетів [41], історія дуелей у Західній Європі [42] та ін. Деякі висновки, яких він дійшов в останній з названих праць, згодом були розвинені вже в суто правничих дослідженнях В.К. Шаврова [43] та П.А. Швейковського [44].

За глибоку ерудицію та ясність викладу матеріалу А.М. Стоянов набув величезної популярності як один з найкращих профе-

сорів Харківського університету. Цей факт неодноразово підкреслювали його сучасники, які особисто знали вченого.

Підсумовуючи усе викладене вище, очевидно, можливим буде зазначити, що А.М. Стоянов був яскравим представником того покоління юристів харківської школи, напрацювання яких створили фундамент сучасної вітчизняної науки історії права. Його роботи, які за радянських часів з ідеологічних міркувань були призабуті й лише побіжно згадувалися дослідниками, містять багато шарів історико-правової інформації та глибоких наукових висновків, що надає можливість не лише зарахувати А.М. Стоянова до кола найвідоміших у свій час університетських професорів, що працювали на теренах України, але й наголосити на його здобутках у створенні вагомому підґрунтя для подальших досліджень в царині історії права. Цю заслугу вченого ще належить повною мірою оцінити нащадкам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Бондарук Т.І. Проблеми юридичної освіти і науки в творчості О.Ф. Кістяківського. *Історико-правові ессе*. Київ-Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. С. 178-184.
- 2.Матвійчук М.А. Іоаннікій Малиновський та його концепція історії кримінально-виконачого права : монографія. Одеса: Гельветика, 2022. 248 с.
- 3.Музика І.В. З історії вітчизняної соціології права: Є.В. Спекторський. *Правова держава: щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 18-23.
- 4.Рабінович П.М., Особа В.В. Професор Г. Лаутерпахт – автор ідеї та першого проекту Міжнародного білля (Загальної декларації) прав людини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 3-10.
- 5.Усенко І. Б. Юридична біографістика: проблеми становлення нового напрямку наукових досліджень: наукова доповідь. Київ: Науковий світ, 2002. 19 с.
- 6.Гутник В.В., Яворський Я.Т. Право міжнародних договорів у наукових працях Херша Лаутерпахта. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 69. С. 438-443. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.72>
- 7.Ярмиш О.Н. Біографістика в історико-правових дослідженнях: можливості, здобутки, перспективи. *Юридична біографістика: історія, сучасність та перспективи : Матеріали VIII Міжнародної конференції істориків права. 15-18 вересня 2002 р. м. Феодосія / за ред. О.В. Тимощука*. Сімферополь: Всеукраїнський інформаційно-культурний центр, 2003. С. 4-9.
- 8.Гавриленко О.А. М.І. Ростовцев – видатний дослідник античної державності та права. *Юридична біографістика: історія, сучасність та перспективи. Матеріали VIII Міжнародної конференції істориків права. 15-18 вересня 2002 р. м. Феодосія / за ред. О.В. Тимощука*. Сімферополь: Всеукраїнський інформаційно-культурний центр, 2003. С. 167-177.
- 9.Гавриленко О.А. В.П. Даневський як історик міжнародного права. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2016. Вип. 22. С. 21–25. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/8495>
- 10.Буроменський М.В., Сенаторова О. В., Тарасов О. В. Харьковская школа международного права. *Альманах международного права*. 2011. Вип. 3. С. 57-77.
- 11.Денисов В. Н., Савчук К.О. Развитие науки международного права в Украине у XIX – первой половине XX ст. *Українській щорічник міжнародного права*. 2008. Київ, 2010. С. 264-292.
- 12.Савчук К.О. Міжнародно-правові погляди професора А.М. Стоянова. *Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. праць*. 2007. Вип. 36. С. 522- 527.
- 13.Савчук К. А. Проблема основных прав государства в работах Андрея Николаевича Стоянова и Всеволода Пиевича Даневского. *Leges si viata*. 2012. № 12/4. С. 128-131.
- 14.Посохов С.І., Ярмиш О.Н. Стоянов Андрій Миколайович. *Юридична енциклопедія. У 6 т. Т. 5. П–С*. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. С. 655.

15. Гавриленко О. А., Сироїд Т. Л. Кафедра міжнародного і європейського права Харківського університету: класична традиція та сучасність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2018. Вип. 26. С. 10-15. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/12662>
16. Бабаков М.І. Становлення і розвиток науки міжнародного права в університетах України в XIX – поч. XX ст. *Вісник Національного технічного університету «ХПИ»*. 2011. № 64: Тематичний випуск : Історія науки і техніки. С. 19-26.
17. Окладна М.Г., Уварова М.В. Харківська школа міжнародного права. Становлення та традиції. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1 (16). С. 106-112. DOI: [https://doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1\(16\)-15](https://doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1(16)-15)
18. Стоянов А.Н. Методы разработки положительного права и общественное значение юристов от глоссаторов до конца XVIII столетия: монография. Харьков: Тип. Чеховского и Зарина, 1862. XXIII, 275 с.
19. Юридичний факультет: нариси з історії / авт. кол. юрид. факультету; гол. ред. А.О. Червяцова. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2005. 76 с.
20. Біобібліографічний словник-довідник професорсько-викладацького складу кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського університету (1805-2020 рр.) / ред. Т.Л. Сироїд, О.А. Гавриленко, І.С. Воєводін, А.Л. Шевченко. Харків: ТОВ «Планета-Прінт», 2020. 174 с.
21. Стоянов. А.Н. История адвокатуры у древних народов. Харьков: Унив. тип., 1869. 139 с.
22. Стоянов А.Н. Научное значение всеобщей истории законодательства. *Юридический вестник*. 1879. № 2. [Разд. паг.].
23. Стоянов А.Н. К вопросу о возникновении институтов имущественного и обязательственного права. *Юридический вестник*. 1877. № 10. [Разд. паг.].
24. Стоянов А.Н. Английская адвокатура. *Юридический вестник*. 1880. № 4. [Разд. паг.].
25. Стоянов А.Н. Исторические аналогии и точки соприкосновения новых законодательств с древним правом (этюды по истории законодательств). Харьков: Унив. тип., 1883. 21 с.
26. Стоянов А.Н. Зачатки семейного права у первобытных народов: этюд по истории законодательств. Харьков: Унив. тип., 1884. [2], 36 с.
27. Стоянов А.Н. Семейное право и наследование у евреев : этюд по истории законодательств. Харьков: Унив. тип., 1884. [2], 48 с.
28. Стоянов А.Н. Семья, брак и юридическое положение женщины по законодательным памятникам Индии: этюд по истории законодательств. Харьков: Унив. тип., 1885. - [2], 45 с.
29. Стоянов А.Н. Обычное право в истории важнейших государств Западной Европы и особенно Франции: этюд по истории законодательств. Харьков: Унив. тип., 1883. [2], 24 с.
30. Стоянов А.Н. Нравы общества и суды во Франции от конца XVII ст. до 1789 года. Харьков : Унив. тип., 1876. [2], 26 с.
31. Стоянов А.Н. Курс истории древних законодательств: законодательства древних народов Востока; еврейское законодательство. Литографированные лекции, читанные в 1887–1888 гг. [Б.м. : б.и., б.г.].
32. Стоянов А.Н. Очерки истории и догматики международного права. Харьков: Унив. тип., 1875. X, 742 с.
33. Стоянов А.Н. Зачатки юридических и политических учреждений у первобытных народов. [Б.м. : б.и.], 1895. С. 67–99.
34. Стоянов А.Н. Примитивное право и законодательство культурных народов древности (этюды по истории законодательств). *Записки Харьковского университета*. 1897. Вып. 2. С. 33–54.
35. Стоянов А.Н. Из лекций по истории восточных законодательств. *Записки Харьковского университета*. 1899. Вып. 1. С. 53–87.
36. Стоянов А.Н. Этюды по всеобщей истории права. (Из лекций, читанных в 1884 г.). *Записки Харьковского университета*. 1894. Вып. 4. Ч. неофиц. С. 1–32.
37. Рэдклифф-Браун А.Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции / Пер. с англ. О. Ю. Артемовой при участии Ю. А. Артемовой, А. Г. Артемова. Москва: Восточная литература, 2001. 304 с.
38. Стоянов А.Н. Уголовное право Рима от древнейших времен до Юстиниана включительно (историко-культурный очерк). *Записки Харьковского университета*. 1895. Вып. 6. С. 99–130.
39. Стоянов А.Н. История римского права: добавление к курсу лекций, изданных в 1889 и 1898 г. Харьков: Изд. студ. Василенко-Иваницкого, 1898. 132 с.
40. Стоянов А.Н. Финансовая администрация во Франции от средних веков до 1789 года (этюды по истории французских государственных учреждений). [Москва]: Унив. тип. (М. Катков), 1877. 28 с.
41. Стоянов А.Н. Из истории университетов Западной Европы. [Б.м. : б.и.], 1891.
42. Стоянов А.Н. Из истории дуэлей в Западной Европе. (Историко-культурный очерк). *Записки Харьковского университета*. 1893. Вып. 3. Ч. неофиц. С. 1–22.
43. Шавров В.К. Нормировка правил дуэли в законе. Киев: Тип. Имп. ун-та св. Владимира Н.Т. Корчак-Новицкого, 1899. 39 с.
44. Швейковский П.А. Суд общества офицеров и дуэль в войсках российской армии. (Действующее законодательство со всеми комментариями). Санкт-Петербург: Изд-во В. Березовского, 1898. 178 с.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2023

Стаття рекомендована до друку 01.11.2023

O. A. HAVRYLENKO

DSc (Law), Professor,

Professor of the International and European Law Department

E-mail: o.gavrylenko@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

**PROFESSOR OF KHARKIV UNIVERSITY A. STOYANOV
AS A HISTORIAN OF LAW**

ANNOTATION. *Introduction.* The article highlights the main milestones of the professional development of Kharkiv University professor A. Stoyanov and his scientific activity in the field of history of law. It was found that modern researchers who, in the course of their scientific research, turned to the analysis of his works, for certain reasons, emphasize primarily the work of the scientist in the field of international law, but usually do not pay any attention to the extremely wide range of historical and legal research of the scientist, which in his scientific creativity, he himself took far from the last place in terms of importance and volume. This is what determined the topic of this article.

Summary of the main results of the study. It is noted that one of the most interesting historical and legal works by A. Stoyanov's monograph "History of Advocacy among Ancient Peoples", in which the monuments of law and legal thought of Egypt, India, ancient Jews, Greeks and Romans were analyzed. The embryo of the Institute of Advocacy A. Stoyanov saw precisely in the ancient Greek synegory. His historical and legal studies "Historical analogies and points of intersection of new legislation with ancient law", "The beginnings of family law among primitive peoples", "Family law and inheritance among Jews" and published by the publishing house of Kharkiv University in separate brochures aroused considerable interest among scientists and students of that time, "Family, marriage, and the legal position of women according to the legislative monuments of India", "Customary law in the history of the most important states of Europe and especially France", "Customs of society and courts in France from the end of the 17th century. until 1789". A certain result of this stage of his studies of ancient law was the publication of the author's lectures devoted to the history of the legislation of the countries of the East.

Some scientific research carried out by Professor Stoyanov at one time caused heated discussions and controversies. Among these, first of all, we can mention the work "Historical analogies and points of intersection of new legislation with ancient law", which was published in 1883 and was an extremely interesting attempt at diachronic comparative research, one of the first that was carried out in the universities of Eastern Europe. He was an ardent supporter of comparative and especially historical methods of studying legal institutions. He used them widely when writing his scientific works. The scientist published a significant part of his works in the journal "Notes of the Kharkiv University". One of the most interesting historical and legal studies, which has not lost its relevance even today, is the work "Criminal Law of Rome from the earliest times to Justinian inclusive", published here in 1895.

Conclusion. The conclusion that A. Stoyanov was a bright representative of that generation of lawyers of the Kharkiv school, whose work created the foundation of the modern national science of the history of law. His works, which during the Soviet era were forgotten for ideological reasons and only briefly mentioned by researchers, contain many layers of valuable historical and legal information and deep scientific conclusions. The merits of the scientist in the future have yet to be fully assessed by the next generation of lawyers.

KEY WORDS: *jurisprudence, history of legal science, legal biography, bibliography, history of law, Kharkiv University.*

REFERENCES

1. Bondaruk T.I. (2017). Problems of legal education and science in the work of O.F. Kistiakivskyi. Historical and legal essays. Kyiv-Kherson: FOP Grin D.S. P. 178-184 (in Ukrainian).
2. Matviychuk M.A. (2022). Ioannikiy Malinovsky and his concept of the history of criminal enforcement law: a monograph. Odesa: Helvetica. 248 p. (in Ukrainian).
3. Muzyka I.V. (2010). From the history of domestic sociology of law: E.V. Sectorsky. *Rule of law: yearbook of scientific works*. Issue 21. P. 18-23 (in Ukrainian).
4. Rabinovych P.M., Osoba V.V. (2013). Professor H. Lauterpacht is the author of the idea and the first draft of the International Bill (Universal Declaration) of Human Rights. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. No. 4 (75). P. 3-10 (in Ukrainian).
5. Usenko I. B. (2002). Legal biographical studies: problems of establishing a new direction of scientific research: scientific report. Kyiv: Naukovi svit. 19 p. (in Ukrainian).
6. Hutnyk V.V., Yavorskyi Y.T. (2022). The law of international treaties in scientific works of Hersh Lauterpacht. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. "Law" series*. Issue 69. P. 438-443. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.72> (in Ukrainian).
7. Yarmysh O.N. (2003). Biographical studies in historical and legal research: possibilities, achievements, prospects. *Legal biography: history, modernity and prospects: Proceedings of the 8th International Conference of*

Historians of Law. September 15-18, 2002, Feodosia / edited by O.V. Tymoshchuk Simferopol: All-Ukrainian Information and Cultural Center. P. 4-9 (in Ukrainian).

8. Havrylenko O.A. (2003). E. Rostovtsev is an outstanding researcher of ancient statehood and law. *Legal biography: history, modernity and prospects. Materials of the 8th International Conference of Historians of Law. September 15-18, 2002, Feodosia* / edited by O.V. Tymoshchuk Simferopol: All-Ukrainian Information and Cultural Center. P. 167-177 (in Ukrainian).

9. Havrylenko O.A. (2016). V.P. Danevsky as a historian of international law. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Law. Issue 22*. P. 21–25. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/8495> (in Ukrainian).

10. Buromensky M.V., Senatorova O.V., Tarasov O.V. (2011). Kharkiv School of International Law. *Almanac of international law. Issue 3*. P. 57-77 (in Russian).

11. Denisov V.N., Savchuk K.O. (2010). The development of the science of international law in Ukraine in the 19th and the first half of the 20th centuries. *Ukrainian yearbook of international law. 2008*. Kyiv. P. 264-292. DOI: [https://doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1\(16\)-15](https://doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1(16)-15) (in Ukrainian).

12. Savchuk K.O. (2007). International legal views of professor A.M. Stoyanov. State and law. Legal and political sciences: coll. of science works. Vol. 36. P. 522-527 (in Ukrainian).

13. Savchuk K. A. (2012). The problem of fundamental rights of the state in the works of Andrey Nikolayevich Stoyanov and Vsevolod Pyevich Danevsky. *Legea si viata*. No. 12/4. P. 128-131 (in Russian).

14. Posokhov S.I., Yarmysh O.N. (2003). Andriy Mykolayovych Stoyanov. *Legal encyclopedia. In 6 vol. T. 5. P-S*. Kyiv: Publishing House "Ukrainian Encyclopedia" named after M.P. Bazhana. P. 655 (in Ukrainian).

15. Havrylenko O. A., Syroid T. L. (2018). Department of International and European Law of Kharkiv University: classical tradition and modernity. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: Law. Issue 26*. P. 10-15. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/12662> (in Ukrainian).

16. Babakov M.I. (2011). Formation and development of the science of international law in the universities of Ukraine in the 19th century - beginning 20th century. *Bulletin of the National Technical University "KhPI". No. 64: Thematic issue: History of science and technology*. P. 19-26 (in Ukrainian).

17. Okladna M.G., Uvarova M.V. (2021). Kharkiv School of International Law. Formation and traditions. Law and innovative society. No. 1 (16). P. 106-112. URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/Okladnaya-Uvarova16.pdf> (in Ukrainian).

18. Stoyanov A.N. (1862). Methods of development of positive law and social significance of lawyers from glossators to the end of the XVIII century: monograph. Kharkiv: Typ. Chekhovsky and Zaryn. XXIII, 275 p. (in Russian).

19. Faculty of Law: essays on history / author. number law faculty; ed. A.O. Chervyatsova (2005). Kharkiv: V.N. Karazin KhNU. 76 p. (in Ukrainian).

20. Bio-bibliographic dictionary-handbook of the teaching staff of the Department of International and European Law of the Faculty of Law of Kharkiv University (1805-2020) / ed. T.L. Syroid, O.A. Havrylenko, I.S. Voevodin, A.L. Shevchenko. (2020). Kharkiv: Planeta-Print. 174 p. (in Ukrainian).

21. Stoyanov A.N. (1869). The history of advocacy among ancient peoples. Kharkiv: Univ. typ. 139 p. (in Russian).

22. Stoyanov A.N. (1879). The scientific significance of the universal history of legislation. *Legal Bulletin*. No. 2. [Ch. pag.] (in Russian).

23. Stoyanov A.N. (1877). To the question of the emergence of institutions of property and obligation law. *Legal Bulletin*. No. 10. [Ch. pag.] (in Russian).

24. Stoyanov A.N. (1880). English Bar. *Legal Bulletin*. No. 4. [Ch. pag.]. (in Russian).

25. Stoyanov A.N. (1883). Historical analogies and points of contact of new legislation with ancient law (study on the history of legislation). Kharkiv: Univ. typ. 21 p. (in Russian).

26. Stoyanov A.N. (1884). The beginnings of family law among primitive peoples: a study on the history of legislation. Kharkiv: Univ. typ. [2], 36 p. (in Russian).

27. Stoyanov A.N. (1884). Jewish family law and inheritance: a study on the history of legislation. Kharkiv: Univ. typ. [2], 48 p. (in Russian).

28. Stoyanov A.N. (1885). Family, marriage and the legal status of women according to legislative monuments of India: a study on the history of legislation. Kharkiv: Univ. typ. [2], 45 p. (in Russian).

29. Stoyanov A.N. (1883). Customary law in the history of the most important states of Western Europe and especially France: a study on the history of legislation. Kharkiv: Univ. typ. [2], 24 p. (in Russian).

30. Stoyanov A.N. (1876). Social morals and courts in France from the end of the 17th century. until 1789. Kharkiv: Univ. typ. [2], 26 p. (in Russian).

31. Stoyanov A.N. (1888). History course of ancient legislation: legislation of the ancient peoples of the East; Jewish legislation. Lithographed lectures read in 1887–1888. (in Russian).

32. Stoyanov A.N. (1875). Essays on the history and dogmatics of international law. Kharkiv: Univ. typ. X, 742 p. (in Russian).

33. Stoyanov A.N. (1895). The beginnings of legal and political institutions among primitive peoples. P. 67–99. (in Russian).

34. Stoyanov A.N. (1897). Primitive law and legislation of cultural nations of antiquity (study on the history of legislation). *Notes of Kharkiv University*. Issue 2. P. 33–54.
35. Stoyanov A.N. (1899). From lectures on the history of eastern legislation. *Notes of Kharkiv University*. Issue 1. P. 53–87. (in Russian).
36. Stoyanov A.N. (1894). Studies on the general history of law. (From lectures given in 1884). *Notes of Kharkiv University*. Issue 4. Non-official part. P. 1–32 (in Russian).
37. Radcliffe-Brown A.R. (2001). Structure and function in primitive society. Essays and lectures / Transl. from English O. Yu. Artemova with the participation of Yu.A. Artemova, A.G. Artemova. Moscow: Vostochnaya literatura. 304 p. (in Russian).
38. Stoyanov A.N. (1895). Criminal law of Rome from ancient times to Justinian inclusive (historical and cultural essay). *Notes of Kharkiv University*. Issue 6. P. 99–130 (in Russian).
39. Stoyanov A.N. (1898). History of Roman law: addition to the course of lectures published in 1889 and 1898. Kharkiv: Vasylenko-Ivanitskyi. 132 p. (in Russian).
40. Stoyanov A.N. (1877). Financial administration in France from the Middle Ages to 1789 (study on the history of French state institutions). [Moscow]: Univ. type. (M. Katkov). 28 p. (in Russian).
41. Stoyanov A.N. (1891). From the history of Western European universities. (in Russian).
42. Stoyanov A.N. (1893). From the history of duels in Western Europe. (Historical and cultural essay). *Notes of Kharkiv University*. Issue 3. Non-official part. P. 1–22 (in Russian).
43. Shavrov V.K. (1899). Standardization of dueling rules in the law. Kyiv: Type. Imp. University of St. Vladimir N.T. Korchak-Novitsky. 39 p. (in Russian).
44. Shveikovsky P.A. (1898). Court of the society of officers and a duel in the troops of the Russian army. (Current legislation with all comments). St. Petersburg: V. Berezovsky Publishing House. 178 p. (in Russian).

The article was received by the editors 30.09.2023

The article is recommended for printing 01.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-03>

УДК 303:340:81-13:316.1:327.2:330.1

Н.А. Жук

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри публічного управління, адміністрування та права

E-mail: nazhuk2016@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3172-8470>

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
м. Полтава, 36000, Першотравневий проспект, 24

МОВА ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ У КОНТЕКСТІ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СФЕРИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Стаття присвячена виявленню та аналізу основних методологічних надбань між-дисциплінарних досліджень феномену мови на стику різних суспільних наук та дисциплін (зокрема, юриспруденції, лінгвістики, соціології, політології, геополітики, маркетингового менеджменту) та наслідків їх використання у контексті значущості їх впливу на розвиток політико-правової сфери на державному і світовому рівнях в умовах сучасної дійсності.

Короткий зміст основних результатів дослідження. На основі міжгалузевих підходів та методів суб-дисциплін здійснено аналіз мови як міждисциплінарного об'єкту досліджень, а також феномену, який має всебічну взаємообумовленість з іншими феноменами та явищами політико-правової, соціально-гуманітарної, природної та технологічної дійсності, з якими та знаходиться у постійній взаємодії. Окрема увага приділена закономірностям появи специфічних мовних політико-соціальних феноменів («новомови», «мови нацизму», глобальної мови) та трансформації уявлень про мову у світлі використання в сфері мовної політики інструментів маркетингу. Особлива увага приділена дослідженню основних закономірностей впливу фактору глобалізації на лінгвістичний простір світу у контексті проблем «мовного імперіалізму», порушення «лінгвістичного балансу мов» та використання мови в якості інструменту «м'якої сили».

Висновки. Стверджується, що переосмислення традиційних підходів до сприйняття мови та збагачення методології її дослідження має спиратися на розуміння її феноменальної сутності, аби, з одного боку, це сприяло удосконаленню використання її потенціалу, а, з іншого, було здатне запобігти спотворенню її «духа». У цьому контексті висловлюються сумніви у доречності використання стосовно феномену мови у контексті мовної політики модних сьогодні маркетингового підходу та маркетингових технологій, як таких, що сприяють низведенню мови, найвищого духовно-культурного надбання людства, до рівня «споживчих товарів», людини – до споживача, свідомості – до об'єкту маніпуляцій, а рівня світосприйняття населення – до меркантильного. Також стверджується, що одним із актуальних викликів міждисциплінарного характеру в сфері мовознавства на сьогодні є потреба у формуванні відповідних терміносистем (насамперед, наукових) та створення нової наукової мови, здатної забезпечити понятійне і концептне супроводження невідворотних кардинальних трансформацій у всіх сферах буття людства на основі виявлення і розуміння «духу» часу змін.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *мова, методологія, «науки про дух», герменевтика, юридична лінгвістика, політична лінгвістика, соціолінгвістика, мовна політика, мовні відносини, маркетинговий підхід, новомова, метафори, мовний імперіалізм, «м'яка сила».*

Як цитувати: Жук Н.А. Мова як об'єкт міждисциплінарних досліджень: методологічні аспекти у контексті тенденцій розвитку політико-правової сфери у сучасних умовах. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 25-35 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-03>

In cites: Zhuk N.A. (2023). Concepts of the transformation of capitalism as a factor in the development of the capitalist type of state and law: a critical and comparative analysis in the light of the ideas of the macro model of "stakeholder capitalism" by K. Schwab. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (35), P. 25-35. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-03> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Методологічне значення мови проявляється в усіх сферах життєдіяльності будь-якого суспільства, функціонування кожної держави та взаємодії між суб'єктами міжнародного спілкування, які наскрізь пронизані мовними відносинами, а також відчувають на собі вплив наслідків їх

правового упорядкування, а також мовної політики поза інструментів права.

В умовах розповсюдження цифрових технологій та практики використання «розумної техніки» для прослуховування [1], значення мови підвищилося з огляду на можливість збереження кожного

проголошеного та надрукованого слова впродовж необмеженого часу, що надало небувалі владні можливості суб'єктам, в чийх руках знаходиться контроль над цими технологіями та легалізацією їх використання у політичних та інших цілях. Оскільки останнє здійснюється, насамперед, через правове регулювання, яке, у свою чергу, залежить від політики, то ми маємо проблематику, в основі якої лежить взаємозв'язок між різноманітними феноменами дійсності (як соціальної, так і технологічної сфер) у всіх аспектах їх взаємодії, обумовлених різними контекстами.

Це обумовлює необхідність не лише переосмислення традиційних підходів до сприйняття мови, але й збагачення методології її дослідження, у тому числі, через наповнення її інструментарієм міждисциплінарного характеру та здобутками споріднених наукових шкіл, якими для юриспруденції виступають, у тому числі, філологічна, соціологічна, історична, психологічна, політекономічна, політологічна, геополітична, етнологічна тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Різнманітні аспекти феномену мови як об'єкту міждисциплінарних досліджень, у тому числі, у контексті методологічних засад, висвітлювалися та аналізувалися значною кількістю зарубіжних і вітчизняних учених різних сфер суспільного знання, у тому числі, останнім часом – в працях О. Алексієвець, Л.Л. Белея, А.М. Бернюкова, Т. Козак, Г.П. Мацюк, Л.П. Нагорної, Ю.М. Оборотова, Ю.Ф. Прадіда, С. Сберро, Б. Сокнесса, О.Стовби та ін. Водночас актуальність запиту на поглиблення використання міждисциплінарних підходів та отримання інтегративних знань щодо мови, у тому числі, в контексті розширення методологічного арсеналу, який пропонується дослідниками для урахування та використання при роботі з мовою на теоретичному та практичному рівнях у всіх сферах життєдіяльності суспільства, в яких так або інакше задіяний мовний чинник, обумовлює актуальність досліджень у контексті зазначеного завдання.

Це обумовлює **мету** даної статті, а саме – сприяти поглибленню інтегративних знань на основі міждисциплінарних досліджень феномену мови як одного з ключових чинників розвитку державно-правової та політичної дійсності, у тому числі, з огляду на досягнення у сфері науково-технічного прогресу, та виявлення закономірностей використання методів міждисциплінарної методології у мовній сфері для досягнення очікуваних (політичних) цілей.

Виклад основного матеріалу. Як вважається, перше публічне озвучування ідеї що-

до функціональної єдності між феноменами свідомості, думки, мовлення та мови та іншими явищами соціальної дійсності належить німецькому ученому В. фон Гумбольдту, який стверджував, що «мова являє собою безперервну діяльність духу, яка намагається перетворити звук у думку» [Цит. за: 2, с. 38]. За його переконанням, мова має соціальний характер, а «дух народу» і його мова тісно пов'язані одне з одним. Ці твердження знайшли свій подальший розвиток в дослідженнях величезної кількості учених. Так, видатний вітчизняний мовознавець О.О. Потебня в своїх працях розкрив думку, що без мови неможливе мислення поняттями. Швейцарський лінгвіст-семіолог Ф. де Соссюра поклав початок порівняльно-історичним дослідженням в галузі мовознавства, обґрунтував розрізнення понять «мова» й «мовлення» (що сприяло дослідженню процесів відділення суспільного від індивідуального), дослідив проблеми географічної лінгвістики (співіснування кількох мов в одному географічному пункті), взаємозв'язку між мовою і расою, мовою і ментальністю соціальної групи тощо [2, с. 39]. У свою чергу, французький соціолог П.Бурдьє на цій основі довів, що навіть незначна мовна взаємодія містить сліди соціальної структури, і що мовний вжиток варіює залежно від класу і гендеру, що дозволяє використовувати нові підходи до вивчення мови в сфері політики [3].

Сьогодні на рівні суспільних наук прийнято виділяти два напрями дослідження мови у руслі політико-правових наук, а саме – мови як інструменту реалізації політичної влади та як об'єкта впливу з боку політики і права [4]. Зазначений поділ зумовив зародження на стику різних суспільних наук нових наукових субдисциплін. Так, наприклад, у межах наукової юриспруденції, в сфері якої особлива дослідницька увага зажди була прикута до питань «мови права», на стику між мовознавством та правознавством логічно виникла така дисципліна, як «юридична лінгвістика» (цей термін вперше був введений у науковий обіг німецьким ученим А. Подলেখом у праці «Юридична лінгвістика», виданій у 1976 р. в Мюнхені) та розповсюджений в Україні завдяки працям Ю.Ф.Прадіда [5]) (або «юрислінгвістики» [6] чи «юридичне термінознавство» [7]). На стику лінгвістики та юриспруденції сформувалася і субдисципліна «криміналістична лінгвістика» (лінгвістична експертиза) як окремий розділ прикладної лінгвістики, яка розробляє і досліджує методи атрибуції текстів сучасних документів з метою використання отриманих результатів у слідчих діях

чи судочинства, на доцільності чого зарубіжними вченими наголошувалося ще у 1960-х рр. [8].

Відповідно, особливе методологічне значення мови в сфері суспільнознавства проявляється в сфері герменевтики – напряму наукової діяльності, пов'язаному з дослідженням, поясненням і тлумаченням різного роду текстів (юридичних, історичних, філософських, релігійних, філологічних тощо) з огляду на їх формулювання в (не)визначених середовищі та контексті. Розуміючи її трансцендентальну природу, засновник засад герменевтики як загальної інтерпретації німецький філософ Ф. Шляєрмахер відносив її до кола «наук про дух» [9]. Такий підхід підтримував і його послідовник В. Дільтей, який вбачає герменевтику методологічною основою всякого гуманітарного знання, а її проблему озвучував як загальну методологічну проблему всіх гуманітарних наук: у своєму «Вступі до науки про дух» (1883 р.) він до таких відніс ті науки, об'єктом дослідження яких є історико-соціальна реальність, а саме - історію, політику, юриспруденцію, теологію, літературу та мистецтво, акцентуючи увагу на психологічному аспекті розуміння [10]. «В. Штегмюллер, М. Хайдеггер та Г.-Г. Гадамер підкреслювали, що герменевтика, – перш за все, трансцендентальна філософія, а не (в першу чергу) метод», відмічав найавторитетніший сучасний методолог юридичних досліджень, німецький правознавець А. Кауфман [цит. за: 11, с. 11], який запропонував «герменевтичний погляд на юридичний метод» у концепції «юридичної герменевтики», а по-суті, оновленої, шляхом розширення предметного поля та методологічної універсалізації «теорії інтерпретації», вказуючи: «Традиційна методологія оновлюється. ...поряд із цими канонами, існують й інші засоби аргументації, як-от: ідея справедливості, рівності, правової визначеності, практичність, наслідки рішення, основи порядку та багато інших» [цит. за: 11, с. 12]. У свою чергу, видатний вітчизняний правознавець Ю.М. Оборотов, аналізуючи методологічні можливості герменевтики в сфері юриспруденції у контексті визначення різниці між правознавством та державознавством, підкреслює, що «правознавство – це безумовно герменевтична наука», додаючи, що «державознавство не є в основній своїй частині таким» [12, с. 7].

На стику між лінгвістикою та політологією ще після Першої світової війни виникла субдисципліна «політична лінгвістика», метою якої стало «дослідження різноманітних відносин між мовою, мисленням, комунікацією,

суб'єктами політичної діяльності та політичним станом суспільства, що створює умови для вироблення оптимальних стратегій і тактик політичної діяльності» [13, с. 252], та яка враховує досягнення низки гуманітарних наук, включаючи юриспруденцію.

Як відомо, боротьба за політичну владу за умов демократичного режиму відбувається, у тому числі, на основі використання комунікативної діяльності, яка здійснює прямий чи непрямий вплив на формування політико-правової свідомості людини. Дослідники цієї сфери підкреслюють, що діалектика взаємодії між політико-правовою сферою та мовою розкривається, насамперед, за допомогою таких методів дослідження мовної діяльності, як контент-аналіз (спрямований на забезпечення описання й пояснення феноменів, уникаючи власної, пов'язаної з політичними переконаннями, оцінки) та дискурс-аналіз (який використовується для аналізу співвідношення сил в суспільстві для формулювання нормативного підходу, з позиції якого можна створити уявлення про систему сповідуваних соціумом цінностей та інтерпретаційних схем) [14, с. 49-50]. Розуміння механізму дії цих методів сприяє кращому усвідомленню можливостей маніпулювання суспільною свідомістю на основі здобутків сучасного науково-технологічного прогресу, у тому числі, у контексті завдань політичної пропаганди та військової агітації.

Перше застосування контент-аналізу в якості методу дослідження суспільних уявлень про політичну картину світу пов'язується з діяльністю американського політичного діяча У. Ліппмана, який, окрім іншого, ввів у широкий науковий обіг поняття «стереотип» і запропонував «встановлення порядку денного» шляхом висвітлення у політичній комунікації одних питань і замовчування інших [15]. Ця методологія була розвинута іншим американським дослідником П. Лазарсфельдом, який намагався визначити закономірності залежності електоральної поведінки від передвибірної агітації у ЗМІ та запропонував модель дворівневої комунікації, за якою в будь-якому суспільстві визнається існування сприйнятливих до впливу політичної пропаганди «лідерів громадської думки» (цей термін був введений в обіг ним же) [16]. На основі ж контент-аналізу представник біхевіоралістського підходу в політичній науці Г. Лассвел продемонстрував зв'язок між стилем політичної мови та політичним режимом, у якому ця мова вживається [17].

В цьому контексті дослідники справедливо привертають увагу до практики ство-

рення у тоталітарних системах в якості інструменту пропагандистського характеру так званої «новомови» з усією притаманною їй символікою, метафорикою, гаслами та ритуальністю [13, с. 249], механізм дії та засоби якої (заборона «незручних» слів, пропаганда потрібних «нових» понять тощо) яскраво продемонстровані, зокрема, в книзі В. Клемперера «ЛТІ. Мова третього рейху. Записник філолога» (1957 р.), присвяченій комунікативній практиці германського фашизму. Досліджуючи, яким чином за допомогою мови нацистська ідеологія стала частиною свідомості цілого народу, В.Клемперер робить висновок, що «Повинні зникнути не лише нацистські дії, але й нацистський склад розуму, типовий нацистський спосіб мислення та його живильне середовище: мова нацизму» [Цит.за: 18] – в цьому висновку, на нашу думку, не лише відображено закономірний зв'язок між зазначеними явищами, але й озвучені необхідні невідворотні «мовні» наслідки для усіх явищ такого роду.

Як підкреслюють учені, взаємозв'язок між мовою й усіма іншими феноменами соціальної дійсності особливо яскраво спостерігається у провідних наукових дискурсивних напрямках. Такими традиційно вважаються націоналістичний дискурс (дослідження взаємозв'язку між мовою та процесом націотворення, підвищена увага до питань етногенезу та націоналізму - сфер, в яких «політика, влада й ідеологія зблизилися з проблематикою мови, культури й ідентичності» [цит. за: 13, с. 250]; дискурс геополітично-антагоністичних таборів (зокрема, капіталістичного і соціалістичного, демократичних та тоталітарних систем); мілітаристський дискурс (активізується в умовах війни будь-якого типу) та дискурс «ядерної мови» (загострюється в обставинах загрози використання ядерної зброї, що, зокрема, спостерігається сьогодні); дискурс партійної та передвиборної боротьби тощо. Важливу роль в контексті усіх мовних дискурсів завжди відіграють метафоричні образи, які підкреслюють та підсилюють або викривлюють та спотворюють ті або інші аспекти певного політичного явища («тюрма народів», «імперія зла», «вісь зла», «залізна завіса», «ядерна зима», «атомний апокаліпсис», «кольорова революція», «плавильний котел» тощо).

Окремої уваги заслуговує мовна проблематика у світлі глобалізації міжнародних відносин, технологізації та спричиненої цим трансформації структури суспільств і власно їх соціальної системи. Так, наприклад, за спостереженнями О. Алексієвця, в контексті політичного дискурсу це сприяло, з одного боку,

універсалізації (уніфікації) його досліджень та, з іншого, спалаху інтересу до етнолінгвістичної та етнокультурної специфіки політичних комунікацій та їх історичної зумовленості. Ці глобальні зміни викликали й появу нової політичної мови внаслідок розширення сфери політичної лінгвістики за рахунок дослідження «принципово нових проблем сучасного багатопольярного світу... залучення до аналізу актуальних аспектів взаємодії мови, влади і суспільства. Відповідно, до вже зазначеного переліку політичних дискурсів додалися нові – «дискурс тероризму, «нового світового порядку», політкоректності, соціальної толерантності, соціальної комунікації в традиційному суспільстві, фундаменталізму тощо» [13, с. 251], а також, додамо, гендерний та трансгуманістичний дискурси, дискурс екологізму, сталого розвитку та інклюзивного капіталізму [19]. Усі вони логічно знаходять своє відображення в правовому вимірі внаслідок нової правової регламентації як на наднаціональному, так і на національному рівнях певних суспільних відносин.

Отже, глобалізація, безумовно, вчинює значний вплив на гуманітарну сферу, включаючи світовий лінгвістичний простір, адже у глобальному світі саме мова виступає однією з рушійних сил політико-правової, соціоекономічної та культурної взаємодії між різними спільнотами, комунікативним засобом обміну, співробітництва та зближення між ними. Необхідність виявлення закономірностей впливу мовного чинника у процесі глобалізації та міжнародної інтеграції, у тому числі, на хід розвитку політико-правової сфери держави, зумовила потребу наукового пояснення мовних змін, що свого часу сприяли трансформації національних політики та права. Для пояснення подібних змін знадобилося знання низки сфер - мовознавства, соціології, соціальної психології та етнографії, на стику яких виник новий науковий напрямок – соціолінгвістика, розвитку ідей якої, як підкреслюють дослідники, «насамперед посприяв такий принцип опису мови, як експансіонізм» [20, с. 28]. Її сучасна проблематика охоплює такі важливі з точки зору політики і права аспекти, як макросоціологія мови, існування у суспільстві двох мов, застосовуваних у різних функціональних сферах, мовне планування та мовне будівництво, соціальне розшарування мови, переключення мовного коду, питання стандартизації мови, а також «причинно-наслідкові зв'язки між мовою та державою, мовою та ідеологією, мовою і нацією, мовою і політикою, мовою і релігією» тощо [там само, с. 29]. У контексті остан-

нього важливо підкреслити, що за допомогою методології цієї науки «досліджується вплив законодавства та інститутів державної влади на збереження або трансформацію тих чи інших параметрів мовної ситуації у відповідності з певним суспільним ідеалом», й розв'язується така важлива лінгво-юридична проблематика, як «відповідність мовної політики національним інтересам, з одного боку, і засадничим людським правам – з другого» [21, с. 2].

На основі методології соціолінгвістики здійснюється прогнозування тенденцій розвитку та функціонування мовної сфери у світовому масштабі, в тому числі, на основі врахування конкуренції між мовами за сфери функціонування; порівняння підходів різних держав до питань мовної політики та мовного планування; моделювання оптимальної мовної політики та мовного планування для поліетнічного (багатомовного) соціуму; визначення функціонального статусу мов у державі з урахуванням глобальних тенденцій; встановлення парадигмальної субординаційної моделі мовної взаємодії між центральною і так званими периферичними культурами, а також між різними соціальними групами (станами) всередині однієї спільноти, яка залежить, у тому числі, від чинника політичного впливу тієї чи іншої спільноти.

Одним із важливих питань мовної проблематики у світлі дії фактору сучасної глобалізації вважається визначення мовних засобів спілкування між країнами та народами у межах певних наднаціональних спільнот. На сьогодні загальносвітовою тенденцією очевидно є домінування англійської мови як «мови науки» [22], мови міжнародного спілкування та обов'язкової для вивчення іноземної мови [23]. Цей феномен викликає з боку науковців та національних урядів як позитивну (в меншості), так і відверто негативну реакцію. І якщо перша обумовлюється визнанням цього факту як такого, що сприяє «вдосконаленню планетарного цивілізаційного середовища», то негативна пов'язується з його оцінкою як «створенням перепон на шляху розвитку самобутності національних культур» [24, с. 75]. «Заперечення прогресивної сутності світового поширення англійської мови набуло концептуального виразу в теорії «мовного імперіалізму», яка трактує процес планетарного розповсюдження цієї мови у соціально-політичному, економічному та гуманітарному аспектах» [там само, с. 74].

Сучасний нам мексиканський учений С. Сберро, досліджуючи проблематику реалі-

зації політики регіонального мовного режиму у світлі поглиблення північноамериканської інтеграції на основі порівняння лінгвістичної політики в Європейському Союзі та в Північній Америці, відмічає наявність в останній факту «ігнорування «лінгвістичного балансу сил» [25]. Він підкреслює, що «всі національні держави, включно із США, почали займатися активною мовною політикою з метою забезпечення переваги певних мов над іншими і майже завжди ініціювали справжні «мовні війни» для нав'язування однієї панівної мови», при тому, що «вибір англійської як єдиної регіональної мови... не є ні нейтральним, ні безкоштовним», і що мова «неминуче втілює цінності та інтереси тих, для кого вона є рідною» [там само]. Спираючись на методологічно значущі доробки з цього питання, зокрема, на засади концепції «м'якої сили» (soft power) «як здатності здійснювати вплив на інших задля досягнення бажаного результату за допомогою привабливості і переконання, тобто змусити об'єкти домінування «бажати того, чого бажаєте ви» [26, с. 4]], С. Сберро робить висновок, що «мова є найбільш конкретним, вимірюваним і...науковим способом спостереження за розповсюдженням м'якої сили» [25]. У світлі логічності такого висновку не вважається дивним, що одним із ключових напрямків Великобританії у контексті використання «м'якої сили» є «активне поширення англійської мови» (за кордоном), а «на слуханнях в парламенті і в дискусіях в ЗМІ практично відсутня критика з приводу доцільності витрат на довгострокові програми в сфері просування англійської мови, освіти і культури» [27, с. 47], адже така роль англійської мови зумовлює і підвищений геополітичний вплив її джерела та мовного «ядра» у вигляді власно держави.

Одним із новомодних на сьогодні підходів до дослідження мови можна вважати маркетинговий підхід, популяризація використання якого стосовно будь-яких явищ дійсності пов'язується, насамперед, з американською дослідницькою школою та феноменом реклами. Як підкреслюють дослідники такого підходу, «об'єктами прикладання маркетингових зусиль є все те, до чого, до кого або чію увагу потрібно привернути, щоб викликати дії, бажані для того, хто провадить маркетинг (привернути увагу, продати, отримати голос, прихильність тощо)» [28, с. 53], тобто комерційна і некомерційна сфери, будь-які живі і неживі речі, послуги, особистості, ідеї, території тощо.

На думку української ученої-політологині Т. Козак, «у планетарному лінгві-

стичному середовищі діють такі ж самі закони, що і на світовому товарному ринку: будь-яка мова виступає як специфічний товар, і успішність його просування на світовий ринок залежить від споживацьких властивостей цього товару», що «мовний (як і звичайний товарний) ринок характеризується попитом та пропозицією мови...» і що певні тактики ідеологічного переконання «впливають із класичних принципів комерційного рекламування» [24, с. 72-73]. І хоча ми не підтримуємо застосування до феноменів високого духовно-культурного порядку, якою, безумовно, є мова, методології та, відповідно, термінології фінансово-маркетингової сфери, що, на наше переконання, сприяє низведенню духовно-цивілізаційних надбань людства виключно до меркантильного рівня світосприйняття, та не відповідає замислу Творця щодо природи цих явищ, тим не менш вважаємо цікавим зважити на ті переваги, які, на думку дослідників, надає маркетингова технологія як при дослідженні лінгвістичної проблематики, так і при реалізації мовної політики та мовного планування на практиці.

Насамперед зауважимо, що у контексті цього підходу мова вимірюється такими категоріями, як «товар», «імідж (бренд)», «престижність» (тут виділяються «мова постколоніального престижу», «престижні мови», «мова еліт», «мова високої культури», «мова низької культури» тощо), «брендова лояльність до мови», «ребрендинг мови» тощо, а процес реалізації державної мовної політики базується на уявленні про населення як про «ринку» і «споживачів», про окремі соціальні групи – як «цільову аудиторію», про користувачів інших мов – як «конкурентів», про вживання мови – як «продаж». Звертає на себе увагу і висновок зарубіжних маркетологів, що «кожна мова має свій бренд (імідж), який на 10% складається з власне мови (її звучання, граматики тощо) та 90% її сприйняття (50 % — що люди про неї говорять і 50% — що люди думають про мову)» [Цит.за: 29, с. 114].

Український філолог Л.Л.Белей вважає, що інструментарій державно-правового регулювання мовної сфери (мовної політики та мовного планування) можна істотно розширити завдяки технологіям маркетингу: «Якщо розглядати мову як своєрідний товар, або бренд, якому віддають перевагу мовці (споживачі), то перед розробниками мовної політики та мовного планування відкривається цілий спектр методик, який можна ефективно застосовувати» [27, с. 113].

В числі інструментарію та методик для просування мови за таким підходом пропону-

ється використання рекламних кампаній, брендингу, піар-технологій, непрямих маркетингових комунікацій, кіноіндустрії, шоу-бізнесу, книготоргівлі, технологій кроспромоушену, інструментів «вірусної реклами», а також досягнень нейромаркетингу. Останній, зокрема, передбачає розроблення «концепту унікальної торгової пропозиції» за допомогою використання «семантичних маркерів, прямої асоціації певного виду товарів з виробниками щодо певної мови» з паралельним використанням цієї мови «опініон-мейкерами (лідерами громадської думки), поп-зірками, найпопулярнішими героями фільмів тощо», внаслідок чого мова «відразу підніметься в сегмент «престижних товарів», а отже, реалізується престижне планування» [29, с. 117]. За висновками дослідника, «інструментарій маркетингу ... може бути ефективнішим, оскільки має миттєвий ефект і діє на планування мовного престижу. ... (його) можна використовувати як приховану, промотивну мовну політику ... (яка) не буде рестриктивною, оскільки визнає вільну ринкову конкуренцію» [29, с. 113], і цей інструментарій, «попри високу ціну, досить ефективний, оскільки постійно удосконалюється жорсткими ринковим вимогам» і що «подібна практика може стати новим етапом в історії мовної політики» [29, с. 119].

Не заперечуючи ефективності маркетингових технологій у будь-якій сфері в умовах успішного перетворення громадянського суспільства в «суспільство споживання» в епоху глобалізації, ми, у свою чергу, додамо, що у світлі зазначеного вище усі гердерівські та гумбольдтівські уявлення про мову як про історично-соціальну властивість певної нації і, відповідно, як природну основу націо- і державотворення, виглядають повним анахронізмом, як і намагання пов'язати певну мову з конкретною державою у розуміння її як історично-лінгвістичної передумови.

У контексті методологічного значення мови як для пізнання усіляких явищ дійсності, так і для пояснення закономірностей взаємодії між ними, заслуговує на увагу те, що мовознавці визнають наявність певного кризового стану власно в методології мовознавства (та, зокрема, на рівні когнітивної лінгвістики як частини міждисциплінарної когнітології), що пов'язують насамперед з тим, що в сучасному мовознавстві відсутній єдиний базисний метод, яким у XIX столітті став порівняльно-історичний метод, що дозволив вивчати різноманітні мови світу, встановлюючи їхні взаємозв'язки за допомогою створених генеалогічної, типологічної (морфологічної) та ареальної

класифікації [30, с. 197].

Очевидно, що новий так званий «оверстрат інтелектуалів» сучасності, який має стати складовою ноократією епохи постмодерну, відрізняється новою культурою, яка, окрім володіння інформаційними технологіями, високою здатністю до комунікацій та самоудосконалення впродовж усього життя, базується на прагненні до ненасильницького вирішення конфліктів і співпраці з людьми інших культур. Відповідно, актуальним запитом загальнолюдського значення можна вважати пошук такої методології в сфері мовознавства, яка через виявлення спільного у мовах сьогодні начебто різних народів дозволить довести єдність коренів їх походження та існування колись єдиної у межах всього людства цивілізації, що, у свою чергу, сприятиме осмисленню ними себе як єдиного цілого і подоланню нав'язаного за допомогою принципу «розділяй і владарюй» стереотипу щодо необхідності ствердження якоїсь уявної «першості» та «виключності» один щодо одного, зокрема, у воєнний спосіб, та перейти на якісно новий рівень єднання і розкриття людського потенціалу. Окрім цього, оскільки відмінною особливістю сучасного нам трансформаційного періоду, втім, як і будь-якого іншого перехідного (міжформаційного) періоду, є наявність суспільно-політичного запиту не лише на створення нових міжкультурних структур наднаціонального характеру, здатних задовольнити потреби усіх соціальних груп в умовах якісно нового світу, а й на створення нової мови, в тому числі, правової, здатної забезпечити відповідні понятійні (концептні) зміни, ухопивши суть явищ, що зароджуються сьогодні й у близькому майбутньому відповідатимуть її дійсності, описати їх і дати їм відповідні назви.

Висновки. Мова виступає міждисциплінарним об'єктом досліджень і розташовується на стику широкого спектру суспільних наук, для вивчення якого застосовуються їхні дані та методологія в різноманітних комбінаціях. Ідеї щодо всебічної взаємообумовленості та взаємодії між феноменами свідомості, думки, мовлення та мови та іншими явищами соціальної, природної та технологічної дійсності, висунуті ученими різних сфер знання, починаючи з XIX ст., сформували основу наступних міждисциплінарних досліджень мови.

В числі ключових у політико-правовому контексті субдисциплін у лінгвістичній сфері – юридична лінгвістика, політична лінгвістика та соціолінгвістика. Методологічне значення герменевтики у міждисциплінарних дослідженнях обумовлено її здатністю

виявити трансцендентну сутність («дух») досліджуваного тексту. Методи дискурс-аналізу та контент-аналізу дозволяють, окрім іншого, виявити загальні закономірності маніпулювання суспільною свідомістю на основі здобутків науково-технологічного прогресу та закономірності зв'язку між стилем політичної мови та політичним режимом, у якому ця мова вживається (так, оскільки закономірністю функціонування тоталітарних (у тому числі, нацистських) систем є створення «новомови» у пропагандистських цілях, то процес їх денацифікації має супроводжуватися ліквідацією «мови нацизму»).

В числі наслідків впливу фактору глобалізації на мовний простір – поява нової політичної мови, нових напрямів дискурсу у політикоправовій сфері (тероризму, «нового світового порядку», політкоректності, соціальної толерантності, соціальної комунікації в традиційному суспільстві, фундаменталізму, гендерного, трансгуманістичного, екологізму, сталого розвитку та інклюзивного капіталізму, які знайшли своє відображення в правовому вимірі через легалізацію певних суспільних відносин і в яких важливу роль продовжують відігравати метафоричні образи, які підкреслюють, підсилюють або викривлюють ті або інші аспекти певного політичного явища), а також світове поширення англійської мови – важливого інструменту «м'якої сили» Великобританії в сфері геополітики, що пов'язується з феноменом «мовного імперіалізму» та вважається ключовою загрозою «лінгвістичному балансу сил» у світі. Одним із новомодних підходів до дослідження мови у контексті мовної політики і планування є маркетинговий підхід, використання методів і термінології якого щодо мови (у т.ч. «товар», «імідж (бренд)», «престижність», «ринок», «споживачі», «продаж» тощо), сприяє низведенню її, найвищого духовно-культурного надбання людства, до рівня «споживчих товарів», а рівня світосприйняття населення – до меркантильного, що вважається неприйнятним з усіх (крім намірів щодо тотальної комерсализації та знедушення людства) точок зору. Втім знання про використання цих технологій у мовній сфері та механізм їх дії є корисним, адже дозволяє виявляти подібну практику і вчиняти заходи для запобігання штучного формування мовної карти держави/світу всупереч інтересам окремих народів.

Переосмислення традиційних підходів до сприйняття мови та збагачення методології її дослідження має спиратися на розуміння її феноменальної сутності, аби, з одного боку, це

сприяло удосконаленню використання її потенціалу, а, з іншого, було здатне запобігти створенню її «духа».

В числі актуальних методологічних викликів міждисциплінарного характеру в сфері мовознавства - початок процесу формування на основі виявлення «духу часу змін» відповідних терміносистем (насамперед, наукових) у

контексті завдання щодо створення нової мови, здатної забезпечити понятійне (концептне) супроводження невідворотних кардинальних трансформацій у всіх сферах буття людства.

Цей напрямок можна вважати перспективним і для подальших дослідницьких пошуків у площині цієї проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Нерінг Крістофер. Як США та ФРН прослуховували півсвіту. 12.02.2020. URL: <https://www.dw.com/uk/спецоперація-століття-як-сша-та-фрн-прослуховували-пів-світу/a-52357096>
- 2.Психологія мовлення і психолінгвістика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. Л.О.Калмикової. Київ: ПереяславХмельницький педагогічний інститут, в-во "Фенікс", 2008. 245 с.
- 3.Bourdieu Pierre. Language and Symbolic Power. Cambridge: Polity Press, 1990. URL: https://monoskop.org/images/4/43/Bourdieu_Pierre_Language_and_Symbolic_Power_1991.pdf
- 4.Hutton Ch. Language, Meaning and the Law. Edinburgh University Press, 2009. 244 p.
- 5.Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика як окрема галузь знань. *Вісник Луганського ін-ту внутр. справ.* 2001. № 3. С. 246–249.
- 6.Юрислінгвістика. Словник термінів і понять / за ред. проф. Л.І. Шевченко. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2015. 348 с.
- 7.Артикуца Н.В. Юридичне термінознавство в Україні: сучасний стан, основні напрями та перспективи розвитку. *Термінологічний вісник*, 2019. Вип. 5. С. 6-17.
- 8.Svartvik Jan. The Evans Statements: A Case for Forensic Linguistics. Göteborg : University of Gotenburg, 1968. URL: <https://www.thetext.co.uk/Evans%20Statements%20Part%201.pdf>
- 9.Sockness, Brent W. The Forgotten Moralists: Friedrich Schleiermacher and the Science of Spirit. *The Harvard Theological Review*. Vol. 96, No. 3 (Jul., 2003), pp. 317-348. Published By: Cambridge University Press. URL: <https://www.jstor.org/stable/4151874>
- 10.Дільтей В. Виникнення герменевтики. *Сучасна зарубіжна філософія: Течії і напрями. Хрестоматія.* Київ, 1996. С. 33-60.
- 11.Бернюков А.М. Основний зміст правової герменевтики А. Кауфмана. *Юридична наука.* 1(55)/2016. С. 7-15.
- 12.Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти. Дис....д.ю.н. Одеса, 2003. 40 с.
- 13.Алексієвцев О. Історія та сучасність політичної лінгвістики. *Збірник наукових праць «Україна – Європа – Світ».* 2012. С. 248-254. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Aleksiiyevets_Oksana/Istoriia_ta_suchasnist_politychnoi_linhvistyky.pdf
- 14.Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики : Монографія. К. : Світогляд, 2005. 315 с.
- 15.Lippman Walter. Public Opinion. New York, London: The Free Press, 1949. 268 p.
- 16.Lazarsfeld P., Berelson B., Hazel Gaudet H. The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign. Columbia University Press, 1948. 178 p.
- 17.Lasswell, Harold D. Propaganda Technique in the World War. Ravenio Books, 1927. 233 p.
- 18.Klemperer Victor. Language of the Third Reich: LTI: Lingua Tertii Imperii New edition. Continuum Intl Pub Group, 2005. 304 p. URL: <https://www.amazon.com/Language-Third-Reich-Lingua-Imperii/dp/0826491308>
- 19.Жук Н.А. Інклюзивний капіталізм як феномен глобальної політико-правової дійсності: загальна характеристика. *Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр.* Харків, 2023. Випуск 45. С. 130-148.
- 20.Мацюк Г.П. Соціолінгвістика як інтеграційний напрям досліджень в умовах сучасної парадигми: міжнародний досвід й українська перспектива. *Наукові записки НаУКМА. Том 137. Філологічні науки (Мовознавство).* 2012. С. 28-34.
- 21.Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ (Збірник наукових праць). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. – 688 с.
- 22.Процюк А. Як англійська стала єдиною мовою науки. 2016. URL: <https://antonprotsiuk.medium.com/як-англійська-стала-єдиною-мовою-науки-4ff5bca2af0c>
- 23.Засади державної політики щодо англійської мови у вищій освіті. МОІН України, 2019. URL: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/9024762ed731fd9506465b77ec7bcc12.pdf>
- 24.Козак Т. Виклики поширення англійської мови як світового засобу міжнародної комунікації. *European Political and Law Discourse. Volume 2 Issue 4.* 2015. С. 7-13.
- 25.Sberro Stephan. Could - and should - English win the "language war" in regional integration? NAFTA and EU experience, Jean Monnet Working Papers 13, Jean Monnet Chair. 2010. URL:

<https://ideas.repec.org/p/erp/jeanmo/p0196.html>

26. Nye J. S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York : Public Affairs Group, 2004. 191 p.

27. Мила А.В. Фактор «м'якої сили» у зовнішній політиці Великої Британії. Кваліфікаційна (бакалаврська) робота. Вінниця, 2021. 53 с. URL: <file:///C:/Users/Windows/Downloads/10657-Текст%20статті-21200-1-10-20210719.pdf>

28. Вовчак А., Шумейко В. Дослідження сучасних концепцій маркетингу та маркетингових технологій. *Маркетинг в Україні*. № 4, 2009. С. 52-55.

29. Белей Л.Л. Мовний маркетинг як інструмент мовної політики / у монографії: Белей Л.Л. Українська мова на початку XXI ст.: параметризація соціально-лінгвістичних змін. Київ : Люта справа, 2019. 208 с. Розділ IX, с. 109-126.

30. Радчук О. В. Методологічне значення ідей мовної взаємодії І.К. Білодіда у вивченні когнітивних процесів. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b45d9790-6bf4-4e59-8f610928a218b648/content>

Стаття надійшла до редакції 05.10.2023

Стаття рекомендована до друку 12.11.2023

N.A ZHUK

PhD (Law), associate professor

departments of public management, administration and law

E-mail: nazhuk2016@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3172-8470>

National University "Poltava Polytechnic named after Yuri Kondratyuk"

Poltava, 36000, 24 Pershotravnevy prospect

***LANGUAGE AS AN OBJECT OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH:
METHODOLOGICAL ASPECTS IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT TRENDS
POLITICAL AND LEGAL SPHERES IN MODERN CONDITIONS***

ANNOTATION. *Introduction.* The article is devoted to the identification and analysis of the main methodological assets of interdisciplinary studies of the phenomenon of language at the junction of various social sciences and disciplines (in particular, jurisprudence, linguistics, sociology, political science, geopolitics, marketing management) and the consequences of their use in the context of the significance of their influence on the development of the political and legal sphere at the state and world levels in the conditions of modern reality.

Summary of the main results of the study. On the basis of interdisciplinary approaches and methods of sub-disciplines, the analysis of language as an interdisciplinary object of research, as well as a phenomenon that has a comprehensive interdependence with other phenomena and phenomena of political-legal, social-humanitarian, natural and technological reality, with which it is in constant interaction, was carried out. Particular attention is paid to the patterns of the appearance of specific linguistic political and social phenomena ("new languages", "languages of Nazism", global language) and the transformation of ideas about language in the light of the use of marketing tools in the field of language policy. Special attention is paid to the study of the main regularities of the influence of the globalization factor on the linguistic space of the world in the context of the problems of "linguistic imperialism", violation of the "linguistic balance of languages" and the use of language as a tool of "soft power".

Conclusions. It is argued that the rethinking of traditional approaches to the perception of language and the enrichment of the methodology of its research should be based on the understanding of its phenomenal essence, so that, on the one hand, it contributes to the improvement of the use of its potential, and, on the other hand, it is able to prevent the distortion of its "spirit". In this context, doubts are expressed about the appropriateness of using the phenomenon of language in the context of language policy of today's fashionable marketing approach and marketing technologies, as those that contribute to the reduction of language, the highest spiritual and cultural heritage of humanity, to the level of "consumer goods", man - to the consumer, consciousness - to the object of manipulation, and the level of world perception of the population - to mercantile. It is also claimed that one of the urgent challenges of an interdisciplinary nature in the field of linguistics today is the need for the formation of appropriate terminologies (primarily scientific) and the creation of a new scientific language capable of providing conceptual and conceptual support for inevitable radical transformations in all spheres of human existence based on the identification and understanding the "spirit" of the times of change.

KEY WORDS: *language, methodology, "spiritual sciences", hermeneutics, legal linguistics, political linguistics, sociolinguistics, language policy, language relations, marketing approach, new language, metaphors, linguistic imperialism, "soft power".*

REFERENCES :

1. Nehring Christopher. How the USA and Germany eavesdropped on half the world. 12.02.2020. URL: <https://www.dw.com/uk/special-operation-of-the-century-how-the-USA-and-the-France-listened-in-half-of-the-world/a-52357096>. (in Ukrainian)
2. Psychology of speech and psycholinguistics: Study guide for students of higher educational institutions / General. ed. L.O. Kalmykova. Kyiv: Pereyaslav Khmelnytskyi Pedagogical Institute, "Fenix", 2008. 245 p. (in Ukrainian)
3. Pierre Bourdieu. Language and Symbolic Power. Cambridge: Polity Press, 1990. URL: https://monoskop.org/images/4/43/Bourdieu_Pierre_Language_and_Symbolic_Power_1991.pdf
4. Hutton Ch. Language, Meaning and the Law / Christopher Hutton. Edinburgh University Press, 2009. 244 p.
5. Pradyd Y. F. Legal linguistics as a separate field of knowledge. Visn. Luhan. Institute of internal. affairs 2001. No. 3. P. 246–249. (in Ukrainian).
6. Jurisprudence. Dictionary of terms and concepts. / Under the editorship Prof. L.I. Shevchenko. Kyiv: VOC "Kyiv University", 2015. 348 p. (in Ukrainian)
7. Artikutsa N.V. Legal terminology in Ukraine: current state, main trends and development prospects. Terminological Bulletin, 2019. Issue 5. P. 6-17. (in Ukrainian)
8. Svartvik Jan. The Evans Statements: A Case for Forensic Linguistics. Gothenburg: University of Gothenburg, 1968. URL: <https://www.thetext.co.uk/Evans%20Statements%20Part%201.pdf>
9. Sockness, Brent W. The Forgotten Moralists: Friedrich Schleiermacher and the Science of Spirit. The Harvard Theological Review. Vol. 96, No. 3 (July, 2003), pp. 317-348. Published By: Cambridge University Press. URL: <https://www.jstor.org/stable/4151874>
10. Diltey V. The emergence of hermeneutics / Modern foreign philosophy: Currents and directions. Reader. Kyiv, 1996. P. 33-60. (in Ukrainian)
11. Bernyukov A.M. The main content of A. Kaufman's legal hermeneutics. Legal science. 1(55)/2016. P. 7-15. (in Ukrainian)
12. Oborotov Yu.M. Traditions and innovations in legal development: general theoretical aspects. Diss....D.J.Sc. Odesa, 2003. 40 p. (in Ukrainian)
13. Aleksievets O. History and modernity of political linguistics. Collection of scientific works "Ukraine – Europe World". 2012. P. 248254. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Aleksievets_Oksana/Istoriia_ta_suchasnist_politychnoi_linhvistyky.pdf. (in Ukrainian)
14. Nagorna L.P. Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics: Monograph. K.: Svitoglyad, 2005. 315 p. (in Ukrainian)
15. Lippman Walter. Public Opinion. New York, London: The Free Press, 1949. 268 p.
16. Lazarsfeld R., Berelson V., Hazel Gaudet N. The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign. Columbia University Press, 1948. 178 p.
17. Lasswell, Harold D. Propaganda Technique in the World War. Ravenio Books, 1927. 233 p.
18. Klemperer Victor. Language of the Third Reich: LTI: Lingua Tertii Imperii New edition. Continuum Intl Pub Group, 2005. 304 p. URL: <https://www.amazon.com/Language-Third-Reich-Lingua-Imperii/dp/0826491308>
19. Zhuk N.A. Inclusive capitalism as a phenomenon of global political and legal reality: a general description. State construction and local self-government: coll. of science Kharkiv Ave., 2023. Issue 45. P. 130-148. (in Ukrainian)
20. Matsyuk H.P. Sociolinguistics as an integrative direction of research in the conditions of the modern paradigm: international experience and Ukrainian perspective. Scientific notes of NaUKMA. Volume 137. Philological sciences (Linguistics). 2012. P. 28-34. (in Ukrainian)
21. Language legislation and language policy: Ukraine, Europe, the world (Collection of scientific works). Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2019. 688 p. (in Ukrainian)
22. Protsyuk A. How English became the only language of science. 2016. URL: <https://antonprotsiuk.medium.com/how-english-became-the-only-language-of-science-4ff5bca2af0c>. (in Ukrainian)
23. Principles of state policy regarding the English language in higher education. Ministry of Defense of Ukraine, 2019. URL: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/9024762ed731fd9506465b77ec7bcc12.pdf>. (in Ukrainian)
24. Kozak T. Challenges of spreading the English language as a global means of international communication. European Political and Law Discourse. Volume 2 Issue 4. 2015. C. 7-13. (in Ukrainian)
25. Sberro Stephan. Could - and should - English win the "language war" in regional integration? *NAFTA and EU experience, Jean Monnet Working Papers* 13, Jean Monnet Chair. 2010. URL: <https://ideas.repec.org/p/erp/jeanmo/p0196.html>
26. Nye J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs Group, 2004. 191 p.
27. Mila A.V. The factor of "soft power" in the foreign policy of Great Britain. Qualification (bachelor) thesis. Vinnytsia, 2021. 53 p. URL: <file:///C:/Users/Windows/Downloads/10657-Text%20statti-21200-1-10-20210719.pdf>. (in Ukrainian)
28. Vovchak A., Shumeiko V. Research of modern concepts of marketing and marketing technologies. Marketing in Ukraine. No. 4. 2009. P. 52-55. (in Ukrainian)

29. Beley L.L. Language marketing as a tool of language policy. In the Monograph: Beley L.L. The Ukrainian language at the beginning of the 21st century: parameterization of socio-linguistic changes. Kyiv: Luta Prasva, 2019. 208 p. Chapter IX, p. 109–126. (in Ukrainian)

30. Radchuk O.V. The methodological significance of I.K. Bilodid's ideas of language interaction in the study of cognitive processes. URL: <https://dspace.hnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b45d9790-6bf4-4e59-8f61-0928a218b648/content>. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 05.10.2023

The article is recommended for printing 12.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-04>

УДК 347.77

О.М. КУРАКІН

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальноправових та політичних наук
E-mail: kurakinoleksandr949@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0274-6530>
Національний університет "Запорізька політехніка"
м. Запоріжжя, 69063, вул. Жуковського, 64

О.М. СКРЯБІН

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного та фінансового права
E-mail: skriabinadvokat@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>
Криворізький навчально-науковий інститут
Донецького державного університету внутрішніх справ
м. Кривий Ріг, 50065, вул. С. Тільги, 21

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Стрімкий розвиток інформаційних технологій загалом, і зокрема штучного інтелекту, значно випереджає впровадження правового регулювання в цій сфері. Актуальність теми дослідження зумовлена недосконалістю та наявністю прогалин у законодавстві щодо використання технологій штучного інтелекту. Мета статті полягає в аналізі особливостей правового регулювання використання штучного інтелекту в Україні та визначення можливостей підвищення його ефективності. Основними завданнями дослідження є аналіз чинного законодавства в сфері використання штучного інтелекту в Україні; окреслення основних ризиків та проблем розповсюдження технологій штучного інтелекту, що потребують нормативного врегулювання; виявлення прогалин та недоліків та визначення можливостей вдосконалення законодавства в сфері використання штучного інтелекту.

Короткий зміст основних результатів дослідження. У статті проаналізовані нормативно-правові документи, що регулюють використання штучного інтелекту в Україні: Концепція розвитку штучного, Дорожня карта регулювання штучного інтелекту, «Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні на 2022-2030», Закон «Про авторське право та суміжні права». Розглянуті основні теорії щодо визначення правосуб'єктності штучного інтелекту. Визначені ризики використання технологій штучного інтелекту, які доцільно враховувати при розробці законодавства в цій сфері. Висловлено думку щодо необхідності застосування комплексного підходу до розробки законодавчої бази щодо штучного інтелекту.

Висновки. Проведене дослідження дозволило визначити можливості вдосконалення законодавства в сфері використання штучного інтелекту. Зазначено, що доцільно окрім Закону про штучний інтелект доцільно розробити та впровадити суміжні закони, які будуть регулювати правовідносини в сфері використання штучного інтелекту. Важливо прийняти Закон про штучний інтелект, який буде встановлювати норми щодо визначення правосуб'єктності систем штучного інтелекту, етичні аспекти використання технологій штучного інтелекту, охоплювати різні сфери використання штучного інтелекту, визначати права та обов'язки при використанні таких технологій та відповідальність за порушення цих норм.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *штучний інтелект, законодавство, правове регулювання, відповідальність, інформаційні технології.*

Як цитувати: Куракін О.М., Скрябін О.М., Особливості правового регулювання використання штучного інтелекту в Україні. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право». 2023. Вип. 36. С. 36-42. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-04>

In cites: Kurakin O.M., Skriabin O.M. (2023). Features of the legal regulation of the use of artificial intelligence in Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (35), P. 36-42. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-04> (in Ukrainian).

Постановка проблеми. Динамічний розвиток інформаційних та цифрових технологій сприяє економічному зростанню та інноваційності держави. Цифровізація проникає в усі суспільні сфери та є новою реальністю європейських країн, зокрема і України. Поява та використання нових технологій є безупинним процесом, який випереджає впровадження нормативно-правового регулювання цього питання. З'являється потреба в розробці моделі та інструментів законодавчого регулювання використання сучасних цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту. Особливо нагальним питання правового регулювання використання штучного інтелекту постає в період російсько-української війни, коли сучасні інформаційні технології можуть використовуватися не лише задля розвитку економічного сектору, а й для підвищення ефективності сектору безпеки і оборони держави. Окрім цього, невирішеними залишаються питання щодо регулювання обробки та використання інформації, створеною за допомогою штучного інтелекту, захисту публічних даних, низьким рівнем обізнаності та цифрової грамотності населення.

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена наявністю невирішених питань та викликів, які постають в аспекті використання штучного інтелекту в Україні. Відсутність чіткого законодавства щодо регулювання використання штучного інтелекту, невизначеність сутності поняття «штучний інтелект», поява нових технологій та активне впровадження штучного інтелекту в різні сфери життєдіяльності (бізнес, освіта, медицина, повсякденне життя) – все це зумовлює актуальність та нагальність дослідження вказаної проблематики. Доцільною є розробка основних прав та обов'язків учасників в сфері використання штучного інтелекту, встановлення обмежень та заборон зловживати цифровими можливостями на шкоду державі та іншим особам та відповідальності в разі порушення встановлених правил.

Метою статті є аналіз особливостей правового регулювання використання штучного інтелекту в Україні та визначення можливостей підвищення його ефективності.

Завданнями дослідження є: аналіз чинного законодавства в сфері використання штучного інтелекту в Україні; окреслення основних ризиків та проблем розповсюдження технологій штучного інтелекту, які потребують нормативного врегулювання; виявлення прогалин та недоліків законодавчої бази в цій сфері; визначення можливостей вдосконалення

законодавства щодо використання штучного інтелекту.

Огляд праць з даної проблематики. Розгляд питань нормативно-правового регулювання використання штучного інтелекту є особливо актуальним останніми роками, внаслідок поширеного впровадження сучасних цифрових технологій в суспільстві. Проблематику нормативно-правового регулювання в сфері штучного інтелекту досліджували такі науковці, як І. Городиський, О. Карпенко, Ю. Карпенко, Т. Каткова, М. Карчевський, Р. Марутян, О. Харитонов, С. Харитонов.

Зростання інтересу науковців до проблеми правового регулювання використання штучного інтелекту зумовлено впровадженням таких технологій в українському суспільстві при відсутності чіткої законодавчої бази.

При цьому відсутні ґрунтовні дослідження нормативно-правового регулювання використання штучного інтелекту в Україні на сучасному етапі розвитку. Тому доцільним ж більш детальне вивчення вказаної тематики та визначення можливостей вдосконалення нормативно-правового регулювання використання штучного інтелекту.

Основні результати дослідження. Розповсюдження та впровадження технологій штучного інтелекту дозволяє вдосконалити та спростити діяльність в багатьох суспільних сферах – економіці, освіті, медицині, управлінні персоналом тощо. Особливо важливим є використання штучного інтелекту в правоохоронній діяльності. Впровадження технологій штучного інтелекту відкриває нові можливості для вдосконалення роботи правоохоронних органів. В цьому аспекті С. Бортник виділяє можливі сфери застосування штучного інтелекту в діяльності правоохоронців: розслідування кіберзлочинів, розпізнавання осіб, оцінка ризиків для в'язниць та корекційних установ, оцінка ризиків за умовно-дострокового звільнення, автоматична ідентифікація змінених відбитків пальців, допомога держслужбовцям структурувати дані з багатьох документів, а громадянам – розібратися в судовій системі, заповнювати форми документів та правильно проходити етапи судових розглядів;

– дослідження пострілів;

– передбачення злочинів, шляхом розставлення пріоритетів поліцією в управлінні ресурсами, спрямуванням патрулів до місць можливих злочинів [1, с. 29-31].

Дискусії серед науковців щодо статусу та необхідності правового регулювання використання штучного інтелекту тривають декілька десятиліть. Наразі сформовано низка теорій

щодо визначення штучного інтелекту в контексті об'єкту або суб'єкту права. Так, українські дослідники О. Парамонова та І. Варава зазначають, що «перша теорія означає, що штучний інтелект слід визнати деяким об'єктом (рідчю), з приводу якого суб'єкти цивільного права можуть вступати між собою у правові відносини. Відповідно до цього, штучний інтелект можна продавати, обмінювати, укладати щодо нього інші правочини тощо. Використання у відношенні до штучного інтелекту теорії об'єкта права означало б можливість наділення його (штучного інтелекту) право- та дієздатністю, тобто правами, обов'язками, введенням певної відповідальності тощо. Вибір теорії визначить наділення (або не наділення) штучного інтелекту деякими правами» [7, с. 74].

Згідно з підходом вчених, для вибору однієї із вказаних теорій слід уточнити сутність поняття «штучний інтелект». В сучасній науці відсутній єдиний підхід до визначення терміну, що розглядається. Штучний інтелект може ототожнюватися із робототехнікою або сприйматися як інноваційний напрямок розвитку науки та техніки, що спрямований на створення інтелектуального програмного забезпечення чи інтелектуальних машин.

Так, М. Стефанчук визначає штучний інтелект, як «здатність машин навчатися на людському досвіді та виконувати завдання, подібні до людських. Це моделювання здатності до абстрактного, творчого мислення – і особливо здатності до навчання – за допомогою цифрової комп'ютерної логіки» [14].

В свою чергу, Є. Тимошенко відзначає, що «штучний інтелект, фізично втілений в об'єкт робототехніки, повинен розглядатися в якості суб'єкта правовідносин, можливо, десь посередині між юридичними і фізичними особами, поєднуючи їх окремі риси з урахуванням відповідної специфіки.

Можливо, штучний інтелект буде одночасно розглядатися і як об'єкт, і як суб'єкт права» [9].

Т. Малган пропонує декілька підходів до визначення правосуб'єктності штучного інтелекту:

-«концепція виключної правосуб'єктності, що передбачає надання статусу суб'єкта права лише людині;

-концепція мінімальної інклюзивності – штучний інтелект можна розглядати як автономний агент; концепція помірної інклюзивності – штучний інтелект як автономний агент або правоздатний агент, який не має правосуб'єктності;

-концепція повної інклюзивності – визнає штучний інтелект особою із правосуб'єктністю, аналогічною людській» [12].

Тобто невирішеним питанням в Україні залишається визначення правового статусу штучного інтелекту – як об'єкта або суб'єкта права.

Наразі в Україні законодавча база щодо використання штучного інтелекту знаходиться на стадії розробки. Для того, щоб визначити пріоритетні напрямки та основні завдання щодо розвитку штучного інтелекту Кабінетом Міністрів України було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту 2 грудня 2020 року [6]. Вперше було надане визначення терміну «штучний інтелект» на вітчизняному законодавчому рівні, визначена мета та завдання розвитку технологій штучного інтелекту в Україні.

Так, штучний інтелект визначається, як «організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів оброблення інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань» [6].

Основними завданнями розвитку технологій штучного інтелекту, згідно Концепції є:

– імплементація норм, закріплених у Рекомендаціях щодо штучного інтелекту», що прийняті в червні 2019 року Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD/LEGAL/0449), за умови дотримання етичних стандартів, передбачених в Рекомендаціях CM/Res (2021 0)1, схвалених 8 квітня 2020 р. Комітетом міністрів Ради Європи для держав-членів щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, у законодавство України;

– опрацювання питання відповідності законодавства України керівним принципам, установленим Радою Європи, щодо розроблення та використання технологій штучного інтелекту та гармонізація його з європейським;

– опрацювання питання щодо необхідності врегулювання суспільних відносин у сфері розвитку штучного інтелекту на законодавчому рівні [6].

Щодо правового регулювання штучного інтелекту в Європейському Союзі, то 21 квітня 2021 року був оприлюднений Регламент Європейського Парламенту і Ради, метою якого є встановлення гармонізованих правил про шту-

чний інтелект (Закон про штучний інтелект, 21 квітня 2021 р.) [13].

Метою розробки законодавства щодо штучного інтелекту в ЄС є сприяння розвитку штучного інтелекту, що буде надійним, етичним та відповідним законодавству.

Згідно з проектом закону ЄС система штучного інтелекту – це «машина зі здатністю до навчання, яка розроблена для функціонування з різним рівнем автономності та може для явних чи прихованих цілей створювати результати, такі як прогнози, рекомендації або рішення, що впливають на фізичне чи віртуальне середовище» [13].

Відповідно до прес-релізу Європейської Комісії, створення Регламенту передбачає, що «нове правове регулювання має застосовуватися безпосередньо та однаково чиним у всіх державах-членах ЄС на основі майбутнього визначення штучного інтелекту. Все регулювання буде базуватись на підході, що ґрунтується на оцінці ризику: неприйнятний, високий, обмежений та мінімальний» [11].

В цьому аспекті доцільно охарактеризувати кожен вид ризику використання штучного інтелекту:

1. Неприйнятний ризик передбачає заборону систем штучного інтелекту, які можуть загрожувати безпеці, життєзабезпеченню та правам людини.

2. Високий ризик передбачає встановлення суворих вимог до оброблення даних та до певних складових алгоритму для допуску таких систем штучного інтелекту на вільний ринок. До цієї групи систем штучного інтелекту можуть відноситись технології, які використовуються в сфері працевлаштування, критичній інфраструктурі, у діяльності правоохоронних органів.

3. Обмежений ризик передбачає встановлення правил щодо прозорості використання систем штучного інтелекту. До цієї групи можуть відноситись такі системи штучного інтелекту, як чат-боти.

4. Мінімальний ризик передбачає можливість безкоштовного використання систем штучного інтелекту. До цієї групи можуть бути віднесені такі програми, як відеоігри з підтримкою штучного інтелекту або фільтри спаму.

Відповідно до розглянутих документів (Концепції розвитку штучного інтелекту та Регламенту Європейського Парламенту і Ради), розробка та впровадження нормативно-правового регулювання на національному рівні в сфері використання штучного інтелекту

повинна бути комплексною та відповідати законодавчим нормам Європейського Союзу.

В Україні була розроблена «Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні на 2022-2030» робочою групою під керівництвом О. Шевченко, відповідно до якої загальноприйнятим баченням розвитку відповідного законодавства є створення окремого Закону України «Про штучний інтелект» [10, с. 90]. У свою чергу українські науковці стверджують, що «створення одного закону не в змозі повноцінно врегулювати правовідносини із використанням штучного інтелекту, оскільки вони так чи інакше впливатимуть на публічно-правові та приватноправові відносини, що вже існують. Через це, доцільно говорити, що розроблення нового законодавства має бути комплексним і напрямленим, також, на внесення змін до нормативно-правових актів, що вже існують» [2, с. 109].

Однією із останніх змін в аспекті правового регулювання використання штучного інтелекту в Україні була презентація Дорожньої карти регулювання штучного інтелекту, яка відбулась 7 жовтня 2023 року. Ця Дорожня карта «допоможе українським компаніям підготуватися до ухвалення закону-аналога AI Act Європейського Союзу, а громадянам – навчитися захищати себе від ризиків штучного інтелекту» [8].

Тобто передбачається першочергова підготовка громадян, бізнесу та організацій, а після цього – прийняття відповідного законодавства. Такий підхід дозволить оптимізувати процес розробки та впровадження законодавчої бази щодо регулювання використання технологій штучного інтелекту.

Важливим в аспекті правового регулювання використання штучного інтелекту в Україні є новий Закон «Про авторське право та суміжні права» в якому було введено поняття «неоригінальних об'єктів», які створюються комп'ютерними програмами та є відмінними від творів, створених людиною.

Згідно із цим законом, право *sui generis* на неоригінальні об'єкти діє 25 років, а авторські права на твори людини тривають протягом життя автора та впродовж 70 років після його смерті.

В законі надається пояснення щодо творів, створених людиною за допомогою технологій штучного інтелекту (наприклад, ChatGPT) вони не вважаються неоригінальними об'єктами. Таке законодавство дозволяє впроваджувати прогресивний підхід в Україні щодо нормативного регулювання використання штучного інтелекту.

Аналізуючи необхідність правового регулювання використання штучного інтелекту в Україні, Т. Каткова зазначає, що «правові реформи у сфері штучного інтелекту повинні охоплювати багато різних сфер, зокрема цивільне законодавство (визначення правосуб'єктності, зокрема, в яких ситуаціях він може діяти в якості посередника фізичної чи юридичної особи; укладати договори; нести цивільно-правову відповідальність); кримінальний закон (визначення кримінальної відповідальності за дії штучного інтелекту); страхове законодавство; захист персональних даних (можливості надання диференційованої згоди на обробку персональних даних, а також удосконалення механізму інформованої згоди на обробку персональних даних); законодавство у сфері інтелектуальної власності; медичне право (використання штучного інтелекту в медичній сфері, аспекти діяльності лікаря, який використовує штучний інтелект)» [5, с. 46].

Зважаючи на діючий в Україні воєнний стан та доцільність застосування технологій штучного інтелекту в оборонній сфері, О. Задихайло звертає увагу на необхідність «створення відповідного галузевого законодавства та розробки державних програм підтримки розвитку технологій у сферах національної безпеки і оборони» [3, с. 12]. Тому особливого значення в сучасних умовах набуває нормативне регулювання «визначення правового статусу штучного інтелекту, взаємовідносин людей з роботами, авторства результатів діяльності штучного інтелекту, відповідальності за нанесені збитки (порушення законодавства), спричинені автономними діями програм, створення конкурентного середовища в Украї-

ні для розвитку інформаційних технологій та кіберпростору» [4, с. 47].

Висновки. Підсумовуючи все вищесказане слід зазначити, що правове регулювання використання штучного інтелекту в Україні знаходиться на стадії розробки. Зроблені перші кроки нормативно-правового регулювання використання штучного інтелекту – схвалена Концепція розвитку штучного, презентована

Дорожня карта регулювання штучного інтелекту, розроблена «Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні на 2022-2030», прийнятий Закон «Про авторське право та суміжні права». При цьому зроблені кроки не дозволяють встановити загальноприйняті правила та норми використання штучного інтелекту. Тому особливо важливою є розробка та впровадження законодавства щодо використання штучного інтелекту. Зважаючи на стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту, доцільним є комплексний підхід, що буде враховувати всі аспекти використання технологій штучного інтелекту.

Окрім Закону про штучний інтелект доцільно розробити та впровадити суміжні закони, які будуть регулювати правовідносини в сфері використання штучного інтелекту. Важливо прийняти Закон про штучний інтелект, який буде встановлювати норми щодо визначення правосуб'єктності систем штучного інтелекту, етичні аспекти використання технологій штучного інтелекту, охоплювати різні сфери використання штучного інтелекту, визначати права та обов'язки при використанні таких технологій та відповідальність за порушення цих норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортник, С.М. Особливості регулювання використання штучного інтелекту у правоохоронній системі. *Застосування інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів: матеріали круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2021 р.)* / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ., Каф. кібербезпеки та ДАТА-технологій. Харків: ХНУВС, 2021. С. 28-31.
2. Борщевська О.М., Заснов І.О. Правові підстави та перспективи використання штучного інтелекту в судочинстві України. *Правова держава*. Вип. 50. 2023. С. 106-119.
3. Задихайло О.А. Адміністративно-правове регулювання штучного інтелекту в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2023. Вип. 37. С. 9-14.
4. Зиць С.Г. Правове регулювання використання штучного інтелекту в Україні. *International scientific conference. Wloclawek, Republic of Poland*. 2023. С. 44-47. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-324-8-10>.
5. Каткова Т.Г. Штучний інтелект в Україні: правові аспекти. *Право і суспільство*. Вип. 6. 2020. С. 46-55.
6. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.09.2023).
7. Парамонова О.Ю., Варава І.П. Місце штучного інтелекту в системі права. *Юридичний вісник*. 2023. Вип. 3 (68). С. 73-80.
8. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентувало дорожню карту. Урядовий портал. 7 жовтня 2023 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuвання-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfy-prezentuvало-dorozhniu-kartu> (дата звернення: 22.09.2023).

9. Тимошенко Є.А. Штучний інтелект як суб'єкт права інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2020. Вип 4. С. 328-332.
10. Щодо Проекту стратегії розвитку штучного інтелекту в Україні на 2022 – 2030 рр. / за заг. ред. Шевченко А.І. *Artificial Intelligence*. 2022. № 1. С. 75-157 (в чинній редакції від 29.12.2021 р.).
11. Europe fit for the Digital Age: Commission proposes new rules and actions for excellence and trust in Artificial Intelligence. Press release (European Commission, 21 April 2021). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_1682 (дата звернення: 22.09.2023).
12. Mulgan T. Corporate Agency and Possible Futures. SpringerLink. 2018. 3 May. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-018-3887-1> (дата звернення: 22.09.2023).
13. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial intelligence Act) (EUR-LEX, 21/04/2021). URL: <https://europa.eu/legal-content/ES/ALL/?uri=COM:2021:206:FIN> (дата звернення: 22.09.2023).
14. Stefanchuk M.O. Civil legal personality of individuals and features of its implementation. Kyiv: Artek, 2020.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2023

Стаття рекомендована до друку 03.11.2023

O.M. KURAKIN

DSc (Law), Professor

Professor Chair of department of Politology and Law Sciences

E-mail: kurakinoleksandr949@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0274-6530>

National Universiti "Zaporizhia Polytechnic"

Zaporizhia, 69063, str. Zhukovsky, 64

O.M. SKRIABIN

DSc (Law), Professor,

Professor of the department of Civil and Commercial Law

E-mail: skriabinadvokat@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>

Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute

of the Donetsk State University of Internal Affairs

Kryvyi Rih, 50065, str. S. Tilgi

FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE

ANNOTATION *Introduction.* The rapid development of information technologies in general, and artificial intelligence in particular, significantly outpaces the introduction of legal regulation in this area. The relevance of the research topic is determined by the imperfection and the presence of gaps in the legislation regarding the use of artificial intelligence technologies. The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the legal regulation of the use of artificial intelligence in Ukraine and to determine the possibilities of increasing its effectiveness. The main tasks of the research are the analysis of current legislation in the field of artificial intelligence in Ukraine; outline of the main risks and problems of the spread of artificial intelligence technologies that require regulatory regulation; identification of gaps and shortcomings and identification of opportunities for improvement of legislation in the field of use of artificial intelligence.

Summary of the main results of the study. The article analyzes regulatory and legal documents regulating the use of artificial intelligence in Ukraine: the Concept of Artificial Intelligence Development, the Roadmap for the Regulation of Artificial Intelligence, the "Strategy for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine for 2022-2030", the Law "On Copyright and Related Rights". The main theories regarding the definition of legal personality of artificial intelligence are considered. The risks of using artificial intelligence technologies are identified, which should be taken into account when developing legislation in this area. An opinion is expressed regarding the need to apply a comprehensive approach to the development of the legislative framework for artificial intelligence.

Conclusions. The conducted research made it possible to determine the possibilities of improving the legislation in the field of using artificial intelligence. It was noted that, in addition to the Law on Artificial Intelligence, it is expedient to develop and implement related laws that will regulate legal relations in the field of using artificial intelligence. It is important to adopt the Law on Artificial Intelligence, which will establish norms for determining the legal personality of artificial intelligence systems, ethical aspects of the use of artificial intelligence technologies, cover various areas of use of artificial intelligence, define rights and obligations when using such technologies and responsibility for violations of these norms.

KEYWORDS: *artificial intelligence, legislation, legal regulation, responsibility, information technologies.*

REFERENES

1. Bortnyk, S.M. (2021). Osoblyvosti rehulivannia vykorystannia shtuchnoho intelektu u pravookhoronnoi systemi. Zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii u diialnosti pravookhoronnykh orhaniv: materialy kruhloho stolu [Peculiarities of regulating the use of artificial intelligence in the law enforcement system. Application of information technologies in the activities of law enforcement agencies: materials of the round table] (m. Kharkiv, 14 hrud. 2021 r.) / MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav., Kaf. kiberbezpeky ta DATA-tekhnolohii. Kharkiv: KhNUVS. S. 28-31. (in Ukrainian).
2. Borshchevska, O.M., Zasnov, I.O. (2023). Pravovi pidstavy ta perspektyvy vykorystannia shtuchnoho intelektu v sudochynstvi Ukrainy. Pravova derzhava [Legal grounds and prospects for the use of artificial intelligence in the judiciary of Ukraine. Constitutional state]. Vyp. 50. S. 106-119. (in Ukrainian).
3. Zadykhailo, O.A. (2023). Administratyvno-pravove rehulivannia shtuchnoho intelektu v Ukraini: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnogo pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO» [Administrative and legal regulation of artificial intelligence in Ukraine: current state and development trends. Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda "PRAVO"]. Vyp. 37. S. 9-14. (in Ukrainian).
4. Zytzyk, S.H. (2023). Pravove rehulivannia vykorystannia shtuchnoho intelektu v Ukraini [Legal regulation of the use of artificial intelligence in Ukraine]. International scientific conference. Wloclawek, Republic of Poland. S. 44-47. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-324-8-10>. (in Ukrainian).
5. Katkova, T.H. (2020). Shtuchnyi intelekt v Ukraini: pravovi aspekty. Pravo i suspilstvo [Artificial intelligence in Ukraine: legal aspects. Law and society]. Vyp. 6. S. 46-55. (in Ukrainian).
6. Kontseptsiiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 hrudnia 2020 r. [The concept of the development of artificial intelligence in Ukraine: approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 2, 2020]. № 1556-r. [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.
7. Paramonova, O.Iu., Varava, I.P. (2023). Mistse shtuchnoho intelektu v systemi prava. Yurydychnyi visnyk [The place of artificial intelligence in the legal system. Legal Bulletin]. Vyp. 3 (68). S. 73-80. (in Ukrainian).
8. Rehulivannia shtuchnoho intelektu v Ukraini: Mintsyfry prezentovalo dorozhniu kartu. Uriadovyi portal [Regulation of artificial intelligence in Ukraine: the Ministry of Digitization presented a road map. Government portal]. 7 zhovtnia 2023 roku. [in Ukrainian]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehulivannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentovalo-dorozhniu-kartu>.
9. Tymoshenko, Ye.A. (2020). Shtuchnyi intelekt yak subiekt prava intelektualnoi vlasnosti. Chasopys Kyivskoho universytetu prava [Artificial intelligence as a subject of intellectual property law. Journal of the Kyiv University of Law]. Vyp. 4. S. 328-332. (in Ukrainian).
10. Shchodo Proiektu stratehii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini na 2022 – 2030 rr. (2022). Za zah. red. Shevchenko A.I. Artificial Intelligence [Regarding the Project of the strategy for the development of artificial intelligence in Ukraine for 2022-2030. According to general ed. Shevchenko A.I. Artificial Intelligence]. № 1. S. 75-157. (in Ukrainian).
11. Europe fit for the Digital Age: Commission proposes new rules and actions for excellence and trust in Artificial Intelligence. Press release (European Commission, 21 April 2021). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_1682.
12. Mulgan, T. (2018). Corporate Agency and Possible Futures. SpringerLink. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-018-3887-1>.
13. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial intelligence Act) (EUR-LEX, 21/04/2021). URL: <https://europa.eu/legal-content/ES/ALL/?uri=COM:2021:206:FIN>.
14. Stefanchuk M.O. (2020) Civil legal personality of individuals and features of its implementation. Kyiv: Artek.

The article was received by the editors 02.10.2023

The article is recommended for printing 03.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-05>

УДК 341.211

С. Г. ПЕВКО

доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6

E-mail: Stanislav.advocate@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1488-9715>

Харківський національний університет внутрішніх справ,

Харків, 61000, Проспект Льва Ландау, 27

МІЖНАРОДНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД)

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У даній статті досліджено теоретико-правову можливість притягнення до міжнародно-правової відповідальності держави учасниці правовідносин публічного характеру, за для визначення фактичних механізмів реалізації заходів впливу та види правових наслідків, що застосовуються до держави-поручниці міжнародно-правових норм, шляхом аналізу поглядів вчених щодо питання відповідальності держав, їх видів, правової бази міжнародного характеру, що регулює питання механізму та засобів впливу на державу.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Спочатку наголошено на квінтесенції аксіології відповідальності, як правого явища та його місце у міжнародно-правових відносинах. Також на підставі дослідження поглядів науковців, було визначено деференціацію міжнародної відповідальності. Визначено декілька її видів. Перший вид відповідальності, що настає у випадках протиправних дій у вигляді порушення договірних зобов'язань другий вид відповідності, що настає за вчинення міжнародних злочинів. Наголошено на правовому регулюванні відповідальності за протиправні діяння у сфері зобов'язальних правовідносин. Проаналізовано основні міжнародні нормативні акти, що регламентують процедуру притягнення до відповідальності, забезпечення миру та безпеки на зовнішньодержавному просторі. Приведено міжнародну практику, що розкриває випадки притягнення до міжнародної відповідальності на прикладі держав, що мали участь у правовідносинах із порушенням міжнародно-правових норм.

Висновки. За результатом дослідження встановлено дуалістичність підходів щодо відповідальності держав. Зроблено висновки щодо перспектив та реалій притягнення до міжнародно-правової відповідальності держави.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: держава, протиправність, зобов'язання, міжнародні, злочин, санкції, процес, правопорушення.

Як цитувати: Певко С. Г. Міжнародна відповідальність держав (теоретико-правовий погляд). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 43-54. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-05>:

In cites: Pevko S. G. International responsibility of states (theoretical and legal view). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P.43-54. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-05> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. У сучасному світі питання міжнародно-правової відповідальності держав набирає все актуальнішої теми. Держави взаємодіють у міжнародно-правових відносинах з важливих питань власного розвитку та світового прогресу. З метою більш тісної взаємодії у міжнародному праві виокремлюються такі державні союзи, як: Європейський союз, Організація об'єднаних націй, НАТО тощо. Мета існування даних об'єднань є різна, а але в той чи іншій мірі вони направлені на задоволення економічних, політичних та питань безпеки їх країн-членів (учасників). Відповідні союзи мають внутрішні правила, що регулюють відносини між їх членами. Але, на міжнародно-правовій арені, не має єдиних загальнообов'язкових для всіх держав правил

поведінки, що визначають міжнародні відносини. Це обумовлене тим, що кожна держава має суверенітет, як невід'ємна ознака територіального утворення. Тому, за для розповсюдження відповідних міжнародно-правових норм на певну державу, вона повинна їх прийняти, шляхом погодження їх дотримання. Враховуючи специфіку міжнародно-правових норм публічного права, які відмінні від класично складової: гіпотези, диспозиції та санкції, переважно мають лише гіпотезу та диспозицію. Це ще раз вказує на специфіку правового регулювання публічних міжнародних відносин. В даних правовідносинах, санкції погоджуються їх учасниками, а не встановлюються централізовано.

Тому, постає питання правових реалій

притягнення до відповідальності суверенних держав за порушення правових норм.

Стан наукового дослідження теми.

Питанням порядку притягнення до міжнародно-правової відповідальності суверенних держав займалися: Василенко В.А., Зелінська Н.А., Курис П. М., Буроменський М.В., Манійчук Ю.В., Важна К.А. навіть створила окремих підручник «Концепція кримінальної відповідальності держави: можливість реалізації в сучасному міжнародному праві». Але конкретні випадки у яких можливість притягнення до відповідальності держав, досліджені не були.

Метою дослідження у даній статті є визначення міжнародно-правових реалій публічної відповідальності держави, а саме шляхів притягнення до відповідного виду відповідальності, джерела їх регламентації та правові наслідки, що можуть застосуватися за вчинення протиправного діяння.

Основні результати дослідження. Відповідальність є способом стримування учасників правовідносин від порушення правових приписів, що санкціоновані та регламентовані державою в особі владних органів. Держава створює шаблони правил поведінки, які регулюють суспільні відносини. Основу правового регулювання становлять правові норми в яких закріплюються нормативні приписи. Виходячи із диференціації приписів норм права, вони мають різну структуру. Санкція, як структурний елемент правової норми, передбачений у нормах-заборонах, які встановлюють недопустимість вчинення певних дій. У національному праві відповідні норми-заборони передбачені у кодифікованих нормативно-правових актах (говорячи про Україну), що об'єднані в інститути за критерієм спільного об'єкту правового регулювання. Розглядаючи міжнародну відповідальність, слід зауважити про відсутність єдиних кодифікованих актів, що регламентують перелік види протиправних дій. За для об'єктивного розгляду міжнародно-правової відповідальності держав, необхідно визначити квінтесенцію даного поняття та встановити супутні правові явища цього питання.

Відповідальність, як термін визначили ще у класичній міжнародній правовій теорії. Із завдання шкоди впливає обов'язок, який ґрунтується на природному праві відшкодувати завдану шкоду [1]. Але постає питання про специфічний вид відповідальності суб'єкта, що має незалежність у відносинах з іншими особами.

При Організації об'єднаних націй (далі іменується – ООН) діє комісія з питань міжна-

родного права. Так, доцільно навести офіційне визначення Організації об'єднаних націй щодо відповідальності. Комісія міжнародного права визначила міжнародну відповідальність, як усі форми правових відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку з правопорушенням, що вчинене державою, незалежно від того, обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом [2].

Також було визначено комісією з міжнародного права відповідні принципи, як основні ідеї, засади правової міжнародної відповідальності, що ґрунтуються на нормах звичаєвого права та узагальненої теорії. Можна навести такі принципи міжнародно-правової відповідальності, як: відповідальність за будь-які міжнародно-правові діяння держави, визначення суб'єктів таких діянь, визначення умов наявності міжнародно-правових діянь, незастосування внутрішнього права для визначення наявності таких діянь [3, с. 312].

Тобто, можна зробити висновок, виходячи із тверджень які надала комісія ООН щодо відповідальності держав за вчинення порушень міжнародно-правових норм, що до держави порушниця можуть бути застосовані відповідні санкції, як потерпілою державою так і іншими суб'єктами міжнародних відносин, що є видом відповідальності.

Щодо квінтесенції міжнародно-правової відповідальності, також є погляди вчених, дослідників. Як стверджують науковці, відповідальність держави є основоположним принципом міжнародного права, що впливає із природи міжнародної правової системи і доктрин державного суверенітету і рівності держав [4].

Міжнародно-правова відповідальність – це юридичні відносини, що виникають у міжнародному праві у зв'язку із правопорушенням, вчиненим державою або іншим суб'єктом міжнародного права, або у зв'язку із шкодою, завданою одним суб'єктом іншому в результаті правомірної діяльності [6, с. 322]. Тому варто виокремити ті ознаки відпо-

відальності, які притаманні сучасній концепції міжнародного права:

1) настає за вчинення міжнародного правопорушення або за шкідливі наслідки дій, ще не порушують норм;

2) спрямована на забезпечення міжнародного правопорядку;

3) пов'язана з негативними для правопорушника наслідками;

4) реалізується в міжнародних правоохоронних відносинах, що виникають між суб'єктом правопорушником (найчастіше державою) та міжнародним співтовариством загалом (у разі порушення норм *jus cogens* та *ergo omnes*) [6, с. 325].

Концепція міжнародної відповідальності сьогодення, визнає суб'єктів міжнародного права – державу та міжнародні організації. Стосовно певних осіб, фізичних, вони не вважаються суб'єктами міжнародно-правової відповідальності, також коли здійснюють міжнародні протиправні діяння у вигляді посадових осіб і можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності включаючи з міжнародною кримінальною відповідальністю.

Отже, можна зробити висновок, що навіть враховуючи незалежність держав від інших суб'єктів міжнародних публічно-правових відносин, у разі порушення правових норм, до них можуть бути застосовані міри відповідальності у вигляді санкцій, як з боку потерпілої держави так зі сторони інших суб'єктів права.

Але постає питання виникнення підстав, за наявності яких до держави можуть бути застосовані міри відповідальності. Категорія «підстава юридичної відповідальності» містить дві взаємопов'язані та водночас різні сторони, які відповідно виражаються в нормативних (правових) і юридико-фактичних підставах відповідальності [5, с. 101]. Під нормативно-правовою підставою міжнародно-правової відповідальності низка авторів розуміють сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на основі яких певна поведінка або утримання від дій кваліфікуються як міжнародне правопорушення і через які суб'єкт міжнародного права повинен нести міжнародно-правову відповідальність [6, с. 464]. Під юридичними підставами відповідальності держави за міжнародні правопорушення варто розуміти всю сукупність юридично обов'язкових приписів міжнародно-правових актів, на основі яких певний варіант поведінки держави кваліфікується як міжнародне правопорушення [7, с. 60]. Відповідні нормативно-правові акти міжнародного публічного характеру вміщують прямі або опосередковані нор-

ми-заборони, що є основою характеристики відповідного варіанту поведінки держави, як суб'єктом права, протиправною. Відповідні ознаки, що має правовий акт, створюють характеристику міжнародного протиправного діяння, від сукупності яких залежить відповідний вид регулятивно-охоронних правовідносин, що виникає внаслідок вчинення протиправних діянь, передбачених відповідною нормою права.

Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй у рішенні у справі «Rainbow Warrior» відзначив, що будь-яке порушення державою певного зобов'язання, незалежно від походження, призводить до відповідальності держави, отже, компенсування шкоди [8, с. 251]. У справі про дипломатичний та консульський персонал Міжнародний суд ООН зазначив, що для встановлення відповідальності Ірану треба розглянути, серед іншого, питання про те, наскільки відповідне діяння є сумісними або несумісними із зобов'язаннями Ірану за чинними договорами або за іншими нормами міжнародного права, що можуть бути застосованими [9, с. 56].

Щодо питання відповідальність держав, його будемо розглядати в контексті правових наслідків, що виникають внаслідок порушення встановленого міжнародного миру та безпеки. Так, як у залежності від виду вчиненого порушення міжнародно-правових норм, які також регулюють багато різноманітних видів міжнародних відносин, виникають різного виду відповідальність, як вид правового наслідку. Одним із основних документів, що визначає міжнародний правопорядок, мир та безпеку є Статут Організації Об'єднаних Націй. Учасники даної організації зобов'язані дотримуватися його положень. Метою існування ООН є підтримання миру та безпеки між державами. Окрім цього, положення даного нормативно-правового акту, регулюють питання економічного та соціального розвитку на міжнародному рівні, питання міжнародної безпеки та порядок вирішення у міжнародному суді правопорушень держав, встановленого порядку. У випадку порушення встановленого правового режиму міжнародних відносин, до держави-порушниці можуть застосовуватися санкції економічного характеру. Виходячи із того, що держава є специфічним суб'єктом правовідносин, тобто являє собою спосіб об'єднання суспільства, виходячи із положень теорії держави та права, у держави існує лише інтереси. Тому враховуючи норми Статуту ООН, до держави-порушниці міжнародного права можуть бути застосовані лише санкції

обмежувального характеру, що впливають на її економічні інтереси тощо.

Відповідно до Статуту ООН, органом що розглядає питання збройної агресії держав є Рада Безпеки. Даний орган забезпечує підтримання миру та безпеки у світі шляхом реалізації наданих функцій. Так, Рада Безпеки може виносити рекомендації щодо врегулювання спірних правовідносин, що виникли між державами. Тобто вирішувати спір у поза судовому порядку або рекомендувати звернутися до міжнародного суду. У разі не дотримання рекомендацій та не врегулювання спору у поза судовому порядку, до держави-порушниці можуть бути застосовані обмежувальні санкції у вигляді економічних обмежень, розірвання договірних відносин, дипломатичних тощо. У відповідних випадках, Рада Безпеки може застосувати воєнні заходи вирішення конфлікту. Шляхом введення на територію військ, за допомогою залучення держав учасників ООН. При цьому, у разі застосування військ для збройного вирішення питання з державою агресором, повинна бути попередня згода держав учасниць, які надали війська. Але обов'язок введення військового контингенту виникає у разі нападу на державу члена ООН. В інших випадках обов'язковий порядок застосування даного заходу до держав, що не є членами ООН, не застосовується.

Підставою здійснення заходів рекомендаційного рішення або заходів впливу, є наявність факту застосування збройної агресії або створення загрози існування миру державою. Тому за для підтримання міжнародного правопорядку вкрай необхідно, щоб правові норми, які закріплені у міжнародних нормативно-правових документах, мали практичну площину впливу.

Окрім цього, Статутом ООН регулюється питання вирішення спірних відносин між державами, шляхом звернення до Міжнародного суду. Даний суд розглядає будь-які правові питання, що виникають між державами учасницями ООН, правовідносини між якими склалися на підставі норм Статуту або на підставі інших джерел міжнародного права. Суд розглядає справу у два етапи: письмовому та усному порядку. Письмовий порядок є першочерговим, передбачає дослідження міжнародно-правових документів та поданих доказів, другий етап, являє собою вислуховування представників держава або їх повірених, адвокатів. Також, суд може отримувати матеріали, що стосуються справи від міжнародних комісій. Рішення суду виноситься колегіально та є

обов'язковим для виконання сторонами справи.

Іншим аспектом групи міжнародно-правових норм за порушення яких настає юридична відповідальність, є норми гуманітарного права. Основними нормативно-правовими актами є: Женевська конвенція та Гаазька конвенція. За для детального визначення правових реалій міжнародно-правової відповідальності, необхідно проаналізувати підстави та порядок її реалізації. Зазначені конвенції, умовно, можна поділити на дві частини: та, що регулює правовий статус військовополонених та інша, що регулює порядок ведення війни. Тому почнемо із змістовного огляду Женевської конвенції.

Женевська конвенція (далі іменується – Конвенція) визначає, правових приписах, правовий статус військовополонених, а саме їх права та обов'язки, порядок їх утримання, притягнення до відповідальності. В даній конвенції визначено, що у разі порушення її положень, а саме: вчинення умисного вбивства, тортур тощо, особу, що віддає відповідні накази, необхідно притягнути до кримінальної відповідальності у порядку визначеному нормативно-правовим актом. Саме види відповідальності у Конвенції не встановлені, а вона лише містить бланкетну норму.

Аналізуючи Гаазьку конвенцію (далі іменується – Конвенція), в ній переважно та повністю, не виходячи із конкретики змістовної складової, описано порядок вирішення конфліктів між державами. Як йдеться у вступній частині де визначається мета правових норм, що в ній закріплені, дана Конвенція створена за для забезпечення існування миру між державами. У главах містяться положення, що визначають форми та порядок вирішення спору між державами. Першою формою вирішення спору є – переговори за опосередкуванням дружньої держави. Визначено, що у разі не можливості сторонам самостійно дійти згоди, щодо спірних правових питань, вони можуть залучити дружню державу, тобто державу яка також є учасником підписання Конвенції або дружня держава має право сама ініціювати участь у переговорах між державами. При цьому рекомендації держави, що бере участь у посередницькій діяльності, не має обов'язкового характеру. Також, ініціювання та проведення переговорів не є підставою для припинення підготовки до ведення бойових дій або їх зупинки чи припинення, у разі якщо переговори ініційовані після початку збройного конфлікту, якщо інше не передбачено домовленостями між сторонами.

Говорячи про державу, як суб'єкта міжнародно-правової відповідальності за порушення норм гуманітарного права слід розглядати, як наслідок порушення міжнародно-правових норм, виникнення обов'язку відшкодувати завдану шкоду потерпілій державі. Держава є одним із суб'єктів міжнародних відносин з поміж: державних утворень, державних організацій, народів та націй, що борються за незалежність держави у процесі її утворення, а також фізичних осіб. Режими відповідальності при здійсненні міжнародних деліктів і міжнародних злочинів є принципово різними. Вчинення міжнародного делікту передбачає, що відповідні правовідносини виникають тільки між зацікавленими сторонами. Держава-правопорушник зобов'язано припинити правопорушення і відшкодувати завдані збитки. Потерпіла держава має право вимагати виконання цього обов'язку. Якщо держава-правопорушник відмовляється виконувати свій обов'язок з відшкодування шкоди, можливе застосування до нього санкцій, тобто заходів тиску (введення торгових та інших обмежень). Заходи тиску можуть застосовуватися державою самостійно або міжнародною організацією (наприклад, держави - члени Міжнародної організації цивільної авіації зобов'язані заборонити польоти над своєю територією літакам тих авіакомпаній, які не виконують вимоги організації). Міжнародне злочин зачіпає інтереси всього світового співтовариства, тому будь-яка держава має право вживати заходів проти держави-правопорушника.

Відповідальність за міжнародні злочини залежить від переліку міжнародних злочинів. В даний час, відсутній загальновизнаний нормативний перелік таких діянь. Вироблений Комісією міжнародного права в статтях про відповідальність приблизний перелік міжнародних злочинів включає в себе різні за ступенем суспільної небезпечності діяння, до яких неможливо застосувати однаковий стандарт міжнародної відповідальності.

Загальновизнана точка зору: підготовка, розв'язання, ведення агресивної війни, злочини проти людяності – це тяжкі міжнародні злочини. Вчинення таких діянь передбачає особливий режим міжнародно-правової відповідальності держави, який має не тільки репараційний, але і пенітенціарний характер. Відповідальність держави може включати окупацію території держави-агресора, відторгнення частини його території. Наприклад, в 1945 р окупація Німеччини мала місце не на основі права переможця, а на основі

принципу міжнародного характеру про відповідальність держави-агресора [10].

Також, питання міжнародно-правової відповідальності держави було предметом обговорення Комісії з міжнародного права ООН (далі іменується – Комісія). Питання про кримінальну відповідальність держави виникло вже на ранньому етапі роботи Комісії над Проектом статей про відповідальність держав. У своїх доповідях Ф. В. Гарсія Амадор починаючи з 1954 року піднімав це питання і у 1956 році він вже чітко висловився на користь кримінальної відповідальності держави. Більшість членів (включаючи С. Б. Крилова) зайняли позицію, згідно якої сучасному міжнародному праву така відповідальність невідома [12, с. 183]. Проте надалі становище почало змінюватися. Враховуючи зазначені обставини, спецдоповідач Р. Аго сформулював проект статті, яка після обговорення і внесення до неї ряду поправок була включена до тексту Проекту статей про відповідальність держав і в 1976 році прийнята Комісією під номером 19 [13, с. 84]. Стаття містить не лише загальне визначення поняття міжнародного злочину (п. 2), але й приблизний перелік тих випадків, у яких міжнародно-протиправне діяння слід кваліфікувати як міжнародний злочин (п. 3). У цьому пункті йдеться саме про окремі приклади, а не про складання вичерпного списку міжнародних злочинів. Стаття 19 була впродовж кількох років предметом широкої дискусії у Шостому комітеті Генеральної Асамблеї ООН [13, с. 84-85].

Держава є складним суб'єктом, з точки зору притягнення до відповідальності. Говорячи про притягнення до відповідальності державу, необхідно визначити: хто саме буде нести відповідальність, представник, що діяв від імені держави або сама держава, як соціальне явище та які саме види, обмежувального характеру, будуть застосовуватися до правопорушника. Щодо цього є поглядів вчених із цього питання.

Концепція кримінальної відповідальності держави стала результатом тривалого розвитку ідей про допустимість встановлення у міжнародному праві відповідальності держав за міжнародні злочини, а також ідей про те, яким повинен бути режим такої відповідальності. Ідеї, викладені в межах вказаної концепції, ґрунтувалися на глибокому і якнайширшому дослідженні питань про міжнародну правосуб'єктність держави, про зміст понять «воля держави» та «вина держави», про сутність міжнародного злочину та про відповідальність за міжнародно-протиправні діяння [14]. Концепція кримінальної відповідальності держави (далі – КВД) розроблялася і підтримується

дійсно видатними фахівцями з міжнародного публічного права різних націй. Основоположником концепції кримінальної відповідальності держави вважають видатного румунського юриста-міжнародника, президента Міжнародної асоціації з кримінального права Веспасіана В. Пеллу. У 1925 р. вийшла праця вченого «Коллективна злочинність держав і кримінальне право майбутнього», в якій В. Пелла виклав цілісну концепцію кримінальної відповідальності держави [15, с. 133]. З визнанням інституту КВД В. Пелла пов'язував ефективність міжнародного права, можливість попередження міжнародних злочинів [16, с. 83]. На думку вченого, кримінальна відповідальність держав уже на той час існувала в міжнародному праві і повне визнання цього нового виду відповідальності могло б мати велике значення для підвищення ефективності міжнародного права [17, с. 133-134]. «Ми хотіли б заявити з усією відповідальністю, – писав В. Пелла вже після Другої світової війни, – що, якщо кримінальне право буде покликане захищати міжнародний мир та цивілізацію, то не можна і не слід виключати з нього принцип кримінальної відповідальності держави» [18, с. 72-73].

Відомим розробником та прихильником концепції кримінальної відповідальності держави є французький юрист, член Міжнародної асоціації з кримінального права, суддя Нюрнберзького Трибуналу від Франції, професор Генрі Доннедьє де Вабр. Інший відомий розробник та прихильник концепції КВД вчений Фархад Малесян захистив у 1985 р. у Стокгольмському університеті докторську дисертацію з питання кримінальної відповідальності держави. Серед розробників і прихильників концепції кримінальної відповідальності держави необхідно назвати також таких видатних вчених: Р. Аго, Р. Дж. Альфаро, В. Ф. Антипенка, А. Бустаманте, Ф. В. Гарсія Амадора, Дж. Гінзбургса, Ж. Дюма, П. Каржо, Г. Кельзена, Х. Лаутерпахта, Л. Ле-Фюра, Ф. Малесяна, А. Сальдьяна, Е. Сендстрема та ін. [18, с. 8]. Ідеї розробників концепції кримінальної відповідальності держави відрізняються у деяких аспектах, що є зрозумілим і природним зважаючи на те, що вчені є представниками різних правових культур та здійснювали науковий пошук у різні історичні періоди, інколи з великим розривом у часі. Проте ключові ідеї представників концепції КВД є аналогічними, взаємно узгодженими, що дозволяє нам говорити про формування єдиного та сильного наукового напрямку [18, с. 9]. До основоположних

ключових ідей концепції кримінальної відповідальності держави належать: 1) визнання того, що держава може вчиняти міжнародні злочини, а тому повинна нести за них відповідальність; 2) необхідність встановлення різних режимів відповідальності держави за ординарні міжнародні правопорушення (делікти) і за міжнародні злочини (серйозні порушення імперативних норм загального міжнародного права); 3) необхідність створення спеціального міжнародного кримінального судового органу для держав із юрисдикцією розглядати справи і виносити рішення щодо відповідальності держав за міжнародні злочини; такий судовий орган повинен бути міжнародним, діяти на постійній основі, здійснювати юрисдикцію щодо держав на основі використання примусу, володіти виключною юрисдикцією щодо питань своєї компетенції; 4) необхідність прийняття у позитивному міжнародному праві міжнародного кримінального кодексу, який зокрема містив би перелік міжнародних злочинів та перелік можливих форм і мір відповідальності держави; 5) форми і міри відповідальності держави за міжнародні злочини можуть передбачати тимчасове правомірне обмеження суверенітету злочинної держави [18, с. 235-236].

Прихильники кримінальної відповідальності держави дотримуються позиції, згідно якої відповідальність за вчинення міжнародних злочинів за об'ємом, формами і режимом її реалізації повинна відрізнятися від відповідальності за ординарні порушення міжнародного права, а саме: відповідальність за міжнародні злочини повинна встановлювати більш обтяжуючі позбавлення і негативні наслідки для держави правопорушниці; метою кримінальної відповідальності держави є не лише повне відшкодування завданих збитків, а й потерпання негативних наслідків, що йде від усієї спільноти держав; превенція від повторного вчинення такого міжнародного злочину тією ж державою (а також іншими); допускається можливість (для вказаних цілей) правомірного обмеження суверенітету та міжнародної правосуб'єктності злочинної держави. Аналогічні погляди підтримуються широким колом фахівців з міжнародного права, які, проте, заперечують кримінальний характер такої відповідальності, називаючи її міжнародно-правовою, або уникають відповіді на це питання. Представники вітчизняної міжнародно-правової науки у переважній більшості займають проміжну позицію, одночасно підтримуючи погляди, аналогічні позиції прихи-

льників кримінальної відповідальності держав [19, с. 15-20; 20, с. 219-221].

Тобто дані дослідники є прибічниками позиції визнання суб'єктом кримінальних правопорушень у сфері міжнародного права саме державу, а не певних фізичних осіб, які діють як фактично так і юридично від імені держави.

Однак законодавчого узгодження, на даний час, питання кримінальної відповідальності держав не отримано. Натомість існує прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН Проект статей, що регламентують міжнародно-правову відповідальність держав за вчинення протиправних діянь.

На п'ятдесят третій сесії Генеральної Асамблеї ООН, було прийнято проект статей, що регламентують підстави та порядок притягнення до міжнародно-правової відповідальності держав, які вчинили протиправні діяння. Так в проекті статей зазначено, що діяння осіб, які здійснюють керівництво державою в особі певних органів влади від імені держави, у разі наявності ознак протиправності, відповідальність несе сама держава, а не відповідні особи. Існують певні види відповідальності, які може понести держава правопорушник. Так передбачено таких три види відповідальності: реституція, компенсація та сатисфакція. Реституція полягає у обов'язку держави правопорушника, відновлення порушених прав потерпілої держави. Компенсація полягає у відплаті за порушення прав потерпілої держави. Сатисфакція полягає у публічному вибаченні перед потерпілою державою.

Отже, даний вид відповідальності може мати місце у всіх випадках вчинення протиправного діяння державою, але за відсутності ознак злочину. Тому, коли мова йде про вчинення діяння державою, що посягає на встановлений міжнародний правопорядок, можна говорити лише про притягнення її до відповідальності розглядаючи це, як порушення міжнародно-правових зобов'язань.

Також є погляди науковців, щодо вищевказаного міжнародного нормативного акту.

Суб'єктом відповідальності в міжнародному праві, як правило, виступає держава. Відповідно до ухваленого Комісією міжнародного права Проекту статей про відповідальність держави 2001 р., будь-яке протиправне міжнародне діяння держави тягне міжнародно-правову відповідальність держави; діяння держави може бути кваліфіковане як міжнародно-правове лише на підставі міжнародного права; порушення державою міжнародного зобов'язання є таким лише в тому випадку, коли поведінка або діяння цієї держави не від-

повідають тому, що вимагає від неї зазначене зобов'язання незалежно від того, чи має воно звичайний або договірний характер. При цьому держава розглядається як єдине ціле незалежно від того, який орган держави вчинив діяння, що кваліфікується як правопорушення. Проект статей про відповідальність держав 2001 р. визначає кваліфікаційні умови, за яких поведінка будь-якого органу, особи або установи повинна розглядатися як діяння самої держави відповідно до міжнародного права, а саме:

– поведінка будь-якого органу держави розглядається як діяння цієї держави відповідно до міжнародного права незалежно від того, чи здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові або будь-які інші функції, незалежно від становища, яке він має в системі держави, і незалежно від того, чи є він органом центральної влади або адміністративно-територіальної одиниці держави; поняття «орган» охоплює в себе будь-яку особу або будь-яке утворення, що мають такий статус за внутрішньодержавним правом (ст. 4);

– поведінка особи або утворення, що не є органом держави відповідно до ст. 4, але уповноваженого правом цієї держави здійснювати елементи державної влади, розглядається як діяння цієї держави відповідно до міжнародного права, за умови, що в цьому випадку ця особа або утворення діє в цій якості (ст. 5);

– поведінка органу, наданого в розпорядження держави іншою державою, розглядається як діяння першої держави відповідно до міжнародного права, якщо цей орган діє для здійснення елементів державної влади тієї держави, у розпорядження якої його надано (ст. 6);

– поведінка органу держави, особи або утворення, уповноважених здійснювати елементи державної влади, розглядається як діяння цієї держави відповідно до міжнародного права, якщо цей орган, особа або утворення діють у цій ролі, навіть якщо вони перевищують свої повноваження або порушують указівки (ст. 7);

– поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави відповідно до міжнародного права, якщо ця особа або група осіб фактично діє за вказівками, під керівництвом або контролем цієї держави під час здійснення такої поведінки (ст. 8);

– поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави відповідно до міжнародного права, якщо ця особа або група осіб фактично здійснює елементи державної влади за відсутності або в разі неспроможності

офіційної влади й в умовах, що вимагають здійснення таких елементів влади (ст. 9);

– поведінка повстанського руху, що стає новим урядом держави, розглядається як діяння цієї держави відповідно до міжнародного права;

– поведінка, повстанського або іншого руху, якому вдається створити нову державу на частині території вже існуючої держави або на якій-небудь території під її керуванням, розглядається як діяння цієї нової держави відповідно до міжнародного права;

– поведінка, що не присвоюється державі на підставі попередніх статей, проте розглядається як діяння цієї держави відповідно до міжнародного права, якщо й тією мірою, якою ця держава визнає й приймає цю поведінку як власну (ст. 11).

Найчастіше держава несе відповідальність за дії або бездіяльність своїх виконавчих органів – міністерств і відомств, армійських і поліцейських підрозділів, прикордонних і спеціальних служб, аж до нижчої ланки виконавчої влади. Держава не може ухилитися від відповідальності, посилаючись на ту обставину, що відповідно до внутрішнього законодавства ці дії не треба вчиняти або треба вчиняти в інший спосіб. Це положення закріплено у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.: держава «не може посилатися на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання нею договору» (ст. 27) [21, с. 136-137]. У випадку вчинення протиправного діяння не у статусі посадової особи, поведінка даної особи не пов'язана із державою. У міжнародному праві не передбачено відповідальності держави за вчинення протиправних діянь фізичними особами. Але у випадку, якщо здійснюється посягання фізичною особою на охоронювані, міжнародними правом, права та інтереси іншої держави, до відповідальності також притягається держава, що не забезпечила їх захист. Держава несе юридичну відповідальність за невиконання своїх зобов'язань стосовно забезпечення не порушення прав та законних інтересів іншої держави на своїх територіях, що може мати прояв у бездіяльності органів державної влади, які мають своїм завданням захист відповідних прав та інтересів.

На відміну від позиції, що мала нормативно-правове регулювання відповідальності держави за вчинення протиправного діяння у сфері зобов'язального права, розглядаючи вчинення кримінального правопорушення держави, до відповідальності може притягуватися, як сама держава так і посадова особа, що

діяла від імені держави. Також слід зауважити на дієвості відповідальності, а саме нормативно-правового забезпечення та фактичного втілення правових норм, у контексті сили впливу міжнародних організацій на міжнародні правовідносини. Через вивчення, як взаємодія ЄС із R2P перевіряє його нормативне лідерство у контексті внутрішніх та зовнішніх політичних викликів його авторитету. Ми розширюємо попередні дослідження нездатності ЄС жити особистим прикладом щодо обов'язку захисту, додаючи недостатній аналітичний вимір – тенденції на глобальному рівні – і пропонуючи альтернативне пояснення очевидної двоїстості щодо відповідальності щодо захисту в деяких частинах ЄС [22].

Не аби-яку роль відіграє також і діяльність самих міжнародних організацій. Створення процесу «Відповідальність із захисту» (R2P) та Міжнародного кримінального суду (МКС) багато хто вважав за значний прогрес у захисті прав людини. Проте зараз ці інститути перебувають у кризі, значною мірою через їхню нездатність запобігти недавнім серйозним порушенням прав людини в Сирії або розслідувати їх у судовому порядку. Було дві відповіді на цю кризу: перша припускає, що криза викликана нинішніми структурами міжнародного управління, зокрема владою Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН), і закликає до радикальних реформ. Другий бачить можливості в існуючій структурі і виступає за те, щоб R2P та ІСС були більш тісно пов'язані під контролем РБ ООН [23].

Дане питання пов'язане із відповідальністю за односторонній захист. Відповідальність за захист (R2P) пройшла довгий шлях за короткий проміжок часу. З несприятливого початку цей принцип був схвалений Генеральною Асамблеєю у 2005 році та односторонньо підтверджений Радою Безпеки у 2006 році (Резолюція 1674). Однак цей принцип, як і раніше, викликає запеклі суперечки, насамперед через його зв'язок з гуманітарним втручанням і поширену думку про те, що його головна мета полягає в тому, щоб створити можливість для легітимації одностороннього військового втручання. У цій статті викладається аргумент про те, що поглиблення консенсусу щодо R2P залежить від його відмежування від політики гуманітарного втручання, і пропонується, що одним із способів зробити це є відмовитися від пошуку критеріїв для прийняття рішень про застосування сили, одна з центральних частин звіту Міжнародної комісії. з втручання та державного суверенітету за 2001 рік, у якому було придумано фразу R2P. Критерії навряд чи отри-

мають міжнародну підтримку, стверджується у статті, і з меншою ймовірністю покращать процес прийняття рішень про те, як найкраще реагувати на серйозні гуманітарні кризи. Тим не менш, R2P може зробити важливий внесок в осмислення проблеми військового втручання, пом'якшуючи потенційні «моральні ризики», долаючи тенденцію міжнародних акторів зосереджуватися виключно на військових методах та надаючи імпульс зусиллям із практичного захисту в польових умовах. і з меншою ймовірністю покращать процес прийняття рішень про те, як краще реагувати на великі гуманітарні кризи. Тим не менш, R2P може зробити важливий внесок в осмислення проблеми військового втручання, пом'якшуючи потенційні «моральні ризики», долаючи тенденцію міжнародних акторів зосереджуватися виключно на військових методах та надаючи імпульс зусиллям із практичного захисту в польових умовах. і з меншою ймовірністю покращать процес прийняття рішень про те, як краще реагувати на великі гуманітарні кризи [24]. Також було внесено великий дослідницький вклад у вивчення та практиці міжнародних відносин (МО), сформулювавши моральні вимоги, що висуваються до держав та міжнародних організацій фактом людських можливостей. У свою чергу, дещо з того, що було вивчено дослідниками МО, може зробити свій внесок у її проект, розглядаючи способи, якими конкретні міжнародні інститути (такі як ПРООН) боролися зі своїми міжнародними обов'язками, наголошуючи на ролі егалітарних соціальних рухів в установі та реформа міжурядових організацій глобального рівня та пошук шляхів втілення «Принципів глобальної структури» Нуссбаума до поточного порядку денного реформи системи Організації Об'єднаних Націй [25].

Також є окремим питанням, є притягнення до відповідальності держав за допомоги недержавних організацій, натомість це також може порушувати інтереси інших суверенних утворень (держав). Напередодні 10-ї річниці Угоди про відповідальність із захисту (R2P) спеціальний радник Організації Об'єднаних Націй з R2P проголосив компонент II (що стосується міжнародної допомоги за згодою держави) найбільш перспективним аспектом відповідальності за захистом [26].

Отже, щодо концепції відповідальності держав за вчинення кримінальних правопорушень у сфері міжнародних відносин, є багато думок. Основним елюментом такого роду відповідальності є встановлення примусового хара-

ктеру її несення. Це є однією із основних, особливих ознак даного виду правовідносин, так як мова йде саме про заходи впливу, що застосовуються до держави. Враховуючи те, що публічні міжнародні відносини гуртуються за засадах вільного волевиявлення сторін (держав, як основних їх учасників), суверенітету (незалежності) сторін, тому погляди щодо застосування заходів примусу щодо несення кримінальної відповідальності держави є досить голосними. Тому за для ефективного функціонування сукупності заходів даного інституту, примус є необхідним.

Висновки. Питання відповідальності є нерозривним елементом правового регулювання. Розглядаючи міжнародні відносини публічно-правового характеру, дана складова набирає ще більшої актуальності. Виходячи із основ міждержавних відносин, одним із принципів їх побудови, є рівність сторін та суверенітет. Тому, застосування будь-яких примусових заходів до держав у правовідносинах, не має місця. Враховуючи дану особливість правовідносин, питання притягнення до відповідальності стає не ординарним. З точки зору міжнародних правовідносин, що виникають внаслідок порушень міждержавних зобов'язань, притягнення до відповідальності регламентується відповідними міжнародно-правовими актами. Беручи до уваги, також особливість зобов'язальних правовідносин, що створюються самими державами, питання притягнення до відповідальності визначається їх учасниками. У даному випадку це не є примусом, а виконанням добровільно взятих на себе зобов'язань, у разі порушення договірних відносин.

Розглядаючи питання притягнення до кримінальної відповідальності держав, спірання на міжнародно-правову основу при дослідження даного аспекту не мало місце, через відсутність правового регулювання. Досліджуючи погляди вчених є відповідні теоретичні квінтесенсії його питання. Але саме перелік злочинних діянь, їх систематизація, створення відповідних міжнародних органів, порядку притягнення до відповідальності потребує більших доробок.

Враховуючи це, міжнародно-правові реалії публічної відповідальності держав мають місце та законодавче регулювання тільки у контексті порушення договірних зобов'язань. Щодо кримінально-правової відповідальності держав за вчинення міжнародних злочинів, дане питання потребує більших теоретичних доробок та законодавчої регламентації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Grotius, H. The right of war and peace. Indiana: Liberty Fund, Inc., 2005. 362 p. URL: https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2637/Grotius_RightsWarPeace1625.pdf (дата звернення: 26.06.2023).
2. Ежегодник Комиссии международного права. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/russian/ilc_2009_v1.pdf (дата звернення: 26.06.2023).
3. Буроменський М. В. Міжнародне право : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
4. Shaw Malcolm N. International Law. 5th Edition. Cambridge. Cambridge : University Press, 2003. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-and-comparative-law-quarterly/article/abs/international-law-by-malcolm-n-shaw-cambridge-cambridge-university-press-2003-5th-edition-xxix1v1288-pp-hbk-isbn-0521824737-10000-pbk-isbn-0521531837-3495/F09277BD1C3493DAEC1C9777872A980B> (дата звернення: 26.06.2023).
5. Курис П. М. Международные правонарушения и ответственность государства. Вильнюс : Минтис, 1973. 279 с.
6. Буткевич В. Г. Міжнародне право : основні галузі. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Либідь, 2004. 814 с.
7. Василенко В. А. Ответственность государства за международные правонарушения. Киев : Вища школа, 1976. 267 с.
8. Rainbow Warrior Reports of International Arbitral Awards. Vol. 20. New York, 1990.
9. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (Hostages) case. ICJ Reports, 1980. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/64/judgments> (дата звернення: 26.06.2023).
10. Форми і види міжнародно-правової відповідальності держави : Міжнародне право. URL: https://stud.com.ua/90942/pravo/formi_vidi_mizhnarodno_pravovoyi_vidpovidalnosti_derzhavi (дата звернення: 20.06.2022).
11. Grotius, H The right of war and peace. India : Liberty Fund.. 1021 p.
12. The site of United Nations. Treaty collection. URL: http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/A%20Ybkvolumes%20e%29/ILC_1956_v2_e.pdf (дата звернення: 20.06.2022).
13. Barboza J. International criminal law, 2000. 396 p.
14. Зміст концепції кримінальної відповідальності держави. URL: <http://international-relations.knu.km.ua/article/download/177644/177491/392489> (дата звернення: 05.06.2023).
15. Важна К. А. Концепція кримінальної відповідальності держави: можливість реалізації в сучасному міжнародному праві. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 292 с.
16. Зелінська Н. А. Монографія. Одеса: Юридична література, 2006. 568 с.
17. Важна К. А. Зміст концепції кримінальної відповідальності держави. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. Вип. 4. С. 129-140.
18. Важна К. А. Концепція кримінальної відповідальності держави: можливість реалізації в сучасному міжнародному праві. Монографія, Київ : Видавництво Ліра-К., 2017. 282с.
19. Манийчук Ю. В. Последствия международного правонарушения. Киев: Вища школа, 1987. 147 с.
20. Higgins R. International law and the avoidance, containment and resolution of disputes: General course of public international law, 1991. 360 p.
21. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
22. Edward Newman, Cristina G. Stefan Normative Power Europe. The EU's Embrace of the Responsibility to Protect in a Transitional International Order, 2019. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.12953> (дата звернення: 26.05.2023).
23. Anley K. The Responsibility to Protect and the International Criminal Court: counteracting the crisis, 2015. URL: <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12185> (дата звернення: 26.05.2023).
24. Bellamy A. J. The Responsibility to Protect and the problem of military intervention, 2008. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2008.00729.x> (дата звернення: 26.05.2023).
25. Craig N. Murphy International Relations and Responsibility in an Increasingly Unequal World, 2006. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2006.00525.x> (дата звернення: 26.05.2023).
26. Gallagher A. The promise of pillar II: analysing international assistance under the Responsibility to Protect, 2015. URL: <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12459> (дата звернення: 26.05.2023).

Стаття надійшла до редакції 22.09.2023

Стаття рекомендована до друку 24.10.2023

S. G. PEVKO

Associate Professor of the Department of Fundamental and Legal Disciplines of Faculty No. 6

E-mail: Stanislav.advocate@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1488-9715>

Kharkiv National University of Internal Affairs,
Kharkiv, 61000, 27 Leva Landau Avenue

**INTERNATIONAL RESPONSIBILITY OF STATES
(THEORETICAL AND LEGAL VIEW)**

ANNOTATION: *Introduction.* This article examines the theoretical and legal possibility of bringing legal relations of a public nature to the international legal responsibility of the participating state, in order to determine the actual mechanisms for the implementation of influence measures and the types of legal consequences that apply to the guarantor state of international legal norms, by analyzing the views of scientists on the issue of responsibility of states, their types, the legal framework of an international nature, which regulates the issue of the mechanism and means of influence on the state.

Summary of the main research results. First, the quintessence of the axiology of responsibility as a legal phenomenon and its place in international legal relations is emphasized. Also, on the basis of the study of the views of scientists, the differentiation of international responsibility was determined. Several of its types have been identified. The first type of responsibility, which occurs in cases of illegal actions in the form of violation of contractual obligations, the second type of compliance, which occurs for the commission of international crimes. Emphasis is placed on the legal regulation of responsibility for illegal acts in the field of legal obligations. The main international normative acts regulating the procedure of bringing to responsibility, ensuring peace and security in the foreign space have been analyzed. The international practice that reveals the cases of bringing to international responsibility on the example of states that participated in legal relations in violation of international legal norms is given.

Conclusions. According to the results of the study, the duality of approaches to the responsibility of states was established. Conclusions were made regarding the prospects and realities of bringing the state to international legal responsibility.

KEY WORDS: *state, illegality, obligations, international, crime, sanctions, process, offense.*

REFERENCES

1. Grotius, H. (2005). The right of war and peace. Liberty Fund, Inc. TSN. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2637/Grotius_RightsWarPeace1625.pdf
2. *Yearbook of the International Law Commission.* 2023 June, 26). URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/russian/ilc_2009_v1.pdf (In Russian)
3. Buromensky, M.V. (2006). International law: heading guide. Yurinkom Inter. (In Ukrainian)
4. Shaw Malcolm, N. (2003). *International Law. 5th Edition.* Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-and-comparative-law-quarterly/article/abs/international-law-by-malcolm-n-shaw-cambridge-cambridge-university-press-2003-5th-edition-xxicxlv1288-pp-hbk-isbn-0521824737-10000-pbk-isbn-0521531837-3495/F09277BD1C3493DAEC1C9777872A980B>
5. Kuris, P. M. (1973). *International offenses and responsibility of the state.* Mintis. (In Russian)
6. Butkevych, V. G. (2004). *International law: main branches.* Lybid. (In Ukrainian)
7. Vasilenko, V. A. (1976). *Responsibility of the state for international offenses.* Vishcha school. (In Russian)
8. Rainbow Warrior (1990). *Reports of International Arbitral Awards.*
9. (2023 June, 26). *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (Hostages) case.* URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/64/judgments>
10. (2023 June, 20). *Forms and types of international legal responsibility of the state: International law.* URL: https://stud.com.ua/90942/pravo/formi_vidi_mizhnarodno_pravovoyi_vidpovidalnosti_derzhavi (In Ukrainian)
11. Grotius, H (2005). *The right of war and peace.* Liberty Fund.
12. The site of United Nations. Treaty collection. (2023 June, 20). URL: http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/A_Ybkvolumes%28e%29/ILC_1956_v2_e.
13. Barboza J. International criminal law. 2000. 396 p
14. (2023 June, 05). Contents of the concept of criminal responsibility of the state. URL: <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/download/177644/177491/392489> (In Ukrainian)
15. Vazhna, K. A. (2017). *Kontsepsiia kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy: mozhlyvist realizatsii v suchasnomu mizhnarodnomu pravi.* Lira-K Publishing. (In Ukrainian).
16. Zelinskaya, N. A. (2006). *Monograph.* Yuridicheskaya literature. (In Ukrainian)
17. Vazhna, K. A. (2017). Contents of the concept of criminal responsibility of the state. *International relations: theoretical and practical aspects.* (In Ukrainian).
18. Vazhna, K. A. (2017). *The concept of state criminal responsibility: the possibility of implementation in modern international law. Monograph.* Lira-K. (In Ukrainian).

19. Maniychuk, Yu. V. (1987). *Consequences of an international offense*. Vishcha shkola. (In Russian)
20. Higgins R. (1991). *International law and the avoidance, containment and resolution of disputes: General course of public international law*.
21. Wojciechowski A. V. (2020). *International law*. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (In Ukrainian)
22. Edward, N., Cristina, G. S. (2019). *Normative Power Europe? The EU's Embrace of the Responsibility to Protect in a Transitional International Order*. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jcms.12953>
23. Kirsten A. (2015). *The Responsibility to Protect and the International Criminal Court: counteracting the crisis*. TSN. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-2346.12185>
24. Alex J. B. (2008). *The Responsibility to Protect and the problem of military intervention*. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-2346.2008.00729>.
25. Craig N. (2006). *Murphy International Relations and Responsibility in an Increasingly Unequal World*. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-7660.2006.00525>.
26. Adrian G. (2015). *The promise of pillar II: analysing international assistance under the Responsibility to Protect*. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-2346.12459>

The article was received by the editors 22.09.2023

The article is recommended for printing 24.10.2023

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-06>

УДК 342.7

М. М. ВОРОНОВ

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри конституційного і муніципального права

E-mail: markvoronov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6361-0370>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

І. В. ВОРОНОВА

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

E-mail: i.voronova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6206-7281>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ПРАВО НА ВІЛЬНИЙ РОЗВИТОК СВОЄЇ ОСОБИСТОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті розглядаються найважливіші аспекти категорії «право на вільний розвиток своєї особистості». Автори вважають, що теоретична проблема визначення поняття, сутності і змісту права людини на вільний розвиток своєї особистості об'єктивно впливає з відсутності його термінологічного конституційно-нормативного закріплення. На думку авторів, аналіз вітчизняних досліджень свідчить, що це конституційне право розкривається вельми загально, відсутні системні підходи, зокрема, чітко не визначені правомочності, які надаються цим правом кожній людині. Зазначено, що поширеною є позиція українських науковців, які розглядають право на вільний розвиток своєї особистості як принцип конституційно-правового статусу особи

Короткий зміст основних результатів дослідження. Зазначено, що право на вільний розвиток особистості полягає у гарантуванні і забезпеченні реальної свободи розвитку особистості, обмеження втручання державної й муніципальної влади, а також осіб у сферу свободи розвитку людини. Право людини на вільний розвиток особистості є специфічним, таким, що займає фундаментальне і інтегральне місце в системі прав людини, є основою для розвитку інших прав. Дане право є нормативною формою взаємодії особи й держави з метою формування відповідних умов буття й життєдіяльності людини та ефективного функціонування держави й громадянського суспільства, є невід'ємним правом особи, має системний характер. Воно органічно пов'язане як з особистими (громадянськими) правами і свободами особи, такими як право на життя, право на гідність, свободу, безпеку, недоторканність, без яких реалізація права на вільний розвиток була б неможливою, так і соціальними, економічними, духовними правами, котрі у системі пов'язані з людиною, здійснення яких було б неефективним без реалізації права на вільний розвиток особистості.

У зміст права на вільний розвиток своєї особистості покладені різноманітні концепції людського розвитку як соціально-економічного процесу, якій спрямований, передусім, на підвищення якості життя людини. Тому однією з об'єктивних умов реалізації даного права є формування соціально-економічної політики держави, яка має бути направлена на зростання добробуту людей, створення можливостей доступу до ресурсів, необхідних для досягнення гідної якості життя.

Висновок. Обґрунтовано, що людини на вільний розвиток своєї особистості є специфічним, таким, що займає фундаментальне і інтегральне місце в системі прав людини, є основою для розвитку та реалізації усіх інших конституційних прав і свобод людини і громадянина. Це право відіграє ключову роль в забезпеченні найважливішої засади конституційного ладу, яка сформульована в статті 3 Конституції України. Реалізація права людини на вільний розвиток своєї особистості є перманентним процесом здійснення на практиці закріплених у Конституції України й інших законодавчих актах можливостей людини щодо всебічного розвитку та повного самовираження на основі її активної позиції у розвитку і справедливому розподілі створюваних у його ході благ. Право людини на вільний розвиток своєї особистості забезпечується системою загальних для всіх прав і свобод конституційних гарантій й системою спеціальних політичних, економічних, соціальних та юридичних гарантій, які обумовлені специфікою й особливостями права на розвиток своєї особистості, а також системою міжнародно-правових гарантій. На наш погляд, вітчизняна наука конституційного права на сьогодні не здійснила комплексного дослідження про право на вільний розвиток своєї особистості.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: право людини на вільний розвиток своєї особистості, конституційні права і свободи людини і громадянина, сталий розвиток, гарантії реалізації права людини на вільний розвиток своєї особистості, держава

Як цитувати: Воронов М.М., Воронова І.В. Право на вільний розвиток своєї особистості: поняття та зміст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 55-63 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-06>

In cites: Voronov M. M., Voronova I. V. The right to free development of your personality: concept and content. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P.55-63. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-06> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. В останні десятиріччя право на вільний розвиток своєї особистості дістає все більшого визнання та підтримки всесвітнім співтовариством. У 1986 році Організація Об'єднаних Націй ухвалила Декларацію про право на розвиток (далі – Декларація). В даній Декларації вперше було визначено тлумачення змісту даного права. У цьому документі зазначалося, що право на розвиток є невід'ємним правом людини, володіючи яким кожна людина та всі народи можуть брати участь у такому економічному, соціальному, культурному і політичному розвитку, де можуть бути повністю здійснені всі права людини й основні свободи, а також сприяти йому та користуватись його благами (стаття 1.1). Важливим є положення про те, що «людина є основним суб'єктом процесу розвитку та має бути активним учасником і бенефіціарієм права на розвиток» (стаття 2. 1) [1].

Термін «право на розвиток своєї особистості» уперше було використано на засіданні Міжнародного інституту з прав людини у 1972 році. Водночас витоки зазначеного права були визначені ще раніше і сягають періоду деколонізації й утворення нових незалежних держав та прийняття Декларації Організації Об'єднаних Націй про запровадження Нового міжнародного економічного порядку. У резолюції 4 (XXXIII) від 21 лютого 1977 року Комісія Організації Об'єднаних Націй з прав людини визнала право на розвиток в якості права особи. Дана Комісія просила Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй провести комплексне дослідження щодо міжнародних аспектів права на розвиток в якості права особи у зв'язку з іншими правами людини на основі міжнародного співробітництва, з урахуванням вимог нового міжнародного економічного й соціального порядку та основних потреб людини. Зазначене дослідження було надане, що дозволило Комісії розглянути його на 35 сесії в 1979 році. За визначенням Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, «людський розвиток (від англ. «human development») являє собою процес забезпечен-

ня людей більш широким вибором у всіх аспектах людського життя. Головні з них – можливість прожити тривале і здорове життя, набути знання, досвід й мати доступ до ресурсів, необхідних для гідного рівня життя». Але на цьому людський розвиток не закінчується. Додаткові аспекти варіюють від політичної, економічної, соціальної та духовної свободи до можливості створювати й виробляти, володіти почуттям власної гідності і мати гарантовані права. В сучасній концепції, яка була викладена, на III національному семінарі «Людський розвиток в Україні-95», що відбувся у Києві, було зазначено, що людський розвиток – це процес розширення вибору для людини. Йдеться про можливість вибору трьох важливих речей: вести здоровий спосіб життя і жити довго, набувати знань, мати ресурси, аби підтримувати належний життєвий рівень. Сюди ж належать політична, економічна і соціальна свободи, можливість займатися виробничою та творчою діяльністю, гарантії прав людини [2, с.163].

Варто зазначити, що теоретична проблема визначення поняття, сутності і змісту права людини на вільний розвиток своєї особистості об'єктивно впливає з відсутності його термінологічного конституційно-нормативного закріплення. На нашу думку, що аналіз вітчизняних досліджень свідчить, що це конституційне право розкривається вельми загально, відсутні системні підходи, зокрема, чітко не визначені правомочності, які надаються цим правом кожній людині. До речі, поширеною є позиція українських науковців, які розглядають право на вільний розвиток своєї особистості як принцип конституційно-правового статусу особи.

Стан наукового дослідження теми. Аналіз вітчизняних досліджень доводить те, що це конституційне право розкривається досить загально [2, 163 – 166]. Наприклад, чітко не визначені правомочності, які надаються цим правом кожній людині. Крім того, із аналізу вітчизняної юридичної літератури складається таке враження, що це конституційне пра-

во не має самостійного змісту, а є лише узагальнюючою категорією, яка комплексно виражає сутність усіх інших конституційних прав і свобод та водночас реалізується через інші конституційні права і свободи людини [2, с. 164]. У цій частині йдеться про такі права як: право на свободу думки і слова; право на свободу світогляду і віросповідання; право брати участь в управлінні державними справами та інші права, які є інструментом для реалізації права на вільний розвиток своєї особистості [3, с.109]. Право на розвиток своєї особистості, яке передбачене Декларацією, як конституційно-правова категорія входить в каталог основних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення і реалізація котрих гарантується Конституцією й чинним законодавством України. Але залишається питання, яке місце посідає право на розвиток своєї особистості у системі прав людини. Вирішення даного питання ускладнюється відсутністю одностайного розуміння юридичної природи даного права та прямого термінологічного закріплення у національних законодавчих актах [4, с. 204].

Мета дослідження. Метою даної статті є визначити поняття категорії «право на розвиток своєї особистості», з'ясувати зміст цього права, дослідити специфіку його реалізації.

Основні результати дослідження.

Право на вільний розвиток своєї особистості є першим з визначених прав людини, які закріплено в Конституції України. Воно зазначене в статті 23 Конституції України. В Основному Законі України закріплено, що кожен має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Крім того, в цій статті передбачено, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Право на вільний розвиток особистості втілює у собі такі принципи прав людини, як рівність, людська гідність, недискримінація, міжнародне співробітництво та інші і може стати ключовим у вирішенні багатьох сучасних проблем і викликів. Дотепер переважна більшість населення відчуває велику потребу в реалізації свого права на гідне життя, свободу й рівні можливості. Несистемність розвитку наряду відбивається на здійсненні цілої низки громадянських, політичних, економічних, соціальних і духовних прав особи. Специфіка права людини на вільний розвиток своєї особистості проявляється у тому, що у процесі такого розвитку повинні враховуватися й дотримуватися всі права людини і громадянина.

Визнання права на вільний розвиток своєї особистості самостійним правом людини надає можливість для створення більш демократичного, розрахованого на участь особи в глобальному економічному і соціальному управлінні, в побудові сприятливого і безпечного середовища, сприянні систематичній інтеграції прав особи в різноманітні сегменти, інститути і рівні управління, встановленні відповідальності держави, як на національному, так і міжнародному рівні.

Пріоритетом має бути проведення збалансованої соціальної і економічної політики на умовах справедливості й рівності, у центрі якої знаходиться людина.

Важливим напрямом діяльності держави в цій сфері є запровадження таких юридичних засобів і механізмів, що забезпечують охорону і захищеність права людини на розвиток в процесі реалізації гідного існування, формування своєї особистості, свого фізичного, духовного і соціального буття у гармонії з собою і світом.

Натомість в багатьох посібниках з конституційного права України право на вільний розвиток особистості розглядається як принцип конституційно-правового статусу особистості [5, с. 137; 6, с. 90].

Так, автори навчального посібника «Конституційне право України: прагматичний курс» вважають, що принцип вільного розвитку особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей (стаття 23), передбачає можливість кожної людини брати участь в економічному, політичному, соціальному та культурному житті, вести здоровий спосіб життя, здобувати знання, займатися творчою діяльністю, подорожувати, користуватися благами сучасної цивілізації [7, с. 128].

Авторський колектив підручника «Конституційне право» визначили, що принцип вільного розвитку особи чітко закріплений у ст. 23 Конституції. Даний принцип покликаний забезпечити нормальну життєдіяльність суспільства і кожної людини. Він надає особі свободу вибору і самовизначення і разом з тим визначає межі такої свободи [8, с.109].

Узагалі ж більшість вітчизняних науковців, здійснюючи дослідження громадянських прав і свобод людини, розпочинають його з аналізу статті 27 Конституції України, в якій закріплено право кожної людини на життя [9, с. 166]. О. Кушніренко і Т. Слінько вважають, що не право на життя, а саме право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості відкриває перелік особистих прав громадян.

Вони стверджують, що забезпечення цього права людини повинно бути особливим предметом турботи держави і відповідних її органів [10, с. 60].

Порівняльно-правовий аналіз норм конституцій європейських держав свідчить, що право на вільний розвиток особистості в різних формулюваннях закріплено в основних законах Болгарії, Греції, Грузії, Естонії, Італії, Німеччини, Румунії, Сербії, Туреччини та Франції. Так аналізоване право у Франції закріплено в преамбулі її Конституції 1946 р., а в Болгарії, Італії, Румунії і Туреччині в першому розділі їх конституцій. В Греції, Грузії, Естонії, Німеччині, Сербії в розділах конституцій, в яких закріплені права і свободи людини. Положення статті 23 Конституції України є аналогічним положенням пункту 1 статті 2 Основного Закону Німеччини, статті 16 Конституції Грузії, пункту 1 статті 5 Конституції Греції і частини 2 статті 23 Конституції Сербії. Так, у статті 16 Конституції Грузії зазначено, що «кожен має право на вільний розвиток своєї особистості». Вважаємо, що в досліджуваній нормі разом з визначенням права кожної людини на вільний розвиток своєї особистості визначаються й межі використання цього права, які також закріплені й в частині 1 статті 68 Конституції України у вигляді обов'язку кожного не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Аналогічний підхід застосували й парламентарі Греції, Німеччини, Сербії. Наприклад, у частині 2 статті 23 Конституції Сербії встановлено, що кожен має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права інших осіб, які гарантовані Конституцією.

Вважаємо, що саме німецька юридична наука, яка розробила ґрунтовне вчення про право на власну особистість, сформувала досить системну концепцію про право на вільний розвиток особистості. Право на вільний розвиток особистості, яке визначено у статті 2 Основного закону Німеччини 1949 року, реалізується через відкритий перелік правомочностей, які надаються та гарантуються приватній особі. Так, свобода дій, яка визначена у абзаці 1 статті 2 Основного закону Німеччини надає наступні правомочності приватній особі: свободу конкуренції, свободу контрактів, свободу самовизначення, свободу еміграції, свободу самовизначення тощо [11, с. 215; 12, 69].

Значимо, що аналіз рішень Конституційного Суду України дозволяє констатувати, що відсутнє хоча б одне рішення, яке б стосувалося тлумачення статті 23 Конституції України, у тому числі й у частині захисту пра-

ва на вільний розвиток особистості від свавілля держави.

Вітчизняний дослідник М. Кравченко вважає, що німецька юридична наука розробила якісно інше, ґрунтовне вчення про право на вільний розвиток особистості. Його суть полягає в гарантуванні та забезпеченні реальної свободи розвитку особистості, обмеженні втручання держави, а також приватних осіб у сферу свободи розвитку людини. Це вчення втілене не лише на доктринальному рівні, а й на рівні рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини [13, с. 38].

Варто зазначити, що право на вільний розвиток особистості визнано в конституційній доктрині Верховного суду Мексики. У всіх випадках право на вільний розвиток особистості пов'язане з повагою до людської гідності, а права третіх осіб і громадський порядок визнаються обмеженнями цього права [14, с. 462].

На думку професорів С. Максимова та П. Рабіновича, які є авторами коментаря до статті 23 Конституції України, під конституційним правом на вільний розвиток особистості слід розуміти здатність використання індивідом гарантованих Конституцією правових можливостей для здійснення своїх інтересів задля реалізації внутрішнього потенціалу особи, її творчої самореалізації. Право на вільний розвиток особистості хоча й є конкретним конституційним правом, проте має складний інтегральний характер: як універсальний вираз свободи воно комплексно виражає сутність усіх інших конституційних прав і свобод та водночас реалізується через інші конституційні права і свободи людини. Воно також поєднує в собі властивості як негативних прав (тобто передбачає невтручання держави і суспільства у реалізацію життєвого шляху індивіда), так і прав позитивних (тобто вимагає створення економічних, соціальних, політичних, культурних та інших необхідних умов своєї реалізації) [2, с.164].

На нашу думку, право на вільний розвиток особистості полягає у гарантуванні і забезпеченні реальної свободи розвитку особистості, обмеження втручання державної й муніципальної влади, а також приватних осіб у сферу свободи розвитку людини. Право людини на вільний розвиток особистості є специфічним, таким, що займає фундаментальне і інтегральне місце в системі прав людини, є основою для розвитку інших прав. Дане право виступає нормативною формою взаємодії особи й держави з метою формування відповідних умов існування й життєдіяльності людини та

ефективного функціонування держави й суспільства в цілому, є невід'ємним правом людини, яке має комплексний характер. Воно органічно пов'язане як з особистими (громадянськими) правами і свободами людини, такими як право на життя, право на гідність, свободу і безпеку, недоторканність, без яких реалізація права на вільний розвиток була б неможливою, так і соціальними правами, котрі у системі пов'язані з людиною, здійснення яких було б неефективним без реалізації права на вільний розвиток особистості.

У зміст права на вільний розвиток своєї особистості покладені різноманітні концепції людського розвитку як соціально-економічного процесу, якій спрямований, передусім, на підвищення якості життя людини. Тому однією з об'єктивних умов реалізації даного права є формування соціально-економічної політики держави, яка має бути направлена на зростання добробуту людей, створення можливостей доступу до ресурсів, необхідних для досягнення гідної якості життя.

У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй була прийнята нова комплексна програма з чіткими стратегічними завданнями щодо досягнення цілей світового розвитку на період до 2030 року. У Підсумковому документі саміту організації з прийняття порядку денного у галузі розвитку на період після 2015 року «Перевтілення нашого світу: порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року» представлені стратегічні цілі розвитку, котрі передбачають системне продовження роботи стосовно здійснення цілей передбачених Декларацією, але котрих не вдалося досягти. Такі цілі носять комплексний і неподільний характер і забезпечують збалансованість всіх компонентів розвитку: соціального, економічного і екологічного, щоб усі люди мали можливість жити в умовах процвітання й добробуту. Водночас щоб соціально-економічний і технічний прогрес відбувалися у гармонії з природою, що дозволило б реалізацію права на розвиток своєї особистості для всіх людей.

Зрозуміло, що держава займає провідне місце в створенні та забезпеченні умов сталого розвитку в Україні. Проблема сталого розвитку в Україні досліджується достатньо тривалий проміжок часу. В останні десятиліття створено ґрунтовний науковий доробок, який заклав фундамент новим орієнтирам розвитку української держави на засадах постіндустріальної економіки, розробки пропозицій втілен-

ня в політику країни механізмів подолання системних обмежень гуманізації суспільного розвитку. Серед таких досліджень відноситься, передусім, розроблена фахівцями Національної Академії України Концепція переходу України до сталого розвитку. Концепція визначає цілісну систему поглядів на збалансованість гуманістичного, соціального, економічного та екологічного розвитку України, правові основи, принципи, завдання та організаційні заходи переходу країни до сталого розвитку. Вона є базовою для розробки відповідної стратегії, державних, регіональних та інших програм, проєктів соціально-економічного розвитку на найближчу і віддалену перспективу. Зміст основних ідей Концепції сталого розвитку знайшов законодавче закріплення в Указі Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року, котра була прийнята на виконання плану дій «Україна – ЄС». Основним вектором розвитку є забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як результат, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. В її основу покладені цілі, ідеї і принципи, закріплені в міжнародно-правових документах, в тому числі Конференцією ООН з навколишнього середовища і сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), дев'ятнадцятою спеціальною сесією Генеральної Асамблеї ООН («Ріо+5», 1997 р.) та Всесвітнім самітом зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі («Ріо+10», 2002 р.) [15, с. 19-20]. До прийняття Концепції окремі положення державної політики сталого розвитку були визначені у таких нормативно-правових актах, як Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» від 24 грудня 1999 р., згідно якої державна політика повинна орієнтуватись на забезпечення сталого розвитку населених пунктів шляхом узгодження «соціального, економічного, містобудівного і екологічного аспектів розвитку населених пунктів та оточуючих територій»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки» від 26 квітня 2003 року [16, с. 1].

Коли Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу досягнення Цілей сталого розвитку було започатковано інклюзивний процес їх досягнення в Україні. Кожна глобальна ціль була розглянута з урахуванням специфіки національного роз-

виту, у результаті чого постала національна система, яка складається із вісімдесят шести завдань. Дані завдання національного розвитку, індикатори для моніторингу їх виконання та цільові орієнтири для досягнення до 2030 року було закріплено в Національній доповіді "Цілі сталого розвитку: Україна". Фактично зазначена система є основою для подальшого системного моніторингу держави. У 2019 році Уряд України затвердив перелік індикаторів, у розрізі яких здійснюється збір даних для моніторингу реалізації Цілей сталого розвитку і оприлюднення даних та координацію робіт з розробки метаданих за індикаторами. Так було запроваджено вимірювання суспільного прогресу у цілому та удосконалення системи державної статистики. У липні 2020 року на Політичному форумі високого рівня зі сталого розвитку Україна під егідою Економічної і соціальної ради Організації Об'єднаних Націй представила світовій спільноті перший Добровільний національний огляд стану досягнення Цілей сталого розвитку. В аспекті виконання зазначених документів в 2021 році започатковано постійний моніторинг індикаторів досягнення Цілей сталого розвитку [17].

Насамкінець, декілька висновків.

Право людини на вільний розвиток своєї особистості є специфічним, таким, що займає фундаментальне і інтегральне місце в системі прав людини, є основою для розвитку та реалізації усіх інших конституційних прав і свобод людини і громадянина. Це право відіграє ключову роль в забезпеченні найважливішої засади конституційного ладу, яка сформульована в статті 3 Конституції України, де йдеться, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держа-

ви. Реалізація права людини на вільний розвиток своєї особистості є перманентним процесом здійснення на практиці закріплених у Конституції України й інших нормативних актах можливостей особи щодо комплексного розвитку та повного самовираження на основі її активної позиції у створенні і справедливому розподілі створюваних у його ході благ. Право людини на вільний розвиток своєї особистості має бути забезпечене системою загальних для всіх прав і свобод особи конституційних гарантій й системою спеціальних політичних, економічних, соціальних та юридичних гарантій, які обумовлені специфікою й особливостями права на розвиток своєї особистості, а також системою міжнародно-правових гарантій.

На наш погляд, вітчизняна наука конституційного права на сьогодні не здійснила комплексного дослідження про право на вільний розвиток своєї особистості. Дотепер недостатньо розробленими залишаються широкий перелік питань щодо реалізації цього права людини. Зокрема, йдеться про питання щодо визначення напрямів реалізації цього конституційного права, встановлення чітких меж втручання держави у його реалізацію, затвердження критеріїв його обмеження.

На нашу думку, важливим вектором розвитку вчення про право на вільний розвиток людини є захист особи від втручання з боку держави. Наші вчені-конституціоналісти всебічно не досліджували аспект, що саме держава може бути потенційним порушником цього права.

Водночас вони навпаки здійснюють спроби розробити деякі конкретні вимоги до людини, які обмежують її право на вільний розвиток. Вважаємо, що є принципово важливим визнати те, що саме держава та її інституції можуть бути потенційним порушником цього права людини та чітко окреслити межі її втручання у реалізацію цього конституційного права людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація про право на розвиток. Прийнято резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї від 4 грудня 1986 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_development.shtml
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій (гол.), О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2011. 1128 с.
3. Кравченко М.Г. Право на вільний розвиток особистості: український та німецький виміри. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 77. С.108-115.
4. Сорока О.С. Конституційне право людини на вільний розвиток своєї особистості: проблеми забезпечення у контексті світового досвіду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 255 арк.
5. Чушенко В.І., Заяць І.Я. Конституційне право України: підруч. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре». 2007. 488 с.
6. Серьогін В.О. Конституційне право України. Харків: ХНУВС. 2010, 368 с.

7. Конституційне право України: прагматичний курс. / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан [та ін.] ; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова ; тех. ред. Ю. Д. Батан. Одеса : Юридична література, 2017. 256 с.
8. Конституційне право : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука ; [О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь та ін.] ; передм. М. І. Марчука. Харків, 2019. 484 с.
9. Кириченко Ю., Резанова Н. Право людини на вільний розвиток своєї особистості: порівняльно-правовий аналіз норм конституцій України та європейських держав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С.165-168. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-165-168
10. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина. Харків : Факт, 2001. 440 с.
11. Kahl Wolf. Bonner Kommentar zum Grundgesetz. Müller Verlag, Heidelberg. 2012. S. 210-230;
12. Maunz T., Dürig G. Grundgesetz. Kommentar. Beck Verlag, München 2012. S. 60-89.
13. Кравченко М.Г. Сутність та зміст права на вільний розвиток особистості крізь призму рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С.38-40.
14. Colli V. M., Perez F. M.. The right to free personality development in the legal doctrine of the Mexican court. *Mexican Journal of Constitutional Law*. 2021. No. 45, July-December. P. 451-468.
15. На меті – сталий розвиток України. *Вісник НАН України*, 2007. № 2 (13). С. 14-34.
16. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», затверджена Указом Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
17. Цілі сталого розвитку та Україна. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>

Стаття надійшла до редакції 15.10.2023

Стаття рекомендована до друку 17.11.2023

M. M. VORONOV

PhD (Law), Associate Professor,

Head of the Constitutional and Municipal Law Department,

E-mail: markvoronov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6361-0370>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

I. V. VORONOVA

PhD (Law), Senior Researcher,

Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines

E-mail: i.voronova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6206-7281>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

THE RIGHT TO FREE DEVELOPMENT OF YOUR PERSONALITY: CONCEPT AND CONTENT

ANNOTATION. *Introduction.* The article examines the most important aspects of the "right to free development of one's personality" category. The authors believe that the theoretical problem of defining the concept, essence and content of a person's right to the free development of his personality objectively stems from the lack of its terminological constitutional-normative consolidation. According to the authors, the analysis of domestic studies shows that this constitutional right is disclosed very generally, there are no systematic approaches, in particular, the powers granted by this right to every person are not clearly defined. It is noted that the position of Ukrainian scientists who consider the right to the free development of one's personality as a principle of the constitutional and legal status of a person and a citizen is widespread. In recent decades, the right to free development of one's personality has been increasingly recognized and supported by the global community.

Summary of the main research results. The right to free personal development consists in guaranteeing and ensuring the real freedom of personal development, limiting the interference of state and municipal authorities, as well as private individuals in the sphere of freedom of human development. The human right to the free development of the personality is specific, such that it occupies a fundamental and integral place in the system of human rights, it is the basis for the development of other rights. This right acts as a normative form of interaction between a person and the state with the aim of forming the proper conditions for the existence and life of a person and the normal functioning of the state and society as a whole, it is an inalienable right of a person and has a complex nature. It is organically connected both with personal (civil) human rights and freedoms, such as the right to life, the right to dignity, freedom and security, inviolability, without which the realization of the right to free development would be impossible, and social rights, which in system related to a person, the implementation of which would be ineffective without the realization of the right to the free development of the individual. The content of the right to the free development of one's personality

includes various concepts of human development as a socio-economic process aimed primarily at improving the quality of human life. Therefore, one of the objective conditions for the realization of this right is the formation of the socio-economic policy of the state, which should be aimed at increasing people's well-being, creating opportunities for access to resources necessary for achieving a decent quality of life.

Conclusions. It is substantiated that a person's right to the free development of his personality is specific, such that it occupies a fundamental and integral place in the system of human rights, is the basis for the development and implementation of all other constitutional rights and freedoms of a person and a citizen. This right plays a key role in ensuring the most important basis of the constitutional system, which is formulated in Article 3 of the Constitution of Ukraine. The realization of a person's right to free development of his personality is a permanent process of implementing in practice the human opportunities enshrined in the Constitution of Ukraine and other legislative acts regarding comprehensive development and full self-expression based on his active position in development and fair distribution of the benefits created in the course of it. A person's right to the free development of his personality is ensured by a system of constitutional guarantees common to all rights and freedoms and a system of special political, economic, social and legal guarantees, which are determined by the specifics and features of the right to the development of his personality, as well as by a system of international legal guarantees. In our opinion, the domestic science of constitutional law has not yet carried out a comprehensive study of the right to free development of one's personality.

Until now, a wide list of issues regarding the realization of this human right remain insufficiently developed. In particular, we are talking about the issue of determining the directions of implementation of this constitutional right, establishing clear limits of state intervention in its implementation, and approving the criteria for its limitation. In our opinion, an important vector of the development of the doctrine of the right to free human development is the protection of the individual against interference by the state. Our constitutional scholars have not comprehensively explored the aspect that the state itself can be a potential violator of this right. At the same time, on the contrary, they make attempts to develop some specific requirements for a person that limit his right to free development. We believe that it is fundamentally important to recognize that the state and its institutions can be a potential violator of this human right and to clearly outline the limits of its interference in the implementation of this constitutional human right.

KEY WORDS: *the right of a person to the free development of his personality, the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, sustainable development, guarantees of the realization of the right of a person to the free development of his personality, the state*

REFERENCES

1. Declaration on the right to development. Adopted by General Assembly resolution 41/128 of December 4, 1986. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_development.shtml. (in Ukrainian).
2. Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary / editorial. : V.Ya. Tatius (leader), O.V. Petryshyn, Yu.G. Barabash et al. 2nd ed., revision. and additional Kharkiv: Pravo, 2011. 1128 p. (in Ukrainian).
3. Kravchenko M.G. The right to free personal development: Ukrainian and German dimensions. Journal of East European Law. 2020. No. 77. P.108-115. (in Ukrainian).
4. Forty O.S. The constitutional right of a person to the free development of his personality: problems of provision in the context of world experience: diss. ... candidate law Sciences: 12.00.02 / Soroka Oksana Stanislavivna; Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv. national University named after Taras Shevchenko. Kyiv, 2017. 255 sheets. (in Ukrainian).
5. Chushenko V.I., Zayats I.Ya. Constitutional law of Ukraine: textbook. K.: "In Yure" Publishing House. 2007. 488 p. (in Ukrainian).
6. Seryogin V.O. Constitutional law of Ukraine. H.: KhNUVS. 2010, 368 p. (in Ukrainian).
7. Constitutional law of Ukraine: pragmatic course: teaching / M. V. Afanasyeva, Yu. Yu. Baltsii, Yu. D. Batan [and others]; in general ed. M. V. Afanasieva, A. A. Yezerova; technical ed. Yu. D. Batan. Odesa: Legal literature, 2017. 256 p. (in Ukrainian).
8. Constitutional law: textbook / Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv. national University of Internal Affairs cases; in general ed. O. S. Bakumov, T. I. Gudz, M. I. Marchuka; [AT. S. Bakumov, L. D. Varunts, T. I. Hudz, etc.]; prev. M. I. Marchuk. Kharkiv, 2019. 484 p. (in Ukrainian).
9. Kyrchenko Yu., Ryazanova N. The right of a person to the free development of his personality: a comparative legal analysis of the norms of the constitutions of Ukraine and European states. Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 2022. No. 2. P.165-168. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-165-168 (in Ukrainian).
10. Kushnirenko O. G., Slinko T. M. Rights and freedoms of a person and a citizen. Kharkiv: Fakt, 2001. 440 p. (in Ukrainian).
11. Kahl Wolf. Bonner Kommentar zum Grundgesetz. Müller Verlag, Heidelberg. 2012.S. 210-230;
12. Maunz T., Dürig G. Grundgesetz. Kommentar. Beck Verlag, München 2012. S. 60-89.
13. Kravchenko M.G. The essence and content of the right to free personal development through the prism of decisions of the Federal Constitutional Court of Germany. Comparative and analytical law, No. 2. 2020, P.38-40. (in Ukrainian).
14. Colli V. M., Perez F. M.. The right to free personality development in the legal doctrine of the Mexican court. *Mexican Journal of Constitutional Law*. 2021. No. 45, July-December. P. 451-468.

15. The goal is the sustainable development of Ukraine. Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2007. No. 2 (13). P. 14-34. (in Ukrainian).

16. Sustainable development strategy "Ukraine - 2020", approved by the Decree of the President of Ukraine dated January 12, 2015 No. 5/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. (in Ukrainian).

17. Sustainable development goals and Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 15.10.2023

The article is recommended for printing 17.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-07>

УДК: 342:355.45

Я.Р. ДЕМЧИНА

аспірант юридичного факультету
прокурор

E-mail: zvademch@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6060-5667>

Львівський національний університет імені Івана Франка

Львів, 79000, вулиця Університетська, 1

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Агресивна політика Російської Федерації проти України, наслідком якої стала анексія півострову Крим, подальша агресія на сході України в окремих районах Донецької та Луганської областей та широкомасштабне вторгнення в Україну після 24 лютого 2022 року не залишили в будь-кого питань щодо актуальності галузі національної безпеки та оборони України. В свою чергу Україна, як правова демократична держава, може реалізовувати заходи з національної безпеки та оборони лише в відповідності до легальних процедур, що в свою чергу актуалізує дослідження правового забезпечення діяльності суб'єктів національної безпеки та оборони України.

Метою цієї статті є визначення суб'єктів національної безпеки та оборони України. Джерельну базу дослідження становить Конституція України, Закони України, підзаконні нормативно-правові акти та ін. У дослідженні переважно використано порівняльно-аналітичний та функціональні методи дослідження, але також використовуються й інші методи.

Перелік суб'єктів національної безпеки та оборони України не зазначений в жодному нормативному акті. Тільки Закон України «Про національну безпеку України» закріплює склад сектору безпеки та оборони, що більш-менш стосується нашого дослідження. Інтересами національної безпеки є державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, економічна та інформаційна безпека, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, права і свободи, відновлення територіальної цілісності у межах визнаного державного кордону України, суспільний розвиток, насамперед, розвиток людського капіталу, захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція. Існування зазначених інтересів національної безпеки дає змогу вважати склад сектору національної безпеки і оборони (що містить у собі перелік суб'єктів) не вичерпним, що викликає необхідність більш детального дослідження цього питання.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: національна безпека та оборона, гібридний збройний конфлікт, сектор національної безпеки та оборони, Конституція України, суб'єктний склад, правове регулювання.

Як цитувати: Демчина Я.Р., Конституційно-правові засади організації та функціонування системи суб'єктів забезпечення національної безпеки та оборони України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 64-70 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-07>

In cites: Demchyna Y.R. Constitutional and legal principles of the organization and functioning of the system of entities ensuring the national security and defense of Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P.64-70. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-07> (in Ukrainian)

Вступ. Без розуміння чіткого переліку суб'єктів національної безпеки та оборони України неможливо проводити дослідження правового забезпечення національної безпеки та оборони України в цілому.

В умовах правового режиму воєнного стану діяльність більшості з таких суб'єктів безперервно пов'язана з обмеженням окремих прав та свобод людини, що в умовах демократичного правового державного ладу (в якому визнається верховенство права та принципи

правової визначеності) зумовлює актуальність цього дослідження.

Тому розуміння переліку суб'єктів національної безпеки та оборони України, правових підстав їх діяльності, їх функцій є необхідністю в умовах вимушеного обмеження окремих конституційних прав.

Огляд наукових праць з темою дослідження. Комплексному дослідженню суб'єктного складу національної безпеки та оборони України в науковій літературі

приділено недостатньо уваги, що пов'язано з великим об'ємом цього питання, його складністю. Як правило, в науковій літературі досліджувалась діяльність окремих суб'єктів національної безпеки та оборони України крізь призму їх функціональної спрямованості на досягнення інтересів національної безпеки та оборони України.

Зокрема діяльність окремих суб'єктів національної безпеки та оборони України досліджували С.М. Мельник, О.Ф. Скакун, В.А. Липкан, Ю.О. Загуменна, М. Савенко, О.І. Іжак та іншими. Основу цього дослідження також склали норми законодавства України.

Мета дослідження полягає у визначенні суб'єктів національної безпеки та оборони України та правових засад їх діяльності.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні та систематизації переліку суб'єктів національної безпеки та оборони України.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктний склад національної безпеки та оборони України можна в цілому виокремлювати за декількома критеріями:

- суб'єкти безпосередньо зазначені в Конституції України;

- суб'єкти, існування яких зумовлено іншими актами національного законодавства.

Разом із тим, можна виділити як суб'єктів, які згідно Закону України «Про національну безпеку України» віднесено до складу сектору національної безпеки та оборони України, так і суб'єктів, які не входять до вказаного сектору, проте, функції яких спрямовані на захист інтересів (об'єктів) національної безпеки та оборони України, що в своє чергу свідчить про віднесення цих суб'єктів до складу галузі національної безпеки та оборони України.

Статті 17 та 65 Конституції України виступають базисом для визначення відповідних галузевих суб'єктів. Зокрема в статті 17 Конституції України зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу, оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [1]. Вказана норма є бланкетною та відсилає

нас до конституційних законів, які є правовою основою для діяльності суб'єктів національної безпеки та оборони України. У ній, зокрема згадано про Збройні Сили України, як суб'єкт захисту суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України та які діють відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України» [2]; захист державного кордону України покладається на військове формування – правоохоронний орган спеціального призначення Державну прикордонну службу України, яка діє в відповідності до Закону України «Про державну прикордонну службу України» [3]; державна безпека України забезпечується, зокрема, військовими формуваннями – правоохоронними органами спеціального призначення Службою безпеки України та Національною гвардією України, які діють в межах Закону України «Про Службу безпеки України» [4] та Закону України «Про Національну гвардію України» відповідно [5], згадки про які в Конституції України не має. Також згадані статті 17 та 65 Конституції України на нашу думку визначають найбільш важливі суб'єкти здійснення національної безпеки та оборони, а саме увесь український народ в цілому та окремо громадян України (що на нашу думку є тотожними поняттями) [1].

Також безпосередньо в Конституції України закріплено статус і повноваження значної кількості суб'єктів національної безпеки України.

Аналізуючи повноваження Верховна рада України, можна сказати, що цей орган влади є ключовим суб'єктом нормативного забезпечення діяльності суб'єктів національної безпеки та оборони України, впливає на призначення основних посадових осіб в сфері оборони, визначає чисельність усіх військових та збройних формувань в Україні.

У вершині ієрархії суб'єктів національної безпеки та оборони України знаходиться Президент України, який відповідно до статті 106 Конституції України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правопорядок держави; є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України та ін. У свою чергу Рада національної безпеки та оборони України є ключовим координаційним органом у сфері національної безпеки. Також суб'єктами національної безпеки та оборони України є Кабінет міністрів України, органи місцевого самоврядування. З метою удосконалення механізмів національного спротиву, значну частину якого забезпечують органи місцевого самоврядування, прийнято у 2021 році Закон України «Про основи національно-

го спротиву» [6], який визначає суб'єктів національної безпеки та оборони України.

Також суб'єктом національної безпеки та оборони України є визначений в розділі XII Конституції України Конституційний суд України, діяльність якого виражається у здійсненні судового контролю та нормативному забезпеченню діяльності сфери національної безпеки та оборони України, що знайшло відображення у Рішення Конституційного суду України від 16 липня 2019 року щодо відповіднос-

ті Конституції України (конституційності) Закону України „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки“ згідно з змістом якого «Конституційний Суд України акцентує увагу на тому, що червону зірку, зображені навхрест серп і молот та інші символи комуністичного режиму кілька десятиліть поспіль широко використовували антиукраїнські сили для поширення атмосфери страху, ненависті та агресії, для заперечення права Українського народу на власну незалежну державу, у тому числі й після здобуття Україною незалежності, для антиукраїнської пропаганди в багатьох регіонах України, особливо в період Помаранчевої революції та Революції Гідності й, зокрема, взимку та навесні 2014 року» (рішення пов'язане з ідеологічною безпекою) [7];

У Законі України «Про прокуратуру» [8] в редакції від 03.07.2018 до системи органів прокуратури було віднесено військові прокуратури (стаття 7 зазначеного Закону).

Відповідно до статті 27 зазначеної редакції Закону військовими прокурорами призначаються громадяни з числа офіцерів, які проходять військову службу або перебувають у запасі і мають вищу юридичну освіту, за умови укладення ними контракту про проходження служби осіб офіцерського складу у військовій прокуратурі, які у своїй діяльності керуються Законом України "Про прокуратуру" і проходять військову службу відповідно до Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" та інших законодавчих актів України, якими встановлено правові та соціальні гарантії, пенсійне, медичне та інші види забезпечення, передбачені законодавством для осіб офіцерського складу Збройних Сил України.

Військові прокуратури відповідно до наказу Генерального прокурора України від 29.08.2014 № 12гн «Про особливості діяльності військових прокуратур» забезпечували виконання функцій прокуратури фактично сто-

совно всіх військовослужбовців - суб'єктів національної безпеки та оборони України, вищого військового керівництва, об'єктів оборонно-промислового комплексу та інших суб'єктів національної безпеки та оборони України [9]. У подальшому, військові прокуратури були ліквідовані Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» № 113-IX від 19.09.2019 [10].

Після 24 лютого 2022 року, тобто після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, виявилось що в Україні відсутні будь-які військові правоохоронні органи, які наділені функціями ухвалювати процесуальні рішення та реалізовувати функції досудового розслідування в межах кримінального процесу.

З метою усунення такої прогалини Верховною Радою України було прийнято проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення діяльності органів прокуратури в умовах збройної агресії проти України», яким визначено порядок укомплектування спеціалізованих прокуратур військовослужбовцями, їх відрядження до органів прокуратури, матеріально-технічне забезпечення та соціальний захист, зокрема, відряджені до органів прокуратури військовослужбовці під час виконання функцій прокурора будуть незалежними від військового командування та органів військового управління [11].

Проте здавалось би така потрібна в умовах війни зміна була ветована Президентом України, зокрема з причин відсутності в переліку конституційних функцій прокуратури, закріплених у статті 131-1 Конституції України, функції забезпечення національної безпеки та оборони України, стримування відсічі збройної агресії Російської Федерації [12].

На нашу думку це твердження є помилковим. Адже згідно статті 131-1 Конституції України до функцій прокуратури віднесено нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку [1].

Порядок здійснення такого нагляду регулюється спеціальними законами.

Таким чином Конституція України встановлює перелік ключових суб'єктів національної безпеки та оборони України, в тому числі відносячи до таких суб'єктів усіх громадян України. Також Конституція за допомогою бланкетних норм створює правову базу для існування суб'єктів забезпечення безпеки державного кордону, громадської безпеки, державної безпеки та національного спротиву. Звер-

немо увагу, що цей перелік суб'єктів національної безпеки та оборони не є вичерпним та стосується лише тих суб'єктів, які безпосередньо зазначені в Конституції України, або на які наявні нормативні посилання.

Окрім суб'єктів, перелічених в Конституції України необхідно дослідити ті суб'єкти, які відповідно до галузевого законодавства є складовими сектору національної безпеки та оборони України, а саме сили безпеки; сили оборони; оборонно-промислового комплексу; громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Однак до складової сектору національної безпеки та оборони України законодавець не відносить Кабінет міністрів України, хоча за Законом до сектору входять три міністерства, тобто три керівники центральних органів виконавчої влади, які у Законі віднесено до сектору національної безпеки та оборони України.

Окрім цього, до сектору національної безпеки та оборони України в розумінні Закону України «Про національну безпеку України» не входить Президент України. Це є досить логічним та відповідає правовій природі Закону, так як у зазначеному переліку наявні лише державні органи, установи та організації, а не персональні посади, як Прем'єр-міністр України, чи Головнокомандувач Збройних Сил України.

Верховна Рада України в свою чергу є ключовим органом у сфері нормативного забезпечення діяльності суб'єктів національної безпеки та оборони за рахунок своєї монополії на законодавче забезпечення правової системи України та права затвердження указу про введення воєнного стану, стану надзвичайної ситуації.

До функцій Верховної ради України щодо забезпечення національної безпеки та оборони України, згідно з нормами Конституції України та Закону України «Про національну безпеку України», Закону України «Про оборону України» та Закону України «Про мобілізацію та мобілізаційну підготовку» віднесено функцію ідеологічного забезпечення за шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

До функцій Верховної ради України щодо кадрового забезпечення системи національної безпеки та оборони України можна віднести право усувати Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту); призначати за поданням Президента України

Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України; призначати на посаду та звільняти з посади за поданням Президента України Голову Служби безпеки України; затверджувати загальну структуру та чисельність Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України; призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування; надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора; висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади.

Кабінет міністрів України здійснює як нормотворче забезпечення діяльності сектору національної безпеки та оборони України шляхом видання постанов і розпоряджень, так і інші здійснює форми забезпечення такої діяльності.

Зокрема, до функцій Кабінету Міністрів України віднесено функції щодо матеріально-технічного, наукового, ідеологічного, фінансового забезпечення та забезпечення людським ресурсом системи національної безпеки та оборони України.

Також Кабінет Міністрів України забезпечує проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової політики, зокрема, у сфері освіти, науки та у сфері екологічної безпеки; розробку загальнодержавних економічних та науково-технічних програм; розвиток і державну підтримку науково-технічного та інноваційного потенціалу держави.

Разом з тим, Кабінет Міністрів України:

- визначає потреби в оборонних витратах, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України щодо фінансування заходів у сфері оборони у визначених обсягах;

- організовує розроблення і виконання державних програм розвитку військових формувань та розвитку озброєння і військової техніки, інших програм (планів) з питань оборони;

- здійснює передбачені законодавством заходи у сфері оборонних закупівель для потреб військових формувань;

- встановлює порядок надання військовим формуванням у користування державного майна;

- забезпечує комплектування особовим складом військових формувань та відповідних правоохоронних органів, здійснює заходи, пов'язані з підготовкою та проведенням призову громадян України на строкову військову службу;

- здійснює заходи з мобілізаційної підготовки та мобілізації, територіальної оборони, створення державного матеріального резерву, резервного фонду грошових коштів, інших резервів для забезпечення потреб оборони держави;

- організовує підготовку населення і території держави до оборони;

- утворює, реорганізовує, ліквідує науково-дослідні установи військових формувань і військові навчальні заклади та військові кафедри (відділення, факультети) інших державних вищих навчальних закладів;

- встановлює порядок реалізації та утилізації озброєння, військової техніки, іншого майна військових формувань і правоохоронних органів, а також утилізації металобрухту, який утворився в них;

- контролює виконання законів у сфері оборони, здійснює відповідно до законів інші заходи щодо забезпечення обороноздатності України [13], [14].

Щодо надзвичайної важливості Кабінету міністрів України, як суб'єкта забезпечення національної безпеки України висловився начальник військово-юридичного інституту НЮУ ім. Ярослава Мудрого бригадний генерал Мельник С.М., який зазначав, що «акти Кабінету Міністрів України стосуються безпосередньо організації й діяльності найрізноманітніших суб'єктів військового управління з

виконання складних завдань у різних сферах, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки й оборони України» [15].

Висновки. До суб'єктного складу національної безпеки та оборони України можна віднести:

- Президента України;
- Верховну Раду України;
- Конституційний суд України;
- Кабінет міністрів України, центральні органи виконавчої влади – Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України та Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України;
- Збройні Сили України;
- Державну спеціальну службу транспорту;
- Національну гвардію України;
- Національну поліцію України;
- Державну прикордонну службу України;
- Державну міграційну службу України;
- Державну службу України з надзвичайних ситуацій;
- Службу безпеки України;
- Антитерористичний центр при Службі безпеки України;
- Службу судової охорони;
- Управління державної охорони України;
- Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України;
- Раду національної безпеки і оборони України та її Апарат;
- розвідувальні органи України;
- Прокуратуру України;
- оборонно-промисловий комплекс;
- органи місцевого самоврядування;
- громадяни України;
- громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141 (дата звернення 24.11.2023 р.)
2. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст.108.
3. Про державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.
4. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382
5. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014, № 17. Ст. 594.
6. Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-ІХ. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 41. Ст. 339.
7. Рішення Конституційного суду України від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону

України „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки“, офіційний веб-портал Конституційного суду України, URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/3164-zaborona-propagandy-totalitarnyh-rezhymiv>;

8. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2-3. Ст.12.

9. Наказ Генерального прокурора України від 29.08.2014 № 12гн «Про особливості діяльності військових прокуратур». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012900-14>;

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#n53>;

11. Верховна Рада прийняла «Закон щодо удосконалення діяльності органів прокуратури в умовах збройної агресії проти України» /стаття інформаційного управління Верховної ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221205.html>

12. Пропозиції до Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо удосконалення діяльності органів прокуратури в умовах збройної агресії проти України». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1271965>;

13. Закон України «Про оборону України», офіційний веб-портал Верховної ради України, URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>;

14. Закон України «Про Кабінет міністрів України», офіційний веб-портал Верховної ради України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18/>;

15. Мельник С. М. Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері військового управління: сучасний стан та шляхи удосконалення. *Право і суспільство*. № 4. 2019. С. 211–216. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-31>

Стаття надійшла до редакції 17.09.2023

Стаття рекомендована до друку 22.10.2023

Y.R. DEMCHYNA

PhD student, Faculty of Law

E-mail: zvademch@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6060-5667>

Ivan Franko National University of Lviv

Lviv, 79000, Universytetska Street, 1

CONSTITUTIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF ENTITIES ENSURING NATIONAL SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE

ANNOTATION. The aggressive policy of the Russian Federation against Ukraine, resulting in the annexation of the Crimea peninsula, further aggression in eastern Ukraine in certain areas of the Donetsk and Luhansk regions, and widescale invasion into Ukraine after 24.02.2022, has left no questions about the relevance of the field of national security and defense in Ukraine. In turn, Ukraine, as a legal democratic state, can implement measures for national security and defense only in accordance with legal procedures, which, in turn, highlights the research on the legal support of the activities of subjects of national security and defense in Ukraine.

The aim of this research is to determine an exhaustive list of subjects that may be considered part of Ukraine's national security and defense. The research is based on the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine (including Constitutional Laws understood as laws whose existence is already foreseen by the content of the Constitution of Ukraine), and subordinate normative legal acts.

This research primarily utilizes comparative-analytical and functional research methods. An exhaustive list of subjects of national security and defense in Ukraine is not specified in any legislative act, and the only normatively regulated list, similar to the subject of the research, is established only in the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" as a "security and defense sector," the definition of which is given in the form of a list of subjects whose functional activities are aimed at protecting Ukraine's national interests from threats. The national security interests include state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order, economic and information security, human life and health, honor and dignity, inviolability and safety, rights and freedoms, restoration of territorial integrity within the internationally recognized state border of Ukraine, social development, primarily the development of human capital, protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of Ukrainian citizens; European and Euro-Atlantic integration.

Thus, the significant number of the aforementioned national security interests does not allow considering the list of subjects in the security and defense sector as exhaustive, and consequently, there is a need for a more detailed study of this issue.

KEYWORDS: *national security and defense, hybrid armed conflict, security and defense sector, Constitution of Ukraine, subject composition, legal regulation.*

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine, official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>; (in Ukrainian).
2. Law of Ukraine "On the Armed Forces of Ukraine," official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>; (in Ukrainian).
3. Law of Ukraine "On the State Border Guard Service of Ukraine," official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>; (in Ukrainian).
4. Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine," official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>; (in Ukrainian).
5. Law of Ukraine "On the National Guard of Ukraine," official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>; (in Ukrainian).
6. Law of Ukraine "On the Basics of National Resistance," official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20>.
7. Constitutional Court of Ukraine Decision of July 16, 2019, No. 9-р/2019 on the constitutional submission of 46 Members of Parliament regarding the conformity of the Law of Ukraine "On Condemning Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibiting Propaganda of Their Symbols" to the Constitution of Ukraine, official website of the Constitutional Court of Ukraine, URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/3164-zaborona-propagandy-totalitarnyh-rezhymiv>; (in Ukrainian).
8. Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office," as of July 3, 2018, official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/ed20190101>; (in Ukrainian).
9. Order of the Prosecutor General of Ukraine of August 29, 2014, No. 12gn "On the Features of the Activity of Military Prosecutors," official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012900-14>; (in Ukrainian).
10. Law of Ukraine "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Priority Measures for the Reform of the Prosecutor's Office," official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#n53>; (in Ukrainian).
11. The Verkhovna Rada adopted the "Law on Improving the Activities of the Prosecutor's Office in Conditions of Armed Aggression against Ukraine" / information management article of the Verkhovna Rada of Ukraine, official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221205.html>; (in Ukrainian).
12. Proposals to the Law of Ukraine "On Amendments to Some Laws of Ukraine on Improving the Activities of the Prosecutor's Office in Conditions of Armed Aggression against Ukraine," official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1271965>; (in Ukrainian).
13. Law of Ukraine "On Defense of Ukraine," official website of the Verkhovna Rada of Ukraine, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>; (in Ukrainian).
14. Law of Ukraine "On the Cabinet of Ministers of Ukraine," official website of the Verkhovna Rada of Ukraine URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>; (in Ukrainian).
15. Melnyk S. M., "Powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the Field of Military Management: Current State and Ways of Improvement," Law and Society, No. 4. 2019. P. 211–216. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-31> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 17.09.2023

The article is recommended for printing 22.10.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-08>

УДК 342.7

А.А. ДЬЯКОВА,

аспірантка юридичного факультету

E-mail: a.a.dyakova22@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1900-8868>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ФАКТИЧНІ ОБСТАВИНИ ДЛЯ РОЗУМІННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК НОСІВ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД

АНОТАЦІЯ. У статті аналізуються основні фактичні обставини, наявність яких дає можливість говорити про засуджених як про повноцінних носіїв конституційних прав і свобод. Звертається увага на те, що у конституційно-правовій доктрині існує усталений підхід щодо народних депутатів, депутатів місцевих рад, військовослужбовців, суддів, дітей, іноземців, біженців, жінок, інвалідів як носіїв конституційних прав і свобод та про їхній конституційно-правовий статус. Проте щодо засуджених такий чіткий підхід непростежується. У зв'язку з цим, у статті наводяться та аналізуються основні фактичні обставини, що свідчать про те, що засуджені обґрунтовано виступають носіями конституційних прав і свобод, а увага до їх правового становища у конституційному праві України не може бути випадковою.

На підставі аналізу функціонування пенітенціарної системи, особливостей відбування покарання, реального становища засуджених робиться висновок про те, що серед основних фактичних обставин, які вказують на засуджених як на носіїв конституційних прав і свобод слід назвати такі. По-перше, засуджені, а особливо ті, що відбувають покарання у виді позбавлення волі суттєвим чином взаємодіють з державою. При цьому, як відомо, конституційно-правовий статус передбачає особливу систему взаємодії між конкретною особою та державою, що і зумовлено предметом правового регулювання конституційного права України. По-друге, засуджені, а особливо ті, що відбувають покарання у виді позбавлення волі не тільки суттєвим чином взаємодіють з державою, але й залежать від неї. Аксиоматичним є те, що якщо відповідний суб'єкт, наділений владними повноваженнями, здійснює повний або достатньо суттєвий контроль за іншим суб'єктом, то перший несе відповідальність за безпеку та життєдіяльність другого. Беручи до уваги те, що держава відповідає за осіб, що перебувають під її контролем, до яких належить значна частина засуджених, то на державу в цілому та її пенітенціарну систему покладається особлива місія, зокрема, у сфері забезпечення безпеки, законності та правопорядку. По-третє, сфера застосування кримінальних покарань завжди була і залишається однією з найбільш вразливих сфер у житті суспільства та державної політики. Оскільки сфера застосування покарань як одна з найвразливіших сфер безпосередньо стосується засуджених, то останні у наслідок цього виступають категорією, що належить до вразливих. По-четверте, однією з провідних функцій Конституції України є обмежувальна функція. Особливої актуальності реалізація такої функції набуває в аспекті діяльності держави, що реалізується через адміністрацію установи чи органу виконання покарань. Такий підхід може бути реалізованим через формування конституційно-правового статусу засуджених, оскільки конституційні права та свободи таких осіб будуть виступати вагомим чинником для реалізації обмежувальної функції щодо організації та функціонування пенітенціарної системи у цілому та окремих її представників зокрема. По-п'яте, в аспекті надання характеристики засудженим як представникам вразливої категорії населення слід звернути увагу і на те, що серед них є також і жінки та діти, що значно підсилює вразливість засуджених у цілому. По-шосте, наділення засуджених конституційно-правовим статусом та особлива увага до них зумовлені також призначенням покарання у суспільстві. По-сьоме, особливості становища засуджених зумовлюються також тими проблемами, які виникають після звільнення з місць позбавлення волі. По-восьме, конструювання конституційно-правового статусу засуджених буде сприяти підвищеній увазі не лише до самих засуджених, але й до організації та функціонування пенітенціарної системи в цілому, яка завжди потребує подальшого удосконалення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: конституційно-правовий статус осіб, Конституція України як Основний Закон України, конституційно-правовий статус засуджених, носії конституційних прав і свобод, реформа пенітенціарної системи.

Як цитувати: Дьякова А.А. Фактичні обставини для розуміння засуджених як носіїв конституційних прав і свобод. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право». 2023. Вип. 36. С. 71-79. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-08>

In cites: Diakova A.A. (2023). Factual circumstances for the understanding of convicts as a bearer of constitutional rights and freedoms. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 71-79. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-08> (in Ukrainian)

Виклад основного матеріалу. Наявність у засуджених конституційно-правового статусу та розуміння їх у першу чергу як повноцінних носіїв конституційних прав і свобод зумовлено низкою обставин як юридичного характеру, так і фактичного. Єдність фактичного і юридичного витікає з особливостей конституційно-правового статусу особи. Цей статус з одного боку передбачає закріплення його відповідних елементів у Конституції України (юридичні обставини), а з іншого — він передбачає таке становище особи, за якого чітко прослідковуються важливі аспекти взаємодії як з державою, так і з суспільством, а також має місце соціальна значущість фактичного становища такої особи та / або її діяльності (фактичні обставини).

З наведеного вище погляду, юридичні аспекти розуміння засуджених як носіїв конституційних прав і свобод у першу чергу зумовлені суттєвою увагою, що приділено цьому питанню у конституційному тексті. Можна виділити цілу низку конституційних приписів (статті 1, 3, 8, 19, 24, частина 2 статті 28, частина 3 статті 63, пункт 14 частини 1 статті 92 Основного Закону України та ін.), що як прямо, так і опосередковано вказують на засуджених як на повноцінних носіїв конституційних прав та свобод. Більш того, указані конституційні приписи у своїй сукупності й забезпечують підґрунтя для конструювання конституційно-правового статусу засуджених.

Проте увага конституціонодавця щодо тих чи інших питань, які знаходять своє змістовне закріплення у тексті Основного Закону України не є випадковою. Вона зумовлена низкою фактичних обставин, які детермінують потребу у конституційному регулюванні відповідних питань. Наприклад, аварія на Чорнобильській АЕС в 1986 році зумовила закріплення в Конституції України 1996 року положення про обов'язок держави щодо подолання наслідків указаної катастрофи (стаття 16). Саме тому, важливим аспектом у контексті розуміння засуджених як носіїв конституційних прав і свобод як основи їхнього конституційно-правового статусу є органічна єдність як юридичних обставин, так і фактичних.

З огляду на викладене, у межах цього дослідження ми ставимо за мету проаналізувати саме фактичні обставини, які у сукупності підтверджують розуміння засуджених як повноцінних носіїв конституційних прав і свобод та детермінують конструювання саме конституційно-правового статусу вказаної категорії.

Отже, коли йдеться про конституційно-правовий статус конкретного суб'єкта (фізич-

ної особи), то відповідно засади його правового становища встановлено у Конституції з метою максимально чіткого та змістовного гарантування реалізації його прав і свобод, у тому числі й на рівні поточного законодавства. Все це зумовлено особливостями такого суб'єкта та його соціальним положенням та значущістю. Крім того, цей суб'єкт, маючи конституційні права, свободи та обов'язки, повинен за посередництвом їх взаємодіяти із державою з важливих питань свого становища. До таких осіб, що традиційно належать до суб'єктів конституційного регулювання, зокрема, належать народні депутати, депутати місцевих рад [1], військовослужбовці [2], судді [3], діти [4], іноземці [5], біженці [6], жінки [7] тощо. У доктрині конституційного права України існує усталений підхід про вказаних осіб як носіїв конституційних прав і свобод та про їхній конституційно-правовий статус. Проте щодо засуджених такий чіткий підхід не простежується. Але ми вважаємо, що засуджені, враховуючи наведені критерії, теж виступають як носії саме конституційних прав і свобод як основи конституційно-правового статусу та для такого висновку існують не лише юридичні, але й фактичні підстави.

У зв'язку з цим, наведемо та проаналізуємо деякі фактичні обставини, що свідчать про те, що засуджені обґрунтовано виступають носіями конституційних прав і свобод, а увага до їх правового становища у конституційному праві України не може бути випадковою.

По-перше, конституційно-правовий статус передбачає особливу систему взаємодії між конкретною особою та державою. Це зумовлено предметом правового регулювання конституційного права України, на підставі норм якого встановлюється конституційно-правовий статус суб'єкта. До предмету конституційного права України входять питання, що пов'язані з унормуванням відносин між державою, суспільством та людиною, встановлення правових засад їх взаємодії [8]. На такий же аспект звертає увагу і М. В. Громовчук та зазначає, що внаслідок свого загальнорегулятивного характеру конституційні норми встановлюють найістотніші, корінні відносини між державою та її громадянами у зв'язку з їх місцем в управлінні громадськими та державними справами, залишаючи докладний порядок правового регулювання таких відносин нормам інших галузей [9]. Засуджені, а особливо ті, що відбувають покарання у виді позбавлення волі суттєвим чином взаємодіють з державою. На підтвердження цьому слід указати на частину 1 статті 63 Кримінального кодексу України, де

встановлено, що покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого від суспільства та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Питання в тім, що держава, щодо значної кількості засуджених здійснює всебічний контроль, оскільки структура покарань в Україні свідчить про те, що питома вага засуджених до позбавлення волі є значною, хоча загалом і має тенденцію до зниження. При цьому такий стан речей мав місце протягом усього періоду існування незалежної державності. Так, у 1999 році частка осіб, засуджених до позбавлення волі складала 37,5 %, у 2000 році - 35,9 %, у 2001 році 34,9 %, у 2002 році 31,4 %, у 2003 році — 30,3 %, у 2004 році 27,9 %, у 2005 році — 27,8% [10], у період з 2015 року по 2019 рік — 20,1 % [11].

Отже, щодо засуджених до послаблення волі держава здійснює всебічний контроль та визначає всі сторони їхньої життєдіяльності. Стосовно інших засуджених (зокрема, яким не призначено покарання у виді позбавлення волі) діяльність держави тісно пов'язана з ними, а контроль на тлі виконання покарань у виді позбавлення волі є меншим, але все одно він є суттєвим та значним.

Крім того, концептуальні аспекти взаємодії держави та особи (засудженого) розкриваються у кримінально-виконавчому законодавстві. Так, відповідно до частини 1 статті 1 КВК України, кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. У свою чергу, у статті 7 КВК України розкриваються базові засади взаємодії держави та засудженого крізь призму реалізації прав і свобод. Зокрема, у частині 1 статті 7 цього Кодексу, держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку. За таких умов варто та необхідно говорити про засуджених як носіїв конституційно-правового статусу.

По-друге, засуджені, а особливо ті, що відбувають покарання у виді позбавлення волі не тільки суттєвим чином взаємодіють з державою, але й залежать від неї. Відповідно до

частини 1 статті 7 Кримінально-виконавчого кодексу України, держава не лише повинна поважати та охороняти права і свободи засуджених, але й з огляду на їх становище забезпечувати всі необхідні умови, правову та соціальну захищеність і безпеку. Аксиоматичним є те, що якщо відповідний суб'єкт, наділений владними повноваженнями, здійснює повний або достатньо суттєвий контроль за іншим суб'єктом, то перший несе відповідальність за безпеку та життєдіяльність другого. Наявність такої відповідальності має суттєве конституційно-правове підґрунтя. Зокрема, у частині 2 статті 3 Конституції України встановлено, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а в частині 2 статті 5 Кримінально-виконавчого кодексу України запроваджено принцип взаємної відповідальності держави і засудженого.

Беручи до уваги те, що держава відповідає за осіб, що перебувають під її контролем, до яких належить значна частина засуджених, то на державу в цілому та її пенітенціарну систему покладається особлива місія, зокрема, у сфері забезпечення безпеки, законності та правопорядку. Г. Мамедов абсолютно правильно зауважує, що слід завжди пам'ятати про соціальну відповідальність держави у контексті дотримання прав людини у місцях позбавлення волі. Зокрема, якщо людину за вироком суду ізолюють від суспільства, держава несе за неї повну відповідальність, у тому числі за перебування у безпечному середовищі [12]. З огляду на це, формування доктринальних підходів до конструювання збалансованого конституційно-правового статусу засуджених є запорукою належної організації виконання покарань та захисту інтересів особи, суспільства та держави. Крім того, такий підхід буде сприяти формуванню належних правових умов для більш високого рівня соціального ставлення до засуджених, формуванню додаткових юридичних та організаційних гарантій для реалізації їхніх прав і свобод.

По-третє, з огляду на те, що Конституція України має найвищу юридичну силу, то конституційні права і свободи як основа конституційно-правового статусу особи теж мають найвищу юридичну силу стосовно інших прав і свобод та підлягають підвищеному захисту з боку суспільства та держави [13]. Саме на підставі таких якостей та особливостей юридичної природи вказаних прав і свобод наділення конституційно-правовим статусом конкретного суб'єкта робить його становище максимально захищеним та гарантованим. При цьому стосовно окремих категорій фізичних осіб

надання ним конституційно-правового статусу відбувається на підставі соціальної значущості таких осіб чи їх діяльності та праці або розуміння їх як таких, що належать до вразливої категорії. У зв'язку з цим, постає питання про те, чи слід розглядати засуджених як представників однієї з категорій, що належать до вразливих. Як вважають представники провідних правозахисних організацій, сфера застосування кримінальних покарань завжди була і залишається однією з найбільш вразливих сфер у житті суспільства та державної політики. І це не випадково, оскільки основним змістом покарання є застосування примусу і, відповідно, правообмежень до особи. Саме у цій сфері діяльності ризик зловживань щодо особи, яка зазнала правообмежень, а отже позбавилася певної міри захисту, є дуже високим. На ці факти неодноразово звертали увагу представники різноманітних державних та громадських організацій як в Україні, так і з числа міжнародних недержавних інституцій [14]. Оскільки сфера застосування покарань як одна з найвразливіших сфер безпосередньо стосується засуджених (частина 2 статті 43 Кримінального процесуального кодексу України, частина 1 та 2 статті 1 Кримінально-виконавчого кодексу України та ін.), то останні у наслідок цього виступають категорією, що належить до вразливих.

Т.П. Руденко пропонує до вразливих верств населення відносити такі категорії як бездомні; родини, в яких є проблеми дитячої занедбаності, сексуальних фізичних зловживань стосовно дитини або одного з партнерів; подружні пари, які мають серйозні сімейні конфлікти; родини, в яких дитину виховує лише один із батьків та в яких мають місце серйозні конфлікти; ВІЛ-інфіковані люди та їхні родини; особи, які мають низькі доходи через безробіття, відсутність годувальника, фізичні вади, низький рівень професійної підготовки тощо; особи, які порушили закон і були за це покарані; особи, які мають соматичні (тілесні) чи психічні захворювання або інвалідність; особи, які залежні від алкоголю, наркотиків та їхні родини; іммігранти та меншини, що мають недостатні ресурси та можливості або ті, хто став жертвою расизму або інших форм дискримінації; особи із затримками розвитку (інваліди розвитку) та їхні родини; особи похилого віку, які не можуть адекватно функціонувати; мігранти та біженці, які мають недостатні необхідні ресурси; діти, які мають проблеми, пов'язані з навчанням в школі, та їхні родини [15]. Як видно, тут ідеться про різних осіб, які належать до вразливих

верств населення у залежності від різних причин: сімейні, фізіологічні, психологічні, економічні, матеріальні, ситуаційні тощо. Серед наведених категорій особливе місце займають особи, які порушили закон і були за це покарані, тобто йдеться про засуджених. Їхня вразливість може бути зумовлена всіма вищевказаними причинами, обставинами та чинниками. Проте вони не є основними чинниками, що зумовлюють віднесення засуджених до вразливих верств населення. Натомість, до основних можна віднести реалізацію покарання та пов'язані з ним правообмеження, а також максимально можливий контроль з боку держави, особливо, що стосується осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Вразливість засуджених полягає також у тому, що вони перебувають у системі взаємодії з іншою стороною — представниками держави (адміністрація установи виконання покарань тощо), які наділені широкими можливостями щодо засуджених, у тому числі й право застосувати широкий спектр примусу аж до застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (стаття 106 Кримінально-виконавчого кодексу України). При цьому з огляду на те, що така апріорі нерівномірна взаємодія здійснюється у закритих установах, то потенційні можливості зловживання повноваженнями з боку адміністрації органів і установ виконання покарань значно збільшуються.

По-четверте, однієї з провідних функцій Конституції України є обмежувальна функція, яка традиційно спрямована на державу, на діяльність суб'єктів владних повноважень. Обмеження передбачають таких правовий режим, за якого суб'єкти владних повноважень будуть діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина 2 статті 19 Основного Закону України). Вважаємо, що особливої актуальності такий обмежувальний режим набуває в аспекті діяльності суб'єктів: 1) зі значими владними повноваженнями щодо окремих осіб чи груп, що не мають на протипагу ним владних повноважень; 2) які реалізують такі повноваження у ситуаціях, за яких здійснення зовнішнього соціального контролю є мінімальним, а подекуди є майже унеможливленим; 3) наслідки протиправної діяльності яких можуть мати значний та невідворотний результат.

Вочевидь, наведені аспекти стосуються діяльності держави, що реалізується через адміністрацію установи чи органу виконання покарань. Саме тому, до вказаних суб'єктів владних повноважень повинні пред'являтися

особливі вимоги, у тому числі й ті, що пов'язані з їх правообмеженням. Такий підхід може бути реалізованим через формування конституційно-правового статусу засуджених, оскільки конституційні права та свободи таких осіб будуть виступати вагомим чинником для реалізації обмежувальної функції щодо організації та функціонування пенітенціарної системи у цілому та її окремих представників зокрема.

По-п'яте, як уже зазначалося, у доктрині конституційного права України до суб'єктів, що традиційно розглядаються як носії конституційних прав і свобод належать жінки та діти. Така постановка питання зумовлена особливостями їх фактичного становища та апріорно існуючою потенційною вразливістю. З огляду на це, в аспекті надання характеристики засудженим як вразливої категорії населення слід звернути увагу і на те, що серед них є також і жінки та діти, що значно підсилює вразливість засуджених у цілому. Так, автори науково-практичного коментаря до Кримінально-виконавчого кодексу України розуміють засуджених саме як представників уразливої категорії. Проте вони зазначають, що розуміння засуджених узагалі як вразливої категорії значно підсилюється з огляду на те, що серед них є неповнолітні та жінки. У цьому контексті особливої уваги заслуговують забезпечення порядку відбування покарання засудженими вагітними жінками, матерями-годувальницями і жінками, які мають дітей віком до трьох років. Жінки доволі часто потрапляють до місць позбавлення волі, що розташовано далеко від місця проживання, що ускладнює спілкування та побачення з сім'ями. Жінки, які потрапляють у місця позбавлення волі вагітними, а також матері-годувальниці, стикаються з великими проблемами, що зумовлено неналежними умовами для виховання дитини, а розлучити маленьку дитину з матір'ю не є виходом зі становища, що склалося [16]. При цьому слід ураховувати і те, що частка жінок, засуджених за вчинення злочинів, становила у середньому 11,7 % серед усіх засуджених осіб. Фактично, можна говорити про те, що майже кожною дев'ятою засудженою особою є жінка. Незважаючи на зменшення кількісного показника засуджених жінок, їх частка серед загальної кількості засуджених осіб майже з року в рік дещо збільшується [17].

По-шосте, наділення засуджених конституційно-правовим статусом та особлива увага до них зумовлені також призначенням покарання у суспільстві. Так, відповідно до частини 1 та 2 статті 50 Кримінального кодек-

су України, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання учиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами. Як видно, наведені нормативно-правові приписи мають яскраво виражену перспективні спрямованість на майбутнє, яка стосується не лише конкретного засудженого, але й широкого кола осіб. Для досягнення такого результату увага до засуджених, до реалізації їхніх прав і свобод повинна бути достатньо змістовною. У зв'язку з цим, наведене вище вказує на значущість розуміння засуджених як повноцінних носіїв конституційно-правового статусу.

По-сьоме, особливості становища засуджених зумовлюються також тими проблемами, які виникають після звільнення з місць позбавлення волі. При цьому слід ураховувати те, що певна частина цих проблем стосується осіб, що вже не мають статусу засуджених та пов'язана з їх становищем у суспільстві після завершення відбування покарання. Проте існують і проблеми, що виникнуть після завершення відбування покарань, але які зумовлені особливостями відбування покарань та реальним становищем засуджених. Зокрема, фахівці державної установи "Центр пробації" звертають увагу на те, що для колишніх засуджених "вихід на свободу" є гострою кризовою ситуацією, оскільки за час відбування покарання вони утрачають навички до вільного життя, починають боятися його. Звикаючи під час відбування покарання суцільно залежати від держави, такі особи не мають можливості для потрібної самореалізації та прояву активності, а звільняючись з установи, не звільняються внутрішньо, звикнувши залежати від керівної адміністративної сили [18]. У зв'язку з цим, належне гарантування реалізації конституційних прав і свобод засуджених та правильна організація відбування покарання може розглядатися як запорука вирішення або мінімізації майбутніх проблем після відбування покарання та потрапляння засуджених у суспільство.

Крім того, постановка питання про конституційно-правовий статус саме цієї категорії зможе надати додатковий імпульс в аспекті формування більш змістовних гарантій з боку України як соціальної держави (стаття 1 Конституції України) щодо осіб, які відбули пока-

рання у виді позбавлення волі та повернулись до суспільства.

По-восьме, конструювання конституційно-правового статусу засуджених буде сприяти підвищеній увазі не лише до самих засуджених, але й до організації та функціонування пенітенціарної системи в цілому, яка завжди потребує подальшого удосконалення. Ураховуючи фактичні обставини, які підтверджують значущість прав і свобод засуджених, конституціоналізація не оминула й кримінально-виконавчу систему, яка будучи невід'ємною частиною механізму держави, трансформувалась під впливом конституційних норм та стандартів. Так, зокрема, правозахисні організації звертають увагу на те, що кримінально-виконавча система України за роки незалежності значно змінилася, стала більш відкритою для суспільства, виникло чимало громадських організацій, які співпрацюють з установами системи, надають їм допомогу. Помітно підвищився доступ громадськості як до статистичних даних, які відображають діяльність відомства, так і до відомчих документів, які регламентують її діяльність. Останнім часом більш інформативно насиченою стала Веб-сторінка Державної кримінально-виконавчої служби України в Інтернеті [19].

Варто визнати те, що наведені позитивні зрушення, які враховують особливості правового становища засуджених у державі й суспільстві та безпосередньо пов'язані з правами і свободами, були зроблені завдяки наявності міцного конституційного підґрунтя. У той же час, варто враховувати і те, що проблеми, пов'язані з відбуванням покарань не вичерпними та постійно з'являються і одним з найважливіших напрямів для їх вирішення є конституційні засади. Так, Конституційний Суд України у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності)

частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 року № 6-р (П)/2021 вказав, що довічне позбавлення волі особи без подальшої можливості її звільнення означає зрівняння строку довічного позбавлення волі із позбавленням волі до завершення природного життя конкретної людини, та таким чином, заперечує не лише мету покарання, а й саму сутність людської гідності, ставить під сумнів абсолютний її характер, а також становить порушення позитивного обов'язку держави захищати гідність людини, а отже, не відповідає частині першій статті 3, статті 23, частині другій статті 28, частині третій статті 63 Конституції України. На підставі цього Конституційний Суд України зобов'язав Верховну Раду України невідкладно узгодити нормативне регулювання, установлене статтями 81 та 82 Кримінального кодексу України з Конституцією України й цим рішенням.

Висновок. На підставі вищевикладеного, можна дійти висновку про те, що має місце ціла сукупність фактичних обставин, які вказують на високу соціальну значущість інституту покарання, належність засуджених до вразливої категорії, а також особливу значущість пенітенціарної системи як у механізмі держави, так і в житті суспільства. Все це дає підстави для розуміння засуджених як повноцінних носіїв конституційних прав і свобод, як основи конституційно-правового статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чернецька О.В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад за законодавством України : монографія / О.В. Чернецька. Київ : ВД «Скіф» ; КНТ, 2008. 144 с.
2. Пашинський В.Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис... канд. юр. наук: 12.00.02 / Національна академія оборони України. Київ, 2007. 206 арк.
3. Кравчук В.М. Теоретичні основи конституційно-правового статусу суддів в Україні: дис.. канд. юр. наук: 12.00.02. / Ужгород, 2020. 507 с.
4. Волошина І.В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні: дис... канд. юр. наук: 12.00.02. / Київ, 2016.
5. Стебляк А., & Безвін, О. Конституційно-правовий статус іноземців в Україні та деякі особливості реалізації їхніх прав і свобод. *Молодий вчений*, 11 (99), 2021. С. 327-331. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11->

99-72

6. Свящук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності : навч. посіб. / А. Л. Свящук. Харків : Видво, 2018. 324 с.

7. Словська І.Є. Рациональне використання праці жінок: конституційно-правовий аспект. *Український часопис конституційного права. Юридичні науки*. Рівне, 2021. №1. С. 17-24.

8. Григоренко Є. І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія / Є. І. Григоренко. Харків : Право, 2010. 63 с..

9. Громовчук М. В. Правовий статус особи: загальні нормативістські засади / Електронне наукове видання "Порівняльно-аналітичне право". 2020. № 4. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/46472/1/50.pdf> (дата звернення: 20.09.2023).

10. Дотримання прав ув'язнених в Україні. Права осіб, що позбавлені волі. Права людини : онлайн-бібліотека. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172> (дата звернення: 20.09.2023).

11. Засуджені місцевими загальними судами особи та застосовані до них види покарань упродовж 2015–2019 років. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/179840-zasudzheni-mistsevimi-zagalnimi-sudami-osobi-ta-zastosovani-donikh-vidi-pokaran-uprodovzh-2015-2019-rokiv> (дата звернення: 20.09.2023).

12. Мамедов Г. Як зрушити з місця реформу пенітенціарної системи: план є, потрібно діяти. URL: https://zn.ua/ukr/LAW/yak-zrushiti-z-miscya-reformu-penitenciaranoi-sistemi-plan-ye-potribno-diyati-341729_.html (дата звернення: 01.10.2023).

13. Тодика Ю. М. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні. Київ : Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2004. С. 88.

14. Проблеми кримінально-виконавчої системи України щодо прав засуджених. URL: <https://ukrprison.org.ua/articles/1239779404> (дата звернення: 01.10.2023).

15. Методологічні основи соціального захисту вразливих категорій населення: комплекс навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни. : навч. посіб. для здобувачів ступеня магістра за спеціальністю 231 «Соціальна робота» / КПІ ім. Ігоря Сікорського; упоряд. Т.П. Руденко.. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 53 с.

16. Науково-практичний коментар до статті 141 КВК України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/КК005113> (дата звернення: 01.10.2023).

17. Засуджені місцевими загальними судами особи та застосовані до них види покарань упродовж 2015–2019 років. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/179840-zasudzheni-mistsevimi-zagalnimi-sudami-osobi-ta-zastosovani-donikh-vidi-pokaran-uprodovzh-2015-2019-rokiv> (дата звернення: 20.09.2023).

18. Пенітенціарна пробація – повернення в суспільство. URL: <https://pyatihmr.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/penitenciarna-probaciya-povernennya-v-suspilstv> (дата звернення: 20.09.2023).

19. Дотримання прав ув'язнених в Україні. Права осіб, що позбавлені волі. Права людини: онлайн-бібліотека. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172> (дата звернення: 01.10.2023).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2023

Стаття рекомендована до друку 23.11.2023

A.A. DIAKOVA

PhD student, Faculty of Law,

E-mail: a.a.dyakova22@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1900-8868>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

FACTUAL CIRCUMSTANCES FOR THE UNDERSTANDING OF CONVICTS AS A BEARER OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS

ANNOTATION: The article analyzes the main factual circumstances, the presence of which makes it possible to talk about convicts as full-fledged bearers of constitutional rights and freedoms. Attention is drawn to the fact that in the constitutional-legal doctrine there is an established approach regarding people's deputies, deputies of local councils, military personnel, judges, children, foreigners, refugees, women, disabled persons as bearers of constitutional rights and freedoms and about their constitutional-legal status. However, such a clear approach cannot be traced to convicts. In this regard, the article cites and analyzes the main factual circumstances that indicate that the convicts are legitimately the bearers of constitutional rights and freedoms, and attention to their legal position in the constitutional law of Ukraine cannot be accidental.

Among the main factual circumstances are the following. First, convicts, and especially those serving prison terms, interact significantly with the state. At the same time, as is known, the constitutional-legal status provides for a special system of interaction between a specific person and the state, which is determined by the subject of legal regulation of the constitutional law of Ukraine. Secondly, convicts, and especially those serving prison sentences, not only

significantly interact with the state, but also depend on it. It is axiomatic that if the relevant subject, endowed with power, exercises full or sufficiently significant control over another subject, then the first is responsible for the safety and livelihood of the second. Taking into account the fact that the state is responsible for the persons under its control, which includes a large part of the convicts, the state as a whole and its penitentiary system are entrusted with a special mission, in particular, in the sphere of ensuring security, law and order. Thirdly, the sphere of application of criminal penalties has always been and remains one of the most vulnerable spheres in the life of society and state policy. Since the sphere of application of punishments, as one of the most vulnerable spheres, directly concerns the convicted, the latter are consequently a category belonging to the vulnerable. Fourthly, one of the leading functions of the Constitution of Ukraine is the restrictive function. The implementation of such a function becomes especially relevant in the aspect of the state's activity, which is implemented through the administration of the institution or the body for the execution of punishments. Such an approach can be implemented through the formation of the constitutional and legal status of convicts, since the constitutional rights and freedoms of such persons will act as a significant factor for the implementation of the restrictive function regarding the organization and functioning of the penitentiary system as a whole and its individual representatives of the zokerem. Fifth, in the aspect of characterizing convicts as a vulnerable category of the population, attention should also be paid to the fact that there are also women and children among them, which significantly increases the vulnerability of convicts in general. Sixthly, granting the convicts a constitutional and legal status and paying special attention to them is also due to the imposition of punishment in society. Seventh, the peculiarities of the situation of convicts are also determined by the problems that arise after release from prisons. Eighthly, construction of the constitutional and legal status of convicts will contribute to increased attention not only to the convicts themselves, but also to the organization and functioning of the penitentiary system as a whole, which always needs further improvement.

KEY WORDS: *constitutional and legal status of persons, the Constitution of Ukraine as the Basic Law of Ukraine, constitutional and legal status of convicts, holders of constitutional rights and freedoms.*

REFERENCES

1. Chernetska O.V. Constitutional and legal status of deputies of local councils according to the legislation of Ukraine: monograph / O.V. Chernetska Kyiv: VD "Skif"; KNT, 2008. 144 p.
2. Pashinsky V.Y. Constitutional and legal status of military personnel in Ukraine: dis... cand. legal Sciences: 12.00.02 / National Defense Academy of Ukraine. Kyiv, 2007. 206 sheets.
3. Kravchuk V.M. Theoretical foundations of the constitutional and legal status of judges in Ukraine: dissertation. legal Sciences: 12.00.02. / Uzhgorod, 2020. 507 p.
4. Voloshina I.V. Constitutional and legal status of the child in Ukraine: dissertation... legal Sciences: 12.00.02. / Kyiv, 2016.
5. Steblyanko, A., & Bezvin, O. The constitutional and legal status of foreigners in Ukraine and some features of the realization of their rights and freedoms. *Young Scientist*, 11 (99), 2021. P. 327-331. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-72>
6. Svyaschuk A. L. Problems of refugee rights and challenges of modern times: academic. manual / A. L. Svyaschuk. Kharkiv: Vid-vo, 2018. 324 p.
7. Slovka I.E. Rational use of women's labor: constitutional and legal aspect. *Ukrainian Journal of Constitutional Law. Legal sciences*. Rivne, 2021. No. 1. P. 17-24.
8. Grigorenko E. I. Constitutional principles of military service by citizens of Ukraine: problems of theory and practice: monograph / E. I. Grigorenko. Kharkiv: Pravo, 2010. 63 p.
9. Gromovchuk M. V. Legal status of the individual: general normative principles / Electronic scientific publication "Comparative and Analytical Law". 2020. No. 4. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/46472/1/50.pdf> (access date: 09/20/2023).
10. Observance of the rights of prisoners in Ukraine. Rights of persons deprived of liberty. *Human rights: online library*. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172> (access date: 09/20/2023).
11. Persons convicted by local general courts and the types of punishments applied to them during 2015–2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/179840-zasudzheni-mistsevimi-zagalnimi-sudami-osobi-ta-zastosovani-do-nikh-vidi-pokaran-uprodovzh-2015-2019-rokiv> (date of application : 20.09.2023).
12. Mamedov H. How to move the reform of the penitentiary system from its place: there is a plan, it is necessary to act. URL: https://zn.ua/ukr/LAW/yak-zrushiti-z-miscya-reformu-penitenciarneyi-sistemi-plan-ye-potribno-diyati-341729_.html (access date: 01.10.2023).
13. Todyka Yu. M. Constitutional and legal status of a person and a citizen in Ukraine. Kyiv: Concern "Vy-ancient House "In Yure", 2004. P. 88.
14. Problems of the criminal enforcement system of Ukraine regarding the rights of convicts. URL: <https://ukrprison.org.ua/articles/1239779404> (date of application: 01.10.2023).
15. Methodological foundations of social protection of vulnerable categories of the population: a complex of educational and methodological support of the educational discipline. : education manual for master's degree holders in specialty 231 "Social work" / KPI named after Igor Sikorskyi; according to T.P. Rudenko.. Kyiv: KPI named after Igor Sikorskyi, 2018. 53 p.

16. Scientific and practical commentary to Article 141 of the Civil Code of Ukraine. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KK005113> (access date: 10/01/2023).

17. Persons convicted by local general courts and the types of punishments applied to them during 2015-2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/179840-zasudzheni-mistsevimi-zagalnimi-sudami-osobi-ta-zastosovani-do-nikh-vidi-pokaran-uprodovzh-2015-2019-rokiv> (date of application : 20.09.2023).

18. Penitentiary probation - return to society. URL: <https://pyatihmr.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/penitenciarna-probaciya-povernennya-v-suspilstv> (date of application: 09/20/2023).

19. Observance of the rights of prisoners in Ukraine. Rights of persons deprived of liberty. Human Rights: Online Library. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172> (access date: 10/01/2023).

The article was received by the editors 20.10.2023

The article is recommended for printing 23.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-09>

УДК 342.417

І.С. ПУСТОВАЛОВА

аспірантка юридичного факультету

E-mail: in_ess_a@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7414-6748>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

КОНСТИТУЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЯГНЕННЯ БАЛАНСУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЛІДАРНОСТІ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті розглянуто одну з важливих проблем сучасної конституційної економіки, а саме роль конституції як важливого інструмента досягнення балансу економічних інтересів та забезпечення економічної солідарності. Авторка обґрунтовує думку про те, що конституція закріплює економічну солідарність як одну з конституційних цінностей чи засад конституційного ладу. При цьому солідарність виступає категорією не тільки моральною, але й правовою, покладаючи відповідні обов'язки на учасників суспільних відносин.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Звернення до практики світового конституціоналізму засвідчує, що багато конституцій справді посилаються на солідарність і прямо визнають солідарність захисним принципом або цінністю. Вони також охоплюють різноманітні та різні концепції солідарності, які випливають з різних історій держав, соціальних умов, культури, сприйняття національної ідентичності тощо. Як можна виправдати визнання солідарності як конституційної цінності? Відповідь ґрунтується на взаємозв'язку між солідарністю, конституціоналізмом і справедливістю. Солідарність має важливе значення для просування справедливих суспільств, особливо щодо існування взаємних зобов'язань і щодо універсального застосування таких зобов'язань у суспільстві. Конституції також прагнуть закласти основи для справедливих суспільств. Адже, по-перше, всередині держави конституційна солідарність має застосовуватися для забезпечення інклюзивного та рівного захисту всіх громадян. По-друге, конституційна солідарність може бути джерелом не лише внутрішньодержавної, обмеженої солідарності, але й солідарності поза межами держави. У цьому відношенні конституційне право може слугувати базовим джерелом транснаціональної, космополітичної солідарності.

Висновок. Обґрунтовано висновок про те, що багато конституцій, які проголошують солідарність цінністю чи принципом, посилаються на більше ніж один тип або аспект солідарності. Конституції можуть містити загальні посилання на солідарність поряд із посиланнями на транснаціональну солідарність, а також на внутрішньодержавну солідарність.

Наявність різних уявлень про конституційну солідарність, а також існування більш ніж одного типу солідарності в рамках однієї конституції свідчить про те, що конституції можуть слугувати основою не тільки внутрішньодержавної солідарності, але й транснаціональної солідарності, і, що більш важливо, складної, багатофункціональної, тобто багаторівневої солідарності. Як і багато конституційних термінів, той функціонал, який солідарність може виконувати, залежить від способу її тлумачення і, що більш важливо, від способу та випадків, у яких вона застосовується. Однак чітке конституційне закріплення солідарності як цінності є важливим як з формальної точки зору, так і з матеріальної – як цінності, до якої судді можуть звертатися, тлумачачи чи оцінюючи національну конституцію та чинне законодавство.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: конституція, конституційна економіка, конституційні цінності, економічна солідарність, державне регулювання економіки.

Як цитувати: Пустовалова І.С. Конституція як інструмент досягнення балансу економічних інтересів та забезпечення економічної солідарності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 80-87. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-09>

In cites: Pustovalova I.S. (2023). The constitution as an instrument for achieving a balance of economic interests and ensuring economic solidarity. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 80-87. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-09> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Конституційне регулювання економічної системи багатьох держав сучасного світу зазнало змін у зв'язку із внесенням до конституцій поправок, спря-

мованих на встановлення ідейно-ціннісної компоненти взаємодії всередині системи «бізнес – суспільство – держава».

Однією з нових конституційних

установок став рух, спрямований на досягнення економічної солідарності. Разом із тим змістовне наповнення цієї категорії до нашого часу немає повного розуміння і однозначного тлумачення, хоча ця категорія отримала широке осмислення у межах соціології, філософії, економіки. Втім можемо констатувати, що на сьогодні економічна солідарність виступає категорією правовою, має риси конституційної цінності та конституційного принципу

Економічна система, як видається, є найбільш чутливою до зміни правового регулювання через те, що подібні зміни мають для цієї системи практичне значення. Тому звернемо увагу на ті «нові» конституційні цінності, які безпосередньо стосуються економічної системи суспільства: створення умов для сталого економічного зростання країни та підвищення добробуту громадян, соціальне партнерство, економічну солідарність.

Стан наукового дослідження теми. Солідарність – категорія багатоаспектна. Близькими за змістом є категорії «згуртованість», «довіра», «взаємодія», «співпраця», «співпереживання», «інтеграція». Теорія солідарності як явище системне має декілька вимірів, зокрема політичний (П. Леру), правовий (Л. Дюгі), моральний (Е. Дюркгейм) та економічний (Ш. Жид). Зокрема, Л. Дюгі у своїх працях «Держава, об'єктивне право і позитивний закон» (1901), «Суспільство, особистість і держава» (1908), «Трактат про конституційне право» (1911) наголошував, що саме соціальна солідарність є основою розвитку суспільства, права та держави.

У західній конституційно-правовій літературі окремі аспекти солідарності розглядали А. Колас, А. Лайтнін, Д. Міллер, А.Б. Пессі, Г. Якобсон та ін. Втім на сьогодні проблеми конституційної економіки тільки починають входити до кола наукових пошуків вітчизняних вчених-правників, тому проблематика конституційного узгодження економічних інтересів та забезпечення економічної солідарності залишаються поза межами їхньої уваги.

Тож метою даної статті є надання розгорнутої характеристики конституції як інструмента досягнення балансу економічних інтересів та забезпечення економічної солідарності, визначення основних закономірностей розвитку конституційного закріплення такої солідарності та з'ясування переліку її елементів, котрі отримують відображення на рівні основного закону. Досягнення поставленої мети забезпечуватиметься використанням порівняльно-правового аналізу конституцій різних «поколінь» у поєднанні з історико-правовим (хроно-

логічним і діахронічним) та формально-догматичним методами дослідження.

Виклад основного матеріалу. Держава, оголошуючи солідарність конституційної цінністю, бере на себе певні соціальні зобов'язання, проте при формуванні та реалізації державної політики для реалізації цієї мети варто враховувати, що «правова демократична держава має регламентувати соціальні відносини, намагаючись не перейти ту критичну межу, за якою настає їхнє одержавлення, обмеження свободи, активності, ініціативності, самостійності, придушення особистості та громадянського суспільства політичною елітою та бюрократичним апаратом під приводом загальної соціальної солідарності та встановлення тоталітарного політичного режиму» [14, с. 403]. Отже, економічна солідарність є скоріше не запропонованим правилом поведінки, а ціннісним орієнтиром економічних відносин, основою належної комунікаційної активності між різними суб'єктами економічних відносин і консолідацією суспільства для реалізації мети створення умов для сталого економічного зростання країни і підвищення добробуту громадян.

Економічна солідарність є комунікативним конституційним принципом, реалізація якого в правовому просторі матиме абстрактний характер, що відповідає ознакам конституційного принципу.

Поняття солідарності по-різному використовують психологи, політологи та юристи. Цей термін походить від латинської мови, і в римському праві термін «obligatio in solidum» передбачав групову відповідальність солідарних боржників. У цьому ж значенні французьке слово *solidarité* було вжито в Цивільному кодексі Наполеона 1804 року. Приблизно у 1840-х роках цей термін був прийнятий німецькою та англійською мовами та був політизований, наприклад, міжнародним робітничим рухом, і був прийнятий до соціальної наук. Зокрема, класик світової соціології Е. Дюркгейм сприйняв це слово як частину своєї основної термінології, а Л. Дюгі побудував на ньому свою конституційно-правову теорію. «Поступово, – пояснюють А. Лайтнін і А.Б. Пессі, – слово стало використовуватися в ширшому значенні емоційно та нормативно вмотивованої готовності до взаємної підтримки» [1, с. 1].

А. Колас стверджує, що «у своєму найосновнішому формулюванні ця концепція стосується почуття єдності між індивідами, яке виникає внаслідок спільного соціально-історичного досвіду – або, у слабшій формі,

через афективне співпереживання – і яке пов'язує цих індивідів у колективному прагненні конкретної політичної мети... При більш широкому тлумаченні даного терміна ті, хто перебуває у зв'язках солідарності, також визнають існування взаємних моральних обов'язків» [2, с. 1056].

Оскільки солідарність є основою взаємних обов'язків, її легко можна використати для виправдання або вимоги обмеження індивідуальної свободи. Саме по собі це не повинно заважати нам визнати цінність солідарності. Наприклад, вимога носити маски для обличчя, перш за все для захисту інших, була виправдана як обов'язок, який випливає з солідарності та є її проявом. Твердження про те, що це посягає на свободу особистості, є формально правильним, але це не означає, що очікування солідарності не є законним у цьому контексті.

Можна стверджувати, що солідарність є цінною як за своєю природою, так і в інструментальному плані. Д. Міллер подібним чином розрізняє солідарність як цінність за своєю суттю та солідарність як інструментальну цінність. Він стверджує, що за своєю сутністю солідарність може задовольнити певні людські потреби, і що інструментально солідарність може обіцяти людям захист і слугувати способом подолання нерівності [3, с. 66]. Загалом можна стверджувати, що за своєю сутністю почуття солідарності є чеснотою саме по собі. Однак у межах юридичного дослідження нас має більше цікавити інструментальна цінність солідарності, і, зокрема, її роль в уможливленні та сприянні існуванню справедливих суспільств. А. Колас слушно зазначає з даного приводу, що «солідарність не є моральною метою сама по собі, а лише засобом для досягнення моральних благ, таких як свобода чи рівність» [2, с. 1056].

Звернення до практики світового конституціоналізму засвідчує, що багато конституцій справді посилаються на солідарність і прямо визнають солідарність захищеним принципом або цінністю. Вони також зазначають, що конституції охоплюють різноманітні та різні концепції солідарності, які впливають з різних історій держав, соціальних умов, культури, сприйняття національної ідентичності тощо. Однак мета нашого дослідження полягає не в тому, щоб запропонувати комплексний порівняльний конституційний аналіз солідарності, а в тому, щоб запропонувати конституційній науці звернути увагу на поняття солідарності хоча б тому, що це поняття є дуже поширеним у конституціях у всьому світі. Слід підкреслити, що хоча в межах даного підрозді-

лу ми зосереджуємо увагу на явних конституційних посиленнях на солідарність або схожі терміни, такі як «братерство», однак цінність або принцип солідарності часто виявляються вплетені в конституції неявно, через інші терміни та як частина органічних законів чи «малих конституцій» певних держав.

Нормативно-правовий аспект нашого дослідження стосується тієї ролі, яку може і повинна відігравати конституційна цінність солідарності в тлумаченні конституційних зобов'язань і обов'язків. Тут можемо стверджувати, що конституційне право може і повинно посилювати багаторівневу солідарність. Адже, по-перше, всередині держави конституційна солідарність має застосовуватися для забезпечення інклюзивного та рівного захисту всіх громадян. По-друге, конституційна солідарність може бути джерелом не лише внутрішньодержавної, обмеженої солідарності, але й солідарності поза межами держави. У цьому відношенні конституційне право може слугувати базовим джерелом транснаціональної, космополітичної солідарності.

Як можна виправдати визнання солідарності як конституційної цінності? Відповідь ґрунтується на взаємозв'язку між солідарністю, конституціоналізмом і справедливістю. Вище ми стверджували, що солідарність має важливе значення для просування справедливих суспільств, особливо щодо існування взаємних зобов'язань і щодо універсального застосування таких зобов'язань у суспільстві. Конституції також прагнуть закласти основи для справедливих суспільств. Проте країни відрізняються щодо типу справедливості, яку мають забезпечувати конституції.

Обстоюючи визнання солідарності як конституційної цінності, здебільшого посилаються на термін «цінність» у широкому, етичному сенсі, як на основоположний принцип, який може або не може бути явно названий цінністю [4, с. 11]. Справді, Г. Якобсон розрізняє конституційні цінності та конституційні принципи. Якобсон стверджує, що конституційні цінності часто «пов'язані культурою та традиціями», тоді як конституційні принципи «частіше асоціюються з питаннями, менш пов'язаними з культурою, ніж це зазвичай можна знайти у цитуванні цінностей» [5, с. 337]. Проте, як визнає сам Якобсон, ця відмінність є далеко не абсолютною, і ці два терміни часто використовуються як взаємозамінні [5, с. 337]. Це є особливо правильним щодо поняття солідарності, яке загалом стосується існування взаємних зобов'язань і, отже, може бути описане як принцип, але, коли воно з'являється в

конституції, його зміст визначається контекстом, історією та культури, і, таким чином, класифікуватися як цінність.

Конституційні цінності відіграють певну роль у конституційному судочинстві та тлумаченні. Покладення на такі цінності може наражати суддів на критику, особливо коли вони звертаються до цінностей, які прямо не згадуються в конституції. Незважаючи на це, конституційні цінності визнаються та застосовуються суддями, особливо у суперечливих, складних справах. Якобсон стверджує, що тлумачення принципів є частиною діалогічного процесу, за допомогою якого розвивається конституційна ідентичність країни [5, с. 337]. Ця теза є також справедливою й для того, що ми визначаємо як конституційні цінності.

Порівняльний огляд світових конституцій показує, що багато конституцій містять прямі посилання на солідарність. Так, у базі даних проекту «Constitute» нами знайдено 99 конституцій, які містять посилання на солідарність або братерство [6]. Солідарність часто згадується в преамбулах конституцій, а також у конкретних статтях основної частини конституції. У більшості випадків солідарність не постає як єдина цінність чи принцип, а з'являється поряд з іншими політико-правовими цінностями.

Перш ніж перейти до розгляду конституційних положень, необхідно зробити два попередні коментарі. По-перше, наведена нижче типологія розглядає лише прямі конституційні посилання на солідарність або братерство. Проте конституційна цінність солідарності, звичайно, може бути закладена численними неявними способами: через посилання на існування взаємних зобов'язань у різних сферах; через поняття народу та через інші, подібні цінності. Такі неявні посилання на солідарність теоретично можна класифікувати так само, як і явні посилання на солідарність, тобто як внутрішньодержавні, транснаціональні чи загальні. Звичайно, виконання такої класифікації вимагатиме змістовного, контекстуального прочитання конституції.

По-друге, ми не повинні надавати занадто великого значення простому факту, що дана конституція прямо посилається на солідарність чи згадує про неї. Як ми добре знаємо, розрив між тим, що написано в конституції, і законом, що діє, часто великий, і цінності, а також права, перелічені в конституціях, у багатьох випадках не дотримуються на практиці. Таким чином, наведений нижче огляд не припускає, що країни, конституції яких включають прямі посилання на солідарність, мають вищий рі-

вень соціальної солідарності або більше віддани сприянню солідарності. Швидше цей огляд підтверджує два більш скромні твердження: по-перше, той факт, що конституції включають солідарність як цінність, свідчить про те, що солідарність може відігравати значну роль у тлумаченні конституції, і спростовує твердження, що поняття солідарності не має відношення до конституціоналізму. По-друге, це свідчить про те, що національні конституції не тільки не відкидають прямої транснаціональної солідарності, але в багатьох випадках схвалюють її. По-третє, це свідчить про рух конституційної економіки в бік забезпечення солідарності в економічній сфері, що є передумовою розвитку соціальної державності та розширення соціально-економічних гарантій усієї сукупності конституційних прав і свобод людини і громадянина.

У конституціях, які містять прямі посилання на солідарність, більшість таких посилок зосереджується на внутрішній солідарності, тобто солідарності між членами політичної спільноти (співгромадянами) і безпосередньо стосуються економічної системи суспільства. Оскільки конституції, можливо, є втіленням суспільного договору конкретних державно організованих суспільств, це не дивно [7, с. 295]. У цих посиленнях внутрішня політична спільнота визначається як група солідарності. Хто входить до цієї групи, залежить від того, як визначається чи сприймається політична спільнота (можливо, це також вірно навпаки: межі солідарності визначають політичну спільноту). Те, що наголошується як основа солідарності між членами політичної спільноти, сильно залежить від історії та культури.

Внутрішньодержавну солідарність можна описати як охоплення всіх тих, хто «належить» до політичної спільноти. Наприклад, ст. 1 Конституції Колумбії 1991 року проголошує Колумбію соціальною державою, «заснованою на повазі людської гідності, праці та солідарності осіб, які до неї належать» [8]. Або ж вона може прямо стосуватися громадян. Наприклад, ч. 1 ст. 4 Конституції Румунії 1991 року проголошує, що «державна ґрунтується на єдності румунського народу та солідарності її громадян» [9].

Підкреслення солідарності між жителями всієї національної території також є особливо поширеним у державах, в яких існують історичні та культурні відмінності чи економічні відмінності між регіонами, які часто супроводжуються політичною напругою. Наприклад, абз. 3 ч. 2 ст. 75 Конституції Аргентини 1853 року визначає солідарність як один із

принципів, яким слід керуватися при розподілі ресурсів «по всій національній території» [10]. У свою чергу, ст. 3 Конституції Чилі 1980 року говорить, що «органи держави заохочуватимуть посилення регіоналізації країни та справедливий розвиток і солідарність між регіонами, провінціями та комунами національної території» [11]. Ст. 222 Конституції Анголи 2010 року зазначає, що «місцеві органи влади повинні сприяти солідарності один з одним на основі їхніх специфічних характеристик з метою зменшення місцевих і регіональних дисбалансів та дисбалансів у національному розвитку» [12].

Конституції етнонаціональних держав можуть визначати «групу солідарності», яка включає осіб, які не є громадянами та не обов'язково проживають у державі. Наприклад, вищезгадана Конституція Анголи посиляється на солідарність у кількох місцях основної частини, охоплюючи обмежене поняття солідарності, яке зазвичай визначається на національному рівні. Група солідарності охоплює не лише громадян, а й «ангольські громади», що знаходяться за кордоном, і «громади, які мають стосунки з Анголою на основі походження, кровного споріднення, культури чи історії» [12].

Іншим аспектом внутрішньодержавної солідарності є солідарність між поколіннями. Так, у преамбулі до Конституції Вірменії 1995 року йдеться про «свободу, загальний добробут і громадянську солідарність поколінь» [13]. У свою чергу, ст. 66 (2) Конституції Португалії визначає, що держава зобов'язана «розвивати раціональне використання природних ресурсів, зберігаючи їх здатність до оновлення й екологічної стійкості, при повазі до принципу солідарності поколінь» [14, с. 203]. У останньому випадку досить чітко простежується кореляція із Цілями сталого розвитку, ухваленими на Саміті ООН восени 2015 року.

Інше поняття внутрішньодержавної солідарності наголошувало на зобов'язаннях окремих членів політичної спільноти перед іншими членами або перед державою. Так, у преамбулі до Конституції Алжиру 2020 року згадуються «зусилля» і «жертви», докладені алжирською армією, і зазначається, що «ці зусилля сприяли зміцненню національних зв'язків і освяченню духу солідарності між народом і його армією» [15].

З ліберальної точки зору покладення обов'язків на окремих осіб, зокрема на державу, викликає занепокоєння. З цієї точки зору солідарність може слугувати приводом і виправданням для обмеження індивідуальної

свободи. Це, безперечно, може бути так, і конституції авторитарних держав справді включають посилення на солідарність, які, здається, створені для досягнення цієї мети. Наприклад, у ст. 70 Конституції Бурунді 2018 року зазначається, що «держава може проголосити солідарність усіх щодо зобов'язань, які є результатом природних і національних катастроф» [16].

Всупереч такому підозрілому поняттю солідарності, інші конституційні концепції солідарності наголошують на зобов'язаннях чи обов'язках по відношенню до соціально вразливих верств населення, зокрема до людей з обмеженими можливостями (ст. 21, 83 Конституції Анголи) [12]. Солідарність з'являється також у зв'язку з правами працівників у державі. Так, ст. 64 Конституції Коста-Ріки 1949 року зазначає, що «також визнається право роботодавців і працівників вільно об'єднуватися в асоціації солідарності з метою отримання кращих умов життя та економічного та соціального розвитку» [17]. Загалом, поняття солідарності часто з'являється у зв'язку з іншими принципами, що стосуються соціальної справедливості або економічних і соціальних прав.

У той час, як деякі конституційні посилення на солідарність визначають, хто є групою солідарності, багато конституцій включають загальне посилення на солідарність, не вказуючи, серед кого вона існує або які конкретні зобов'язання та обов'язки випливають з неї. Солідарність часто називають у цьому контексті колективістським поняттям, або поряд з іншими принципами соціальної справедливості, або як доповнення до індивідуалістичних принципів і цінностей, таких як людська гідність. Наприклад, ст. 5 Конституції Грузії 1995 року проголошує, що: «держава дбає про зміцнення принципів соціальної справедливості, соціальної рівності та соціальної солідарності в суспільстві» [18]. У свою чергу, в Конституції Болівії 2009 року відповідне положення «скориговане» в бік розподільчих відносин: «Держава, заснована на повазі та рівності для всіх, принципи суверенітету, гідності, взаємозалежності, солідарності, гармонії та справедливості у розподілі та перерозподілі суспільного багатства» [19].

У деяких конституціях у значенні, аналогічному чи, принаймні, близькому до вищезгаданого, вживається термін «братерство», відомий ще з часів Великої французької революції. І теперішня Конституція Франції 1958 року використовує цей термін у межах національного девізу «Свобода, Рівність, Братерст-

во» (ст. 2) [20]. Аналогічним шляхом пішла й Індія, закріпивши в ст. 2 Конституції 1949 року, що держава сприятиме «братерству, забезпечуючи гідність особистості та єдність і цілісність нації» [21].

Істотною новелою у сфері конституційної економіки початку ХХІ століття стало конституційне закріплення народної й солідарної економіки. Вперше це зробила Республіка Еквадор у ст. 309 Конституції 2008 року, де було проголошено: «Національна фінансова система складається з державного та приватного секторів, а також низових солідарних економічних секторів, які діють як посередники щодо ресурсів суспільства» [22]. При цьому народна та солідарна економіка позиціонується як «нова економічна система, яка залишає осторонь корпоративні інтереси капіталізму та фокусується на людях та їх потребах» [23, с. 1375]. На наш погляд, концепція народної й солідарної економіки є такою собі латиноамериканською альтернативою соціальної економіки європейського зразка. Втім для більш глибокого й обґрунтованого висновку з даного питання потрібен час і фактичний досвід реалізації даного політико-правового проекту.

Висновки. Загалом проведене дослідження інструментальної ролі конституції в досягненні балансу економічних інтересів та забезпечення економічної солідарності дозволяє зробити наступні висновки:

1. Багато конституцій, які проголошують солідарність цінністю чи принципом, включаючи деякі з розглянутих вище конституцій, посилаються на більше ніж один тип або ас-

пект солідарності. Конституції можуть містити загальні посилання на солідарність поряд із посиланнями на транснаціональну солідарність, а також на внутрішньодержавну солідарність.

2. Деякі конституції не містять конкретних посилань на солідарність, але, тим не менш, солідарність можна вважати конституційною цінністю або вивести логічним шляхом з інших явних цінностей, які тісно пов'язані з солідарністю, з чіткого формулювання конституційних обов'язків, які відображають зобов'язання щодо солідарності, або з формулювання економічних і соціальних прав, які можна сприймати як такі, що випливають із цінності солідарності. Наявність різних уявлень про конституційну солідарність, а також існування більш ніж одного типу солідарності в рамках однієї конституції свідчить проте що конституції можуть слугувати основою не тільки внутрішньо державної солідарності, але й транснаціональної солідарності, і, що більш важливо, складної, багатофункціональної, тобто багато рівневої солідарності. Які багато конституційних термінів, той функціонал, який солідарність може виконувати, залежить від способу її тлумачення і, що більш важливо, від способу та випадків, у яких вона застосовується.

Однак чітке конституційне закріплення солідарності як цінності є важливим як з формальної точки зору, так і з матеріальної – як цінності, до якої судді можуть звертатися, тлумачачи чи оцінюючи національну конституцію та чинне законодавство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Laitinen A., Pessi A.B. Solidarity: Theory and Practice. Introduction. *Solidarity: Theory and Practice* / A.Laitinen, A.B. Pessi eds. Lanham; Boulder; New York: Lexington Books, 2014. P. 1-29.
2. Colás A. Taking sides: cosmopolitanism, internationalism and 'complex solidarity' in the work of Fred Halliday. *International Affairs*. 2011. Vol. 87. № 5. P. 1051-1056.
3. Miller D. Solidarity and Its Sources. *The Strains of Commitment. The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies* / ed. by K. Banting, W. Kymlicka. Oxford: Oxford University Press, 2017. P. 61-76.
4. Davis D. et al. Introduction. *An Inquiry into the Existence of Global Values: Through the Lens of Comparative Constitutional Law* / D. Davis et al. eds., 2015. P. 1-11.
5. Jacobsohn G. Constitutional Values and Principles. *The Oxford Handbook on Comparative Constitutional Law* / M. Rosenfeld, A. Sajó eds. 2012. P. 337.
6. Constitution Project. URL: https://www.constituteproject.org/search?lang=en&key=solid&status=in_force&status=is_draft (дата звернення: 01.12.2023).
7. Roznai Y. 'We the People', 'Qui, the People' and the Collective Body: Perceptions of Constituent Power, *Comparative Constitutional Theory* / Gary J. Jacobsohn & Miguel Schor eds., 2018. P. 295.
8. Constitution of Colombia 1991 (rev. 2015). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015 (дата звернення: 01.11.2023).
9. Constitution of Romania 1991 (rev. 2003). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003 (дата звернення: 01.11.2023).
10. Constitution of Argentina 1853 (reinst. 1983, rev. 1994). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994 (дата звернення: 01.11.2023).
11. Constitution of Chile 1980 (rev. 2021). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Chile_2021 (да-

та звернення: 01.11.2023).

12. Constitution of Angola 2010. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010 (дата звернення: 01.12.2023).

13. Constitution of Armenia 1995 (rev. 2015). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015 (дата звернення: 01.11.2023).

14. Constitution of Portugal 1976 (rev. 2005). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005 (date of application: 01.11.2023).

15. Constitution of Algeria 2020. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Algeria_2020 (дата звернення: 01.12.2023).

16. Constitution of Burundi 2018. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Burundi_2018 (дата звернення: 01.11.2023).

17. Constitution of Costa Rica 1949 (rev. 2020). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2020 (дата звернення: 01.11.2023).

18. Constitution of Georgia 1995 (rev. 2018). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Georgia_2018 (дата звернення: 01.11.2023).

19. Constitution of Bolivia 2009. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009 (дата звернення: 01.11.2023).

20. Constitution of France 1958 (rev. 2008). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008 (дата звернення: 01.11.2023).

21. Constitution of India 1949 (rev. 2016). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/India_2016 (дата звернення: 01.11.2023).

22. Constitution of Ecuador 2008 (rev. 2021). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2021 (дата звернення: 01.11.2023).

23. Gaspar S.M.E., Gilma N.R.S., Zambrano O.M.A., Triviño V.K.C. Constitution of popular and solidary economic organizations in post-pandemic for the Ecuadorian economic reactivation. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2023. Vol. 16. № 3. P. 1375-1384. DOI 10.2478/bjlp-2023-0000111

Стаття надійшла до редакції 01.11.2023

Стаття рекомендована до друку 02.12.2023

I.S. PUSTOVALOVA

PhD student, Faculty of Law

E-mail: in_ess_a@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7414-6748>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

THE CONSTITUTION AS AN INSTRUMENT FOR ACHIEVING A BALANCE OF ECONOMIC INTERESTS AND ENSURING ECONOMIC SOLIDARITY

ANNOTATION: *Introduction.* The article discusses one of the important problems of modern constitutional economics, namely the role of the constitution as an important tool for achieving a balance of economic interests and ensuring economic solidarity. The author substantiates the opinion that the constitution enshrines economic solidarity as one of the constitutional values or foundations of the constitutional order. At the same time, solidarity is not only a moral category, but also a legal one, placing the corresponding obligations on the participants of social relations.

Summary of the main results of the study. A reference to the practice of world constitutionalism shows that many constitutions do refer to solidarity and explicitly recognize solidarity as a protected principle or value. They also encompass diverse and different conceptions of solidarity that arise from different histories of states, social conditions, culture, perceptions of national identity, etc.

How can the recognition of solidarity as a constitutional value be justified? The answer lies in the relationship between solidarity, constitutionalism and justice. Solidarity is essential to the promotion of just societies, especially with regard to the existence of mutual obligations and the universal application of such obligations in society. Constitutions also seek to lay the foundations for just societies. However, countries differ on the type of justice that constitutions are supposed to provide.

Constitutional law can and should strengthen multi-level solidarity. After all, first of all, within the state, constitutional solidarity must be applied to ensure inclusive and equal protection of all citizens. Secondly, constitutional solidarity can be a source not only of intra-state, limited solidarity, but also of solidarity outside the borders of the state. In this regard, constitutional law can serve as a basic source of transnational, cosmopolitan solidarity.

Conclusion. It is reasonable to conclude that many constitutions that proclaim solidarity as a value or principle refer to more than one type or aspect of solidarity. Constitutions may contain general references to solidarity alongside references to transnational solidarity as well as intra-state solidarity.

The presence of different ideas about constitutional solidarity, as well as the existence of more than one type of solidarity within the framework of one constitution, indicates that constitutions can serve as a basis not only for intra-

state solidarity, but also for transnational solidarity, and, more importantly, complex, multifunctional, i.e. multi-level solidarity. Like many constitutional terms, the function that solidarity can fulfill depends on the way it is interpreted and, more importantly, on the way and cases in which it is applied. However, a clear constitutional enshrinement of solidarity as a value is important both formally and substantively, as a value that judges can refer to when interpreting or evaluating national constitutions and existing legislation.

KEY WORDS: *constitution, constitutional economy, constitutional values, economic solidarity, state regulation of the economy.*

REFERENCES

- 1.Laitinen A., Pessi A.B. (2014). Solidarity: Theory and Practice. Introduction. *Solidarity: Theory and Practice* / A.Laitinen, A.B. Pessi eds. Lanham; Boulder; New York: Lexington Books. P. 1-29.
- 2.Colás A. (2011). Taking sides: cosmopolitanism, internationalism and 'complex solidarity' in the work of Fred Halliday. *International Affairs*. Vol. 87. № 5. P. 1051-1056.
- 3.Miller D. (2017). Solidarity and Its Sources. *The Strains of Commitment. The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies* / ed. by K. Banting, W. Kymlicka. Oxford: Oxford University Press. P. 61-76.
- 4.Davis D. et al. (2015). Introduction. *An Inquiry into the Existence of Global Values: Through the Lens of Comparative Constitutional Law* / D. Davis et al. eds. P. 1-11.
- 5.Jacobsohn G. (2012). Constitutional Values and Principles. *The Oxford Handbook on Comparative Constitutional Law* / M. Rosenfeld, A. Sajó eds. P.337.
- 6.Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/search?lang=en&key=solid&status=in_force&status=is_draft (date of application: 01.11.2023).
- 7.Roznai Y. (2018). 'We the People', 'Qui, the People' and the Collective Body: Perceptions of Constituent Power, Comparative Constitutional Theory / Gary J. Jacobsohn & Miguel Schor eds. P. 295-316.
- 8.Constitution of Colombia 1991 (rev. 2015). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015 (date of application: 01.11.2023).
- 9.Constitution of Romania 1991 (rev. 2003). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003 (date of application: 01.11.2023).
- 10.Constitution of Argentina 1853 (reinst. 1983, rev. 1994). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994 (date of application: 01.11.2023).
- 11.Constitution of Chile 1980 (rev. 2021). URL https://www.constituteproject.org/constitution/Chile_2021 (date of application: 01.11.2023).
- 12.Constitution of Angola 2010. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010 (date of application: 01.11.2023).
- 13.Constitution of Armenia 1995 (rev. 2015). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015 (date of application: 01.11.2023).
- 14.Constitution of Portugal 1976 (rev. 2005). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005 (date of application: 01.11.2023).
- 15.Constitution of Algeria 2020. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Algeria_2020 (дата звернення: 01.11.2023).
- 16.Constitution of Burundi 2018. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Burundi_2018 (date of application: 01.11.2023).
- 17.Constitution of Costa Rica 1949 (rev. 2020). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2020 (date of application: 01.12.2023).
- 18.Constitution of Georgia 1995 (rev. 2018). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Georgia_2018 (date of application: 01.11.2023).
- 19.Constitution of Bolivia 2009. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009 (date of application: 01.11.2023).
- 20.Constitution of France 1958 (rev. 2008). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008 (date of application: 01.12.2023).
- 21.Constitution of India 1949 (rev. 2016). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/India_2016 (date of application: 01.11.2023).
- 22.Constitution of Ecuador 2008 (rev. 2021). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2021 (date of application: 01.11.2023).
- 23.Gaspar S.M.E., Gilma N.R.S., Zambrano O.M.A., Triviño V.K.C. (2023). Constitution of popular and solidarity economic organizations in post-pandemic for the Ecuadorian economic reactivation. *Baltic Journal of Law & Politics*. Vol. 16. № 3. P. 1375-1384. DOI 10.2478/bjlp-2023-00000111

The article was received by the editors 01.11.2023

The article is recommended for printing 02.12.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-10>

УДК 342.725

А.В. СМУЛЬСЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету

E-mail: allasm1@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1999-3068>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ПЕРСПЕКТИВИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДОБУТТЯ ГРОМАДЯНИНОМ УКРАЇНИ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

АНОТАЦІЯ. У статті зазначено, що юридичній освіті у всі часи приділяється прискіплива увага, через що мають бути підвищеними вимоги щодо якості підготовки випускників юридичних спеціальностей; наголошується на актуальності питання підготовки висококваліфікованих юристів, яке зачіпає питання якості вищої юридичної освіти в цілому, що вимагає детального розгляду стану та перспектив нормативно-правового забезпечення здобуття громадянином України вищої юридичної освіти; вказується, що увага небайдужих та зацікавлених зосереджується на умовах та якості здобуття освіти, вітчизняних освітніх стандартах та зарубіжному досвіді, формах навчання, правах, обов'язках та відповідальності студентів, викладачів та освітніх установ; розглядається низка проєктів законодавчих ініціатив, які так і не було затверджено; акцентується на окремих аспектах проголошеної проблеми, до яких прикуто увагу вітчизняних науковців; наголошується, що свою нормативно-правову базу слід формувати з урахуванням європейських стандартів та прогресивного міжнародного досвіду, застерігається, що у зв'язку зі збройною агресією сусідньої держави, реформаторський поступ з питань здобуття освіти в Україні наразі уповільнився; поділяється думка з приводу того, що правничий фах у всі часи й сьогодні був і залишається затребуваним, престижним і популярним, а вимоги до юристів стають дедалі більш вибагливими й прискіпливими, оскільки правники повсякчас перебувають у полі зору різних спостерігачів; наголошується, що будь-який справжній професіонал повинен ґрунтовно володіти не лише професійними знаннями, уміннями, навичками, а й мати різнобічну інтелектуальну підготовку, високу мовно-комунікативну культуру, й знання з педагогіки і психології; звертається увага, що на виконання «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» слід продовжувати відбудову та реформування системи вищої освіти й у післявоєнний період.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *нормативно-правове забезпечення, вища юридична освіта, Україна, юридична професія, реформування, Закон України, стандарт, концепція.*

Як цитувати: Смутьська А.В. Перспективи нормативно-правового забезпечення здобуття громадянином України вищої юридичної освіти. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 88-95. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-10>

In cites: Smulska A.V. (2023). Prospects of regulatory and legal support for obtaining a higher legal education by a citizen of Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 88-95. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-10> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Сьогодні якісна вища освіта, а, зокрема, юридична є надважливою умовою побудови дійсно правової держави, захисту демократичних цінностей, на яких вона базується, та опору зовнішнім загрозам. З огляду на зазначене, юридичній освіті з-поміж інших спеціальностей повсякчас приділяється більш прискіплива увага. Державотворчі процеси, що мають місце у світлі реалій сьогодення, вимагають не лише технічної складової, а й передовсім виховання й формування людського потенціалу у правничій сфері. Захист прав і свобод людини, прийняття юридично значи-

мих рішень, що впливають на долі людей вимагає високого рівня професіоналізму та компетентності правника. Через це мають бути підвищеними вимоги щодо якості підготовки випускників юридичних спеціальностей. Проте юридична професія на хвилі стереотипів продовжує позиціонуватися і сприйматися як одна з елітарних, а відтак відривається від повсякденності запитів і сприйняття, адекватності підготовки фахівців, наближеності до національної правової культури, губить баланс між традиціями і новаторством, розпорошує цінний досвід, не може адекватно реагувати на

сучасні глобалізаційні виклики.

Крім того, сучасна вища юридична освіта в Україні характеризується низкою тенденцій та наслідків цих тенденцій, недостатньою законодавчою урегульованістю, що провокує певні питання.

На цьому постійно наголошують науковці та дослідники у галузі права. А відтак не втрачає актуальності питання підготовки висококваліфікованих юристів, яке зачіпає питання якості вищої юридичної освіти в цілому, що вимагає детального розгляду стану та перспектив нормативно-правового забезпечення здобуття громадянином України вищої юридичної освіти. Передовсім увага небайдужих та зацікавлених зосереджується на умовах та якості здобуття освіти, вітчизняних освітніх стандартах та зарубіжному досвіді, формах навчання, правах, обов'язках та відповідальності студентів, викладачів та освітніх установ, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уже не один рік в Україні обговорюється питання щодо реформи юридичної освіти. Комітет Верховної Ради України з питань науки, освіти та інновацій зокрема подав на обговорення проект «Концепції розвитку юридичної освіти» (з 2016 по 2021 р. було кілька редакцій) [1].

Фундація DeJure, до якої долучилися більше 20-ти організацій та фахівці й експерти з питань освіти і права, активно просували необхідність прийняття зазначеної Концепції та проголосили Маніфест в її підтримку й з часом у публічній площині виказали своє обурення через те, що робоча група з питань розвитку юридичної освіти, по суті, так і не завершила розгляд зазначеного проекту Концепції [2; 3].

Крім того, окремі аспекти зазначеної проблематики у своїх дослідженнях розглядають вітчизняні науковці, а саме: хто такий юрист та що таке юридична освіта [4; 5]; місце правової освіти у структурі освіти України [6]; адміністративно-правові відносини, сутність і принципи у сфері забезпечення вищої юридичної освіти [7; 8; 9]; нормативно-правове забезпечення права на вищу освіту [10]; сучасні тенденції реформування вищої юридичної освіти в Україні [11]; інформаційно-правове забезпечення юридичної освіти [12]; сучасні виклики на шляху здобуття вищої юридичної освіти в Україні та проблема забезпечення її якості [13; 14]; реформування юридичної освіти в Україні [15; 16; 17]; питання доступу до юридичної освіти в деяких зарубіжних країнах [18]; зміни у системі юридичної освіти в умовах війни [19]; був розкритикований проект

Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» № 7147 від 28.09.2017р. [20], який налічує чимало дискусійних, спірних та контраверсійних положень, тощо.

Метою статті є дослідження стану нормативно-правового забезпечення здобуття громадянином України вищої юридичної освіти status quo та можливих перспектив розвитку зазначеного питання.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правова база сфери вищої освіти в Україні – це низка правових засобів, які здійснюють правове регулювання суспільних відносин у сфері вищої освіти. Україна наразі намагається сформувати свою нормативно-правову базу з урахуванням європейських стандартів та прогресивного міжнародного досвіду, оскільки це допоможе реалізовувати право людини на якісну освіту і впливає на підготовку кваліфікованого фахівця [21].

В Україні старт освітньої реформи, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір, розпочався після прийняття Закону України «Про вищу освіту» [22] та Закону України «Про освіту» [23].

Окрім зазначених вище законів у сфері освіти, окремі норми, що визначають процедури забезпечення якості вищої освіти, зафіксовано у Законах України «Про доступ до публічної інформації» [24], «Про захист персональних даних» [25], «Про ліцензування видів господарської діяльності» [26] та низка міжнародних актів, ратифікованих Україною, зокрема Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [27]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. [28]; Протокол до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини [29].

У цілому законодавче поле системи вищої освіти визначається в Україні Конституцією України та зазначеними вище законами та НПА, а окремі освітні питання регулюють Цивільний, Господарський, Податковий, Бюджетний кодекси та КЗпП України.

Загалом, упродовж певного періоду часу в Україні були помічені досить стрімкі реформаторські зміни в системі вищої освіти: зокрема кілька разів *виносився на обговорення* (виділення наше – А. С.) проект Концепції розвитку юридичної освіти (проте затверджено не було – А. С.) [1]; у 2022 році було затверджено Стандарт вищої освіти першого (бака-

лаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право [30], Стандарт вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти (далі – Стандарт) галузі знань 08 Право, спеціальність 081 Право [31]; у 2023 році – Стандарт вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня (далі – Стандарт), галузі знань 08 Право зі спеціальності 081 Право [32]; вступ до магістратури за спеціальністю «Право» тепер відбувається на підставі результатів єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ); закінчення магістратури з права завершується складанням ЄДКІ (Єдиного державного кваліфікаційного іспиту).

На жаль, у зв'язку зі збройною агресією сусідньої держави, реформаторський поступ уповільнився. Наприклад, ще зокрема у 2022 році було спрощено правила вступу на бакалавріат з права. Також було зменшено мінімальний прохідний бал для вступу на спеціальність «Право» до 120 і, на жаль, приблизно половина абітурієнтів вступає саме з результатами 120–140, у коледжах з низькими балами вступає практично 100 % вступників, що свідчить про низький рівень підготовки вступників та відсутність належної мотивації щодо здобуття правничого фаху [17].

До речі, на думку В. Шкабаро та І. Пробко, мінімальний конкурсний бал обмежує право громадянина на вищу освіту, не відповідає меті освіти щодо всебічного розвитку людини (...), не забезпечує доступності тих знань, які особа може набути під час навчання [10]. З ними дискутує М. Мочульська, яка вважає, що встановлення мінімального конкурсного балу нічийх прав не обмежує, а лише вимагає більш умотивованого підходу абітурієнта до вибору майбутньої професії [33].

За словами Івана Шемелинця, експерта з правничої освіти Фондації Dejure, загальний обсяг держзамовлення на бакалавріаті за спеціальністю 081 Право у 2023 році зріс порівняно з попередньою вступною кампанією на понад 600 місць, доцільність чого, на його думку, є сумнівною, оскільки під час війни та в повоєнний час здебільшого зростає запит на фахівців технічних спеціальностей. Крім того, відсоток працевлаштованих випускників магістратури з права не дотягує й до 50 %, що є доволі низьким показником [17].

На думку Олександра Пижова, голови сенату Комісії з питань юридичної освіти та обізнаності, існують проблеми належної підготовки здобувачів фахової передвищої освіти за спеціальністю Право. Також, на думку зазначеного фахівця, доцільно об'єднати спеціальності 081 Право та 293 Міжнародне право в

одну спеціальність «Право», оскільки «право» – категорія ширша, ніж міжнародне право й охоплює не лише вітчизняне право, а й право ЄС та міжнародне право. Та й світова освітня практика не має досвіду подібного поділу (крім Білорусі) [17].

До очевидних позитивних моментів слід віднести врегулювання на державному рівні питання щодо переміщення освітніх установ з непідконтрольних Україні територій через їх тимчасову окупацію на підконтрольні й можливість подальшого їх функціонування, а для абітурієнтів з тимчасово окупованих територій було створено можливості для вступу на навчання до українських вишів.

На початку квітня 2022 р. на сайті КМУ було оприлюднено розпорядження від 23 лютого 2022 р. № 286-р «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» (далі – Стратегія) [34]. Відповідно до цієї Стратегії, її реалізація передбачає вдосконалення нормативно-правового забезпечення системи вищої освіти України, зокрема у частині розроблення та затвердження необхідних НПА, чіткий розподіл повноважень за відповідальними за реалізацію Стратегії, взаємодію, співпрацю між ними, проведення спільних заходів, запобігання конфлікту інтересів, корупції; укладення угод щодо надання освітніх послуг, тощо [34]. Зазначений документ з'явився за день до повномасштабного вторгнення сусідньої країни-агресора, ніби наперекір і без того складній ситуації в Україні.

Наразі маємо ще складнішу ситуацію в країні, тож Стратегія для нас повинна лишатися головним мотиватором щодо виконання завдання з продовження освітнього процесу, незважаючи ні на що; реформування вітчизняної освітньої ланки відповідно до нових викликів і завдань; дотримання основних пріоритетів системи вищої освіти сьогодення, слідування головним характеристикам розвитку суспільства, закладеним у Стратегії до 2032 року та навіть за необхідності їх коригування, збереження незмінними сформованих стратегічних цілей та ключових завдань [35].

Повертаючись до розгляду Концепції розвитку юридичної освіти, варто зазначити, що її проекти, зареєстровані на сайтах МОН і Мін'юст, різняться. Перший передбачає наскрізну магістерську програму, другий – наскрізну магістерську програму для «регульованих професій» (081 до них належить – А. С.), а для інших – ступеневу. Проект Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» № 7147 від

28 вересня 2017 р. передбачає наскрізну магістерську програму підготовки правників, а проєкт Закону «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію» від 17 жовтня 2017 р. передбачає ступеневу підготовку правників. Однак, чинний Закон України «Про вищу освіту» встановлює, що особа має право здобувати ступінь магістра за умови наявності в неї ступеня бакалавра. Від такої неврегульованості думок законотворців назрівають сумні висновки.

Питання про те, що саме можна вважати вищою юридичною освітою сьогодні теж належить до розряду дискусійних, оскільки чіткого законодавчого визначення цього поняття не існує, а використовується застосування стереотипного підходу до формулювання або вдаються щоразу до різних формулювань, оскільки у певних НПА вони відрізняються [5].

Наприклад, проєкт Закону України «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію» № 7147 від 28 вересня 2017 р. у запропонованій редакції точно не став би панацеєю у регулюванні питань, пов'язаних зі здобуттям вищої юридичної освіти [20], проте такий документ у прийнятій редакції міг би бути засадничим у цьому напрямку.

Крім того, юридичний фах, як уже було зазначено вище, в усі часи користувався підвищеним попитом і обмеженими можливостями здобуття. Через це у певних колах його називають «елітарним».

Сьогодні лексема «еліта» і похідні від неї перебувають в активному вжитку. «Елітою нації» називають політиків, правників, лікарів, економістів, військових, науковців, держслужбовців, дипломатів, культурних діячів, видатних спортсменів, педагогів – тих, хто має моральний авторитет, є носієм і провідником національних цінностей, для кого українська державність є споконвічною мрією, а сьогодні ще й способом уникнення повного знищення народу.

Чи не з дитинства чуєш про певну приналежність утаємничених до цієї когорти. Але, на жаль, лексема «еліта» дедалі більше обростає негативним тлумаченням, стоїть поруч з поняттями «пиха», «зарозумілість», «зверхність», «корумпованість».

Тож хотілося б, щоб юридичний фах якщо й відносили до елітарних професій, то, виходячи виключно з її інтелектуальної складової. Елітарність повинна проглядатися передовсім у глибині, якості, цінності професійної підготовки фахівця, а не у факті одержання паперового диплома.

Висновки. У розвиненій демократичній країні, якою є наша держава, першоосновою має бути захист та забезпечення прав людини. Тож правничий фах у всі часи й сьогодні був і залишається затребуваним, престижним і популярним. Вимоги до юристів стають дедалі більш вибагливими й прискіпливими, оскільки правники повсякчас перебувають у полі зору ЗМІ, громадськості, вітчизняних і міжнародних експертів, контролюючих органів, тощо.

З огляду на зазначене вище, завданням загальнодержавного рівня має бути різнобічна й цілеспрямована підтримка і сприяння розвитку існуючих правничих шкіл, примноження й збереження викладацьких колективів, які будуть професійно плекати нові високодостойні кадри молодого покоління юристів.

Тож, очевидним є той факт, що будь-який справжній професіонал повинен ґрунтовно володіти не лише професійними знаннями, уміннями, навичками, а й мати різнобічну інтелектуальну підготовку, високу мовно-комунікативну культуру, й знання з педагогіки і психології.

З огляду на існуючі недоліки у системі здобуття вищої юридичної освіти, у подальшому буде доречним також звернути увагу на таке:

- укладати навчальні плани та робочі програми для здобувачів юридичного фаху з урахуванням збільшення годин для напрацювання ними практичних навичок з фаху у вигляді практик, екскурсій тощо;

- формувати у здобувачів правничої освіти цілісний світогляд з усвідомленням їх суспільної місії, ролі і значення правничої діяльності для утвердження основоположної ролі права у демократичному суспільстві;

- посилити внутрішню систему забезпечення якості освіти в закладах вищої освіти;

- ускладнити проведення повноцінних поточних та підсумкових атестаційних процедур у дистанційному форматі задля максимальної прозорості виконання завдань здобувачами освіти та об'єктивності їх перевірки викладачами;

- підвищити якість наукових досліджень у сфері права та їхню відповідність до сучасних потреб держави та суспільства шляхом посилення вимог до здобувачів освіти третього (освітньо-наукового) та наукового рівнів освіти відповідно до Національної рамки кваліфікацій;

- оптимізувати непрофільні освітні установи (факультети) з підготовки правників шляхом їх укрупнення на базі спеціалізованих освітніх установ (факультетів);

- узгоджувати державне замовлення на фахівців з права з реальними запитами сучасного ринку праці, активно взаємодіяти з роботодавцями.

На виконання «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» слід продовжувати відбудову та реформування системи вищої освіти й у післявоєнний період.

Реформа системи вищої юридичної освіти конче необхідна також і тому, що між підвищенням якості юридичної освіти та утвердженням верховенства права, викоріненням корупції, утвердженням засад етики, моралі, добропорядності існує нерозривний зв'язок, що сприятиме якнайшвидшому поступу євроінтеграційних зрушень у нашій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція розвитку юридичної освіти: проект розроблений та обговорений на робочих зустрічах народних депутатів України спільно з експертами у галузі права та вищої освіти (29.03.2021 р.) URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75652.html.
2. Маніфест розвитку юридичної освіти. URL: <https://dejure.foundation/library/manifest-rozvytku-yurydychnoi-osvity>.
3. Шемелинець І. Куди поділася Концепція юридичної освіти? URL: <https://dejure.foundation/tpost/a2o19dr9f1-kudi-podlasya-kontseptsya-yuridichno-osv>.
4. Професія юрист. URL: <https://ukrlawcouncil.org/registers/profesiya-yuryst>.
5. Бахрушин В. Що можна вважати вищою юридичною освітою? URL: <http://education.ua.org/ru/articles/897-shcho-mozhna-vvazhati-vishchoyu-yuridichnoyu-osvitoyu>.
6. Засць А. С. Правова освіта як структурний компонент освіти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 42. С. 13–16.
7. Яра О. С. Видання нормативно-правових актів як інструмент публічного адміністрування забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 10 (112). С. 47–53. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-112-10.06>
8. Яра О. С. Сутність адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 4 (106). Т. 2. С. 185–191. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-106-4-2.23>
9. Яра О. С. Принципи адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 5(107). Т. 2. С. 120–126. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.15>
10. Шкабаро В.М., Пробко І. Б. Нормативно-правова основа права на вищу юридичну освіту в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 80–83. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/18>
11. Тернавська В. М. Сучасні тенденції реформування вищої юридичної освіти в Україні (конституційно-правовий аспект). *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 142–148. Р. 142–148. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.20>
12. Маньгора В. В. Інформаційно-правове забезпечення юридичної освіти. *Інформація і право*. 2020. № 1 (32). С. 138–143. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.1\(32\).200604](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.1(32).200604)
13. Юшко А. М. Вища юридична освіта в Україні: виклики сучасності. *Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві*: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції: 20 березня 2020 р. Велико-Тирново, Болгарія : Access Press. 2020. С. 271–277.
14. Патерило І. В. Проблема забезпечення якості вищої юридичної освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 559–561. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/127>
15. Янчук Н. Д. Реформування юридичної освіти в Україні: осмислення та перспективи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 311–316. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.54>
16. Бурдін В. М. Реформування юридичної освіти в Україні: реалії та перспективи. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2018. Вип. 66. С. 3–13.
17. Як розбудувати якісну юридичну освіту? URL: <https://rpr.org.ua/news/yak-rozbuduvaty-iakisnu-iurydychnu-osvitu/>.
18. Торончук І.Ж., Грекул-Ковалик Т.А. Доступ до юридичної освіти в країнах загальної системи права. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5. С. 453–456. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.83>
19. Шемелинець І. І. Трансформація системи юридичної освіти в умовах війни та в післявоєнний період. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 2. С. 8–13. DOI <https://doi.org/10.32837/chem.v0i2.335>
20. Проект Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» № 7147 від 28.09.2017р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613.
21. Аналіз нормативно-правового регулювання сфери вищої освіти щодо забезпечення системи якості освіти та основні аспекти його вдосконалення та подальшого розвитку. URL: <https://projects.lnu.edu.ua/quaere/wp-content/uploads/sites/6/2018/03/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7-%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%96%CC%88-%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B8-IFNUL-draft.pdf>.

22. «Про вищу освіту»: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014 № 37–38. Ст. 2004.
23. «Про освіту»: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
24. «Про доступ до публічної інформації»: Закон України від 13 січня 2011 р. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_35409.
25. «Про захист персональних даних»: Закон України від 01 червня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 34. Ст. 481.
26. «Про ліцензування видів господарської діяльності»: Закон України від 02 березня 2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015. № 23. Ст. 158.
27. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print.
28. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042/print.
29. Протокол до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
30. Стандарт вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zh-zminamy-644-20.03.2023.pdf>.
31. Стандарт вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти (далі – Стандарт) галузі знань 08 Право, спеціальність 081 Право URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-magistr-zizminami-643-20032023.pdf>.
32. Стандарт вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня (далі – Стандарт), галузі знань 08 Право зі спеціальності 081 Право [URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2023/02.08.2023/081-pravo-dok.filosofiyi-924-31.07.2023.pdf>].
33. Мочульська М. Реформа вищої правничої освіти в Україні: куди далі? *Часопис*. 2023. № 3. С. 79–87.
34. «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки»: розпорядження від 23 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>.
35. МОН: Опубліковано Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mon-opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki>.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2023

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023

A.V. SMULSKA

PhD (Edu), Associate Professor,

Associate Professor, of the Department of Public Law
discipline of the Faculty of Law

E-mail: allasm1@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1999-3068>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

PROSPECTS OF REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR OBTAINING A HIGHER LEGAL EDUCATION BY A CITIZEN OF UKRAINE

ANNOTATION. The article states that meticulous attention is always paid to legal education, which is why the requirements for the quality of training of graduates of legal specialties must be increased; the urgency of the issue of training highly qualified lawyers is emphasized, which affects the quality of higher legal education as a whole, which requires a detailed consideration of the state and prospects of legal support for the acquisition of higher legal education by a citizen of Ukraine; it is indicated that the attention of those concerned and interested is focused on the conditions and quality of education, domestic educational standards and foreign experience, forms of education, rights, duties and responsibilities of students, teachers and educational institutions; a number of projects of legislative initiatives are being considered, which have not yet been approved; emphasis is placed on certain aspects of the declared problem, to which the attention of domestic scientists is focused; it is emphasized that the regulatory and legal framework should be formed taking into account European standards and progressive international experience, it is warned that due to the armed aggression of a neighboring state, the reform progress in matters of obtaining education in Ukraine has currently slowed down; there is a shared opinion about the fact that the legal profession has always been and remains in demand, prestigious and popular at all times and today, and the requirements for lawyers are becoming more and more demanding and meticulous, since lawyers are always in the field of view of various observers; it is emphasized that any true professional must thoroughly possess not only professional knowledge, skills, and abilities, but also have versatile intellectual training, high linguistic and communicative culture, and knowledge of pedagogy and psychology; attention

is drawn to the fact that the implementation of the "Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032" should continue with the reconstruction and reform of the higher education system in the post-war period.

KAY WORDS: legal framework, higher legal education, Ukraine, legal profession, reform, Law of Ukraine, standard, concept.

REFERENCES

1. Concept of the development of legal education: the project was developed and discussed at working meetings of people's deputies of Ukraine together with experts in the field of law and higher education (March 29, 2021). URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75652.html. (in Ukrainian).
2. Manifesto for the development of legal education. URL: <https://dejure.foundation/library/manifest-rozvytku-yurydychnoi-osvity>. (in Ukrainian).
3. Shemelynets I. Where did the concept of legal education go? URL: <https://dejure.foundation/tpost/a2o19dr9f1-kudi-podlasya-kontseptsya-yuridichno-osv>. (in Ukrainian).
4. Lawyer profession. URL: <https://ukrlawcouncil.org/registers/profesiya-yuryst>. (in Ukrainian).
5. Bakhrushin V. What can be considered a higher legal education? URL: <http://education-ua.org/ru/articles/897-shcho-mozhna-vvazhati-vishchoyu-yuridichnoyu-osvitoyu>. (in Ukrainian).
6. Zayets A. S. Legal education as a structural component of education in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. 2017. No. 42. P. 13–16. (in Ukrainian).
7. Yara O. S. Issuance of normative legal acts as a tool of public administration of higher legal education in Ukraine. *Legal science*. 2020. No. 10 (112). P. 47–53. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-112-10.06>. (in Ukrainian).
8. Yara O. S. The essence of administrative and legal provision of higher legal education in Ukraine. *Legal science*. 2020. No. 4 (106). T. 2. P. 185–191. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-106-4-2.23>. (in Ukrainian).
9. Yara O. S. Principles of administrative and legal support of higher legal education in Ukraine. *Legal science*. 2020. No. 5(107). T. 2. P. 120–126. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.15>. (in Ukrainian).
10. Shkabarov V.M., Probko I.B. Normative and legal basis of the right to higher legal education in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*. 2021. No. 3. P. 80–83. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/18>. (in Ukrainian).
11. Ternavska V. M. Modern trends in reforming higher legal education in Ukraine (constitutional and legal aspect). *New Ukrainian Law*. 2022. Issue 2. P. 142–148. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.20>. (in Ukrainian).
12. Mangora V. V. Information and legal provision of legal education. *Information and law*. 2020. No. 1 (32). P. 138–143. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.1\(32\).200604](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.1(32).200604). (in Ukrainian).
13. Yushko A. M. Higher legal education in Ukraine: challenges of modernity. *Modern problems of the development of law and economics in an innovative society: coll. of science Proceedings of the International Scientific and Practical Conference: March 20, 2020*. Veliko Tarnovo, Bulgaria: Access Press. 2020. P. 271–277. (in Ukrainian).
14. Paterilo I. V. The problem of ensuring the quality of higher legal education. *Legal scientific electronic journal*. 2023. No. 7. P. 559–561. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/127>. (in Ukrainian).
15. Yanchuk N. D. Reforming legal education in Ukraine: understanding and perspectives. *South Ukrainian legal journal*. 2022. No. 1–2. P. 311–316. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.54>. (in Ukrainian).
16. Burdin V. M. Reforming legal education in Ukraine: realities and prospects. *Bulletin of Lviv University. Legal series*. 2018. No. 66. P. 3–13. (in Ukrainian).
17. How to develop high-quality legal education? URL: <https://rpr.org.ua/news/yak-rozbuduvaty-iakisnu-yurydychnu-osvitu/>. (in Ukrainian).
18. Toronchuk I.Zh., Grekul-Kovalyk T.A. Access to legal education in the countries of the common law system. *Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence"*. 2022. No. 5. P. 453–456. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.83>. (in Ukrainian).
19. Shemelynets I. I.. Transformation of the legal education system in the conditions of the war and in the post-war period. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Issue 2. P. 8–13. DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.335>. (in Ukrainian).
20. Draft Law of Ukraine "On Legal Education and General Access to the Legal Profession" No. 7147 of September 28, 2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613. (in Ukrainian).
21. Analysis of regulatory and legal regulation of the sphere of higher education regarding the provision of the education quality system and the main aspects of its improvement and further development. URL: <https://projects.lnu.edu.ua/quaere/wp-content/uploads/sites/6/2018/03/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7-%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%96%CC%88-%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B8-IFNUL-draft.pdf>. (in Ukrainian).
22. On Higher Education: Law of Ukraine dated July 1, 2014 No. 1556-VII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2014 No. 37–38. Art. 2004. (in Ukrainian).
23. On Education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2017. No. 38–39. Art. 380. (in Ukrainian).

24. On access to public information: Law of Ukraine dated January 13, 2011. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_35409. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_35409. (in Ukrainian).
25. On the Protection of Personal Data: Law of Ukraine dated June 1, 2010. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2010. No. 34. Ct. 481. (in Ukrainian).
26. "On Licensing of Types of Economic Activity": Law of Ukraine dated March 2, 2015. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2015. No. 23. Ct. 158. (in Ukrainian).
27. The Universal Declaration of Human Rights, adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print. (in Ukrainian).
28. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, adopted by the UN General Assembly on December 16, 1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042/print. (in Ukrainian).
29. Protocol to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. (in Ukrainian).
30. Standard of higher education of the first (bachelor) level of higher education in the field of knowledge 08 Law, specialties 081 Law. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zi.zminamy-644-20.03.2023.pdf>. (in Ukrainian).
31. Standard of higher education of the second (master's) level of higher education (hereinafter - the Standard) of the field of knowledge 08 Law, specialty 081 Law. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-magistr-zizminami-643-20032023.pdf>. (in Ukrainian).
32. Standard of higher education of the third (educational and scientific) level (hereinafter - Standard), field of knowledge 08 Law with specialty 081 Law. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2023/02.08.2023/081-pravo-dok.filosofiyi-924-31.07.2023.pdf>. (in Ukrainian).
33. Mochulska M. Reform of higher legal education in Ukraine: where next? *Bulletin*. 2023. No. 3. P. 79–87. (in Ukrainian).
34. On the approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032: Order dated February 23, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>. (in Ukrainian).
35. MHE: The Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032 has been published. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mon-opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki>. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 11.10.2023

The article is recommended for printing 15.11.2023

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ
ПРИВАТНЕ ПРАВО
CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE
LAW**

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-11>

УДК 347.412.1

М.В. ГУРА

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

E-mail: m.gura@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7695-7672>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

**ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ ПРО НЕРОЗГОЛОШЕННЯ
КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* В статті досліджуються правова характеристика договору про нерозголошення конфіденційної інформації.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Проведено аналіз даного договору за критеріями кількості сторін, платності, форми волевиявлення, рівня завершеності та моменту укладання договору. Наголошується, що хоча договори про нерозголошення конфіденційної інформації широко використовуються в Україні, здобувши популярність у різних сферах правовідносин, вони є непоіменованими та не зазнали закріплення в Цивільному кодексі України. Автор зазначає, що хоча такі договори зазвичай пов'язані з господарською діяльністю (укладаються між суб'єктами господарювання, або з найманими працівниками), ідея про нерозголошення конфіденційної інформації має значно ширше застосування. Зокрема, схожі відносини виникають між лікарем та пацієнтом (лікарська таємниця), адвокатом та клієнтом (адвокатська таємниця), банком та клієнтом (банківська таємниця), священником та людиною, яка кається (сповіщення). Проте, в даних випадках, обов'язок зберігати конфіденційну інформацію виникає на підставі закону, а не договору. В статті розглядається поділ договорів за різними критеріями та проводиться аналіз договору про нерозголошення конфіденційної інформації за деякими з них.

Висновок. В результаті проведеного дослідження, автор робить висновок, що договір про нерозголошення конфіденційної інформації може бути одностороннім та двостороннім (багатостороннім), оплатним та безоплатним, завжди має письмову форму, є основним та реальним.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *правова характеристика договору, договір про нерозголошення конфіденційної інформації, NDA, оплатні договори, безоплатні договори, односторонні та двосторонні договори, письмова форма договору, консенсуальні та реальні договори.*

Як цитувати: Гур М.В. Правова характеристика договору про нерозголошення конфіденційної інформації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2023. Вип. 36. С. 96-103 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-11>

In cites: Hura M.V. (2023). *Legal characteristics of the non-disclosure agreement. The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 96-103 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-11> (in Ukrainian)

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Визначення правової характеристики договору про нерозголошення конфіденційної інформації має особливу актуальність. Це обумовлюється широким використанням даного договору в практичній діяльності при відсутності достатнього нормативного регулювання та наукової розробки.

Окремі питання проблематики договору про нерозголошення конфіденційної інформації та правової характеристики договорів зазнали дослідження в працях С. Я. Вавженчука,

В. О. Гончаренко, Н. Кузнецової, В. В. Надьона, О. Огоновського, В. В. Підоненко, С. Погрібного, В. Савченка, А. Соджорнера, Дж. Сокіна, Р. Срівастави, Е. Стара, Т. Шарми, Р. Б. Шишки та інших.

Формулювання мети статті (постановка завдання).

Визначити правову характеристику договору про нерозголошення конфіденційної інформації за критеріями кількості сторін, платності, форми вираження волі сторін, рівня завершеності та моменту з якого договір вважається укладеним.

Матеріали та методи. Застосовуються загальнонаукові та спеціально наукові методи пізнання: логічний (дедукція та індукція, аналіз та синтез, абстрагування та порівняння); герменевтичний (щодо розуміння наукових текстів); формально-догматичний.

Договори про нерозголошення конфіденційної інформації широко використовуються в Україні, здобувши популярність у різних сферах правовідносин. Проте, будучи непоіменованим, договір про нерозголошення конфіденційної інформації не зазнав свого закріплення в Цивільному кодексі України.

Загально визнано, що саме договір виступає основним регулятором цивільних правовідносин, і як основна підстава виникнення цивільних прав та обов'язків, займає центральне місце у правовій науці та практиці правозастосування [1, с. 123]. Не достатня нормативна урегульованість правовідносин в сфері збереження та нерозголошення конфіденційної інформації потребує швидкої реакції від суб'єктів господарювання, які визначають специфіку своєї діяльності через укладання відповідних договорів. Правова характеристика договору про нерозголошення конфіденційної інформації викликає наукові дискусії та характеризується недостатньою кількістю монографічних досліджень.

Договори про нерозголошення конфіденційної інформації були імплементовані в українську юридичну практику шляхом запозичення напрацювань європейського та загального права. В іноземних країнах зустрічаються різні назви договору про нерозголошення конфіденційної інформації: угода про нерозголошення (non-disclosure agreement, NDA), угода про конфіденційність (confidentiality agreement, CA), угода про конфіденційне розголошення (confidential disclosure agreement, CDA), угода про конфіденційну інформацію (proprietary information agreement, PIA) та угода про секретність (secrecy agreement, SA) [2, с. 1].

Договори про нерозголошення конфіденційної інформації укладають коли сторона правовідносин хоче поділитися чимось важливим і переконатися, що інша сторона не використає отриману інформацію без дозволу або не вкраде її, а основне завдання такої угоди полягає в тому, щоб гарантувати, що інша сторона буде дотримуватися конфіденційності та секретності цінної інформації [3, с. 129]. І хоча такі договори зазвичай пов'язані з господарською діяльністю (укладаються між суб'єктами господарювання, або з найманими працівниками), ідея про нерозголошення конфіденцій-

ної інформації має значно ширше застосування. Зокрема, схожі відносини виникають між лікарем та пацієнтом (лікарська таємниця), адвокатом та клієнтом (адвокатська таємниця), банком та клієнтом (банківська таємниця), священником та людиною, яка кається (сповіщення). Проте в даних випадках обов'язок зберігати конфіденційну інформацію виникає на підставі закону, а не договору.

Необхідність укладання договору про нерозголошення конфіденційної інформації виникає у випадках, коли обов'язок зберігати таку інформацію прямо не встановлено законом, але виходить з інтересів учасників правовідносин.

Чинне законодавство України частково визначає поняття та характеристику договору про нерозголошення конфіденційної інформації, але з акцентом на резидентах Дія Сіті. Так за договором про нерозголошення фахівець або інша особа зобов'язується не розголошувати комерційну таємницю та/або іншу конфіденційну інформацію резидента Дія Сіті або стосовно резидента Дія Сіті [4, ст. 26]. Розширюючи зміст цього визначення на відносини не пов'язані з Дія Сіті можна визначити, що договір про нерозголошення конфіденційної інформації передбачає створення обов'язку не розголошувати комерційну таємницю та/або іншу конфіденційну інформацію, яку сторони договору визначали такою за взаємною згодою.

Питання правової характеристики договорів породжує багато дискусій та не має усталеного підходу. В ЦК України передбачено поділ договорів за різними ознаками: 1) кількість сторін; 2) платність; 3) форма; 4) ступінь завершеності та ін. Наукова доктрина розширює наведений перелік характерних ознак: 1) за співвідношенням прав і обов'язків сторін виділяють односторонні та взаємні договори; 2) в залежності від економічного критерію виділяють оплатні та безоплатні договори; 3) в залежності від моменту виникнення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у сторін виділяють реальні та консенсуальні договори; 4) за рівнем урегульованості виділені поійменовані та непоійменовані договори; 5) за моментом виникнення зобов'язання існують основні, попередні (форвардні) та додаткові договори; 6) в залежності від того, на чию користь укладено договір виділяють договори на користь його сторін та на користь третьої особи; 7) залежно від мотиву укладення договору виділяють вільні (волонтарні) та обов'язкові (легітарні) договори; 8) в залежності від специфіки участі сторін в узгодженні умов розрізняють взаємні договори та про приєднання; 9)

в залежності від обсягу регулювання та його галузевого спрямування розрізняють змішані та комплексні договори; 10) за наслідками припинення договорів слід розрізняти відновлювальні договори та невідновлювальні [5]. Додатково слід зазначити, що договори також поділяються на каузальні та абстрактні, еквівалентні (мінові) та алеаторні (ризикові), публічні договори та ін. З урахуванням наведених ознак необхідно визначити правову характеристику договору про нерозголошення конфіденційної інформації.

Залежно від кількості сторін, договори поділяються на односторонні та двосторонні (багатосторонні). Відповідно до ст. 626 ЦК України, договір є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони [6, ч. 2 ст. 626]. Отже, досліджуваний договір може бути одностороннім коли лише одна сторона бере на себе обов'язки не розголошувати та зберігати конфіденційну інформацію. Прикладом такого використання договору про нерозголошення конфіденційної інформації може бути угода між працівником та роботодавцем. В такому випадку цей договір укладається для внутрішнього врегулювання трудових відносин та є поширеним серед різних суб'єктів господарювання (ІТ компанії, фінансові установи, медичні центри тощо). І хоча даний договір може бути одностороннім, він потребує узгодження волі сторін, адже найманий працівник має погодитись на його укладання з дотриманням всіх принципів договірної права: вільного волевиявлення, свободи договору, справедливості, добросовісності, розумності та ін [7, с. 14]. В той же час слід погодитись з С. Вавженчуком про неприпустимість рівності між одностороннім договором та одностороннім правочиним, адже, на відміну від одностороннього договору, для виникнення одностороннього правочину потрібне волевиявлення лише однієї сторони правочину, і, як наслідок, односторонньому правочину не притаманна основна ознака будь-якого договору (в тому числі одностороннього договору) – домовленість сторін [8, с. 7].

Договір про нерозголошення конфіденційної інформації може бути одностороннім, але потребує узгодження волі сторін та створює двосторонні зобов'язання. Таку позицію підтримує О. Огоновський, який зазначає, що зазвичай, такий договір є одностороннім коли суб'єкт, який отримує доступ до конфіденцій-

ної інформації чи комерційної таємниці зобов'язується зберігати конфіденційну інформацію, яка стала йому відомою у зв'язку з виконанням цивільних, трудових чи інших обов'язків, а надавач інформації наділяється правом вимагати дотримання іншою стороною договору своїх зобов'язань [9, с. 55]. У Рішенні Хмельницького міжрайонного суду Хмельницької області від 03 липня 2020 р. № 686/32675/19 продемонстровано приклад одностороннього договору про нерозголошення конфіденційної інформації. Відповідний договір було укладено між ТОВ «Укрсистемтрейд» та її найманим працівником, який передбачав збереження конфіденційної інформації протягом трьох років. Працівник звільнився до спливу зазначеного договору та зайнявся приватною підприємницькою діяльністю, під час якої, на погляд ТОВ «Укрсистемтрейд», порушив п. 4.4. укладеного між ними договору який закріплював наступні зобов'язання: з метою збереження конфіденційної інформації виконавець гарантує, що протягом одного календарного року після завершення дії даного договору не укладатиме трудових договорів, договорів підряду чи інших договорів з юридичними чи фізичними особами з якими виконавець взаємодівав під час виконання даного договору в рамках договорів укладених між зазначеними особами та замовником [10]. І хоча в даному випадку суд не задовільнив позовні вимоги, цей приклад демонструє використання досліджуваного договору у трудових відносинах.

Договір про нерозголошення конфіденційної інформації є одностороннім коли укладається в контексті трудових відносин, адже коли його стороною є інший суб'єкт господарювання або учасник цивільних правовідносин, цей договір набуває ознак синологматичності.

Договір є двостороннім, якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору [6, ч. 3 ст. 626]. Коли договір про нерозголошення конфіденційної інформації укладається між двома та більше сторонами та передбачає передачу конфіденційної інформації одна-одній, виникають взаємні відносини та зустрічні вимоги.

Така ситуація актуальна у разі злиття підприємств, коли компанія хоче продати себе, адже вона може попросити будь-якого потенційного покупця підписати відповідний договір, щоб захистити конфіденційну інформацію, яку компанія може розкрити під час переговорів про продаж, подібним чином компанія може запропонувати потенційним інвесторам і

продавцям/постачальникам підписати відповідний договір [11].

Найбільш поширеними випадками укладання договору про нерозголошення конфіденційної інформації є ситуації, коли одна сторона виступає замовником, а інша, виконавцем / надавачем. Така практика набула розповсюдження у сфері надання інформаційних (ІТ) послуг та виконання робіт. В якості прикладу можна навести Рішення Господарського суду Закарпатської області від 03 серпня 2018 р. № 907/258/18 про розірвання договору про нерозголошення конфіденційної інформації. Досліджуваний договір було укладено між надавачем послуг з розроблення та тестування програмного забезпечення, послуг з оброблення даних та надання консультацій з питань інформатизації, надання інформації та інших послуг у сфері інформаційних технологій (ІТ) та замовником. Метою договору був захист відповідача від недобросовісної конкуренції, для запобігання незаконному поширенню, розголошенню та використанню інформації, яка стала відома позивачу внаслідок взаємовідносин із відповідачем [12]. Даний випадок є прикладом укладання договору про нерозголошення конфіденційної інформації між двома суб'єктами господарювання, за яким обидві сторони отримували доступ до конфіденційної інформації та були зобов'язані її зберігати, що підтверджує його двосторонній характер.

Таким чином, договір про нерозголошення конфіденційної інформації може бути як одностороннім, так і взаємним (дво-, або багатостороннім).

Договори про нерозголошення конфіденційної інформації часто є додатковими до договорів про надання послуг, які мають презумпцію оплатності. Проте це не дозволяє поширити цю умову на досліджуваний договір з двох причин: 1) цей договір не відноситься до договорів про надання послуг; 2) договір про надання послуг також може бути безоплатним у певних випадках. Умова платності даного договору нормативно невизначене, що дозволяє сторонам самостійно регулювати це питання.

У процесі характеристики договорів з огляду на їх оплатний чи безоплатний характер ключове значення має те, чи буде передано однією стороною другій стороні що-небудь замість отриманого, і якщо таке передання відбудеться, то складеться тип оплатних відносин, якщо ні, то відносин безоплатних [13, с. 247]. Коли договори про нерозголошення конфіденційної інформації укладаються як частина інших правовідносин (трудових, господар-

ських), вони, зазвичай, носять безоплатний характер. Цей договір формалізує додаткові обов'язки та умови настання компенсаторних відносин у вигляді санкцій за розголошення конфіденційної інформації. Тобто, цей договір не регулює умови притягнення до відповідальності за неналежне виконання договору який визначає основні правовідносини. Наприклад, якщо між сторонами укладено оплатний договір про надання інформаційних послуг, NDA визначатиме лише відповідальність за розголошення конфіденційної інформації, а не за неналежне надання послуг.

І хоча договори про нерозголошення конфіденційної інформації завжди містять положення про компенсацію за порушення його умов, це не робить їх оплатними. В той же час, сторони можуть передбачити оплату за збереження наданої інформації, наприклад, у разі збільшення строку її нерозголошення, або розширення обсягу такої інформації. У цих випадках договір буде характеризуватися як оплатний. Такі приклади широко представлені у міжнародній судовій практиці, зокрема, у справі *Shijiazhuang Zexing Amino Acid Co., Ltd. vs Hebei Daxiao Biological Technology Co., Ltd* [14].

В залежності від форми вираження, закріплення та засвідчення волі сторін виділяють усні та письмові договори. У ч. 2 ст. 26 ЗУ «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» прямо зазначено, що договір про нерозголошення укладається у письмовій формі [4, ч. 2 ст. 26], а значить, в даному випадку, принцип свободи договору не покриває можливість використання усної форми волевиявлення, або конклюдентних дій. Дана вимога повністю відображає ідею закладену у ЦК України. Усна форма договору обов'язкова у наступних випадках: 1) коли укладаються між юридичними особами, або між фізичною та юридичною особою; 2) коли укладаються між фізичними особами між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян [6, ч. 1 ст. 208]; 3) коли його зміст не передбачає повного виконання сторонами умов у момент його укладання [6, ч. 1 ст. 206].

У більшості випадків, хоча б однією стороною договору про нерозголошення конфіденційної інформації виступає суб'єкт господарювання, але нормативна заборона про укладання такого договору між фізичними особами відсутня. Конфіденційною інформацією про фізичну особу, є інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, а також

інформація, визнана такою на підставі закону [15, ч. 2 ст. 21]. Зазначене означає, що конфіденційна інформація може бути не пов'язана з господарською діяльністю, на відміну від комерційної таємниці, а отже, договір про її нерозголошення може бути укладений між фізичними особами. Це дає підставу припустити, що такий договір може укладатись в усній формі, якщо є безоплатним, або його сума не перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Проте таке припущення не відповідає дійсності. Ми вважаємо, що обов'язкова письмова форма даного договору зумовлена не суб'єктивним складом сторін, а неможливістю повного виконання сторонами умов договору у момент його укладання. Договір про нерозголошення конфіденційної інформації завжди передбачає тривалу дію у часі, адже сама його суть, ідея, направлена на створення обмежень на майбутнє. Таким чином, договір про нерозголошення завжди укладається в письмовій формі, до якої дорівнюється і електронна.

В залежності від рівня завершеності виділяють попередні, основні та додаткові договори. Договір про нерозголошення конфіденційної інформації є основним, адже безпосередньо породжує нові права та обов'язки для сторін [16]. І хоча цей договір зазвичай існує як додаткові умови до іншого договору, він має самостійний характер. Наприклад, NDA укладений в межах трудових відносин не є самою метою для роботодавця та працівника і носить допоміжний (додатковий) характер до трудового договору. Проте, його не можна визначити додатковим договором до трудового, договору про надання послуг тощо, адже він породжує нові, самостійні правовідносини. Відносно самого NDA можуть укладатися попередні і додаткові (акцесорні) договори, наприклад, коли сторони розширюють зміст конфіденційної інформації, продовжують строк його дії тощо.

Однією з підстав класифікації договорів, яка запропонована науковою доктриною, виступає момент з якого договір вважається укладеним та виділяється два види договорів: консенсуальний та реальний [17, с. 53]. Консенсуальний договір вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами (якщо договір має письмову форму – з моменту його підписання), а для

реального договору, окрім зазначеного, необхідна фактична передача речі або здійснення певних дій [18, с. 124]. С. Вавженчук зазначає, що для укладення реального договору наявність згоди сторін договору щодо всіх істотних умов є недостатньою, адже потрібна додаткова дія з передачі майна, яка лежить у основі виникнення реального договору, так би мовити, поза межами договірної зобов'язання та є додатковим фактом у юридичному складі для виникнення такого договору [19, с. 47]. І хоча науковець наголошує саме на проблематиці передачі майна, ми вважаємо, досліджуваний нами договір також є реальним, адже виконання його умов не можливе без фактичної передачі конфіденційної інформації. Іншими словами, узгодження волі сторін та підписання договору є недостатнім, адже для виконання передбачених ним обов'язків необхідно реально отримати інформацію, яка визначена сторонами як конфіденційна. Слід погодитись, що момент, з якого договір починає діяти, не можна ототожнювати власне із моментом виникнення договору [20, с. 15]. І хоча у зразках договору про нерозголошення конфіденційної інформації зазначається, що він є укладеним з моменту його підписання сторонами [21], ми вважаємо, що лише з моменту передачі конфіденційної інформації сторона має (та може) її зберігати. Якщо договір підписаний сторонами, а конфіденційна інформація небула передана, він втрачає свій сенс.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє визначити правову характеристику договору про нерозголошення конфіденційної інформації за критеріями кількості сторін, платності, форми вираження волі сторін, рівня завершеності та моменту з якого договір вважається укладеним. У відповідності до наведених підстав поділу договорів, ми дійшли висновку, що договір про нерозголошення конфіденційної інформації може бути одностороннім та двостороннім (багатостороннім), оплатним та безоплатним, завжди має письмову форму, є основним та реальним. Проте для визначення повної правової характеристики даного договору необхідно провести окреме дослідження його місця серед каузальних, абстрактних, еквівалентних (мінових) та алеаторних (ризикових) договорів, а також можливість його визнання публічним, строковим, умовним, змішаним, та договором приєднання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Савченко В. Особливості змісту договору про надання медичних послуг. *Вісник юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 1062. С. 123–127.
2. Sockin J., Sojourner A., Starr E. Non-Disclosure Agreements and Externalities from Silence. *Upjohn Institute Working Paper*. 88 p. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3900285>

3. Sharma, T., & Srivastav, R. Non-Disclosure Agreement: A Curve in a Glossy Path. *DME Journal of Management*. 2020. № 1(01). С. 126–145.
4. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 07.11.2023).
5. Шишка Р. Б. Характеристика договорів. *Юридичний вісник*. 2013. № 4 (29). С. 121-127.
6. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 5.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 07.11.2023).
7. Кузнецова Н. Принципи сучасного зобов'язального права України. *Українське комерційне право*. 2003. № 4. С. 9–15.
8. Vavzhenchuk S. On the issue of classifying agreements as unilateral and mutual, reciprocal and gratuitous. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. No. 6. P. 5–10. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.01> (date of access: 07.11.2023).
9. Огоновський О. Договір про нерозголошення за законодавством України: особливості та правова природа. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Випуск 75. С. 52–60.
10. Рішення Хмельницького міжрайонного суду Хмельницької області від 03.07.2020 р. у справі № 686/32675/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90353779>.
- 11.4 things you should know about non-disclosure agreements. *Thomson Reuters*. URL: <https://legal.thomsonreuters.com/en/insights/articles/4-things-to-know-about-non-disclosure-agreements> (date of access: 07.11.2023).
12. Рішення Господарського суду Закарпатської області від 03.08.2018 р. у справі № 907/258/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75823616>.
13. Nadon V. V., Pidonenko V. V. Retrospection and modern European approaches to jurisprudence: Collective monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2021. Free contracts in the system of civil law contracts of Ukraine and other countries. P. 241-286
14. Non-Disclosure Obligations after the Contract Termination. *GRUR International*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1093/grurint/ikad077> (date of access: 07.11.2023).
15. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII : станом на 27 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 07.11.2023).
16. Погрібний С. Принципи та механізм регулювання договірних відносин у цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 414 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09psoscu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.
17. Савченко В. Консенсуальний, каузальний та алеаторний характер договору про надання медичних послуг. *Фармацевтичне і медичне право України (фармацевтичне і медичне законодавство, судова фармація, доказова фармація)* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 листоп. 2012 р. 2012. С. 53–54.
18. Гончаренко В. О. Система договорів римського права та деякі питання її рецепції в сучасному цивільному законодавстві України. *Вісник Хмельницького університету управління та права. Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 121-125.
19. Вавженчук С. Я. To the issue of classification of contracts into consensual and real contracts. *Problems of Legality*. 2020. No. 148. P. 45–51. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.148.193001> (date of access: 07.11.2023).
20. Vavzhenchuk S. To the question of classification of contracts into consensual and real agreements (part 2). *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2020. No. 10. P. 11. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.02> (date of access: 07.11.2023).
21. Договір про нерозголошення конфіденційної інформації. *Зразки юридичних документів*. URL: <https://zrazok.com/catalog/dogovoru-c4/dogovir-pro-nerozgoloshennya-konfidetsiynoyi-informaciyi--doc314.html> (дата звернення: 07.11.2023).

Стаття надійшла до редакції 07.11.2023

Стаття рекомендована до друку 08.12.2023

M.V. HURA

PhD in Law, Senior Lecturer of the Department of Civil Law Disciplines,
E-mail: m.gura@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7695-7672>
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

LEGAL CHARACTERISTICS OF THE NON-DISCLOSURE AGREEMENT

ANNOTATION. The article examines the legal characteristics of a non-disclosure agreement. The author analyses this agreement by the criteria of the number of parties, remuneration, a form of expression of the parties' will, level of completeness and the moment when the agreement is considered concluded. The paper notes that although non-

disclosure agreements are widely used in Ukraine, having gained popularity in various areas of commercial and civil legal relations, they are unnamed and have not been enshrined in the Civil Code of Ukraine. The author notes that although such agreements are usually related to business activities (concluded between business entities or with employees), non-disclosure of confidential information has a much more comprehensive application. In particular, similar relations arise between a doctor and a patient (medical confidentiality), a lawyer and a client (lawyer-client privilege), a bank and a client (bank secrecy), and a priest and a penitent (confession). However, in these cases, the obligation to keep confidential information arises based on law, not a contract. The paper examines the division of contracts by various criteria and analyses the non-disclosure agreement according to some of them. As a result of the research, the author concludes that a non-disclosure agreement may be unilateral and bilateral (multilateral), paid and free of charge, always in writing, and is fundamental and real.

KEYWORDS: *legal characteristics of the contract, non-disclosure agreement, NDA, paid contracts, gratuitous contracts, unilateral and bilateral contracts, written form of the contract, consensual and real contracts.*

REFERENCES

- 1.Savchenko V. Features of the content of the contract for the provision of medical services. Bulletin of the Law Faculty of V.N. Karazin Kharkiv National University. 2013. № 1062. С. 123-127. (in Ukrainian)
- 2.Sockin J., Sojourner A., Starr E. Non-Disclosure Agreements and Externalities from Silence. *Upjohn Institute Working Paper*. 88 p. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3900285>
- 3.Sharma, T., & Srivastav, R. Non-Disclosure Agreement: A Curve in a Glossy Path. *DME Journal of Management*. 2020. № 1(01). С. 126–145.
- 4.On stimulating the development of the digital economy in Ukraine: Law of Ukraine of 15.07.2021 No. 1667-IX: as of January 1, 2021. 2023 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (date of application: 07.11.2023). (in Ukrainian).
- 5.Shishka R.B. Characterization of contracts. *Legal Bulletin*. 2013. № 4 (29). С. 121-127. (in Ukrainian).
- 6.Civil Code of Ukraine: Code of Ukraine dated January 16, 2003, No. 435-IV: as of October 5, 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 07.11.2023). (in Ukrainian).
- 7.Kuznetsova N. Principles of Modern Law of Obligations of Ukraine. *Ukrainian commercial law*. 2003. № 4. С. 9–15. (in Ukrainian).
- 8.Vavzhenchuk S. On the issue of classifying agreements as unilateral and mutual, reciprocal and gratuitous. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. No. 6. P. 5–10. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.01> (date of access: 07.11.2023).
- 9.Ogonovskiy O. Non-disclosure agreement under the legislation of Ukraine: features and legal nature. *Bulletin of Lviv University. Legal series*. 2022. Issue 75. С. 52–60. (in Ukrainian).
- 10.Decision of the Khmelnytsky Interdistrict Court of Khmelnytsky Region of 03.07.2020 in case No. 686/32675/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90353779>. (in Ukrainian).
- 11.4 things you should know about non-disclosure agreements. *Thomson Reuters*. URL: <https://legal.thomsonreuters.com/en/insights/articles/4-things-to-know-about-non-disclosure-agreements> (date of access: 07.11.2023).
- 12.Decision of the Economic Court of Zakarpattia region of 03.08.2018 in case No. 907/258/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75823616>. (in Ukrainian).
- 13.Nadon V. V., Pidonenko V. V. Retrospection and modern European approaches to jurisprudence: Collective monograph. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2021. Free contracts in the system of civil law contracts of Ukraine and other countries. P. 241-286.
- 14.Non-Disclosure Obligations after the Contract Termination. *GRUR International*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1093/grurint/ikad077> (date of access: 07.11.2023).
- 15.On information: Law of Ukraine dated 02.10.1992, No. 2657-XII: as of July 27. 2023 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (date of application: 07.11.2023). (in Ukrainian).
- 16.Pohribnyi S. Principles and Mechanism of Regulation of Contractual Relations in the Civil Law of Ukraine: Doctor of Laws : 12.00.03. Київ, 2009. 414 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09psocpu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1. (in Ukrainian).
- 17.Savchenko V. Consensual, causal and aleatory nature of the contract for the provision of medical services. *Pharmaceutical and Medical Law of Ukraine (pharmaceutical and medical legislation, forensic pharmacy, evidence-based pharmacy): materials of the IX International Scientific and Practical Conference, Kharkiv, November 16. 2012 p. 2012. С. 53–54. (in Ukrainian).*
- 18.The system of contracts of Roman law and some issues of its reception in the modern civil legislation of Ukraine. *Bulletin of Khmelnytsky University of Management and Law. University scientific notes*. 2005. № 3 (15). С. 121-125. (in Ukrainian).
- 19.Vavzhenchuk S. To the issue of classification of contracts into consensual and real contracts. *Problems of Legality*. 2020. No. 148. P. 45–51. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.148.193001> (date of access: 07.11.2023). (in Ukrainian).

20.Vavzhenchuk S. To the question of classification of contracts into consensual and real agreements (part 2). *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2020. No. 10. P. 11. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.02> (date of access: 07.11.2023).

21.Agreement on non-disclosure of confidential information. Samples of legal documents. URL: <https://zrazok.com/catalog/dogovoru-c4/dogovir-pro-nerozgoloshennya-konfidenciynoyi-informaciyi--doc314.html> (date of application: 07.11.2023). (in Ukrainian).

The article was received by the editors 07.11.2023

The article is recommended for printing 08.12.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-12>

УДК 347.412.917

А.М. ГУЖВА

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

E-mail: guzhva@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7813-1455>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ «НЕ ВІДЧУЖУВАТИ РІЧ» ТА «НЕ ВІДСТУПАТИ ПРАВА» ЯК ОКРЕМІ ВИДИ НЕГАТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

АНОТАЦІЯ. Актуальність заявленої теми обумовлюється відсутністю у національному праві наукових розробок щодо зобов'язань «не відчужувати річ» та «не відступати права». Вказані зобов'язання є видами негативних зобов'язань, які полягають в утриманні від певних дій. Предметом зобов'язань «не відчужувати річ» та «не передавати право» є утримання від акту передання боржником певної речі або права третій особі. Автором поставлено мету дослідити особливості зобов'язань щодо невідчуження речі (*actum de non alienando*) та невідступлення права (*actum de non cedendo*). В ході дослідження автором запропоновано відповіді на питання щодо особливостей зобов'язань «не відчужувати» та «не відступати» порівняно з іншими негативними зобов'язаннями, щодо дійсності правочинів, вчинених на порушення цих зобов'язань, та правових наслідків для боржника, який всупереч забороні вчинив відчуження речі або відступлення права.

Проаналізовано такі види зобов'язань: «не відчужувати предмет застави без згоди кредитора», «не продавати товар, щодо якого є застереження про збереження права власності за продавцем до його повної оплати», «не відступати право вимоги третій особі». Всі ці зобов'язання є акцесорними, оскільки встановлюються лише у разі існування основного зобов'язання.

У статті з'ясовано, що наслідки вказаних зобов'язань різняться залежно від повноважень зобов'язаної особи. Заставадавець, у володінні якого залишається предмет застави, є власником речі, а тому не може втратити повноваження щодо розпорядження нею. Автором наголошується, що відсутність згоди заставодержателя на її відчуження не повинна впливати на дійсність самого правочину щодо відчуження предмету застави. Відчуження заставодавцем заставленої речі не припиняє заставу, яка є правом на чуже майно, а тому кредитор за заставою не втрачає можливості звернути стягнення у разі невиконання основного зобов'язання боржником. Втім у судовій практиці України такі правочини щодо відчуження предмету застави без згоди кредитора визнаються недійсними.

Щодо правочину покупцем товару, право власності на який збережено за продавцем до його оплати (на підставі норми статті 697 ЦК України), пропонується інше рішення: оскільки покупець не набув право власності, то і не може перенести його на іншу особу, а тому правочин щодо відчуження цього товару не створить правових наслідків для набувача.

Правочини, вчинені на порушення зобов'язання «не відступати право вимоги», слід вважати чинними, оскільки договірна заборона сама по собі не є підставою визнання правочинів недійсними. Відсутність згоди боржника за основним зобов'язанням жодним чином не впливає на дійсність договору цесії. Вказаний висновок не підтримується судовою практикою, в якій відмовляють у стягненні боргу новим кредиторам, що набули право вимоги, яке первісний кредитор відступив без згоди боржника всупереч умовам договору.

У разі порушення зобов'язань «не відчужувати річ» та «не відступати право» слід застосовувати загальні правові наслідки, зокрема, стягнення встановленої договором неустойки, розірвання основного договору, стягнення збитків.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: негативні зобов'язання, застава, відчуження застави, відступлення права вимоги.

Як цитувати: Гужва А.М. Зобов'язання «не відчужувати річ» та «не відступати права» як окремі види негативних зобов'язань. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право». 2023. Вип. 36. С. 104-114 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-12>

In cites: Guzhva A. M. (2023). The obligations "not to alienate the thing" and "not to assign" as separate types of negative obligations. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 104-114 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-12> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Окремим видом негативних зобов'язань є зобов'язання «не відчужувати певну річ» та «не відступити певні права». Спільним для цих зобов'язань є те, що боржник приймає на себе зобов'язання не передавати третім особам річ, що перебуває в нього, або не відступати право. Характерним для цих зобов'язань також є те, що вони не виступають як самостійні, а є акцесорними, тобто приєднуються чи додаються до основного договірної зобов'язання. Так, зобов'язання «не відчужувати» відносяться до зобов'язань «не передавати», які пов'язані із договорами, в яких річ передається у володіння боржнику. Наприклад, наймач не має права без згоди наймодавця передавати річ, яка є предметом найму, у користування іншій особі (ч. 1 ст. 774 ЦК України). Підрядник зобов'язаний не передавати без згоди замовника проектно-кошторисну документацію іншим особам (п. 4 ч. 1 ст. 890 ЦК України). Зберігач не має права без згоди поклажодавця передавати річ, отриману на зберігання, у користування іншій особі (ст. 944 ЦК України). У вказаних зобов'язаннях інтерес кредитора у попереданні певної речі ґрунтується на його інтересі у збереженні речі або неможливості використовувати річ третіми особами. Вказані зобов'язання засновуються на нормах закону, тобто звільнити боржника від таких зобов'язань можна лише встановивши інші умови договором. Натомість зобов'язання «не відчужувати» мають своїм предметом утримання від правочину щодо передання іншій особі права власності на річ.

Негативні зобов'язання в українській цивілістиці є малодослідженою темою. Здебільшого є окремі статті щодо договорів про неконкуренцію у сфері трудового права таких науковців, як С. Вавженчук, Д. Вершинін, О. Рим, М. Шуміло, С. Цуркану та ін.

Є також окремі дослідження договорів про нерозголошення комерційної таємниці. Серед зарубіжних робіт слід назвати монографії Е. Манеллі «Зобов'язання «не надавати» (2018 р.) [7], Л. Ков'еллі «Негативне зобов'язання: вклад до теорії зобов'язань» (1934 р.) [5], С. Деппано «Негативні зобов'язання» (2014 р.) [6].

Публікацій щодо договорів про невідчуження та невідступлення як окремих видів негативних зобов'язань взагалі немає в українських періодичних виданнях на момент написання цієї статті. Тому вважаємо за актуальним дослідження специфіки цих видів негативних зобов'язань в цивільному праві України. За мету цієї статті поставимо дослідити особливості зобов'язань щодо невідчуження речі

(*pactum de non alienando*) та невідступлення права (*pactum de non cedendo*).

Для досягнення вказаної мети вважаємо за доцільне з'ясувати відповіді на такі питання (вирішити завдання):

- які особливості зобов'язань «не відчужувати» та «не відступати» порівняно з іншими негативними зобов'язаннями;

- чи будуть зобов'язання щодо невідчуження речі чи невідступлення права впливати на дійсність правочинів, що вчинені на порушення цих зобов'язань;

- які правові наслідки будуть для боржника, який порушить такі зобов'язання.

Основні результати дослідження. Досліджувані зобов'язання є досить поширеними у договірній практиці. Досить часто виникають питання щодо правових наслідків встановлення зобов'язань щодо невідчуження речі та невідступлення права. Вказані зобов'язання є різновидом негативних зобов'язань, предметом яких є утримання від певної дії. Однак якщо зобов'язання щодо неконкуренції (НКА) є такими, що забороняють, як правило, комплекс дій, що можуть повторюватися, тобто предмет зобов'язання неконкуренції складає утримання від певної діяльності у певний проміжок часу, яка може виявлятися у кількох діях та, порушення зобов'язання може бути вчиненим не один раз упродовж строку чинності відповідного договору, то зобов'язання щодо невідчуження речі та невідступлення права передбачають утримання від однієї конкретної дії, вчинення якої буде вважатися порушенням.

У теорії цивільного права зобов'язання «не відчужувати» "*non alienare*" та «не відступати» "*non cedere*" традиційно відносять до негативних зобов'язань "*non dare*" (не передавати). Е. Манеллі до зобов'язань "*non dare*" такі зобов'язання: 1) не передавати права; 2) не платити; 3) не надавати (річ); 4) не зберігати. Такі зобов'язання можуть бути як договірними, так і заснованими на законі. Е. Манеллі вважає, що особливістю зобов'язань "*non dare*" (не передавати), на відміну від "*non fare*" (не здійснювати) є те, вони не полягають у забороні діяльності матеріально-утворюючій, здійснення якої буде складати невиконання. Їхній результат полягає в утриманні боржника від певної дії, що повинно задовольнити інтерес кредитора [7, с. 59]. До цього слід лише додати, що навіть порушення зобов'язання "*non dare*" не завжди створює матеріальний ефект. Якщо порушення зобов'язання «не передавати річ» має наслідком перехід володіння, то зобов'язання «не відступати права» взагалі не

змінює матеріальну сферу: наприклад, після набуття права вимоги новий кредитор може ніколи ним не скористатись, може навіть перевідступити це право наступному кредитору (у такому випадку змін у фактичному складі майна кредитора, що набув право вимоги і не скористався ним, не відбудеться).

Втім вказані особливості притаманні не всім зобов'язанням «не відчужувати»: кредитор набуває інтерес у збереженні речі не обов'язково у разі її передання боржнику. Зокрема, кредитор у разі непосесорної застави, в якій предмет застави залишається у заставодавця, має інтерес до заборони відчуження чи передання у користування предмета застави, оскільки бажає не втратити можливість звернути стягнення в подальшому у разі невиконання боржником своїх зобов'язань. Норма частини 2 статті 586 ЦК України, яка встановлює заборону відчуження та передання у користування предмета застави, спрямована саме на охорону інтересів кредитора. Заборона не пов'язана із переданням речі: річ лише обтяжена заставою і за умови належного виконання боржником своїх обов'язків за основним договором так і залишиться в нього. Аналогічна норма про заборону відчуження предмета застави без згоди заставодавця міститься у ст. 17 Закону України «Про заставу». Причому, якщо Цивільний кодекс дозволяє передбачити договором можливість відчуження для боржника, то Закон України «Про заставу» передбачає можливість відчуження без згоди заставодержателя лише, якщо інше передбачено законом.

Так само в інтересах кредитора-покупця встановлена заборона розпоряджатися товаром до переходу до нього права власності. Ситуація, за якою покупець отримує товар, але право власності залишиться за продавцем до повної оплати товару, є можливою, якщо сторони передбачать це у договорі купівлі-продажу на підставі норми статті 697 ЦК України. Вказана заборона щодо розпорядження товаром спрямована на охорону інтересів продавця, який у разі невиконання покупцем зобов'язання з оплати, має право вимагати повернення неоплаченого товару на підставі ч. 4 ст. 694 ЦК України. Якщо ж покупець, відчужить неоплачений товар на користь третіх осіб, то продавець, як власник, матиме право витребувати цей товар у третьої особи, що придбала товар. Покупець у такому разі буде відповідати у розмірі заподіяних збитків перед особою, в якій витребували товар, на підставі норм статті 661 ЦК України (відповідальність за евікцію). Покупець у разі збереження права власності на

товар за продавцем після передання йому товару не отримує права розпорядження, а тому не може перенести право власності на третю особу (згідно з правилом: «Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet» – «Ніхто не може передати іншому більше прав, ніж має сам»).

Збереження права власності на товар за договором купівлі-продажу є титульним забезпеченням кредиторських вимог, тобто залишення за кредитором-продавцем речового права при тому, що сама річ (товар) фактично перебуватиме у боржника. Разом з тим, норми ЦК України про забезпечувальну довірчу власність, яка також є титульним забезпеченням, не передбачають заборони передання речі, щодо якої встановлено довірчу власність, третім особам. Навпаки, договором дозволяється встановити для користувача право передати об'єкт довірчої власності у користування третім особам (ч. 2 ст. 597-4 ЦК України).

Якщо договори мають умови про ексклюзивність, то встановлюються зобов'язання не продавати певний товар поза певною територією іншим особам на певних умовах упродовж певного строку. Як правило, такі умови містяться у дистриб'юторських договорах та договорах поставки. Наприклад, один із договорів поставки встановлював таку умову: «Постачальник гарантує, що Товар поставляється Покупцю на узгоджених Сторонами комерційних умовах (ціни, включно з акційними, відстрочення, тощо) не гірших, ніж умови для інших національних торгових мереж або третіх осіб. У випадку, якщо Постачальник після підписання Договору буде поставляти Товар, визначений Специфікацією, іншим національним торговим мережам та/або третім особам за більш низькими цінами, з урахуванням знижок, акційних цін, тощо, Постачальник зобов'язаний протягом 5-ти робочих днів, з дня повідомлення Покупцем Постачальника про такий факт, ознайомити Покупця з такими цінами та надати йому нову Специфікацію з урахуванням наведеного вище». Вказана умова гарантувала покупцю-розповсюдженцю товару рівні умови із іншими торговими мережами. Так само може бути ексклюзивна умова на користь продавця або виробника, що певний дистриб'ютор або торгова мережа не буде брати на реалізацію товар певного виду в інших виробників / постачальників. Цим досягається усунення конкуренції певного виробника / постачальника на певному сегменті ринку. Умова про ексклюзивність може встановлюватись взаємно: і на користь покупця /дистриб'ютора, і на користь виробника

/постачальника. Е. Манеллі вказує, що у такому випадку така умова про ексклюзивність буде двосторонньою, у той час, коли вона встановлюється лише на користь або виробника-постачальника, або на користь покупця-дистриб'ютора, вона є односторонньою. Але умова про ексклюзивність може встановлюватися і на користь третьої особи, якщо в цьому є інтерес кредитора [7, с. 85].

У римському праві не було дистриб'юторських договорів чи умов про ексклюзивність у сучасному розумінні. Втім договори купівлі-продажу могли містити негативні зобов'язання щодо заборони відчуження купленої речі кому-небудь, крім продавця (*actum de non alienando*). Наприклад, можна звернути увагу на фрагмент Дигест Юстиніана 18.1.75: «Хто продав земельну ділянку для того, щоб вона була йому передана у найм за певну плату, або, щоб у разі продажу цього майна (покупцем) воно не було відчужено будь-кому, крім продавця, або якщо укладено подібну угоду, то продавець може вимагати виконання угоди шляхом позову із продажу». Аналогічного змісту правило міститься у фрагменті D.19.1.21.5: «Але якщо я тобі продам земельну ділянку (з умовою), щоб ти нікому іншому, крім мене, її не перепродавав, то якщо ти продаси її іншій особі, то мені належить позов із продажу». Л. Ков'єллі вважав, що угода про невідчуження у римському праві має місце лише для зобов'язань, які завжди передбачають значний інтерес щодо захисту [5, с. 114]. Інтерес продавця у захисті такої угоди про невідчуженні полягає у намірі стати наймачем земельної ділянки або у намірі знов стати її власником (наприклад в ситуації, коли продавець ділянки має намір повернутися після довгого періоду відсутності та викупити її).

Зобов'язання щодо невідчуження певної речі за сучасним правом може бути встановлено як нормами законодавства, так і договором. Крім того, як правило, законодавчі заборони щодо відчуження речі є диспозитивними, а тому самі договори можуть передбачати право боржника передавати річ третім особам всупереч загальним правилам. Схожими за змістом зобов'язаннями є зобов'язання щодо невідступлення (непередання) права за договором іншим особам. Як правило, мова йде про відступлення права вимоги, хоча у договорах досить часто сформульовано загальним чином, наприклад: «Жодна із Сторін не має права без згоди іншої Сторони передавати права за цим Договором третім особам». Під цим розуміється заборона щодо здійснення цесії, хоча, за загальним правилом, відступлення права ви-

моги допускається без згоди боржника. Так, за змістом ч. 3 ст. 512 ЦК України кредитора у зобов'язанні не можна замінити, якщо це встановлено договором або законом. Аналогічна норма міститься у ч. 1 ст. 516 ЦК України, за якою заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом.

Оскільки право вимоги є оборотоздатним, то з певних міркувань боржник може бути зацікавлений у тому, щоб це право не передавалось без його згоди іншому кредитору. У такому випадку зобов'язання щодо невідступлення права вимоги можна встановити у договорі.

Усі вказані зобов'язання, на перший погляд, є схожими. Проте так можна вважати, доки не поставити питання про правові наслідки порушення цих негативних зобов'язань. Насамперед матиме значення, чи заборона стосується фактичної передачі речі (обов'язки зберігача, підрядника), чи це є заборона вчиняти правочин (не відчужувати предмет застави, не продавати товар тощо). У першому випадку передання речі не змінює її юридичної долі у будь-якому разі: право власності не перейде до набувача. Якщо річ належала покладавцю, то після передання її зберігачем третій особі, право власності залишиться за покладавцем. Так само замовник за договором підряду на капітальне будівництво залишиться власником проектно-кошторисної документації після передання її підрядником третій особі, якщо до цього замовник і був власником.

Спірним буде випадок, коли відчуження речі чи відступлення права буде являти собою окремий правочин, який вчинено власником речі або кредитором. Тоді у разі наявності зобов'язань щодо невідчуження ви невідступлення постає питання про дійсність такого правочину, вчиненого на порушення цих договорних заборон.

Відчуження предмета застави можливе технічно лише щодо рухомих речей, оскільки відчуження нерухокої речі, обтяженої іпотекою, вбачається проблематичним з огляду на реєстрацію обтяження у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Абсолютної заборони відчуження предмета іпотеки законодавством не встановлено: навпаки – іпотекодавець може відчужувати предмет іпотеки за згодою іпотекодержателя. У ст. 9 Закону України «Про іпотеку» передбачено, що іпотекодавець має право виключно на підставі згоди іпотекодержателя відчужувати предмет іпотеки. Аналогічна норма міститься у Законі України «Про заставу», відпо-

відно до якої заставодавець може відчужувати заставлене майно тільки за згодою заставодержателя, якщо інше не встановлено законом (ст. 17).

Відчуження ж рухомої речі фактично цілком можливо, проте наслідки такого правочину різняться в залежності від того, чи перебувала застава у Державному реєстрі обтяжень рухомого майна. Так, у ст. 9 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» встановлено, що «предмет обтяження, право власності на який належить боржнику, може бути відчужений останнім, якщо інше не встановлено законом або договором». Втім якщо попри встановлену договором заборону відчуження заставлену річ буде відчужено, чи буде такий правочин чинним? – Вбачається, що так. Договірна заборона не вплине на чинність правочину. Проте обтяження заставою збережеться після зміни власника речі, оскільки заставі, як речовому праву, притаманне право слідування. Випадки, коли обтяження заставою буде втрачено після відчуження речі, встановлені такі: 1) обтяжувач надав згоду на відчуження рухомого майна боржником без збереження обтяження; 2) відчуження належного боржнику на праві власності рухомого майна здійснюється в ході проведення господарської діяльності, предметом якої є систематичні операції з купівлі-продажу або інші способи відчуження цього виду рухомого майна.

В інших випадках обтяження заставою буде збережено і новий власник речі може її втратити у разі звернення стягнення кредитором.

Втім відсутність обтяження у реєстрі звільнить покупця заставленої речі від будь-яких вимог з боку кредитора боржника-продавця: у разі відчуження рухомого майна боржником, який не мав права його відчужувати, особа, що придбала це майно за відплатним договором, вважається його добросовісним набувачем згідно зі статтею 388 Цивільного кодексу України за умови відсутності в Державному реєстрі обтяжень рухомого майна відомостей про обтяження цього рухомого майна. Добросовісний набувач набуває право власності на таке рухоме майно без обтяжень. Відповідальність боржника-продавця застави обмежується тоді лише відшкодуванням збитків (ст. 10 Закону «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень»).

Тобто, правочин щодо продажу предмету застави повинен вважатися дійсним й у випадку, коли застава була зареєстрована у Державному реєстрі рухомого майна, й у випадку

коли такої реєстрації застави не було. Але у першому випадку застава зберігає силу для набувача заставленого майна і на нього можна звернути стягнення, а у другому випадку покупець заставленого рухомого майна буде вважатися добросовісним набувачем, який придбав майно без обтяжень. Втім такий висновок не завжди підтримується судовою практикою.

Як приклад, можна навести таку справу. ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» звернулося до суду із позовом про визнання договору купівлі-продажу недійсним, посилаючись на те, що 11 квітня 2008 року між ним та ПП «Компанія «Чернігівпромінвест» було укладено договір застави з метою забезпечення вимог банку за кредитним договором, укладеним між цими самими сторонами 17 березня 2008 року. Предметом договору застави був автомобіль ГАЗ-3302. Відомості про заставу внесені до Державного реєстру обтяжень рухомого майна 18 липня 2008 року. 2 грудня 2009 року ПП «Компанія «Чернігівпромінвест» без попередньої згоди заставодержателя продало вказаний автомобіль ОСОБА_20 ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» просило: визнати недійсним договір купівлі-продажу автомобіля; скасувати державну реєстрацію автомобіля, проведену на підставі цього договору; зобов'язати ОСОБА_20 повернути автомобіль ПП «Компанія «Чернігівпромінвест».

Рішенням суду першої інстанції позов було задоволено: визнано недійсним договір купівлі-продажу автомобіля. Таке рішення суд мотивував тим, що «договір купівлі-продажу автомобіля є недійсним, тому що не відповідає вимогам закону – укладений без згоди заставодержателя; що ОСОБА_20 не є добросовісним набувачем, оскільки до Державного реєстру обтяжень рухомого майна були внесені відомості про обтяження спірного автомобіля». Рішенням апеляційного суду Чернігівської області від 18.04.2011 р. скасовано рішення суду першої інстанції та ухвалено нове рішення, яким у задоволенні позову відмовлено. Апеляційний суд обґрунтував своє рішення тим, що «банк не був стороною спірного договору, а тому не може вимагати визнання його недійсним; що законом не передбачено право заставодержателя (обтяжувача) вимагати визнання договору купівлі-продажу заставленого майна недійсним, оскільки зареєстроване обтяження зберігає силу й для нового власника (покупця) і є чинним у відносинах із третіми особами, тому права банку не порушені».

Ухвалою колеґії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого

суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.09.2011 р. рішення апеляційного суду залишено без змін. ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» подало до Верховного Суду України через Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ заяву про перегляд ухвали колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 вересня 2011 року з підстав неоднакового застосування судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, а саме: ст. ст. 203, 215 ЦК України, ст. 17 Закону України «Про заставу».

Верховний Суд України (далі – ВС) задовольнив касаційну скаргу частково та відправив справу на новий розгляд (Постанова ВС від 06.06.2012 р. у справі № 6-64ц12). Аргументував ВС своє рішення тим, що всупереч указаним положенням матеріального права і договору застави ПП «Компанія «Чернігівпромінвест» відчужило майно, яке перебувало в заставі банку й обтяження якого на час відчуження було зареєстровано відповідно до закону, не повідомивши про це заставодержателя та не отримавши його згоди. З урахуванням викладеного висновок про те, що банк не був стороною спірного договору, тому не може вимагати визнання його недійсним, було визнано помилковим. Закон прямо покладає на заставодавця обов'язок запитати згоду заставодержателя на відчуження обтяженого майна; цей обов'язок презюмується і йому кореспондує право заставодержателя на захист шляхом визнання правочину недійсним у разі відчуження майна без його згоди. Помилковим було визнано ВС висновок суду про те, що права банку не порушені, тому що зареєстроване обтяження зберігає силу й для нового власника (покупця) і є чинним у відносинах із третіми особами. ВС послався на положення чч. 1, 2 ст. 12 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень», відповідно до яких взаємні права та обов'язки за правочином, на підставі якого виникло обтяження, виникають у відносинах між обтяжувачем і боржником з моменту набрання чинності цим правочином, якщо інше не встановлено законом. Реєстрація обтяження надає відповідному обтяженню чинності у відносинах з третіми особами, якщо інше не встановлено цим Законом. Також було застосовано ст. 9 вищевказаного Закону, згідно з яким предмет обтяження, право власності на який належить боржнику, може бути відчужений останнім, якщо інше не встановлено зако-

ном або договором. А договором застави було встановлено, що відчуження заставленого майна допускається за згодою заставодержателя за умови переходу до нового заставодавця боргу, забезпеченого заставою [3].

Не змінилась судова практика про визнання договорів купівлі-продажу предмету застави недійсними через відсутність згоди заставодержателя і в наступні роки. Наприклад, Постановою Верховного Суду від 24.04.2019 р. у справі № 212/1475/13-ц було скасовано рішення суду апеляційної інстанції, який відмовив у позові про визнання договору купівлі-продажу заставленої речі недійсним, оскільки «законом не передбачено право заставодержателя (обтяжувача майна) вимагати визнання договору купівлі-продажу заставленого майна недійсним». Мотивація Верховного Суду, який задовольнив касаційну скаргу, зводилась, зокрема, до того, що «на момент відчуження ОСОБА_2 предмета застави без згоди банку було чинним та діяло зареєстроване у встановленому законом порядку обтяження рухомого майна у виді заборони відчуження, а відтак спірний правочин суперечить вимогам закону, оскільки заставодержатель не надав своєї згоди на його відчуження» [2].

Отже, судова практика касаційної інстанції зводиться до визнання правочинів щодо відчуження заставленої речі без згоди заставодержателя недійсними. Заборона відчуження без згоди обтяжувача, на думку Верховного Суду, є підставою для визнання купівлі-продажу предмету застави недійсним. Однак, на наш погляд, така позиція є помилковою, оскільки застава є речовим правом на чуже майно, яке встановлюється договором застави (або законом, в деяких випадках). Сам по собі продаж заставленої речі боржником не впливає на дійсність речового права застави, не припиняє права кредитора, який у разі невиконання основного зобов'язання може звернути стягнення на предмет застави, у числу б володінні він не перебував. Відсутність згоди обтяжувача-кредитора під час продажу застави не є вадою самого правочину купівлі-продажу, а лише порушує договір застави. Тому вважаємо, що наслідком такого порушення може бути лише відповідальність боржника-заставодавця, який відчужив заставлену річ, не отримавши згоди кредитора.

Якщо застава буде посесорною (заклад) та кредитор відчужить річ, яку він отримав у заставу від боржника, то чи буде правочин щодо такого відчуження дійсним? У римському праві купівля-продаж заставленої речі вва-

жаласть дійсною і покупець такої речі визнавався її власником. Римський юрист Ульпіан висловився таким чином: «Якщо спочатку або пізніше була угода про відчуження застави, то не лише продаж є дійсним, але й покупець набуває власність на річ. Але якщо б і не було угоди про відчуження предмету застави, ми застосовуємо таке право, що можна відчужувати заставу, якщо лише на було угоди, що це не допускається. Якщо ж була угода про заборону відчуження, то кредитор, який здійснив відчуження, підлягає відповідальності за крадіжку» (D. 13.7.4.). Модестін також визнав можливим відчуження предмету застави: «Кредитору дозволяється для досягнення своєї вигоди на свій розсуд відчужувати які завгодно речі, щодо яких було встановлено заставне право» (D. 20.5.8.). У процитованих фрагментах мова йде про посесорну заставу, коли річ передається у володіння кредитора. В іншому фрагменті запропоновано інше рішення: «Запитують: якщо кредитором було обумовлено, щоб боржнику не дозволено було продавати предмет іпотеки чи застави, то що буде згідно з правом: чи буде нікчемною така угода як така, що здійснена протиправно, і тому, чи може бути проданий боржником предмет застави? І правильно те, що продаж є нікчемним, оскільки це встановлено угодою» (D. 20.5.7.2.) Втім Б. Віндшайд вважав останнє речення інтерполяцією юстиніанівських компіляторів, оскільки, на думку пандектиста, лише законодавча заборона може мати такий ефект, а не договірна [с. 115]. Тобто, класичне римське право не визнавало недійсним продаж речі, який було заборонено угодою про невідчуження.

За сучасним правом України також не встановлено прямої законодавчої заборони для кредитора відчужувати предмет застави, який він отримав у володіння від боржника (заклад). Втім є загальна норма, відповідно до якої за втрату або недостачу предмета закладу заставодержатель несе відповідальність у розмірі вартості втраченого майна (ст. 48 Закону України «Про заставу»). Тобто якщо кредитор відчужить заставлену йому річ, а потім боржник виконає основне зобов'язання, після чого виникне обов'язок кредитору повернути предмет застави, то він повинен буде відшкодувати боржнику вартість проданої речі. Але чи може боржник щодо проданого предмета застави застосувати ввідикацію? – Напевно, що так, оскільки право власності в нього не втрачається, а покупець заставленої у кредитора речі його не набуває, тому що кредитор не має право продажу через відсутність у нього права

розпорядження (ст. 658 ЦК України). У такому разі покупець предмету застави після витребування в нього речі може вимагати відшкодування збитків у продавця-кредитора (відповідальність внаслідок евікції на підставі ст. 661 ЦК України).

Варто погодитись із думкою Л. Ков'єллі, відповідно до якої немає жодного вагомого аргументу, щоб визнати речову природу права кредитора, яке встановлено через застереження про невідчуження [5, с. 122]. Натомість боржник, який має право власності на річ, щодо якої встановлено зобов'язання «не відчужувати» залишає за собою право відчужити річ, оскільки його право власності не може бути обмежено договірним зобов'язанням. Тобто це негативне зобов'язання не має речового ефекту, а має лише зобов'язальний. Втім порушення зобов'язання «не відчужувати», яке не може впливати дійсність самого правочину щодо розпорядження, не виключає можливості стягнення з порушника збитків. На думку Л. Ков'єллі також угода про невідчуження діє як щодо заборони оплатних правочинів, так і безоплатних (дарування, заповідальний відказ) [5, с. 123].

Однак, якщо встановити скасувальну умову у разі порушення зобов'язання «не відчужувати» нерухоме майно, то чи буде недійсним правочин щодо відчуження нерухомості, вчинений під такою заборонаю? Л. Ков'єллі розрізняє тут випадки, коли зобов'язання «не відчужувати» встановлюється заповітом та договором. На думку вченого, у разі встановлення заповіту із резолютивною умовою щодо невідчуження спадкового нерухомого майна, то правочин щодо продажу майна, вчинений спадкоємцем, буде нікчемним, оскільки право спадкоємця-відчужувача щодо майна буде скасовано з моменту вчинення такого правочину. Якщо ж угода про невідчуження встановлена у договорі купівлі-продажу або дарування, то порушення цієї угоди не зашкодить третім особам, які набудуть права на нерухомість [5, с. 126].

Можна порівняти із нормою Німецького цивільного уложення, що міститься у § 137: «повноваження на розпорядження відчужуваним правом не може бути скасоване або обмежене правочинном. Цей припис не впливає на дійсність зобов'язання не розпоряджатися вказаним правом» [1, с. 26].

Отже, договірні зобов'язання «не відчужувати» та «не відступати» розповсюджуються лише на осіб, які вступили у такі зобов'язання і не повинні мати ефект для третіх сторін. Це кореспондується із нормою ст. 511 ЦК Украї-

ни, якою встановлено, що зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. Втім спеціальної норми щодо правових наслідків заборони відчуження для третіх осіб ЦК України не містить. Натомість така норма є у ЦК Італії: відповідно до ст. 1379 встановлена договором заборона відчуження діє лише щодо сторін і не є дійсною, якщо між сторонами не обумовлені часові межі та якщо вона не відповідає істотному інтересу однієї із сторін. Що передбачає «істотний інтерес однієї із сторін» у процитованій нормі? Е. Манеллі вважає, що йдеться про «інтерес, який одразу задовольняється виконанням заборони (який відповідає на питання: кому служить заборона?) або який можна віднести до будь-якого інтересу однієї із сторін, який задовольняє включення застереження у договір (відповідає на питання: що отримує той, хто обіцяє?)» [7, с. 77].

В італійському праві дійсність встановленої договором заборони відчуження поставлено в залежність від наявності відповідного «істотного» інтересу сторони, на користь якої така заборона встановлюється. Саме тому, якщо керуватися цим правилом, сама по собі заборона відступлення права вимоги, яка не являє собою жодної вигоди для боржника, не буде дійсною за правом Італії.

Такий істотний інтерес щодо заборони відчуження може бути як майновим, так і немайновим. С. Деплано наводить такий приклад: власник двох сусідніх приміщень продає одне з них і встановлює для покупця зобов'язання не продавати його підприємству, яке у своєю діяльність створює шум (наприклад, швейний цех). Інтерес власника може полягати у тому, щоб ціна приміщення, що залишилося, не знизилася через роботу поряд такого підприємства, тому що власник згодом планує продати і його. Тоді цей інтерес тоді буде майновим [6, с. 45]. Втім якщо інтерес самого власника у невідчуженні сусіднього приміщення підприємству полягає у його комфортному проживанні, то цей інтерес буде немайновим.

Чи є наслідком встановлення договором заборони цесії недійсність самої цесії? – Якщо проаналізувати такий правочин з точки зору наявності встановлених законом підстав недійсності, то відповідь буде негативна: цей правочин не суперечить закону, волевиявлення учасників відповідає їхній внутрішній волі, він спрямований на реальне настання правових наслідків тощо. Встановлена договором заборона відступлення права вимоги без згоди боржника не повинна впливати на дійсність самого договору цесії. Можна вести мову лише

про відповідальність сторони, яка порушила заборону цесії, і то, якщо така відповідальність встановлена договором.

Втім чомусь судова практика пішла іншим шляхом. Є судові рішення, в яких новим кредиторам взагалі відмовляють у стягнення боргу, оскільки під час відступлення права вимоги не було отримано згоди на укладення договору цесії, а наявність такої згоди була передбачено основним договором.

Наприклад, у справі № 904/805/13-г позивач просив стягнути 30 000,00 грн., що складають суму заборгованості за договором про відступлення права вимоги (цесії). Право вимоги було засновано на договорі № 33 купівлі-продажу товару від 01.05.08 р. та відповідних видаткових накладних (п.3. договору цесії).

У п. 9.5. вказаного договору купівлі-продажу було встановлено, що жодна сторона не має права передавати свої права та обов'язки за даним договором третім особам без письмового погодження іншої сторони договору. Господарський суд Дніпропетровської області дійшов висновку, що позивачем в супереч ч.1 ст.516 ЦК України, п. 9.5 договору № 33 від 01.05.08р., не надано доказів, які б підтверджували, що відповідач надав письмову згоду на заміну кредитора, в зв'язку з чим позовні вимоги задоволенню не підлягають [4]. Така судова практика є доволі поширеною.

Однак, знову ж таки, як і відсутність згоди кредитора на відчуження предмету застави, так і відсутність згоди боржника на відступлення права вимоги, навіть якщо така згода передбачалася основним договором, не повинні впливати на саму дійсність правочинів щодо відчуження застави чи відступлення права вимоги. Відсутність згоди боржника на здійснення цесії, навіть якщо така згода була обумовлена в основному договорі, не є вадою правочину щодо відступлення права вимоги. Порушення заборони, встановленої основним договором не уражає правочин щодо відступлення вимоги за цим договором. ЦК України не містить такої підстави недійсності правочину як невідповідність договору. У протилежному випадку треба було б визнавати перевагу одного договору над іншим, ієрархію договорів і т. ін. Нічого подібного цивільне законодавство не містить. Порушення заборони відчуження/відступлення, встановленої основним договором, може мати наслідки, які впливають із основного договору.

Тому правочини, які вчинені на порушення зобов'язань щодо невідчуження та невідступлення, не повинні визнаватись недійсними. Іншими словами, на дійсність правочину

щодо відчуження речі або відступлення права не впливає наявність негативного зобов'язання щодо заборони відчуження / відступлення. Недійсність вказаних правочинів щодо відчуження речі чи відступлення права буде встановлюватися на загальних підставах про недійсність правочинів, тобто чи додержані вимоги, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 ЦК України (відповідність правочину змісту актам цивільного законодавства, обсяг дієздатності особи, що вчиняє правочин, відповідність волевиявлення учасника правочину його внутрішній волі, спрямованість на реальність наслідків тощо). Сама по собі встановлена в основному договорі заборона відчуження речі чи відступлення права не буде підставою для визнання правочинів щодо відчуження чи цесії недійсними.

Іншим буде вирішення питання щодо дійсності правочину щодо укладення договору піднайму в порушення умов договору найму. Як встановлено у п. 2 ч. 1 ст. 783 ЦК України право наймодавця відмовитися від договору найму у разі передання наймачем речі без дозволу наймодавця у користування чи володіння іншій особі. Треба визнати, що сам договір піднайму чи суборенди буде недійсним внаслідок відсутності повноважень наймача на його укладення. Якщо заставадавець чи кредитор, який відступає право вимоги, розпоряджаються *своєю* річчю чи *своїм* правом і тому до набувача переходить це право на річ або на предмет застави, то наймач не має повноважень щодо розпорядження річчю, якщо вони не надані йому наймодавцем. Так само користувач за позичкою не може передати річ у користування іншій особі без отримання на це повноважень від позичкодавця. Порушення цієї умови є підставою для розірвання договору позички (п. 3 ч. 2. ст. 834 ЦК України). Це цілком відповідає згаданому правилу «*Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet*».

Якщо правочин щодо відчуження чи відступлення, яким порушується негативне зобов'язання, є дійсним, то постає питання про інші правові наслідки вчинення такого правочину, зокрема, про відповідальність.

Вбачається, що повинні застосовуватися загальні правові наслідки, встановлені статтею 611 ЦК України: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди. Можна передбачити право відмовитися від зобов'язання за основним договором, розірвати в

односторонньому порядку основний договір чи навпаки – вимагати від боржника негайного виконання основного зобов'язання. (Наприклад, можна встановити на користь заставадержателя право вимагати від боржника повернути позику достроково у разі порушення заборони щодо невідчуження предмету застави). Неустойка повинна бути також передбачена основним договором за порушення негативного зобов'язання. Збитки та моральна шкода повинні бути наявними та доведеними для можливості їх стягнення за порушення зобов'язань щодо невідчуження та невідступлення. Проблематично, наприклад, уявити, які збитки чи моральну шкоду зазнає боржник у разі порушення зобов'язання щодо невідступлення права вимоги. Новий кредитор може вимагати сплатити чи стягувати борг лише у тому обсязі, який належав первісному кредитору, і для боржника немає значення, кому сплачувати кошти. Заперечення, які боржник міг висунути проти вимоги первісного кредитора, він може висунути і проти нового. Тому для притягнення до відповідальності за цесію треба перш за все обґрунтувати інтерес у встановленні зобов'язання щодо невідступлення права вимоги.

У ч. 2 ст. 611 ЦК України передбачено, що у разі порушення боржником негативного зобов'язання кредитор незалежно від сплати неустойки та (або) відшкодування збитків і моральної шкоди має право вимагати припинення дії, від вчинення якої боржник зобов'язався утриматися, якщо це не суперечить змісту зобов'язання. Така вимога може бути пред'явлена кредитором і в разі виникнення реальної загрози порушення такого зобов'язання.

Щодо негативних зобов'язань про невідчуження та невідступлення вказану норму застосувати не можливо, оскільки порушення цих зобов'язань являє собою один акт (фактичне передання речі або правочин відчуження), який не має триваючого характеру. Тому *de lege lata* для зобов'язань про невідчуження та невідступлення не передбачено особливого виду відповідальності. Така відповідальність встановлюється або загальними нормами, або умовами основного договору.

Висновки. Таким чином, зобов'язання «не відчужувати річ» та «не відступати права» є особливими видами негативних зобов'язань. Але на відміну від зобов'язань «не здійснювати», їхнє порушення виявляється, як правило, в одному акті, що не дозволяє застосувати до них спеціальний вид відповідальності для не-

гативних зобов'язань, передбачений частиною 2 статті 611 ЦК України: зобов'язання припинення дії, від якої боржник зобов'язувався утриматися. Зобов'язання «не відчужувати річ» можуть являти собою заборону щодо здійснення фактичної передачі речі, а також заборону щодо вчинення правочинів щодо відчуження речі.

Зобов'язання «не відступати право» є заборонаю щодо укладення договору цесії. Наслідки правочинів, які здійснюються на порушення зобов'язань «не відчужувати річ» та «не відступати право» залежать від повноважень боржника за цими негативними зобов'язаннями: якщо боржник є власником речі (заставадавець, дистриб'ютор, що купив речі за договором поставки, постачальник на умовах ексклюзивності), то правочин щодо відчуження слід вважати дійсним, до набувача переходить право власності; якщо ж боржник не є власником (наймач, покупець у договорі ку-

півлі-продажу, за умовами якого право власності до моменту оплати зберігається за продавцем, зберігач, користувач за позичкою), то правочин щодо відчуження речі не буде створювати правових наслідків і кредитор може витребувати річ у набувача.

Правочини, вчинені на порушення зобов'язання «не відступати право вимоги», слід вважати чинними, оскільки договірна заборона сама по собі не є підставою визнання правочинів недійсними. Тому судову практику, яка визнає договори купівлі-продажу предмету застави та договори цесії недійсними на підставі відсутності згоди заставадержателя та боржника за основним зобов'язанням, слід вважати хибною. У разі порушення зобов'язань «не відчужувати річ» та «не відступати право» слід застосовувати загальні правові наслідки: стягнення встановленої договором неустойки, розірвання основного договору, стягнення збитків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гражданское уложение Германии : Вводный закон к Гражданскому уложению = Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einführungsgesetz ; пер. с нем. / [В. Бергманн, введ., сост.]; науч. ред. Т.Ф. Яковлева. – 4-е изд., перераб. (Серия «Германские и европейские законы»; Книга 1). 2015. 888 с.
2. Постанова Верховного Суду від 24.04.2019 р., судова справа № 212/1475/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81722164> (дата звернення: 13.10.2023).
3. Постанова Судової палати у цивільних справах та Судова палата у господарських справах Верховного Суду України від 05.07.2012 р., судова справа № 6-64ц12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24976435> (дата звернення: 13.10.2023).
4. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 04.04.2013 р., судова справа № № 904/805/13-г. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30528326> (дата звернення: 13.10.2023).
5. Coviello L. L'obbligazione negativa : contributo alla teoria delle obbligazioni. Napoli : Pubblicazioni della Scuola di Perfezionamento in Diritto Civile dell'Università di Camerino, 1934. 340 p.
6. Deplano S. Le obbligazioni negative. Napoli : Pubblicazioni del Dipartimento di Giurisprudenza dell'Università degli Studi di Cagliari, 2014. 224 p.
7. Manelli E. Le obbligazioni di non dare. Napoli : Edizioni Scientifiche Italiane, 2018. 176 p.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2023

Стаття рекомендована до друку 12.11.2023

A.M. GUZHVA

PhD, associate professor

Department of Civil Law Disciplines

E-mail: guzhva@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7813-1455>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

THE OBLIGATIONS "NOT TO ALIENATE THE THING" AND "NOT TO ASSIGN" AS SEPARATE TYPES OF NEGATIVE OBLIGATIONS

ANNOTATION The relevance of the stated topic is determined by the lack of scientific developments in the national law regarding the obligations "not to alienate the thing" and "not to assign". These obligations are types of negative obligations that consist in refraining from certain actions. The subject of the obligations "not to alienate the thing" and "not to transfer the right" is to refrain from the act of transferring a certain thing or right to a third party by the debtor. The author has set a goal to investigate the specifics of obligations regarding non-alienation of a thing (pactum de non alienando) and non-assignment of rights (pactum de non cedendo). In the course of the study, the author offered

answers to the questions regarding the features of the obligations "not to alienate" and "not to assign" compared to other negative obligations, regarding the validity of the acts committed in violation of these obligations and the legal consequences for the debtor who, contrary to the prohibition alienated the thing or assigned the right.

The following types of obligations were analyzed: "not to alienate the subject of the pledge without the consent of the creditor", "not to sell the goods, in respect of which there is a clause on the retention of ownership by the seller until full payment", "not to assign the right of claim to a third party". All these obligations are accessory as they are established only if the main obligation exists. The article clarifies that the consequences of the specified obligations differ depending on the powers of the obligated person.

The pledgor, in whose possession the object of pledge remains, is the owner of the thing, and therefore cannot lose the authority to dispose of it. The author emphasizes that the absence of the pledgee's consent to its alienation should not affect the validity of the deed itself regarding the alienation of the subject of the pledge. Alienation by the pledgor of the pledged thing does not terminate the pledge, which is the right to someone else's property, and therefore the creditor under the pledge does not lose the opportunity to collect in case of non-fulfillment of the main obligation by the debtor. However, in the judicial practice of Ukraine, such deeds regarding alienation of the subject of pledge without the consent of the creditor are recognized as invalid.

Regarding the transaction by the buyer of the goods, the ownership of which is retained by the seller until payment (on the basis of the norm of Article 697 of the Civil Code of Ukraine), a different solution is proposed: since the buyer has not acquired the right of ownership, he cannot transfer it to another person, and therefore the transaction regarding alienation of this product will not create legal consequences for the acquirer.

Acts committed in violation of the obligation "not to assign" should be considered valid, since the contractual prohibition in itself is not a reason for declaring the acts invalid. The lack of consent of the debtor for the main obligation does not affect the validity of the assignment agreement. This conclusion is not supported by judicial practice, in which debt recovery is denied to new creditors who have acquired the right of claim, which the original creditor withdrew without the debtor's consent, contrary to the terms of the contract.

In case of violation of the obligations "not to alienate the thing" and "not to assign", general legal consequences should be applied, in particular, the collection of the contractual penalty, termination of the main contract, collection of damages.

KEY WORDS: *negative obligations, pledge, alienation of pledge, assignment.*

REFERENCES

1. German Civil Code: Introductory Law to the Civil Code = Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einführungsgesetz; trans. with German / [V. Bergmann, introduction, composition]; science ed. T.F. Yakovleva - 4th ed., revised. (Series "German and European laws"; Book 1). 2015. 888 p. (in Russian).
2. Resolution of the Supreme Court dated April 24, 2019, court case No. 212/1475/13-ts. *Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81722164> (date of application: 10.13.2023) (in Ukrainian).
3. Resolution of the Judicial Chamber in Civil Cases and the Judicial Chamber in Economic Cases of the Supreme Court of Ukraine dated 07.05.2012, court case No. 6-64ч12. *Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24976435> (date of application: 10.13.2023). (in Ukrainian).
4. Decision of the Economic Court of the Dnipropetrovsk region dated 04.04.2013, court case No. 904/805/13-g. *Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30528326> (date of application: 10/13/2023). (in Ukrainian).
5. Coviello L. L'obbligazione negativa : contributo alla teoria delle obbligazioni. Napoli : Pubblicazioni della Scuola di Perfezionamento in Diritto Civile dell'Università di Camerino, 1934. 340 p.
6. Deplano S. Le obbligazioni negative. Napoli : Pubblicazioni del Dipartimento di Giurisprudenza dell'Università degli Studi di Cagliari, 2014. 224 p.
7. Manelli E. Le obbligazioni di non dare. Napoli : Edizioni Scientifiche Italiane, 2018. 176 p.

The article was received by the editors 01.10.2023

The article is recommended for printing 12.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-13>

УДК 347.2

Є.О.МІЧУРІН

доктор юридичних наук,

професор кафедри цивільно-правових дисциплін

E-mail: michurin@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4283-4604>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Цифровізація суспільства - глобальний процес, що включає правові аспекти. У контексті цифрової трансформації суспільства виникають різноманітні суспільні відносини, пов'язані з цифровими технологіями. Ці відносини стосуються цифрових речей з приводу яких виникають абсолютні та відносні цивільні права. Їх правова природа потребує подальшого з'ясування. Відтак, дослідження суспільних відносин у цифровому середовищі є актуальним. Такі відносини мають супроводжуватися належним правовим регулюванням.

Мета статті полягає у виявленні особливостей цивільно-правового регулювання суспільних відносин у цифровому середовищі. Використані наступні методи дослідження. Формально-логічний – у виявленні видів правовідносин у цифровому середовищі. Системно-структурний метод був застосований при з'ясуванні особливостей правових відносин у цифровому середовищі. Діалектичний метод був використаний при співставленні договорів у цивільному праві і смарт-контрактів.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Норми права, які регулюють суспільні відносини у цифровому середовищі почали втілюватися у ЦК України, окремих законах. Розуміння речі у цивільному законодавстві враховує існування такого об'єкта у цифровому середовищі. Речові права розповсюджуються на майно зважаючи на Європейську правову практику. Отже речові права здатні бути застосовані й щодо цифрових речей. Цивільно-правове регулювання суспільних відносин стосується договорів щодо цифрових речей, положення про які мають вміщуватися у ЦК України. Це сприяє належному здійсненню цивільного обороту щодо вказаних об'єктів. Договори з приводу цифрових речей умовно можна поділити на класичні для цивільного права та смарт-контракти. ЦК України має бути доповнений нормами про смарт-контракт. Подальше правове регулювання договорів сприяє належному обігу цифрових речей.

Висновки. Одним з важливих завдань цивілістики на найближчий час є з'ясування правової природи суспільних відносин у цифровому середовищі. Розвиток суспільних відносин через диджиталізацію має сполучатися з необхідною правовою регламентацією у цивільному законодавстві. У цивільному законодавстві необхідно продовжувати закріплення належності цифрових речей особам через абсолютне право. Потребують закріплення положення щодо договорів, смарт-контрактів з приводу цифрового майна. Подальший розвиток цивільного права найближчим часом буде тісно пов'язаний із правовою регламентацією об'єктів цифрових технологій. Необхідна регламентація абсолютних та відносних прав на них.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *сталий розвиток, інтернет-право, IT-право, смарт-контракт, механізм правового регулювання, правове регулювання, цифрова річ.*

Як цитувати: Мічурін Є.О. Цивільно-правове регулювання суспільних відносин у цифровому середовищі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2023. Вип. 36. С. 115- 121 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-13>

In cites: Michurin Ie.O. (2023). Civil-legal regulation of public relations in the digital environment. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 115-121 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-13> (in Ukrainian)

Вступ. Постановка проблеми. Цифровізація суспільства наразі вийшла з вузького технологічного розуміння та стала глобальним суспільним процесом всередині якого складаються відповідні відносини, частина з яких є правовими. Ті з них, що належать до особистих немайнових та майнових, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників регулюються цивільним законодавством згідно до ч. 1 ст. 1 ЦК України.

Коло суспільних відносин, що виникають в процесі цифровізації суспільства та підлягає правовому регулюванню є доволі різноманітним: це й ті, що стосуються цифрових речей та інших об'єктів цифрових технологій, також абсолютні та відносні цивільні права, що виникають з приводу таких об'єктів. Усі вони є ще відносно мало дослідженими і потребують з'ясування їхньої правової природи з метою подальшого їхнього належного правового регулювання.

Актуальність теми цивільно-правового регулювання суспільних відносин у цифровому середовищі зумовлюється активністю та зростанням таких відносин на тлі проблеми відсутності належного правового регулювання.

Мета дослідження – з'ясувати особливості цивільно-правового регулювання суспільних відносин у цифровому середовищі. Завдання – виявити подальші тенденції та шляхи правового регулювання суспільних відносин у цифровому середовищі.

Огляд праць з даної проблематики. Н.А.Федосенко вірно відзначила, що матеріальна значимість цифрових технологій зумовлює їх безальтернативне використання у майновому цивільному обороті та формує економічну цінність цифрових активів та цифрових прав [1, с. 73]. Н.Левицька аргументовано стверджує, що суспільні відносини, які виникають у цифровому середовищі, їх особливі властивості необхідно враховувати у нормативно-правовому регулюванні [2, с. 168]. М.В.Парасюк дійшов висновку, що завдяки новим цифровим технологіям формується нове середовище цивільно-правового регулювання, яке представляє технологічний фундамент для цивільно-правового регулювання цифрових прав, цифрового цивільного обороту, цифрових об'єктів, формування нових цивільних правовідносин [3, с. 203]. Усі вказані вчені єдині у думці про необхідність подальшого теоретичного обґрунтування та цивільно-правового регулювання відповідних суспільних відносин у цифровому середовищі.

Результати дослідження. Правове регулювання є важливою умовою стабільності суспільних відносин та створює необхідні чинники їх розвитку. Характерна особливість правового регулювання полягає в тому, що воно має свій, специфічний механізм, тобто, систему правових засобів, що забезпечує регулятивний вплив на поведінку суб'єктів. Цей механізм складається з таких обов'язкових елементів, як: норма права; правовідносини, які, при наявності юридичних фактів, трансформують право зі сфери належного у сферу існуючого; акти реалізації [4, с. 53] права. Проблеми механізму цивільно-правового регулювання суспільних відносин у цифровому середовищі заслуговують на окреме дослідження. Утім необхідно констатувати, що норми права, які регулюють суспільні відносини у цифровому середовищі почали втілюватися у ЦК України (зокрема, у ст. 179-1). З 2024 року набуває чинності Закон України «Про цифровий контент», норми якого можуть регулювати публічні договори у мережі Інтер-

нет, оскільки стосуються суспільних відносин між підприємцями і споживачами [5, с. 4]. Акти застосування права, передусім, рішення суду щодо суспільних відносин у цифровому середовищі у механізмі правового регулювання здатні врегульовувати спори і персоніфікувати застосування права щодо захисту порушених прав осіб. Вони мають спиратися на норми права і законодавство, що ефективно регулює суспільні відносини у цифровому середовищі.

Наразі у ЦК України врегульовано *цифрову річ*. Проява такого об'єкту цивільного права є своєчасною. Адже у праві із впровадженням процесів цифровізації стали з'являтися нематеріальні об'єкти, що мають майнову цінність: об'єкти комп'ютерних ігор (віртуальне знаряддя, обладунки), криптовалюта, NFT тощо.

Широкому розумінню речі не лише як матеріального, але й цифрового об'єкту цивільних прав у сучасному праві сприяє низка причин. Серед них: а) диджиталізація як суспільне явище, оскільки її наслідком, зокрема, стала поява нематеріальних об'єктів, які мають майнову цінність; б) регламентація цифрової речі у ст. 179-1 ЦК України; в) практика Європейського суду з прав людини, де норми про право власності розповсюджуються на майно у широкому розумінні - об'єкти, що мають майнову цінність. Останнє пов'язане із закріпленням у Протоколі першому Європейської конвенції з прав людини права мирно володіти своїм майном. Конвенція встановлює, що ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Поява у цивільному праві такого об'єкта як цифрова річ потребує подальшої правової регламентації прав на нього: абсолютних, що визначають належність об'єкта права певному суб'єкту та відносних, зобов'язальних, що оформлюють цивільний обіг благ, перехід їх від однієї особи до іншої.

Вдалим в закріпленні цифрових речей у ЦК України є сприйняття законодавцем категорії «благо», через яку визначена цифрова річ. Так, ст. 179-1 ЦК України встановлює: цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність.

Впорядкування цифрових речей у Главі 13 «Речі. Майно» Розділу III Книги першої ЦК України дозволяє визначити належність цих об'єктів суб'єктам права на підставі речового права - права власності. Тоді згідно з ч. 2 ст.

179-1 ЦК України є підстави застосувати до цифрової речі систему регулювання речових прав: «До цифрових речей застосовуються положення цього Кодексу про речі, якщо інше не встановлено цим Кодексом, законом або не впливає із сутності цифрової речі». До того ж у ст. 316 ЦК України закріплено: правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Відтак, з появою у ЦК України цифрової речі є підстава казати про право власності на цифрову річ як нематеріальний (цифровий) об'єкт. Адже згідно із ч. 2 ст. 177 ЦК України об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та (або) цифровому середовищі. Оскільки цифрова річ існує у цифровому середовищі, вона є нематеріальною. Утім незважаючи на нематеріальну форму цифрова річ має майнову цінність, є оборотоздатною. Як об'єкт цивільних прав вона може вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином згідно зі ст. 178 ЦК України.

Відтак, на прикладі закріплення у законі категорії «цифрова річ» слід зазначити, що у сучасному цивільному праві зміст категорії «річ» може змінюватися та розширюватися через появу нових об'єктів з розвитком суспільних відносин. Правове регулювання цифрової речі є важливим зважаючи на розповсюдження правовідносин із цифровими благами. Це дозволяє юридично визначити право власності на цифрові речі і в подальшому здійснювати цивільний оборот таких речей через укладення відповідних договорів. Регламентация у ЦК України такого об'єкта цивільних прав як цифрова річ дозволяє визначити серед них криптовалюту, NFT та багато інших, що перебувають у цифровому середовищі. Це є прогресивним кроком на шляху правового регулювання здобутків диджиталізації у цивілістиці.

Частина 2 ст. 177 ЦК України прямо вказує на особливості набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо об'єктів цивільних прав, що існують у цифровому середовищі. Відтак, при подальшому правовому регулюванні цифрових благ та прав на них у цивільному законодавстві необхідно враховувати притаманні їм особливості. Серед них у науці виділені наступні: цифрові блага є продуктом ІТ-технологій; вони є нематеріальними; їхня належність певній особі як об'єктів цивільного права визначається через абсолютні права; такі блага можуть бути як віддільними від особи та оборотоздатними (криптова-

люта), так і тісно пов'язаними з особою й необоротоздатними (цифровий підпис) [6, с. 73].

До особливостей здійснення прав на цифрові речі належить те, що передати нематеріальний об'єкт, яким є віртуальне благо у фізичному сенсі не є головним. Так, особа може мати матеріальний носій з криптовалютою на апаратному пристрої у вигляді криптогаманця, але доступ (логін, пароль) при цьому буде відсутній. Від такого фізичного володіння носієм віртуальних благ немає жодної користі. Навпаки, одержання доступу до віртуального блага через авторизацію, верифікацію на будь-якому носії (локальному, мережевому) буде вказувати на надання й існування в особи можливості отримання його корисних властивостей. Так, наявність паролю й логіну до електронного підпису дозволяє застосувати його для отримання документів, інформації, доступ до яких потребує такого підпису і навпаки. Ця властивість є характерною для цифрового блага і дозволяє казати про право доступу до нього. Необхідно робити акцент на правомірному доступі до цифрового блага.

Цивільно-правове регулювання суспільних відносин стосується *договорів* щодо цифрових речей, положення про які мають вміщуватися у ЦК України. Це сприяє належному здійсненню цивільного обороту щодо вказаних об'єктів. Договори з приводу цифрових речей умовно можна поділити на класичні для цивільного права та смарт-контракти.

Класичні договори щодо цифрових речей: про перехід права власності, права користування (щодо об'єктів права інтелектуальної власності Глава 75 ЦК України містить термінологію «використання»), надання послуг, виконання робіт. З урахуванням особливостей цифрових речей ця класифікація може бути застосована й до них.

Зокрема, до цифрових речей можуть застосовуватися елементи договорів про перехід майна у власність. Наведене буде стосуватися винятково оборотоздатних об'єктів цифрових технологій (наприклад, криптовалют). При цьому необхідно підкреслити, що із впровадженням цифрових технологій з'являються й об'єкти, які не є оборотоздатними, наприклад, цифровий підпис. Він тісно пов'язаний з особою користувача, відтак не є оборотоздатним, не може відчужуватися.

Серед оплатних договорів про перехід майна у власність провідне місце посідає договір купівлі-продажу. До цифрових речей, зокрема, застосовною є ст. 655 ЦК України згідно з якою продавець передає або зобов'язується передати товар у власність другій

стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму. Адже криптовалюта виступає товаром у цивільному обороті. Єдине, що мова має йти про забезпечення можливості доступу до такого об'єкта (криптовалюти): концепція права доступу до цифрової речі. Так, якщо набувач (покупець) криптовалюти у локальному криптогаманці (апаратному пристрої у вигляді криптогаманця) чи через відповідний електронний ресурс отримує можливість доступу до такого об'єкта згідно із договором це свідчить про належне виконання.

ЦК України вміщує термінологію «використання» щодо об'єктів права інтелектуальної власності. До цифрового контенту належать, зокрема, такі об'єкти права інтелектуальної власності як комп'ютерні програми (ст. 2 Закону України «Про цифровий контент та цифрові послуги»). Відтак, використання комп'ютерної програми як цифрового контенту є можливим на підставі відповідного договору згідно до Глави 75 ЦК України.

Договори щодо об'єктів цифрових технологій можуть укладатися з приводу надання послуг, виконання робіт. Так, укладання договору із тестування комп'ютерної програми передбачає надання певної послуги – вчинення дій виконавця із тестування програми. Якщо тестування не виявить помилок у роботі програми, це підпадає під класичну цивільно-правову конструкцією надання послуг. Адже корисний ефект виникає через процес тестування. Проте тестування може виявити помилки, що потребують зміни програмного коду, вчинення інших дій із покращення програми, усунення виявлених помилок. Останнє вже передбачає внесення змін у програму, що містить ознаки робіт відповідно до існуючого у цивілістиці підходу.

Отже, з урахуванням особливостей цифрових благ окремі традиційно існуючі цивільно-правові класифікації договорів дуже успішно можна застосовувати до них.

Прискіпливої щодо правового регулювання заслуговують смарт-контракти (смарт-правочини, смарт-договори) як такі, що відбуваються у мережі Інтернет завдяки технології блокчейн. Особливістю смарт-контрактів є застосування комп'ютерної програми з використанням розподіленого реєстру цифрових транзакцій, що супроводжує виконання зобов'язань у автоматичному режимі.

Проблемою смарт-контракту наразі є відсутність спеціальних норм закону щодо прив'язки його апаратної (програмної) частини до законодавства від чого виникає потенційна

можливість технічно програмувати будь-яку послідовність дій, яка підпадає під виконання зобов'язань чи може нагадувати їх. Необхідно підкреслити, що щодо смарт-контрактів, як і інших договорів обов'язковим є додержання імперативних вимог законодавства й лише їх додержання робить правочин дійсним. Зміст правочину, зокрема, й смарт-контракту не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. Те саме стосується виконання зобов'язань, які виникають зі смарт-контрактів. Відтак, для більш повного правового регулювання необхідно встановити спеціальні норми, які мають регламентувати додержання вимог законодавства щодо дій осіб, які вони здійснюють на виконання смарт-контракту і це має неухильно додержуватися при програмуванні апаратної частини смарт-контракту. Вказане спрямоване на недопущення незаконних дій, що оформлюються у вигляді таких собі начебто «смарт-контрактів».

При вчиненні смарт-контрактів мають дотримуватися межі здійснення цивільних прав, встановлені у ст. 13 ЦК України. Зокрема, необхідно наголосити, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Відтак, правомірним є укладення лише таких смарт-контрактів, які здійсненні із додержанням вимог законодавства.

За своєю правовою природою смарт-контракт не є лише електронною формою договору як-от звичайний контракт, але поданий не на папері, а в електронному вигляді (скажімо, електронним листом). Тоді б це була проста письмова форма договору згідно із ст. 207 ЦК України.

На відміну від цього смарт-контракти передбачають наявність спеціальної комп'ютерної програми, яка дозволяє виконання наступної послідовно передбаченої нею дії лише за умови виконання попередньої, що була до того передбачена смарт-контрактом. Це контролюється на апаратному рівні. Відтак, є необхідним виконання певних дій, що відбувається завдяки програмі, яка є «рушійною силою» смарт-контракту.

Кожен наступний крок є неможливим без здійснення попереднього, що є заздалегідь запрограмованим. Порушення протоколу (по-

рядку дій) не припустить комп'ютерна програма смарт-контракту.

Фактична передача речей не контролюється програмою, утім відомості про це вносяться у порядку, передбаченому смарт-контрактом. Як приклад наведемо доставку, що надається відомим сайтом із продажів. Гроші покупця резервуються, а при отриманні ним поштового відправлення, розблоковуються та спрямовуються на рахунок продавця. Ознакою смарт-контракту є те, що виконання обов'язків відбувається із залученням комп'ютерної програми у автоматизації процесів переведення коштів. З часом подібні процеси будуть все більше автоматизовані, що вказує у перспективі на більшу затребуваність смарт-контрактів. ЦК України має бути доповнений у загальних положеннях про договір нормами про смарт-контракт.

Класичні договори, як купівля-продаж, поставка тощо наразі можуть бути доповнені смарт-контрактами. Так, договір купівлі-продажу може мати додаток у вигляді смарт-контракту як програмної (автоматизованої засобами електронної алгоритмізації) частини, щодо виконання договірних обов'язків. Скажімо, на програмному рівні може відбуватися здійснення належних із покупця платежів, які попередньо резервуються автоматизованою системою та при отриманні покупцем товару переводяться продавцю автоматично, на виконання алгоритму смарт-контракту.

Через закріплення у законодавстві загальних положень про смарт-контракти до елементів договору певного виду (купівлі-продажу, оренди тощо) необхідно буде застосовувати положення законодавства про такий договір і, відповідно, у частині щодо смарт-контракту – спеціальні положення щодо регулювання смарт-контрактів. До комп'ютерної частини смарт-контракту може долучатися укладений у письмовому вигляді класичний (як варіант, з електронними підписами сторін), договір певного виду: купівлі-продажу, оренди тощо. Він є потрібним для встановлення волевиявлення сторін при укладанні такого договору. У тексті договору мають вмішуватися норми, які мають просуватися так, що у ЦК України необхідно закріпити норми права про такі договори. Це сприяє належному здійсненню цивільного обороту цифрових речей.

ЦК України має бути доповнений у загальних положеннях про договір нормами про смарт-контракт. Необхідно підкреслити необхідність додержання щодо смарт-контракту

положення про смарт-контракт з посиланням на апаратні (програмовані) ресурси, у загальному вигляді - на механізм їхньої дії та закладені у них алгоритми, вплив на виконання прав та обов'язків сторін.

Існують і *інші проблеми*, що стосуються цивільно-правового регулювання суспільних відносин у цифровому середовищі. Зокрема, І.С.Канзафарова наголошує на тому, що основною проблемою захисту прав інтелектуальної власності є протиріччя, яке виникає між територіальним характером охорони прав інтелектуальної власності та екстериторіальним способом поширення інформації в мережі Інтернет [7]. Проблеми охорони права інтелектуальної власності, зокрема, й ті, що виникають у цифровому середовищі регулюються з урахуванням спеціальних норм законодавства про інтелектуальну власність.

Висновки. Глобальні процеси диджиталізації, що відбуваються у сучасному інформаційному суспільстві потребують докладного з'ясування їхньої правової природи. Це є одним з важливих завдань цивілістики на найближчий час. Адже розвиток суспільних відносин через диджиталізацію має сполучатися з необхідною правовою регламентацією у цивільному законодавстві. Це стосується закріплення належності цифрових речей особам через абсолютне право, подальшого їхнього відчуження за волевиявленням управнених осіб на підставі договорів, виконання відповідних зобов'язань, смарт-контрактів тощо.

Розвиток цивільного права найближчим часом великою мірою буде пов'язаний із правовою регламентацією цифрових речей та інших цифрових благ і прав на них, що викликано розвитком суспільних відносин у цифровому середовищі, тенденцією щодо збільшення таких благ серед об'єктів цивільних прав.

Договори з приводу цифрових речей умовно можна поділити на класичні для цивільного права та смарт-контракти. Цивільно-правове регулювання договірних суспільних відносин щодо цифрових речей

імперативних вимог законодавства, які унормовують укладення договору та виконання зобов'язання.

Це має обов'язково додержуватися при програмуванні апаратної частини смарт-контракту задля недопущення незаконних дій при його укладенні та виконанні зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Федосенко Н.А. Використання цифрових технологій у цивільних правовідносинах. *Часопис цивілістики*. 2022. Вип. 45. С. 69-74.
2. Левицька Н. Використання цифрових технологій у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №2. С. 165-169.
3. Парасюк М.В. Вплив цифрових технологій на цивільне право. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №9. С. 201-204.
4. Сліпченко С.О. Деякі питання договірної регулювання цивільних відносин. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова* (Харків, 17 лют. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 53-55.
5. Мічурін Є.О. Публічний договір у мережі «Інтернет» та новели законодавства про цифровий контент. *Університетські наукові записки*. 2023. № 5(95). С. 4-13.
6. Мічурін, Є. О. Віртуальні блага: особливості та ознаки. *Форум Права*. 2021. №68(3). С. 67–73. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.5075696>
7. Канзафарова І. С. Охорона прав інтелектуальної власності в умовах глобалізації: особливості та проблем. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/26207/1/82-84.pdf>

Стаття надійшла до редакції 18.10.2023

Стаття рекомендована до друку 18.11.2023

І.О. MICHURIN

DSc (Law),

Professor of the Department of Civil Law Disciplines

E-mail: michurin@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4283-4604>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square,4

CIVIL-LEGAL REGULATION OF PUBLIC RELATIONS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

ANNOTATION. *Introduction.* Digitization of society is a global process that includes legal aspects. In the context of the digital transformation of society, various social relations related to digital technologies arise. These relations concern digital things in respect of which absolute and relative civil rights arise. Their legal nature requires further clarification. Therefore, the study of social relations in the digital environment is relevant. Such relations should be accompanied by appropriate legal regulation.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of civil law regulation of social relations in the digital environment. The following research methods were used. Formal and logical - in identifying types of legal relations in the digital environment. The system-structural method was applied to reveal the peculiarities of legal relations in the digital environment. The dialectical method was applied when comparing contracts in civil law and smart contracts.

Summary of the main results of the study. Legal norms that regulate social relations in the digital environment began to be embodied in the Central Committee of Ukraine, separate laws. The understanding of a thing in civil law takes into account the existence of such an object in the digital environment. Property rights are extended to property taking into account European legal practice. Therefore, property rights can be applied to digital things as well. The civil law regulation of social relations concerns contracts regarding digital things, the provisions of which must be included in the Central Committee of Ukraine. This contributes to the proper implementation of civil turnover in relation to the specified objects. Contracts regarding digital things can be conventionally divided into classic for civil law and smart contracts. The Central Committee of Ukraine should be supplemented with regulations on smart contracts. Further legal regulation of contracts contributes to the proper circulation of digital things.

Conclusions. One of the important tasks of civics for the near future is to clarify the legal nature of social relations in the digital environment. The development of social relations through digitalization must be combined with the necessary legal regulation in civil legislation. In civil legislation, it is necessary to continue to establish the ownership of digital things by absolute right. Provisions regarding contracts, smart contracts regarding digital property need to be established. The further development of civil law in the near future will be closely related to the legal regulation of digital technology objects. Regulation of absolute and relative rights to them is necessary.

KEYWORDS. *sustainability, internet law, IT law, smart contract, mechanism of legal regulation, legal regulation, digital thing.*

REFERENCES

1. Fedosenko N.A. Use of digital technologies in civil legal relations. *Journal of Civil Studies*. 2022. № 45. P. 69-74 (in Ukrainian).
2. Levitska N. The use of digital technologies in law. *Entrepreneurship, economy and law*. 2019. № 2. P. 165-169. (in Ukrainian).
3. Parasyuk M.V. The influence of digital technologies on civil law. *Legal scientific electronic journal*. 2022. № 9. P. 201-204 (in Ukrainian).
4. Slipchenko S.O. Some issues of contractual regulation of civil relations. *Actual problems of private law: the contract as a legal form of regulation of private relations: scientific-practical materials. conf., dedicate. 95th anniversary of the birth of Dr. Jurid. of Science, Prof., Member-Cor. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR V.P. Maslova* (Kharkiv, February 17, 2017). Kharkiv: Pravo. 2017. P. 53-55 (in Ukrainian).
5. Michurin E.O. Public contract on the "Internet" network and amendments to the legislation on digital content. *University Scientific Notes*. 2023. № 5(95). P. 4-13 (in Ukrainian).
6. Michurin, E. O. Virtual goods: features and characteristics. *Law Forum*. 2021. №68(3), P. 67–73. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.5075696> (in Ukrainian).
7. Kanzafarova I. S. Protection of intellectual property rights in the conditions of globalization: peculiarities and problems. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/26207/1/82-84.pdf> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 18.10.2023

The article is recommended for printing 18.11.2023

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-14>

УДК:349.2

Л.В. КУЛАЧОК-ТІТОВА

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
юридичного факультету

E-mail: l.kulachok@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-501X>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

І.А. ПАХОМОВА

кандидат юридичних наук
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
юридичного факультету

E-mail: pakhomova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7161-3598>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ
СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД**

АНОТАЦІЯ: В статті розглянуто ряд міжнародних нормативних актів, що містять основні правові стандарти в сфері забезпечення зайнятості населення, боротьби з безробіттям та соціального забезпечення особи у зв'язку з втратою особою роботи з незалежних від неї причин. Зазначено, що ці сфери правового регулювання безпосередньо пов'язані із правом на працю, дієвою заборонаю дискримінації та примусової праці, а також правом на вільний розвиток особистості та на гідну працю. Прослідковується зміна тенденцій у соціальній політиці держав від простої підтримки достатнього життєвого рівня безробітних за рахунок надання державних чи страхових допомог до державної політики зайнятості, яка стимулює працевлаштування на підставі професійної орієнтації, вибору професії з максимальним урахуванням природних здібностей та вже набутих навичок, можливості професійного навчання, перенавчання та підвищення кваліфікації, побудови системи професійної освіти у відповідності до потреб ринку праці тощо.

Міжнародно-правові стандарти, що є основою для розбудови правової системи будь-якої сучасної держави, визначають напрями реформування як системи права в цілому, так і окремих її галузей. Відповідно, трудове та соціально-забезпечувальне законодавство України теж розвивається у руслі загальносвітових та загальноєвропейських тенденцій. Зокрема, вже за роки незалежності, законодавство про зайнятість та соціальний захист безробітних зазнало значних реформ, все більше наближаючись до високих стандартів забезпечення прав людини в цій сфері. Значним прогресивним кроком стала редакція Закону України «Про зайнятість населення» 2012 року, оскільки передбачала цілий ряд заходів щодо стимулювання продуктивної зайнятості, сприяння отриманню першого робочого місця молоді та врегулювала порядок застосування праці іноземних громадян в Україні. Цей Закон та відповідні до нього нормативні документи зазнають постійних змін, особливо декілька останніх років у зв'язку із проблемами пандемії, викликані поширенням COVID-19 у період 2020-21 років та збройної агресії Російської Федерації проти України від лютого 2022 року та по теперішній час. Слід зазначити, що співпраця законодавчої та виконавчої гілки влади з експертами профільних міжнародних організацій приносить позитивні результати, оскільки українські правові норми все більше наближаються до визнаних міжнародних стандартів, зокрема, стандартів Європейського Союзу, в яких головним є забезпечення прав людини, повага до особистості, людської гідності та рівності поводження у сферах зайнятості та професійної освіти.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: сталий розвиток, права людини, міжнародно-правові стандарти, зайнятість населення, працевлаштування, соціальне страхування на випадок безробіття, служба зайнятості, допомога по безробіттю.

Як цитувати: Кулачок-Тітова Л.В., Пахомова І.А., Забезпечення зайнятості населення: міжнародно-правові стандарти та національний досвід. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 122-134. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-14>

In cites: Kulachok-Titova L.V., Pakhomova I.A. (2023). Ensuring the employment of the population: international legal standards and national experience. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 122-134. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-14> (in Ukrainian)

Актуальність. Міжнародні правові стандарти у сфері забезпечення зайнятості населення, запобігання безробіттю та соціального захисту безробітних є орієнтиром для побудови відповідних правових галузей у національних правових системах. Для України, як учасниці світового співтовариства держав, є важливою відповідність правових норм найвищим стандартам, особливо, коли це стосується таких важливих прав людини, як право на працю, соціальний захист та гідний рівень життя. Крім того, неухильне прагнення нашої держави до вступу у Європейський союз вимагає імплементації міжнародних стандартів зокрема, і стандартів ЄС, у правове поле України та адаптації всієї системи права до високого рівня європейського права.

Огляд праць із зазначеної проблематики. Питання міжнародних правових стандартів в сфері праці та відповідних норм національного законодавства вивчалось цілим рядом дослідників. Так, міжнародно-правове регулювання в сфері праці досліджував С. Лукаш, міжнародні стандарти трудових прав вивчав Є. Краснов, європейські стандарти організації праці вивчав В. Венедиктов, способи застосування міжнародних трудових стандартів і національного трудового законодавства розглядали М. Клемпарський та О. Назимко, міжнародно-правові стандарти оплати праці розглядає у роботах М. Кабаченко, К. Севастьяненко та К. Лукашук, міжнародно-правові стандарти професійного розвитку працівників вивчав О. Ярошенко, міжнародні трудові стандарти у сфері робочого часу та стан їх імплементації в Україні досліджував А. Іваницький, міжнародні стандарти дистанційної зайнятості вивчалися Я. Сайченко. Слід також згадати, що міжнародно-правові стандарти забезпечення зайнятості населення розглядалися Р. Яковенко, а політику Європейського Союзу в сфері зайнятості вивчала О. Рим, а окремі питання забезпечення зайнятості розглядалися: І. Криловою, Є. Гавриловим, О. Науменко, К. Небоженко, В. Андріївим, Р. Шабановим та іншими фахівцями. Поняття та види міжнародних стандартів права на соціальний захист досліджувала К. Бориченко, теоретико-правові аспекти соціального захисту безробітних в міжнародному праві вивчав Т. Тимчишин, питання міжнародно-правових

стандартів соціального страхування на випадок безробіття вивчалось В. Гапочною.

Метою нашого дослідження було вивчення основних міжнародних правових стандартів в сфері забезпечення зайнятості та захисту від безробіття, розвитку відповідного національного законодавства України, а також історії реформування правового поля нашої держави в напрямі вступу до складу Європейського Союзу.

Виклад матеріалу. Право на працю та захист від безробіття завжди було в фокусі уваги міжнародних організацій та предметом багатосторонніх договорів. Вже у преамбулі Статуту Міжнародної організації праці 1919 року було зазначено, що регламентація пропозиції робочої сили та боротьба з безробіттям належать до інструментів покращення умов праці людей, що, в свою чергу, буде сприяти встановленню соціальної справедливості та загальному і міцному миру у всьому світі [1]. Загальна декларація прав людини в ч. 1 ст. 23 проголосила право кожної людини на працю, на вільний вибір роботи, справедливі та сприятливі умови праці й на захист від безробіття [2]. Це право було також визначено ч.1 ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права як право кожної людини отримати можливість заробляти собі на життя працею, котру вона вільно обирає чи на яку вона вільно погоджується [3]. Європейська соціальна хартія 1996 року (переглянута) в статті 1 зазначає необхідність досягнення й підтримання якомога високого та стабільного рівня зайнятості (до досягнення повної зайнятості); ...створювати безкоштовні служби працевлаштування для всіх працівників чи забезпечувати їхнє функціонування; забезпечувати належну професійну орієнтацію, підготовку і перекваліфікацію чи сприяти їм [4].

Для кращого розуміння предмету дослідження варто визначитись з дефініціями. Погоджуємось з Р. Яковенком, що міжнародно-правові стандарти забезпечення зайнятості населення – це основоположні принципи, відправні ідеї та положення, узагальнені характеристики, що закріплені в міжнародно-правових актах, що є обов'язковими для виконання та дотримання, а також є основою для правового регулювання сприяння зайнятості та захисту безробітних тими державами, котрі ратифікували такі акти, і спрямовані на досяг-

нення впорядкованості правовідносин у зазначеній сфері правового регулювання. За обсягом поширення міжнародно-правові стандарти забезпечення зайнятості автор поділяє на: 1) загальносвітові – міжнародні стандарти, закріплені в міжнародно-правових документах ООН (Загальна декларація прав людини тощо); 2) європейські (Європейська соціальна хартія); 3) міжнародні стандарти забезпечення зайнятості, що закріплюються та поширюються в рамках міжнародних організацій (Конвенції МОП тощо) [5, с. 202-204].

Найбільшу регулятивну роль в сфері трудових відносин, та, відповідно, і у сфері забезпечення зайнятості населення та захисту від безробіття мають нормативні акти Міжнародної організації праці (далі – МОП) – конвенції та рекомендації. МОП є зберігачем ключових міжнародних конвенцій, які стосуються гідної зайнятості, соціального захисту, соціального діалогу та прав у світі праці. Окрім нормативної ролі, МОП також має великий досвід надання технічної допомоги урядам і соціальним партнерам. Україна набула членства в Міжнародній організації праці з 12.05.1954 р. як самостійний суб'єкт, ратифікувала 71 конвенцію МОП та за період незалежності двічі була обрана до Адміністративної ради МОП – на період 1996-99 та 1999-2002 рр. З моменту здобуття Україною незалежності МОП має добре налагоджені довірчі відносини з українським урядом, установами ринку праці та соціальними партнерами. МОП є членом національної команди ООН в Україні, а її робота узгоджена з Рамковою програмою партнерства ООН (UNPF) для України на 2018-2022 рр., яка визначає пріоритети економічного зростання, зайнятості, управління та соціального захисту як сфер діяльності та досвіду МОП, доручивши цій організації провідну роль у координації роботи ООН щодо створення робочих місць [6].

В питанні міжнародних стандартів в сфері забезпечення зайнятості населення, слід зазначити, що 19 червня 1968 році Україною була ратифікована Конвенція про політику в галузі зайнятості 1964 р. (№122), яка, спираючись на положення Філадельфійської декларації МОП стосовно урочистого зобов'язання МОП сприяти реалізації серед світових держав програм, що забезпечать повну зайнятість та підвищення рівня життя, а також відповідати за вивчення та розгляд впливу економічної та фінансової політики на політику зайнятості, що повинна сприяти підвищенню загального рівня добробуту, а також на уже згадані вище положення Статуту МОП та Загальної декла-

рації прав людини, визначила головні напрямки державної політики в цій сфері. Конвенція зазначає, що політика держав в сфері зайнятості повинна бути спрямована на забезпечення того, щоб: (а) була робота для всіх, хто готовий і шукає роботу; (б) така робота була максимально продуктивною; (с) існувала свобода вибору роботи та найбільш повна можливість для кожного працівника отримати кваліфікацію й використовувати свої навички та здібності у роботі, для котрої він добре підходить, незалежно від раси, статі, релігії, кольору шкіри, політичних переконань, національного чи соціального походження. Ця політика повинна належним чином враховувати стадію й рівень економічного розвитку, взаємний зв'язок між цілями зайнятості та іншими економічними й соціальними цілями та повинна здійснюватися такими методами, котрі відповідають національним умовам і практиці. [7].

У коментарях Комітету експертів МОП (CEACR) щодо застосування Україною конвенції C122 Про політику в галузі зайнятості (1964 р.), який був опублікований наприкінці 2022 року, спирався на попередній звіт уряду (2017 р.) та зауваження Конфедерації вільних профспілок України (КВПУ), а також зауваження Федерації профспілок України (ФПУ), отримані 6 жовтня 2022 року були дані деякі оцінки. До ст.ст. 1, 2 Конвенції - проведення активної політики зайнятості: Комітет зазначив, зокрема, що в період 2016-17 рр. з метою сприяння шукачам роботи швидше знайти роботу та задовольнити потреби роботодавців у підборі кадрів Державна служба зайнятості (ДСЗ) запровадила нові методи роботи з клієнтами, які сприяли кращим результатам за основними напрямками її роботи, включаючи покращене використання інформаційних технологій. Також було переорієнтовано ДСЗ на сприяння зайнятості, тобто відбулося зміщення акценту з виплати допомоги по безробіттю на якнайшвидше повернення безробітних на роботу. Щодо узгодження програм навчання та навчання з політикою зайнятості, Комітет відзначає як позитивні зрушення роботи з розробки професійних стандартів для підвищення кваліфікації та освітніх стандартів, а також приведення навчання у відповідність до потреб роботодавців та валідації неформальної освіти. Велика увага приділяється удосконаленню системи професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітних, а також системи професійної орієнтації щодо вдосконалення підготовки молоді. Щодо працевлаштування молоді: як і в оцінках, що

наводяться в аналітичних частинах соціально-економічної ситуації програм гідної праці для України, Комітет експертів також концентрує свою увагу на необхідності державних програм, що сприяли би довготривалій інтеграції молоді на ринку праці з метою подолання безробіття в цій віковій групі населення. Також висловлено зауваження щодо відсутності інформації стосовно будь-яких можливих заходів, вжитих або запланованих щодо дискримінаційних обмежень в оголошеннях про вакансії [8].

В 1994 році наша держава ратифікувала ще одну конвенцію МОП в цій сфері – Конвенцію про безробіття 1919 р. (№ 2), ст. 2 містить зобов'язання членів Організації заснувати систему безкоштовних державних агенств зайнятості під контролем центрального органу влади. Також повинні бути засновані комітети, до яких входять представники роботодавців та працівників, з метою консультування таких агенств зайнятості. Якщо існують як державні, так і приватні безкоштовні агенства зайнятості, слід вжити заходів для координації діяльності таких агенств у національному масштабі. Діяльність різних національних систем повинна координуватися Міжнародним бюро праці за погодженням із зацікавленими країнами. А відповідно до ст. 3 Конвенції № 2 члени МОП, котрі ратифікують цю Конвенцію та створили системи страхування на випадок безробіття, на умовах, узгоджених між зацікавленими членами, вживають заходів, згідно з якими працівники, які належать до однієї держави-члена та працюють на території іншої, допускаються до таких самих ставок страхування, як і національні працівники. І хоча ця конвенція на сайті МОП позначена як технічна та застарілий інструмент, з неї також можна вивести деякі принципи положення стосовно напрямків розвитку національного законодавства [9].

Конвенція Про соціальне забезпечення (мінімальні стандарти) 1952 року (№ 102), що була ратифікована Україною відносно нещодавно – 6 червня 2016 року, стосується, зокрема, допомоги по безробіттю (частина IV). Відповідно до норм частини XI Конвенції (ст. 67) розмір допомоги по безробіттю для стандартного бенефіціара повинен становити не менше 45% попереднього заробітку [10].

Серед поки що нератифікованих Україною конвенцій, які мають відношення до правового регулювання сфери забезпечення зайнятості та захисту від безробіття, Конвенція Про служби зайнятості 1948 року (№ 88), що містить стандарти щодо організації роботи

служби, переліку заходів, які повинна здійснювати служба, вимоги до персоналу служби тощо, а Конвенція Про рівне ставлення (соціальне забезпечення) 1962 року (№ 118) встановлює, зокрема, вимоги щодо рівності ставлення при наданні допомоги по безробіттю. Конвенція 1997 року про приватні агенства зайнятості (№ 181) регламентує стандарти діяльності таких установ, визначаючи, за яких умов та ким можуть бути виключення в тих чи інших професіях чи секторах економіки (від початку вона не поширюється на моряків), містить заборону дискримінації та категорично заперечує збір плати з шукачів роботи, вимагає належного захисту працівників-мігрантів, наводячи перелік критеріїв належного захисту працівників та обов'язків агенств тощо.

Конвенція Про сприяння зайнятості та захист від безробіття 1988 року (№ 168) серед нератифікованих Україною конвенцій посідає окреме місце, оскільки включає в себе, по суті, увесь набір стандартів, викладений у більш ранніх актах у цій сфері. Згідно з цим документом держави зобов'язуються: (а) покрити випадки часткового безробіття; (б) збільшити кількість захищених осіб; (в) збільшити розмір пільг; (г) скоротити тривалість періоду очікування; (д) продовжити тривалість виплати допомоги; (е) адаптувати законодавчі схеми соціального забезпечення до професійних умов працівників, які працюють неповний робочий день; (ж) докладати зусиль для забезпечення надання медичної допомоги особам, які отримують допомогу по безробіттю, та особам, які перебувають на їх утриманні; (з) докладати зусиль, щоб гарантувати, що періоди, протягом яких виплачується така допомога, будуть враховані для набуття права на виплати соціального забезпечення та, у відповідних випадках, для розрахунку інвалідності, старості та втрати годувальника. Крім цього, гарантується рівне ставлення до усіх захищених осіб без дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, національного походження, громадянства, етнічного чи соціального походження, інвалідності чи віку. Також держави зобов'язані проголосити пріоритетною метою політику, що сприяє повній, продуктивній та вільно обраній зайнятості усіма відповідними засобами, включаючи соціальне забезпечення. Такі засоби повинні включати, серед іншого, служби зайнятості, професійне навчання та професійну орієнтацію. Передбачається також створення спеціальних програм, що необхідні для сприяння додатковим можливостям працевлаштування та заохочення до

вільно обраної й продуктивної роботи для визначених категорій осіб з обмеженими можливостями, що мають або можуть мати труднощі з пошуком постійної роботи (жінки, молоді працівники, особи з інвалідністю, літні працівники, довготривалі безробітні, працівники-мігранти, що законно проживають в країні та працівники, що постраждали від структурних змін). Кожна держава-член докладає зусиль для поступового поширення сприяння продуктивній зайнятості на більшу кількість категорій, ніж спочатку охоплена кількість. Ковенція також врегулює питання мінімального розміру виплат по безробіттю та зобов'язання держав щодо включення не менш трьох категорій із переліку тих, хто не може мати попереднього заробітку чи страхового стажу [11].

Як вже було сказано вище, питання міжнародно-правових актів в сфері зайнятості та визначення відповідних стандартів, є досить опрацьованим, та слід зазначити, що до міжнародних стандартів забезпечення зайнятості фахівці відносять: 1. пріоритет державної політики, що сприяє продуктивній праці та забезпеченні вільно обраної зайнятості; 2. обов'язок держави створити умови для ефективного отримання відповідної кваліфікації, освіти, навиків для тієї роботи, професії чи посади, яку особа вибирає; 3. обов'язок держави створити мережу закладів (бюро) захисту від безробіття та служб зайнятості; 4. діяльність служб зайнятості повинна ґрунтуватися на принципах неупередженості стосовно вакансій на підприємствах та неможливості направлення на роботу з умовами праці гіршими, ніж встановлені законодавством, колективними договорами або практикою; 5. ведення службами зайнятості статистичного обліку кількості безробітних, наявних вакансій, інших даних, здійснення моніторингу потреб ринку праці та забезпечення системи відповідної підготовки та перепідготовки кадрів; 6. надання допомоги повинно частково компенсувати безробітному втрачений дохід та мати періодичний характер; 7. вільний вибір (згода) виду роботи особою, що ґрунтується на її здібностях, кваліфікації, досвіді роботи; 8. Заборона дискримінації під час пошуку роботи, пропонування вакансій, здійснення інших заходів щодо забезпечення зайнятості [5, с. 204].

Оскільки забезпечення зайнятості населення безпосередньо пов'язане з соціальним забезпеченням безробітних, то поряд із стандартами зайнятості варто також згадати і стандарти соціального страхування. До-

сліджуючи це питання В.М. Гапочка робить висновок, що міжнародно-правовими стандартами соціального страхування на випадок безробіття є зафіксовані у міжнародних документах та добровільно узяті державами модельні зобов'язання із встановлення та функціонування національної соціально-страхової системи на випадок безробіття, які встановлюють перелік прав і обов'язків її суб'єктів, окреслюючи їхній обсяг та зміст, порядок їх реалізації, стосовно котрих можливе застосування заходів міжнародного впливу і контролю. Основня їхня мета полягає не в створенні єдиного правового забезпечення, а у досягненні результату, який передбачений міжнародно-правовими актами [12, с. 79]. Основними міжнародними стандартами соціального захисту безробітних Л.Ю. Малюга вважає такі: 1. універсальності справедливого доступу безробітних до соціального захисту, котрий ґрунтується на ідеї, що кожен безробітний, котрий має право на такий захист, має мати до нього доступ на справедливій основі, без невинуватих бар'єрів та без будь-якої дискримінації; 2. адекватності соціального захисту безробітних - ґрунтується на тому, що соціальний захист безробітних, має бути достатнім для задоволення їхніх основних потреб без соціальної ізоляції, оптимально сприяючи поверненню до світу праці та зайнятості; 3. стійкості соціального захисту безробітних передбачає, що заходи соціального захисту, які державами застосовуються до безробітних, характеризувались довгостроковістю та життєздатністю; 4. відповідального забезпечення існування системи соціального захисту безробітних - саме держави несуть пряму відповідальність за забезпечення соціального захисту безробітних та за задоволення їхніх основних потреб; 5. узгодження соціального захисту безробітних із цінністю людської гідності - допомагати безробітним зберігати почуття власної гідності навіть у періоди безробіття [13, с. 221].

Право на працю в міжнародних нормативних документах розглядається як обов'язок держав сприяти зайнятості та забезпечити право на свободу праці (відсутність примусової праці та дискримінації в трудових відносинах), а з метою сприяння зайнятості державами створюються відповідні державні служби. В Україні це - Державна служба зайнятості (далі – Служба), яка є централізованою системою державних установ, що спрямовується й координується Міністерством економіки України. Служба була утворена шляхом реорганізації служби працевлаштування відповідно до По-

станови Ради Міністрів УРСР від 21.12.1990 № 381 «Про створення державної служби зайнятості в УРСР» з метою комплексного вирішення питань щодо регулювання зайнятості населення, працевлаштування, профорієнтації та соціального захисту тимчасово непрацюючих громадян. На службу покладалась завдання: аналізу ринку праці, створення та реалізації програм зайнятості; обліку та допомоги в працевлаштуванні громадянам, які за цим звертаються; забезпечення населення інформацією щодо можливостей працевлаштування; проведення профорієнтації; організація профпідготовки та перепідготовки працівників; надання підприємствам допомоги у підборі необхідних їм працівників; підготовка пропозицій стосовно використання праці іноземних громадян; здійснення соціального захисту незайнятих громадян; контроль за виконанням підприємствами законодавства про працю. Всі послуги з працевлаштування та соціального захисту надавались безоплатно, у той же час передбачалось, що служба може надавати не пов'язані із забезпеченням зайнятості послуги за заявками підприємств на платній основі. Особлива увага приділялась утворенню та функціонуванню центрів зайнятості в районах, містах та районах у місті [14].

Перша редакція Закону України «Про зайнятість населення» була прийнята 01.03.1991 р. та містила ряд важливих положень. Передусім, Законом були дані визначення категорій «зайнятість», «безробітний», «підходяща робота». названі категорії населення, що належать до зайнятого, принципи державної політики зайнятості населення, державні гарантії на вибір професії та роботи тощо. Розділ II Закону «Право громадян на зайнятість» містив 5 статей, кожна з яких закріплювала такі права громадян: право на працевлаштування; на професійну консультацію, підготовку, перепідготовку і одержання інформативної у сфері зайнятості; на професійну діяльність за кордоном; на соціальний захист у сфері зайнятості та навіть на оскарження дій працівників служби зайнятості. Щодо завдань та функцій Державної служби зайнятості, то, порівняно із згадуваною вище Постановою № 381, до них додалися: здійснення перевірки достовірності поданих особою (для набуття статусу безробітного) даних; участь у наукових дослідженнях та вивчення міжнародного досвіду у сфері зайнятості; здійснення міжнародного співробітництва; реєстрація трудового договору між працівником та роботодавцем – фізичною особою; надання дозволів на використання праці іноземців та осіб без

громадянства, а також накладання штрафів за порушення законодавства в сфері зайнятості. Закон також містив розділ «Гарантії та компенсації при втраті роботи», в якому, поряд із загальними гарантіями, окремо закріплювались гарантії для осіб, що були вивільнені внаслідок реорганізації, перепрофілювання підприємств, скорочення чисельності чи штату працівників. Ще однією новелою цього закону стала норма, якою передбачалась можливість добровільного соціального страхування зайнятості на основі договору з державними органами [15].

Наступним кроком у розвитку правового забезпечення зайнятості та соціального захисту безробітних в нашій державі стало прийняття в січні 1998 року Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, одним із п'яти видів якого передбачалося страхування на випадок безробіття (ст. 4), а видами соціальних послуг та матеріального забезпечення, які надаються за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття визначені: допомога по безробіттю; відшкодування витрат, що пов'язані з професійною підготовкою чи перепідготовкою та профорієнтацією; дотація роботодавцю з метою працевлаштування безробітних, зокрема молоді на перше робоче місце; допомога на поховання безробітного; профілактичні заходи, які спрямовані на запобігання настанню страхових випадків [16].

Вже у березні 2000 року було прийнято Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», котрий визначив правові, фінансові та організаційні засади цього виду страхування. Закон, зокрема, дав визначення терміну «страховий випадок» як події, внаслідок якої застрахована особа втратила заробітну плату (грошове забезпечення) чи інші передбачені законодавством України доходи внаслідок втрати роботи з незалежних від неї обставин та зареєстрована в установленому порядку як безробітна, готова й здатна приступити до підходящої роботи та дійсно шукає роботу; або коли застрахована особа опинилася в стані часткового безробіття. А «втрата роботи з незалежних від застрахованої особи обставин» конкретизувалася конкретними підставами припинення трудового договору – пп. 1, 2, 3 ст. 36, ст. 38 (у разі неможливості продовження роботи або невиконання роботодавцем законодавства про працю, умов колективного або трудового договору), ст. 39, пп. 1, 2, 5, 6 ст. 40 КЗпП України та з аналогічних підстав,

що визначені іншими законами, а для військово-вслужбовців такою обставиною визнається звільнення зі служби з поважних причин без права на пенсію. Види забезпечення передбачали значно ширший перелік допомог, ніж сьогодні (зокрема, були вилучені допомога по частковому безробіттю; матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітного; матеріальна допомога по безробіттю, одноразова матеріальна допомога безробітному та непрацездатним особам, які перебувають на його утриманні). Чинна редакція закону передбачає тільки два види допомоги: по безробіттю та на поховання у разі смерті безробітного чи особи, яка перебувала на його утриманні [17].

Відповідно до зазначеного Закону право на допомогу по безробіттю мають особи, які за період останніх 12 місяців перед зверненням за допомогою мають не менше 6 місяців страхового стажу. Від тривалості страхового стажу безпосередньо залежить і тривалість виплат допомоги по безробіттю. Призначається допомога з восьмого дня з моменту реєстрації в державному центрі зайнятості, але для осіб, що були звільнені з підстав, які умовно можна визначити як «дисциплінарні», тобто пов'язані із порушеннями з боку працівника, виплата допомоги розпочинається з 61-го календарного дня та у мінімальному розмірі. А для тих, хто перервав трудові відносини за власним бажанням та без поважної причини чи за угодою сторін, – допомога виплачується з 31 календарного дня. Розмір допомоги по безробіттю, відповідно, залежить від тривалості страхового стажу, середнього розміру заробітної плати безробітного та тривалості самого періоду безробіття. Особливості розрахунку страхового стажу, середньомісячної заробітної плати та призначення допомоги в період воєнного стану для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), осіб, що перебували в полоні чи на тимчасово окупованих територіях були враховані Порядком виплати допомоги по безробіттю, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів у 2022 р. (далі - Порядок), у якому, зокрема, зазначається, що під час воєнного стану, в період проведення заходів щодо запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, що спричинена коронавірусом SARS-CoV-2, допомога по безробіттю призначається з першого дня надання статусу безробітного. Також, порівняно із довоєнним, стали менш суворими вимоги до тривалості страхового стажу та збільшився розмір виплат. Враховано також проблеми відсутності страхового стажу у мо-

лоді, яка потребує працевлаштування на перше робоче місце, - для них встановлено 180-денний період виплат у мінімальному розмірі, наступна реєстрація – за загальним правилом (360 днів протягом дворічного віку).

Відповідно до п.п. 7-8 Порядку враховані можливі проблеми відсутності документів та відомостей про страховий стаж під час дії воєнного стану у ВПО, осіб, які перебували в районі проведення воєнних (бойових) дій чи в тимчасовій окупації або оточенні (блокуванні), допомога по безробіттю призначається на 180 календарних днів протягом 2 років з дня її призначення в мінімальному розмірі для застрахованих осіб - 1800 гривень, а для осіб, що не мають страхового стажу з поважних причин (ч.2 ст. 6 Закону України «Про зайнятість населення - 1000 гривень. Після надходження відповідних відомостей протягом 2 років з дня її призначення тривалість виплати допомоги та її розмір переглядаються відповідно до законодавства [18].

Стаття 14 Закону України «Про зайнятість населення» визначає, що державний нагляд в цій сфері здійснює центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику щодо нагляду та контролю за додержанням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття. До грудня 2019 року ці функції виконувало Міністерство соціальної політики України, а від зазначеного часу по тепер – Міністерство економіки України, яке може: здійснювати перевірки з питань діяльності Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття (далі – Фонд); встановлювати строк для усунення порушень з боку страхувальника або страховика; скасовувати рішення Фонду; вимагати скликання позачергового засідання правління Фонду або (за відмови Фонду) самостійно скликати та проводити його; призначити аудит діяльності Фонду тощо. Фінансування діяльності Державної служби зайнятості, як і оплата послуг та матеріального забезпечення, відбувається за рахунок Фонду. Правом застосовувати фінансові санкції і накладати адміністративні штрафи від імені Фонду наділені керівник Державної служби зайнятості, його заступники, керівники територіальних органів, їх заступники (ч. 5 ст. 38 Закону) [17].

У 2023 році Наказом Мінекономіки України були внесені зміни до Положення про Державну службу зайнятості, якими, зокрема, було визначено структуру служби: Державний центр зайнятості, регіональні центри зайнятості - Центр зайнятості Автономної Республіки

Крим, обласні, Київський та Севастопольський міські центри зайнятості та їх філії, заклад післядипломної освіти «Центр підвищення кваліфікації служби зайнятості», заклади професійної (професійно-технічної) освіти Державної служби зайнятості, інші закладів освіти Державної служби зайнятості. Регіональні центри зайнятості визначаються як неприбуткові державні установи в централізованій системі державних установ Служби, підпорядковані та підзвітні Державному центру зайнятості. З метою забезпечення доступності послуг безробітним та особам, що шукають роботу, регіональні центри зайнятості створюють віддалені робочі місця для надання соціальних послуг, зокрема, в об'єднаних територіальних громадах [19].

Чинна редакція Закону України «Про зайнятість населення» була прийнята у 2012 році та зазнала дуже великих змін порівняно із першою (1991 р.). Зокрема, в Законі з'явилися розділи, що регулюють діяльність суб'єктів господарювання, які надають послуги у працевлаштуванні (розділ VI) та застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні (розділ VII). Були також враховані рекомендації Комітету експертів МОП щодо врахування результатів неформальної освіти за робітничими професіями (п. 5 ст.5 та ст. 8) та норми щодо заборони дискримінації за будь-якими підставами (п. 8 ст. 5 та ст. 11). Серед останніх змін, що є втіленнями порад експертів МОП, висловлених у різних документах – від програм гідної праці до реакцій на звіти нашої держави щодо виконання зобов'язань за конвенціями, до цього закону були внесені, як напрями державної політики в сфері зайнятості населення задоволення попиту економіки у висококваліфікованих працівниках, формуванні й розвитку професійних кваліфікацій та сприяння розробленню професійних стандартів (п. 2 ч. 3 ст. 15) та включення до системи регулювання ринку праці заходів стосовно запровадження стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць (п.3. ч.1. ст. 16). Слід зазначити, що змінами, які відбувалися останніми роками, вносилися норми, спрямовані, насамперед, на стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць та працевлаштуванні тих категорій осіб, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, на ефективність територіальних та місцевих програм зайнятості, функціонування Єдиної інформаційно-аналітичної системи, індивідуальну траєкторію працевлаштування, сприяння самозайнятості та підприємницької діяльності населення, сприяння зайня-

тості зареєстрованих безробітних, розширенню можливостей для підвищення конкурентоспроможності молоді та деяких категорій громадян (особи, старші 45 років; військовослужбовці, звільнені з воїнської служби; особи, що перебували в полоні; постраждали внаслідок перебування на території бойових дій, особи з інвалідністю тощо). Окремий розділ Закону присвячений професійній орієнтації та професійному навчанню, також були розроблені і прийняті порядки надання відповідних послуг, включаючи й зарахування результатів неформального навчання, затверджені постановами Кабінету Міністрів України. VIII розділ Закону під назвою «Безробіття» визначає перелік осіб, які можуть набути статусу зареєстрованого безробітного, їхні права та обов'язки, підстави для припинення реєстрації, визначення підходящої роботи, порядок надання допомоги по частковому безробіттю, критерії визнання вивільнення працівників масовим та особливості гарантій для працівників, з якими перевали трудові відносини у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці [20].

Аналізуючи теоретико-правові аспекти соціального захисту від безробіття в міжнародному праві, Т.М. Тимчишин робить висновок, що позитивні напрацювання світової спільноти та акцентування уваги в сфері соціального захисту безробітних осіб підкреслюють необхідність розвитку соціальної культури праці та вселяють надію у завтрашній день. Оскільки праця стала елементом самостверження особи, соціальним ліфтом та метою в житті. На думку автора, для працівника дуже важливою є віра в себе та в державу, яка може гарантувати добробут особи в період втрати нею роботи, цей захист особи повинен відбуватися відповідно до найвищих європейських та світових стандартів, шляхом ратифікації галузевих нормативно-правових актів [21, с. 227-228].

Звертаючись до європейських стандартів, слід зазначити, що, Європейська соціальна хартія, про яку вже згадувалось вище, є, мабуть головним правовим актом в питаннях забезпечення зайнятості та захисту від безробіття, що поширює свої норми на усі країни – члени Ради Європи, кожна з держав, яка ратифікувала ЄСХ надає доповіді про виконання своїх зобов'язань, а отже існує механізм контролю за їхнім виконанням. Якщо говорити про рівень актів Європейського Союзу, то слід згадати, насамперед, Хартію Співтовариства про основні соціальні права працівників (1989 р.), котра включає положення про те, що «кожна особа повинна мати можливість безкоштовного користування доступом до гро-

мадських служб працевлаштування» (п.6) та «кожен працівник ЄС має право на адекватний соціальний захист і ...користуватися адекватним рівнем допомоги з соціального забезпечення, а особи, що не мають можливості увійти чи повторно увійти до ринку праці й не мають засобів до існування, повинні мати можливість отримувати достатні кошти і соціальну допомогу з урахуванням особливостей їхньої конкретної ситуації» (п.10) [22]. З цим документом пов'язане прийняття ряду Директив ЄС: Директива Ради 2000/78/ЄС від 27.11.2000 про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійній діяльності; Директива Ради 98/59/ЄС від 20.07.1998 про наближення законодавств-членів стосовно масових вивільнень; Рекомендація Ради 92/442/ЄС від 27.07.1992 про зближення цілей і політик у сфері соціального захисту; Рекомендація Ради 92/441/ЄС від 24.06.1992 про загальні критерії стосовно достатніх ресурсів та соціальної допомоги в системах соціального захисту та інші.

Амстердамський договір ЄС 1997 року, котрим ЄС було проголошено простором свободи, безпеки і справедливості, мав також окремий розділ стосовно політики зайнятості, що зобов'язував держави-члени узгоджувати стратегії створення робочих місць і щорічно звітувати про зайнятість. На підставі аналізу цих звітів повинні були розроблятися відповідні Керівні вказівки для країн-членів ЄС. За Договором, зокрема, було створено консультативний орган – Комітет з питань зайнятості [23]

Ще в одному важливому та обов'язковому для виконання документі ЄС – Хартії основних прав Європейського Союзу є положення стосовно права на доступ до безоплатних послуг з працевлаштування (ст. 29) та права на соціальне забезпечення та соціальну допомогу – зокрема, і у зв'язку з втратою роботи (ст. 34) [24].

Дослідивши правові аспекти реалізації ЄС політики у сфері зайнятості, О.М. Рим доходить висновку, що, насамперед Європейський Союз прагне зацікавити держави-члени запроваджувати заходи щодо ефективного працевлаштування, щоб інвестувати в людей і зменшити тягар соціального забезпечення безробітних. Наднаціональні органи намагаються сприяти досягненню балансу між попитом та пропозицією на ринку праці шляхом впливу на формування національної політики зайнятості держав-членів. Їхнім пріоритетом, є не лише скорочення безробіття, а й підвищення якості

зайнятості задля створення більш гнучкого та ефективного європейського ринку праці. ЄС та держави-члени постають перед необхідністю попередити зниження рівня соціального захисту працюючих. Існує також необхідність співпраці між державами стосовно застосування адекватних засобів у боротьбі за ефективну та повну зайнятість. Саме тому, на думку автора, європейська стратегія зайнятості є яскравим прикладом компромісу між різними національними позиціями щодо найкращого способу боротьби з безробіттям [25, с. 157].

Одна з головних рушійних сил сучасного реформування України - Угода про асоціацію України та ЄС, підписана у 2014 році, теж містить деякі положення, що безпосередньо стосуються теми нашого дослідження. Так, глава 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» містить домовленість сторін щодо співробітництва та діалогу в цих напрямках (ст. 419), а також передбачає досягнення цілей: а) покращення якості людського життя; б) протистояння спільним викликам, як-то глобалізації та демографічним змінам; в) збільшення кількості й покращення якості робочих місць з гідними умовами праці; г) сприяння розвитку соціальної і юридичної справедливості в контексті реформування ринку праці; д) сприяння створенню на ринку праці умов, що поєднували би гнучкість та захищеність; е) сприяння впровадженню активних заходів на ринку праці й підвищення ефективності служб зайнятості щодо задоволення потреб на ринку праці; ж) стимулювання розвитку ринків праці, які сприяють залученню малозабезпечених осіб; з) зменшення обсягів неформальної економіки способом трансформації нелегальної зайнятості; и) покращення рівня забезпечення охорони здоров'я й безпечних умов праці; й) посилення рівня соціального захисту й модернізації систем соціального захисту, у тому числі щодо якості, доступності та фінансової стабільності; к) скорочення бідності й посилення соціальної єдності; л) забезпечення гендерної рівності й рівних можливостей для чоловіків та жінок у сферах зайнятості, освіти, навчання, економічної й суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень; м) подолання дискримінації в будь-яких її формах та проявах; н) посилення можливостей соціальних партнерів і сприяння соціальному діалогу [26].

Слід визнати, що деякі з цих цілей є загальними для України, тому слід докласти максимальних зусиль, щоб якнайшвидше подолати перешкоди, що стоять на шляху гідної та якісної зайнятості в Україні.

Висновки. Соціальне законодавство України – як у сфері трудових відносин, так і у галузі соціального забезпечення перебуває в стані реформування. Стандарти, що є орієнтирами для цього процесу, напрацьовуються міжнародними інституціями, ці правові орієнтири містяться в міжнародних правових документах – деклараціях, пактах, хартіях, конвенціях, протоколах, угодах, рекомендаціях, директивах, керівних вказівках тощо. Деякі з цих актів мають інструменти подальшого контролю виконання зобов'язань – як, наприклад, конвенції МОП чи ЄСХ, оскільки вимагають звітності про виконання відповідних положень державами, що підписали такі договори. Окремі документи, хоч і не є договорами, але мають таку юридичну вагу та всесвітню повагу, що їхнє втілення в життя є обов'язковим навіть за відсутності формальних зобов'язань (наприклад, Загальна декларація прав людини 1948 року).

Норми українського законодавства в сфері зайнятості та соціального страхування на випадок безробіття містять велику кількість міжнародних правових норм, поступово наближаючи державну політику в цій сфері до кращих світових зразків. Хоча ще не ратифіковані декілька, на наш погляд, важливих міжнародних документів, зокрема, - Конвенція МОП про сприяння зайнятості та захист від безробіття 1988 року (№ 168) та Конвенція МОП 1997 року про приватні агенства зайнятості (№ 181), що містять важливі міжнародні стандарти. Варто зазначити, що деякі з них вже втілюються в нашому законодавстві, навіть без ратифікації. Слід відзначити такі прогресивні тенденції в державній політиці забезпечення зайнятості та соціального захисту безробітних: 1. індивідуальний підхід до пропозицій роботи, котрий використовується кар'єрними радниками, виходячи із начвної

кваліфікації, освіти, практичних вмінь та навичок клієнта Державного центра зайнятості; 2. професійна освіта та професійне навчання з метою набуття кваліфікацій, котрі, з одного боку, будуть відповідати здібностям та побажанням клієнта, а з іншого – будуть актуальними на ринку праці; 3. можливість продовження/здобуття освіти на підставі оплати навчання ваучером, що надається ДСЗ окремим категоріям клієнтів з метою підтримання їхньої конкурентоспроможності, перелік спеціальностей щодо направлення для навчання визначається з урахуванням сучасного та потенційного дефіциту певних спеціальностей на ринку праці (ваучер, можна отримати, зокрема, за допомогою цифрової платформи Дія за умови дотримання усіх вимог законодавства, протягом 8 робочих днів); 4. додаткова підтримка молоді, яка шукає перше робоче місце, що включає профорієнтацію, професійне навчання або перепідготовку та можливість отримувати допомогу по безробіттю навіть за відсутності страхового стажу; 5. диференціація строків та розмірів допомоги по безробіттю залежно від страхового стажу, підстав припинення трудової діяльності та тривалості безробіття; 6. орієнтованість державних служб, насамперед, на сприяння тривалій, продуктивній та гідній зайнятості, а не лише на забезпечення матеріальної підтримки безробітних; 7. створення ДСЗ віддалених робочих місць, у тому числі у територіальних громадах, що дозволяє враховувати потреби місцевого ринку праці; 8. організація громадських та інших робіт тимчасового характеру, що відповідають суспільним потребам, мотивують до праці та дають матеріальну підтримку для безробітних та інших осіб; 8. окремі програми, у тому числі територіальні та місцеві для ВПО, звільнених з воїнської служби, осіб з особливими потребами тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ILO Constitution. NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO (дата звернення 15.10.2023).
2. Загальна декларація прав людини ООН; Декларація Міжнародний документ від 10.12.1948 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 15.10.2023).
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 15.10.2023).
4. Європейська соціальна хартія (переглянута). Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 03.05.1996 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення 15.10.2023).
5. Яковенко Р.В. Міжнародно-правові стандарти забезпечення зайнятості населення. Науковий вісник публічного та приватного права Випуск 1-1. 2016. С. 201-205. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/1/tom_1/44.pdf; (дата звернення 15.10.2023).
6. Рамкова програма партнерства між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй на 2018–2022 роки Unated Nations in Ukraine URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-06/UNPF-document-ukr.pdf> (дата звернення 15.10.2023).

7.C122 - Employment Policy Convention, 1964 (No. 122) NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C122 (дата звернення 15.10.2023).

8.Observation (CEACR) - adopted 2022, published 111st ILC session (2023) Employment Policy Convention, 1964 (No. 122) – Ukraine (Ratification: 1968) NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID,P13100_COUNTRY_ID:4325700,102867 (дата звернення 15.10.2023).

9.C002 - Unemployment Convention, 1919 (No. 2) NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312147:NO (дата звернення 15.10.2023).

10.C102 - Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No. 102) NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312247:NO. Дата звернення (дата звернення 15.10.2023).

11.C168 - Employment Promotion and Protection against Unemployment Convention, 1988 (No. 168) NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312313:NO (дата звернення 15.10.2023).

12.Гапочка В.М. До питання міжнародно-правових стандартів соціального страхування на випадок безробіття The scientific heritage № 104 (2022). с. 75-80 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/do-pitannya-mizhnarodno-pravovih-standartiv-sotsialnogo-strahuvannya-na-vipadok-bezrobittya/viewer> (дата звернення 15.10.2023).

13.Малюга Л. Ю. Міжнародно-правовий соціальний захист : підручник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 242 с.

14.Про створення державної служби зайнятості в Українській РСР. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 21.12.1990 № 381 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-90-%D0%BF#Text>;

15.Закон України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 № 803-XII, зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-12#Text> (дата звернення 15.10.2023).

16.Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон від 16 січня 1998 р. № 16/98-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.10.2023).

17.Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 року № 1533-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#n13>(дата звернення 15.10.2023).

18.Порядок виплати допомоги по безробіттю, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 735 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2022-%D0%BF#n35> Дата звернення 15.11.2023;

19.Про деякі питання діяльності Державної служби зайнятості Наказ Міністерства економіки України від 20.04.2023 № 2281 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0904-23#Text> Дата звернення 15.11.2023;

20.Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#n1061> (дата звернення 15.10.2023).

21.Тимчишин Т.М. Соціальний захист безробітних в міжнародному праві: теоретико-правові аспекти. Молодий вчений. № 1 (77). 2020. С. 225-228. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-49>

22.Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників. ЄС, Хартія, Міжнародний документ від 09.12.1989 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text (дата звернення 18.10.2023).

23.Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts – Contents Official Journal C 340 , 10/11/1997 P. 0001 – 0144. URL: EUR-Lex - 11997D/TXT - EN - EUR-Lex (europa.eu) (дата звернення 15.10.2023).

24.Хартія основних прав Європейського Союзу. Урочиста прокламація (Ніцца, 7 грудня 2000 року) Закон Online URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/210257___210322 (дата звернення 15.10.2023).

25.Рим О.М. Правові аспекти реалізації Європейським Союзом політики у сфері зайнятості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2019. № 37. С. 154-158 URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/40.pdf> (дата звернення 15.10.2023).

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2544 (дата звернення 15.10.2023).

Стаття надійшла до редакції 19.10.2023

Стаття рекомендована до друку 20.11.2023

L.V. KULACHOK-TITOVA

PhD (Law), Associate Professor of the Department of State Law Disciplines
E-mail: l.kulachok@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-501X>
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svoboda Square, 4

I.A. PAKHOMOVA

PhD (Law), Associate Professor of State and Legal Disciplines
E-mail: pakhomova@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7161-3598>
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

ENSURING THE EMPLOYMENT OF THE POPULATION: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND NATIONAL EXPERIENCE

ANNOTATION: The article examines a number of international regulatory acts containing the main legal standards in the field of ensuring employment of the population, combating unemployment and social security of a person in connection with the loss of a person's job for reasons beyond his control. It is noted that these areas of legal regulation are directly related to the right to work, the effective prohibition of discrimination and forced labor, as well as the right to free personal development and decent work. The change in trends in the social policy of the states is monitored from the simple support of a sufficient living standard of the unemployed through the provision of state or insurance benefits to the state employment policy, which stimulates employment based on professional orientation, choosing a profession with maximum consideration of natural abilities and already acquired skills, opportunities for professional training, retraining and advanced training, building a system of professional education in accordance with the needs of the labor market, etc.

International legal standards, which are the basis for the development of the legal system of any modern state, determine the directions of reforming both the legal system as a whole and its individual branches. Accordingly, the labor and social security legislation of Ukraine is also developing in line with global and European trends. In particular, already during the years of independence, legislation on employment and social protection of the unemployed has undergone significant reforms, increasingly approaching the high standards of ensuring human rights in this area. The revision of the 2012 Law of Ukraine "On Employment of the Population" was a significant progressive step, as it provided for a number of measures to stimulate productive employment, help young people get their first job, and regulated the procedure for employment of foreign citizens in Ukraine. This Law and the relevant regulatory documents are subject to constant changes, especially in the last few years in connection with the problems of the pandemic caused by the spread of COVID-19 in the period of 2020-21 and the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine from February 2022 to the present. It should be noted that the cooperation of the legislative and executive branches of government with experts of specialized international organizations brings positive results, as Ukrainian legal norms are increasingly approaching recognized international standards, in particular, the standards of the European Union, in which the main goal is to ensure human rights, respect for the individual, human dignity and equality of treatment in the spheres of employment and professional education.

KEY WORDS: *sustainability, human rights, international legal standards, population employment, employment, social insurance in case of unemployment, employment service, unemployment benefit*

REFERENCES

1. ILO Constitution. NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO (date of application: 15.10.2023).
2. The UN General Declaration of Human Rights; Declaration International document dated 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian)
3. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. UN; Pact, International document dated 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian)
4. European social charter (revised). Council of Europe; Charter, International document dated 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian)
5. Yakovenko R.V. International legal standards for ensuring employment of the population. Scientific Bulletin of Public and Private Law. No 1-1. 2016. P. 201-205. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/1/tom_1/44.pdf (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian)
6. Framework program of partnership between the Government of Ukraine and the United Nations for 2018–2022 United Nations in Ukraine URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-06/UNPF-document-ukr.pdf> (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian)

- 7.C122 - Employment Policy Convention, 1964 (No. 122) NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C122 (date of application: 15.10.2023);
- 8.Observation (CEACR) - adopted 2022, published 111st ILC session (2023) Employment Policy Convention, 1964 (No. 122) – Ukraine (Ratification: 1968) NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID,P13100_COUNTRY_ID:4325700,102867 (date of application: 15.10.2023).
- 9.C002 - Unemployment Convention, 1919 (No. 2) NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312147:NO (date of application: 15.10.2023).
- 10.C102 - Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No. 102) NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312247:NO (date of application: 15.10.2023).
- 11.C168 - Employment Promotion and Protection against Unemployment Convention, 1988 (No. 168) NORMLEX: Information System on International Labour Standards. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312313:NO (date of application: 15.10.2023).
- 12.Hapochka V.M. On the issue of international legal standards of social insurance in case of unemployment The scientific heritage. 2022. No. 104 P. 75-80. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/do-pitannya-mizhnarodno-pravovih-standartiv-sotsialnogo-strahuvannya-na-vipadok-bezrobittya/viewer> (in Ukrainian).
- 13.Maliuha L. Yu. International legal social protection: textbook. Odesa: Yuridyka Publishing House, 2023. 242 p. (in Ukrainian).
- 14.About the creation of the state employment service in the Ukrainian SSR. Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR dated December 21, 1990 No. 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-90-%D0%BF#Text> . (in Ukrainian).
- 15.Law of Ukraine "On Employment of the Population" dated March 1, 1991 No. 803-XII, as amended. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-12#Text> (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian).
- 16.Fundamentals of Ukrainian legislation on mandatory state social insurance. Law of January 16, 1998. № 16/98-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text> (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian).
- 17.Law of Ukraine "On mandatory state social insurance in case of unemployment" dated March 2, 2000. № 1533-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#n13> (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian).
- 18.Procedure for payment of unemployment benefits, approved Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 21, 2022. № 735 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2022-%D0%BF#n35> (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian).
- 19.On some issues of the activity of the State Employment Service Order of the Ministry of Economy of Ukraine dated 20.04.2023 № 2281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0904-23#Text> (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian).
- 20.Law of Ukraine "On Employment of the Population" dated 07.05.2012 No. 5067-VI Verkhovna Rada of Ukraine. Legislature of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#n1061> (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian).
- 21.Tymchyshyn T.M. Social protection of the unemployed in international law: theoretical and legal aspects. *A young scientist*. № 1 (77). 2020. P. 225-228. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-49> (in Ukrainian).
- 22.Charter of the Community on basic social rights of workers. EU, Charter, International document dated 09.12.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian)
- 23.Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts – Contents Official Journal C 340 , 10/11/1997 P. 0001 – 0144. URL: EUR-Lex - 11997D/TXT - EN - EUR-Lex (europa.eu) (date of application: 15.10.2023).
- 24.The Charter of Fundamental Rights of the European Union. Solemn Proclamation (Nice, December 7, 2000) Law Online. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/210257__210322 (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian).
- 25.Rym O.M. Legal aspects of implementation of employment policy by the European Union. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*. 2019. № 37. P. 154-158. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/40.pdf>. (in Ukrainian).
- 26.Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2544 (date of application: 15.10.2023). (in Ukrainian).

The article was received by the editors 19.10.2023

The article is recommended for printing 20.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-15>

УДК 349.22

Т.В. ХАБАРОВА

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

юридичного факультету

E-mail: t.khabarova27@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8830-4508>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, Майдан Свободи, 4

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ТА СПРАВЕДЛИВІСТЬ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Забезпечення гендерної рівності та справедливості – одна з головних умов реалізації індивідом наданого державою права на працю. Формування механізмів реалізації та гарантування гендерної рівності в сфері зайнятості – одне з пріоритетних завдань держави. Тож, саме втілення цих обставин здатне забезпечити реальну можливість кожної людини реалізувати право на працю та можливість заробляти працюю собі на життя, тим самим забезпечувати свої фізичні, духовні та інші потреби. Тому будь-якого роду дискримінація, зокрема гендерна, в цій сфері неприпустима. Відсутність виховання культури гендерної рівності – одна з причин несприйняття суспільством гендерної дискримінації на рівні проблеми, що спричиняє порушення права на працю та похідних від нього прав.

Проблема гендерної дискримінації є відносно новою для України. Процес впровадження та забезпечення гендерної рівності актуалізувався із підписанням Угоди про асоціацію, згідно з якою Україна взяла на себе зобов'язання забезпечувати гендерну рівність в усіх сферах, в тому числі, і в сфері зайнятості населення. Гендерна рівність означає рівність обсягу прав чоловіка та жінки, рівну можливість їх реалізації і отримання певного блага - що є визначальною рисою правової, соціальної держави, в якій функціонує принцип рівності громадян та верховенства права. Проаналізувати рівень проблеми, зумовленої гендерною дискримінацією в сфері зайнятості населення. Дослідити зміст, значення та вплив принципу гендерної рівності на стан реалізації трудових прав чоловіками та жінками. Для досягнення заявленої мети дослідження у статті були застосовані загальнонаукові (дедукції, індукції, синтезу, аналізу) та спеціально-наукові методи дослідження (формально-юридичний та порівняльно-правовий).

Основні результати дослідження. Чоловіки та жінки не є однаковими у своїх можливостях, здатностях та потребах. Проте правова, соціальна держава, якою є Україна, має забезпечити кожному, не залежно від статі, можливість вільно обирати сферу трудової діяльності, вільно розвиватися, отримувати гідну плату за свою працю, відповідний захист, з урахуванням особливостей та потреб чоловіків та жінок, а також сприяти в цілому формування поваги до праці чоловіка та праці жінки та зрівняти ролі чоловіка та жінки в суспільстві. У зв'язку з чим, забезпечення гендерної рівності це потреба суспільства, яка обумовлена, з однієї сторони, фактом існування в сфері зайнятості гендерної дискримінації, а з іншої сторони, потребою кожної людини повно отримувати блага, передбачені для неї Конституцією та Законами України.

Висновки. Цінність людини, можливість людини в повній мірі реалізувати свої трудові права, свободи, інтереси, отримувати блага – не можуть обумовлюватись її статтю та залежати від статі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *сталий розвиток, гендерна рівність, зайнятість жінок, зайнятість чоловіків, гендер, гендерна дискримінація.*

Як цитувати: Хабарова Т.В. Гендерна рівність та справедливість в трудовому праві *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 135-140. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-15>

In cites: Khabarova T. V. (2023). The role of civil society in preventing and combating corruption. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P.135-140. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-15> (in Ukrainian).

Вступ. Постановка проблеми. Правове становище чоловіка та жінки в сучасному суспільстві є відмінним. Як свідчить практика, стать особи може мати безпосередній вплив на її можливість повно реалізувати свої права, інтереси, потреби, що кардинально не відповідає ідеї правової, соціальної держави. Особливо гостро така нерівність і дискримінація від-

чується в сфері зайнятості населення, де мають місце обмеження прав індивіда щодо вибору професії, роду трудової діяльності; права на рівну оплату праці за виконання ідентичних робіт; обмеження можливостей для навчання та кар'єрного росту; права на захист від незаконного звільнення тощо.

Проте, на жаль, цей факт є неповно усвідомленим, в суспільстві відсутня єдність сприйняття гендерної нерівності на рівні проблеми.

Стан дослідження. Аналізуючи питання гендерної рівності можна дійти висновку, що наразі воно перебуває в полі інтересу вітчизняних науковців, які приділяють значну увагу вивченню гендерної рівності, як принципу права; гендерного права як галузі права; умовам забезпечення принципу гендерної рівності у різних сферах суспільного життя; нормативно-правовому забезпеченню гендерної рівності та іншим питанням. Важливо відзначити, що значний внесок у вивчення загального змісту гендерної рівності здійснили такі науковці, як О. Андрійко, В. Буроменський, Н. Болотіна, Р. Дудник, Н. Грицяк, І. Грицай, Т. Мельник, О. Матвієнко, К. Левченко, І. Лаврінчук, А. Олійник, Н. Оніщенко, О. Остапенко, О. Сулова та інші. Та незважаючи на активну роботу науковців у напрямку дослідження гендерної рівності, гендерної нерівності, дискримінації, наявність взятих на себе Україною міжнародних зобов'язань щодо впровадження принципу гендерної рівності, зокрема в сфері праці, актуалізує необхідність вивчення гендерної рівності, у тому числі, справедливості у праці.

Актуальність. В сучасному суспільстві втілення стандартів гендерної рівності чоловіка та жінки є невід'ємною умовою, яка має на меті створення рівних можливостей для реалізації особистістю належних їй, незалежно від статі, прав. Так, наприклад, Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, у тому числі, передбачається посилення діалогу та співробітництва у питаннях забезпечення політики зайнятості, гідної праці, безпечних та здорових умов праці, соціального захисту, соціального залучення, соціального діалогу, гендерної рівності та недискримінації [13]. З чого можемо зробити висновок, що забезпечення гендерної рівності та недискримінації – справедливості – є одними з ключових засад в контексті реалізації індивідом права на працю та похідних від нього прав.

Основні результати дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 24 Конституції України, громадяни мають рівні права та свободи, неприпустимими визнаються привілеї та обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних, політичних та інших переконань, соціального та етнічного походження, місця проживання,

майнового стану, за мовними або іншими ознаками, у тому числі, за ознакою статі. Частиною 3 статті 24 Конституції України уточнюється, що рівність прав чоловіка та жінки забезпечується наданням жінкам на рівні з чоловіками можливостей брати участь у громадсько-політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; створенням умов, що дають жінкам можливість поєднувати трудову діяльність з материнством; спеціальними заходами щодо охорони праці та здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; правовим захистом, матеріальною та моральною підтримкою материнства й дитинства, у тому числі, наданням оплачуваних відпусток й інших пільг вагітним жінкам та матерям [7].

Проте, незважаючи на досить чітку констатацію рівності прав чоловіка та жінки, саме гендерна політика доволі часто стереотипно зводиться до окремих сфер соціальної політики, таких як захист жінок у сфері праці, соціальний захист жінок, надання допомоги сім'ям з дітьми та ін. [4, с. 19]. Перелічені заходи є дійсно важливими, але в основу гендерної політики має бути покладено зрівнювання ролі чоловіка та жінки в суспільстві, подолання сексизму й інших видів дискримінації. Основними причинами такого стану забезпечення гендерної політики можна назвати застарілі традиції та уявлення про роль і місце жінки в суспільстві та відсутність дієвих механізмів впровадження ідей гендерної рівності [2, с. 234].

Говорячи про гендерну рівність, перш за все, маємо відзначити, що дану категорію традиційно розглядають як складову загального принципу рівності, що є ознакою демократичного суспільства, а її визнання має на меті забезпечення рівних прав та можливостей чоловіка та жінки незалежно від статі. Під рівністю прав чоловіка та жінки в цьому випадку розуміють безпосередньо рівність їх соціального статусу, а також загальну можливість брати участь у всіх сферах суспільного життя, що обумовлюється їх особистими інтересами та потребами. На думку окремих науковців, правову рівність чоловіків та жінок також можна розглядати через сукупність її складових, зокрема, мова йде про рівність можливостей щодо реалізації права на працю; рівну грошову винагороду за виконання рівнозначних робіт; рівні умови кар'єрного становлення; рівні умови безпеки та гігієни робочого середовища, а також соціального забезпечення; баланс між професійною діяльністю та сімейним життям [1, с. 16]. Повертаючись до з'ясування змісту

гендерної рівності, відзначимо, що дана категорія отримала нормативне визначення. Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок», гендерна рівність являє собою рівний правовий статус чоловіків та жінок, а також рівні можливості його реалізації, що дозволяє особам незалежно від статі брати рівну участь в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Тобто гендерна рівність передбачає справедливе та рівне ставлення в суспільстві до жінок та чоловіків, закріплення та забезпечення рівних прав та рівних можливостей для їх реалізації, рівної участі в економічному, політичному, соціальному та культурному розвитку тощо [11]. Цікавим з цього приводу є погляд К. Левченко, згідно з яким гендерна рівність забезпечується належним правовим зрівнянням можливостей чоловіка та жінки і являє собою загальний та безумовний стандарт, спільний для обох статей. Розглядаючи поняття гендерної рівності, науковець також слушно зауважує, що в цілому права людини стосуються всіх – чоловіків та жінок, людей різного віку, громадян та осіб без громадянства, незважаючи на правовий статус людини, - власне в цьому і проявляється універсальність, однаковість права для всіх [8, с. 4]. Розглядаючи правовий принцип гендерної рівності Ю. Боброва акцентує увагу на тому, що гендерна рівність є складовою загального принципу рівності, який безпосередньо співвідноситься з правовим статусом людини як центральним інститутом права. Основними елементами принципу гендерної рівності, на думку науковця, є рівні права, свободи, обов'язки жінки та чоловіка, врахування психологічних, фізіологічних та інших особливостей статей у правовому регулюванні, а також механізм забезпечення та гарантування рівності статей у державі [1, с. 20]. Л. Кобелянська та Т. Мельник пропонують під категорією «гендерна рівність» розуміти однакове забезпечення рівними правами чоловіків та жінок. Науковці наголошують, що гендерна рівність передбачає виключення будь-яких привілеїв за статтю, заборону дискримінації, а також свободу вибору, розвитку та пошуку [9, с. 194]. Наведене визначення, на нашу думку, більш тобто відображає зміст гендерної рівності, адже дійсно сама категорія рівності вказує на наявність однакового обсягу прав, передбачених чинним законодавством, а також неприпустимість будь-якого роду привілеїв та дискримінації як для жінок так і для чоловіків. Додатково варто наголосити на тому, що формування правових основ гендерної рівності має ґрунтуватися на

ідеях гуманізму та справедливості. Зокрема, щодо справедливості, як результату забезпечення гендерної рівності відзначимо, що справедливість є багатогранною категорією, вона віднаходить свій прояв у всіх сферах суспільного життя, поєднує в собі моральні, духовні, правові, економічні, політичні аспекти [5, с. 190]. Влучним з цього приводу є погляд І. Жигалкіна, який зазначає, що справедливість одночасно є універсальним принципом та кінцевою метою правового регулювання. Так, дійсно, якщо рівність – це передумова забезпечення «однаковості» правового положення чоловіка та жінки, «однакових» умов реалізації права, то справедливість є результатом втілення «однакових» потреб чоловіка та жінки, що досягаються з урахуванням особливостей обох статей. Тому, розглядаючи справедливість як принцип реалізації права на працю чоловіком та жінкою, маємо говорити про справедливість норми права, якою закріплюється правове положення працівника-чоловіка та працівниці-жінки, і за цієї умови чоловіком та жінкою досягається той корисний результат за для якого держава наділила їх правами, обов'язками, встановила обмеження, пільги тощо.

Незважаючи на те, що формально жінки та чоловіки отримали рівні права, які суспільство прагне розвивати, умови зайнятості жінок та чоловіків є різними. Гендерна нерівність в сфері зайнятості, з однієї сторони, є результатом розвитку суспільства, а з іншої – джерелом багатьох проблем, які деструктивно впливають на функціонування ринку праці.

Саме тому, забезпечення рівності прав чоловіків та жінок в сфері зайнятості є найбільш актуальним, адже в жодній іншій сфері такого роду дискримінація не сприймається так гостро, як у сфері праці. [2, с. 44] При тому, що відповідно до положень Основного Закону, загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, міжнародних договорів України кожен незалежно від їх ознак, зокрема ознаки статі, має рівні права, свободи та можливості їх реалізації.

Гендерна нерівність в трудовій діяльності має різні прояви, зокрема, нерівність в можливості кар'єрного зростання, дискримінації під час прийому та звільнення з роботи, неповне використання освітнього й професійного потенціалу жінок тощо. Проте найбільш гострим проявом гендерної нерівності визнають нерівність оплати праці чоловіків та жінок, та маємо констатувати, що не всі відмінності оплати праці чоловіків та жінок є наслідком дискримінації. [2, с. 69]. Наразі в науковій лі-

тературі, присвяченій гендерній рівності в сфері зайнятості виокремлюють три основні причини відставання жінок у заробітній платі. Перша причина обумовлена відмінністю людського капіталу чоловіка та жінки. [2, с. 69-70]. Мова йде про те, що жінки частіше ніж чоловіки займаються домашнім господарством і це, як результат, позбавляє жінку можливості набувати нові знання та навички, які користуються попитом на ринку праці. Крім того вважається, що найм жінок пов'язаний з більшими витратами у порівнянні з наймом чоловіків, жінки є більш вимогливими до умов праці, соціального пакета, і на відміну від працівників-чоловіків, менш гнучкими щодо роботи в понаднормований час. Тому, в цілому наведені фактори призводять до того, що жінки мають менше людського капіталу, ніж чоловіки, у зв'язку з чим, їх праця оплачується нижче за чоловічу. [2, с. 69-70]. Друга причина – гендерна сегрегація, що пов'язана із зайнятістю чоловіків та жінок в різних сферах діяльності та на різних посадах. В наведених умовах відмінність в оплаті праці чоловіків та жінок пояснюється двома обставинами: існуванням міжгалузевих, міжпрофесійних різниць оплати праці та нерівномірним розподілом чоловіків та жінок за різними типами робочих місць. І третя причина - саме дискримінація жінок на ринку праці. [2, с. 69].

Тож проблеми гендерної рівності при працевлаштуванні та звільненні, реалізації права на справедливу й рівну оплату праці, забезпечення сприятливих умов праці, еконо-

мічних та соціальних гарантій для реалізації права на працю чоловіком та жінкою залишаються незмінно актуальними [6, с. 172]. Саме тому, державна політика у сфері зайнятості має реалізуватися із дотриманням положень ст. 3 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», на засадах забезпечення гендерної рівності; неприпустимості дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; запобігання і протидії насильству за ознакою статі; забезпечення рівної участі чоловіків та жінок у вирішенні суспільно важливих питань та прийнятті відповідних рішень; забезпечення рівних можливостей чоловікам та жінкам стосовно поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримки сім'ї, формування відповідального материнства та батьківства; виховання культури гендерної рівності; захисту суспільства від поширення інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі [12].

Висновки. Таким чином, розглянувши питання щодо гендерної рівності та справедливості у праці, маємо відзначити, гендерна рівність має стати ідеєю правового регулювання трудових правовідносин, в яких досягається паритетне становище чоловіка та жінки, в яких не існує дискримінації за ознакою статі та застосовуються заходи, спрямовані на усунення відмінностей можливості чоловіків та жінок щодо реалізації наданих державою прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боброва Ю.Ю. Правовий принцип гендерної рівності суддів: сучасний погляд. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 15-21.
2. Гендерна рівність і розвиток : погляд у контексті європейської стратегії України. Центр Разумкова. Київ: Заповіт, 2016. 244 с.
3. Грицай І.О. Правове забезпечення тендерної рівності в Україні в умовах євроінтеграції та правового реформування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №5. С. 15-17.
4. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. За заг.ред Левченко К.Б. / Г.Г. Жуковська, К.Б. Левченко, О.О. Остапенко, О.І. Сусллова. Київ, 2020. 186 с.
5. Жигалкін І.П. Справедливість як засадничий принцип трудового права України. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах : зб. наукових праць за матеріалами «Круглого столу» (м. Харків, 26 травня 2015 р.) / редкол.: С.М. Прилипка та ін. Харків : НДІ ПЗІР, 2015. С. 189-193.*
6. Клименко М.В. Гендерна рівність у трудових правовідносинах: міжнародно-правове регулювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 65. С. 171-175. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.31>
7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top.ф>
8. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: монографія. Харків : Вид-во НУВС, 2001. 360 с.
9. Мельник Т., Кобелянська. К. Сучасне гендерне мислення: словник. Київ: К.І.С., 2005. 280 с.
10. Паламарчук Н.О., Кришня Т.О. Особливості гендерної дискримінації в сучасних умовах розвитку України та світу. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. №47, 2017. С. 48-53.
11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо включення до колективних договорів та угод положень, що забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків у трудових відносинах: Наказ від 29.01.2020 № 56 // URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/461/>.

12. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода, Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2023

Стаття рекомендована до друку 08.11.2023

T.V. KHABAROVA

PhD (Law), Senior Lecturer
of the Department state and legal disciplines
Faculty of Law

E-mail: e-mail: t.khabarova27@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8830-4508>

V.N. Karazin Kharkov National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

GENDER EQUALITY AND JUSTICE IN LABOR LAW

ANNOTATION. Introduction. Ensuring gender equality and equity is one of the main conditions for an individual to realize the right to work granted by the State. Formation of mechanisms for implementing and guaranteeing gender equality in the field of employment is one of the priority tasks of the State. Therefore, it is the implementation of these circumstances that can ensure a real opportunity for everyone to realize the right to work and the ability to earn a living by work, thereby meeting their physical, spiritual and other needs. Therefore, any kind of discrimination, including gender discrimination, is unacceptable in this area.

Problem Statement. The lack of fostering a culture of gender equality is one of the reasons why society does not perceive gender discrimination as a problem, which leads to violations of the right to work and its derivative rights. The problem of gender discrimination is relatively new for Ukraine. The process of implementing and ensuring gender equality was actualized with the signing of the Association Agreement, according to which Ukraine committed itself to ensuring gender equality in all areas, including employment. Gender equality means equal rights for men and women, equal opportunities to exercise them and receive certain benefits, which is a defining feature of a legal, social state in which the principle of equality of citizens and the rule of law is in place. To analyze the level of the problem caused by gender discrimination in the field of employment. To study the content, significance and impact of the principle of gender equality on the state of realization of labor rights by men and women. To achieve the stated research objective, the article uses general scientific methods (deduction, induction, synthesis, analysis) and special scientific research methods (formal legal and comparative legal).

The main results of the study. Men and women are not equal in their capabilities, abilities and needs. However, a legal, social state, such as Ukraine, must ensure that everyone, regardless of gender, has the opportunity to freely choose the field of work, develop freely, receive decent pay for their work, appropriate protection, taking into account the characteristics and needs of men and women, and generally promote respect for men's work and women's work and equalize the roles of men and women in society. In this regard, ensuring gender equality is a societal need, which is conditioned, on the one hand, by the fact of gender discrimination in the field of employment, and, on the other hand, by the need of each person to fully enjoy the benefits provided for by the Constitution and laws of Ukraine.

Conclusions. The value of a person, the ability of a person to fully realize his or her labor rights, freedoms, interests, and receive benefits cannot be determined by his or her gender and depend on gender.

KEY WORDS: *sustainable development, gender equality, employment of women, employment of men, gender, gender discrimination.*

REFERENCES

1. Bobrova Y.Y. Legal principle of gender equality of judges: a modern view. *Legal Bulletin*. Issue 7. Ч. 1, 2018. С.15-21. (in Ukrainian).
2. Gender equality and development: a view in the context of the European strategy of Ukraine. Razumkov Center. Zapovit Publishing House, 2016. 244 c. (in Ukrainian).
3. Legal support of tender equality in Ukraine in the context of European integration and legal reform. *Comparative and Analytical Law*. №5, 2016. С. 15-17. (in Ukrainian).
4. Gender Policy in Legal and Regulatory Documents. Part 1. Edited by Levchenko K.B. / G.G. Zhukovska, K.B. Levchenko, O.O. Ostapenko, O.I. Suslova. Kyiv, 2020. 186 c. (in Ukrainian).
5. Justice as a fundamental principle of labor law of Ukraine. Adaptation to EU Law of Regulation of the Ukrainian Economy in Modern Conditions: a collection of scientific papers based on the materials of the Round Table (Kharkiv, May 26, 2015) / edited by S.M. Prylypko and others. Kharkiv: NDI PZI, 2015. С. 189-193. (in Ukrainian).

6. Klymenko M.V. Gender Equality in Labor Relations: International Legal Regulation. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Law*. Issue 65. 2021. С. 171-175. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.31> (in Ukrainian).
7. The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 28.06.1996 № 254к/96-ВР // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top.ф>. (in Ukrainian).
8. Levchenko K.B. Women's rights: content, status and prospects for development: a monograph. Kharkiv: NUIA Publishing House, 2001. 360 p. (in Ukrainian).
9. Melnyk T., Kobelyanska K. Modern gender thinking: Dictionary. K.I.S., 2005. 280 p. (in Ukrainian).
10. Palamarchuk N.O., Kryshnya T.O. Features of gender discrimination in the modern conditions of development of Ukraine and the world. Collection of scientific papers of the ChSTU. №47, 2017. P. 48-53. (in Ukrainian).
11. On approval of the Methodological Recommendations for the inclusion of provisions in collective bargaining agreements and contracts that ensure equal rights and opportunities for women and men in labor relations: Order of 29.01.2020 No. 56. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/461/>. (in Ukrainian) .
12. On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men: Law of Ukraine of 08.09.2005 No. 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>. (in Ukrainian).
13. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part: Agreement, International Document of 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 01.10.2023

The article is recommended for printing 08.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-16>

УДК 342.5 (342.9)

Д.І. БАШИНСЬКА

викладач кафедри державно-правових дисциплін

E-mail: d.bashynska@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4815-1804>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Харків, 61022, майдан Свободи, 4

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджується особливості та передумови формування адміністративно-правового статусу Національної служби здоров'я України як центрального органу виконавчої влади. Аргументовано, що адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України – це визначені нормами адміністративного законодавства, завдання та компетенція Національної служби здоров'я України щодо реалізації державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування та виконання функцій замовника медичних послуг. В статті визначено, що адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України характеризується за такими критеріями, як: 1) нормативна основа діяльності; 2) структура; 3) завдання служби; 4) функції; 5) компетенція.

Основою правового регулювання діяльності Національної служби здоров'я України є Конституція України, Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 р. та Положення про Національну службу здоров'я України, затверджене Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1101. Стверджується, що повноваження Національної служби здоров'я України є окремими повноваженнями, покладеними на дану інституцію в межах завдань і здійснення її діяльності. Також розглядаються адміністративно-господарські аспекти правосуб'єктності НСЗУ як структури, що бере на себе, крім організаційних, господарські функції єдиного замовника медичних послуг та лікарських засобів. Отже, в цьому органі зосереджені як адміністративні, так і господарські повноваження, що робить його правове становище досить специфічним.

У статті акцентовано, що Національна служба здоров'я України є органом державної виконавчої влади зі спеціальною функцією незалежної публічної інституції адміністрування, фінансування та контролю, яка об'єднана в систему та встановлює єдині стандарти функціонування усіх закладів охорони здоров'я, виступаючи як замовник медичних послуг від імені держави під час реалізації державних гарантій медичного обслуговування.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: сталий розвиток, адміністративно-правовий статус, Національна служба здоров'я України, центральний орган виконавчої влади, публічне адміністрування, медичне обслуговування

Як цитувати: Башинська Д.І., Адміністративно-правовий статус національної служби здоров'я України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 141-146. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-16>

In cites: Bashynska D.I. (2023). Administrative and legal status of the national health service of Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P.141-146. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-16> (in Ukrainian)

Актуальність теми дослідження. Розвиток України як незалежної держави простежується через певні труднощі, які пов'язані із започаткованими змінами, котрі спрямовані на глибокі політико-правові та соціально-економічні перетворення. Втілення цих змін потребує здійснення низки важливих кроків та заходів, зокрема, перебудова апарату державного управління. Повною мірою це стосується реформування галузі охорони здоров'я та вдосконалення системи медичного обслуговування в країні. В останні роки, зокрема в рамках адміністративної реформи, що проводиться в дер-

жаві, відбулася оптимізація системи органів державного управління, перехід до нової доктрини «людиноцентризму» у відносинах між людьми та державою, оновлення форм і методів державного управління у сферах суспільного життя.

Внаслідок цього створено новий суб'єкт публічної адміністрації – Національну службу здоров'я України.

Від її ефективності залежатиме успіх медичної реформи загалом та забезпечення прав, свобод та інтересів людини й громадянина, а також їх захист.

Стан дослідження проблеми. Слід вказати, що аспекти організаційно-управлінського забезпечення діяльності в сфері охорони здоров'я були досліджені в працях М. Білінської, С. Вовк, З. Гладуна, О. Ліфінцева, В. Лугового, І. Рожкової, Л. Руснак, Є. Савельєвої, С. Стеценка, А. Степаненка та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні адміністративно-правового статусу Національної служби здоров'я України.

Виклад основного матеріалу. Національна служба здоров'я України стала одним із результатів здійснюваних у 2017-2018 роках процесів оптимізації системи центральних органів виконавчої влади.

В умовах сьогодення її нормативний статус регламентується Положенням про Національну службу здоров'я України, де визначається, що Національна служба здоров'я України (далі – НСЗУ) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, який реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення. Основними завданнями Національної служби здоров'я України є: реалізація державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення (програма медичних гарантій); виконання функцій замовника медичних послуг, лікарських засобів та медичних виробів за програмою медичних гарантій; внесення на розгляд Міністра охорони здоров'я пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення. З огляду на вищевикладене, дана нормативна позиція наділяє її державно-владними і організаційно-розпорядчими функціями, через які Національна служба здоров'я України здійснює свою компетенцію. У цьому сенсі актуальним постає питання щодо теоретичного визначення адміністративно-правового статусу цієї служби.

Вважаємо, що насамперед, слід розпочати з огляду наукових думок щодо визначення адміністративно-правового статусу. Зокрема, В.Б. Авер'янов вважає, що адміністративно-правовий статус – це сукупність суб'єктивних прав та обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Так само зазначає, що адміністративно-правовий статус органу публічної адміністрації наділяється трьома блоками: цільовий, що

включає завдання і функції органу; організаційно-структурний, що включає нормативне регулювання порядку створення та ліквідації організації; і компетенційний, який охоплює повноваження щодо предметів відання [1, с. 27]. Схожої думки дотримується О.М. Шевчук [2, с. 109]. В.Я. Малиновський вказує, що адміністративно-правовий статус органу державного управління складається з базових елементів, таких як завдання та цілі, компетенція, відповідальність, порядок утворення та процедури державного управління [3, с. 377].

В свою чергу, О.А. Гусар при дослідженні адміністративно-правового статусу окреслює його як сукупність адміністративно-правових аспектів суб'єкта права. Цими аспектами вчений називає компетенцію, порядок формування органу, завдання та відповідальність [4, с. 117].

Таким чином, адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України – це визначені нормами адміністративного законодавства, завдання та компетенція Національної служби здоров'я України щодо реалізації державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування та виконання функцій замовника медичних послуг.

Ми погоджуємося з думками науковців щодо їх визначення адміністративно-правового статусу й вважаємо за доцільне розглядати адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України за такими критеріями, як: 1) нормативна основа діяльності; 2) структура; 3) завдання служби; 4) функції; 5) компетенція.

Так, основою правового регулювання діяльності Національної служби здоров'я України є Конституція України, Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 р. та Положення про Національну службу здоров'я України, затверджене Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1101.

Наступним критерієм є структура, яка визначається п.п. 10, 12 Положення про Національну службу здоров'я України, в якому вказується, що НСЗУ очолює Голова, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за пропозицією Комісії з питань вищого корпусу державної служби. Голова НСЗУ має заступників, які призначаються на посаду Кабінетом Міністрів України на підставі пропозицій Комісії з питань вищого корпусу державної служби за результатами конкурсу відповідно до законодавства про державну службу [5].

Для підготовки рекомендацій щодо виконання завдань у НСЗУ може утворюватись колегія як консультативно-дорадчий орган.

Одним з головних критеріїв визначення адміністративно-правового статусу Національної служби здоров'я України є завдання. Зокрема, основними завданнями Національної служби здоров'я України є: реалізація державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення (програма медичних гарантій); виконання функцій замовника медичних послуг, лікарських засобів та медичних виробів за програмою медичних гарантій; внесення на розгляд Міністра охорони здоров'я пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення.

Стосовно функцій Національної служби здоров'я України зазначаємо, що вони прямо не визначені Положенням, проте вони регламентовані у Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [6]. Національна служба здоров'я виконує функції єдиного національного замовника медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій.

НСЗУ не володіє закладами охорони здоров'я та не управляє ними (принцип розмежування функцій замовника та надавача медичних послуг). Згідно з Законом, її основними функціями є:

- реалізація державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій;

- проведення моніторингу, аналізу і прогнозування потреб населення України у медичних послугах та лікарських засобах;

- виконання функцій замовника медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій;

- розроблення проекту програми медичних гарантій, внесення пропозицій щодо тарифів;

- укладення, зміна та припинення договорів про медичне обслуговування населення та договорів про реімбурсацію;

- перевірка дотримання надавачами медичних послуг вимог, встановлених порядком використання коштів програми медичних гарантій і договорами про медичне обслуговування населення;

- забезпечення функціонування eHealth — електронної системи охорони здоров'я [6].

Щодо останнього критерію слід сказати, що концепти «повноваження» та «компетенція» Національної служби здоров'я України й критерій їх розмежування, то як вважає О. Лазор, термін «компетенція» - це сукупність офіційно встановлених прав і обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу чи посадової особи, які визначають здатність цього органу чи посадової особи приймати обов'язкові для виконання рішення, організувати і контролювати їх виконання, використовувати у необхідних випадках заходи відповідальності [7, с. 90]. В.Б. Авер'янов надає визначення компетенції у якості сукупності встановлених законодавством повноважень, прав і обов'язків державного органу, установи чи посадової особи, які вони зобов'язані використовувати для виконання своїх функціональних завдань, що полягають у здійсненні управлінського, тобто організаційного впливу. на ті сфери суспільного життя, які потребують певного державного втручання [8, с. 119]. За твердженням Ю.П. Битяка, компетенція органу державної влади є повноваженнями органу, той чи інший обсяг державної діяльності, покладений на певний орган, або передбачена правовим актом сукупність питань, які цей орган може вирішувати, сукупність функцій та повноваження органу з усіх установлених предметів відання, створених для цього [9, с. 76].

Таким чином, використовуючи визначення понять «повноваження» та «компетенція» стосовно Національної служби здоров'я України, зазначимо, що категорія повноважень є складовою компетенції, яка також включає предмети відання даної інституції та межі її діяльності.

Національна служба здоров'я України з метою організації своєї діяльності:

- забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх здійсненням в апараті Національної служби здоров'я України, її територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери її управління;

- забезпечує організацію внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту;

- забезпечує ефективне і цільове використання бюджетних коштів;

- організовує планово-фінансову роботу в апараті Національної служби здоров'я України, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення бухгалтерського обліку в установленому законодавством порядку;

- забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, реалізацію державної політики щодо державної таємниці, її збереження в апараті Національної служби здоров'я України;

- забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, захист інформації з обмеженим доступом, а також технічний захист інформації, здійснення контролю за її збереженням в апараті Національної служби здоров'я України;

- забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання завдань з мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави;

- забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання завдань у сфері цивільного захисту, охорони праці, пожежної та техногенної безпеки, здійснення заходів щодо захисту населення і територій під час надзвичайних ситуацій, контроль за їх виконанням в апараті Національної служби здоров'я України;

- забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, залучення громадян до участі в управлінні державними справами, ефективну взаємодію з інститутами громадянського суспільства, здійснення громадського контролю за діяльністю Національної служби здоров'я України, врахування громадської думки під час реалізації державної політики у сфері, що належить до компетенції Національної служби здоров'я України;

- здійснює в установленому порядку добір кадрів до апарату Національної служби здоров'я України та на керівні посади в її територіальні органи, на підприємства, в установи та організації, що належать до сфери її управління, організовує роботу з підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації працівників Національної служби здоров'я України та її територіальних органів;

- одержує від закладів охорони здоров'я незалежно від форми власності та фізичних осіб - підприємців, що провадять господарську діяльність з медичної практики, які уклали договір про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій або звертаються до Національної служби здоров'я України з метою укладення такого договору, документи та інформацію з питань, що належать до компетенції Національної служби здоров'я України;

- організовує ведення діловодства та архівне зберігання документів відповідно до встановлених правил;

- координує та контролює діяльність територіальних органів Національної служби здоров'я України [10].

Таким чином, Національна служба здоров'я України в ході своєї діяльності визначає, кому мають йти прямі виплати, яким лікарям і приватним кабінетам за конкретні медичні випадки, які трапилися з конкретними людьми за рахунок державного замовлення. Можна відмітити, що вся інформація про кожного громадянина, який звернувся за медичною допомогою, проходить через цей орган і відповідно обліковуються всі фінансові кошти, які виділяються на лікування даного громадянина.

Був час, коли поява нової служби у сфері охорони здоров'я не була випадковістю, оскільки, як впливає із зазначених вище повноважень Національної служби здоров'я України та покладених на неї завдань, основний напрям її роботи полягає в адміністративно-договірному регулюванні системи охорони здоров'я шляхом конкурентного фінансування тих постачальників послуг, які мають попит на ринку зазначеної сфери.

Також варто додати, що Національна служба здоров'я України має декілька рівнів регулювання адміністративно-правового статусу.

Так, по суті, це центральний орган виконавчої влади, створений у формі служби, тобто в основі його створення та діяльності лежать не господарські (подібно до агентства) чи контрольні (інспекційні) повноваження, а власне організаційні.

По-друге, цей орган орієнтований на забезпечення оптимального використання бюджетних коштів, передбачених на організацію медичного обслуговування, тобто визначальними для цього є фінансові компетенції. Фінансові повноваження доповнюються програмними повноваженнями, тобто передбачають досягнення цілей державної політики у сфері охорони здоров'я через реалізацію програми медичних гарантій. І третім рівнем адміністративно-правового статусу є забезпечення зворотного зв'язку між державною політикою та суспільством внаслідок формування пропозицій щодо забезпечення державної політики. Таким чином, зазначені повноваження доречно назвати політичними.

Отже, Національна служба здоров'я України є органом центральної виконавчої влади, який наділений повноваженнями фінансового характеру, програмно-організаційними та політичними повноваженнями [11, с. 29].

Висновки. Таким чином, проведене дослідження свідчить про те, що в Україні здійснюється комплексна адміністративна реформа, основною метою якої є поступове створення системи державного управління, що забезпечує розвиток України як правової держави з високим рівнем життя, соціальною стабільністю, культурою та демократією. Вітчизняна сфера охорони здоров'я давно перебуває в процесі реформування. Єдиний медичний простір має стати моделлю національної системи охорони здоров'я для громадян України. І тому Національна служба здоров'я України зай-

має ключове місце поміж системоутворюючих учасників у медичному просторі, що об'єднує повноваження різного характеру. Це пояснюється тим, що Національна служба здоров'я України є органом державної виконавчої влади зі спеціальною функцією незалежної публічної інституції адміністрування, фінансування та контролю, яка об'єднана в систему та встановлює єдині стандарти функціонування усіх закладів охорони здоров'я, виступаючи як замовник медичних послуг від імені держави під час реалізації державних гарантій медичного обслуговування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і адміністративне право. Київ: Видавничий дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
2. Шевчук О.М. Правовий статус Державної служби України з контролю за наркотиками. Проблеми законності. 2013. Вип. 123. С. 106–115
3. Малиновський В.Я. Державне управління: навчальний посібник. Луцьк: Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту, 2000. 558 с.
4. Гусар О.А. Адміністративно-правовий статус персоналу державного управління. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). С. 116–123
5. Положення про Національну службу здоров'я України, затверджене Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-п#Text>
6. Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 р. № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>
7. Лазор О. Місцеве управління: поняття, терміни, визначення: навчальний посібник. Київ: Дакор. 2006. 352 с.
8. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Факт. 2003. 384 с.
9. Адміністративне право: підручник / за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.
10. Про внесення змін до Положення про Національну службу здоров'я України. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2019-%D0%BF#Text>
11. Коваль А.М., Кузнецова М.Ю., Піддубний О.Ю., Пушкар М.В. Адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 6 (64). С. 25–30. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8978>

Стаття надійшла до редакції 07.10.2023

Стаття рекомендована до друку 18.11.2023

D. I. BASHYNSKA

Lecturer of the Department of State and Legal Disciplines

E-mail: d.bashynska@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4815-1804>

V.N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL HEALTH SERVICE OF UKRAINE

ANNOTATION. The article examines the peculiarities and prerequisites of the formation of the administrative and legal status of the National Health Service of Ukraine as a central body of executive power. It is argued that the administrative-legal status of the National Health Service of Ukraine is determined by the norms of administrative legislation, the tasks and competence of the National Health Service of Ukraine regarding the implementation of state policy in the field of state financial guarantees of medical care and performance of the functions of the customer of medical services. The article defines that the administrative and legal status of the National Health Service of Ukraine is characterized by such criteria as: 1) normative basis of activity; 2) structure; 3) tasks of the service; 4) functions; 5) competence.

The basis of legal regulation of the activity of the National Health Service of Ukraine is the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On State Financial Guarantees of Medical Services of the Population" dated 19.10.2017

and the Regulation on the National Health Service of Ukraine, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 27 December 2017 No. 1101. It is claimed that the powers of the National Health Service of Ukraine are separate powers entrusted to this institution within the scope of its tasks and activities. The administrative and economic aspects of the legal personality of the National Health Service as a structure that assumes, in addition to the organizational, economic functions of a single customer of medical services and medicines, are also considered. Therefore, both administrative and economic powers are concentrated in this body, which makes its legal position quite specific.

The article emphasizes that the National Health Service of Ukraine is a body of state executive power with a special function of an independent public institution of administration, financing and control, which is integrated into a system and establishes uniform standards for the functioning of all health care institutions, acting as a customer of medical services on behalf of the state during the implementation of state guarantees of medical care.

KEY WORDS: *sustainability, administrative and legal status, National Health Service of Ukraine, central body of executive power, public administration, medical care.*

REFERENCES

1. Averyanov V.B. Executive power and administrative law. Kyiv: In-Yure Publishing House, 2002. 668 p. (in Ukrainian).
2. Shevchuk O.M. Legal status of the State Drug Control Service of Ukraine. Problems of legality. 2013. Issue 123. P. 106–115. (in Ukrainian).
3. Malinovsky V.Ya. Public administration: study guide. Lutsk: Ed.-ed. from. "Tower" Volyn. state University, 2000. 558 p. (in Ukrainian).
4. Husar O.A. Administrative and legal status of state administration personnel. *Administrative law and process*. 2013. No. 2 (4). P. 116-123 (in Ukrainian).
5. Regulation on the National Health Service of Ukraine, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 27, 2017 No. 1101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-п#Text> (in Ukrainian).
6. Law of Ukraine "On State Financial Guarantees of Medical Services of the Population" dated October 19, 2017 No. 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (in Ukrainian).
7. Lazor O. Local administration: concepts, terms, definitions: educational manual. Kyiv: Dakor. 2006. 352 p. (in Ukrainian).
8. State administration: problems of administrative and legal theory and practice / by general ed. V.B. Averyanova. Kyiv: Fact. 2003. 384 p. (in Ukrainian).
9. Administrative law: textbook / in general. ed. Yu.P. Bytyak, V.M. Harashchuk, V.V. Zui. Kharkiv: Pravo, 2010. 624 p. (in Ukrainian).
10. On making changes to the Regulation on the National Health Service of Ukraine. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 21, 2019 No. 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2019-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
11. Koval A.M., Kuznetsova M.Yu., Piddubny O.Yu., Pushkar M.V. Administrative and legal status of the National Health Service of Ukraine. *International scientific journal "Internauka". Series: "Legal Sciences"*. 2023. No. 6 (64). P. 25–30. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8978> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 07.10.2023

The article is recommended for printing 18.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-17>

УДК 34.342.5

Д. О. БЕЗДЕНЄЖНА

викладач кафедри державно-правових дисциплін

E-mail: daryna.bezdieniezhna@karazin.ua ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4420-0330>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті наведено класифікацію принципів діяльності Державної служби зайнятості, як спеціального органу виконавчої влади. Виокремлено категорію загальних, спеціальних та особливих принципів, які є основоположними ідеями функціонування Державної служби зайнятості.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Автор відзначає, що розглядання принципів діяльності Державної служби зайнятості є ключовим та надзвичайно важливим аспектом при її організації та функціонуванні. Наголошено, що забезпечення відповідності дій служби зайнятості встановленим принципам гарантує правову дотриманість у всіх справах, пов'язаних із зайнятістю громадян, та сприяє створенню справедливої та ефективної системи підтримки зайнятості. Зазначено, що принципи, за якими працюють органи виконавчої влади, формують юридичну категорію, яка встановлює нормативно-правову основу для контролю діяльності органів виконавчої влади в Україні. Ці принципи визначають стандарти та правила, які регулюють функціонування цих органів, встановлюючи рамки та умови, за якими вони повинні діяти відповідно до закону.

Відзначено, що принципи, за якими працює Державна служба зайнятості, розділяються на три групи: загальні, спеціальні та особливі. Загальні принципи становлять основні засади функціонування більшості публічних органів. Спеціальні принципи відображають окремі аспекти діяльності конкретних органів публічної влади. Особливі принципи діяльності Державної служби зайнятості враховують її унікальну місію та ексклюзивні завдання у сфері забезпечення зайнятості громадян. Ці принципи визначають специфічність підходів та методів, що застосовуються для досягнення цілей у галузі зайнятості. Вони враховують індивідуальні потреби різних соціальних груп та сприяють розробці та впровадженню програм, спрямованих на підтримку та розвиток ринку праці, забезпечуючи громадянам можливості для працевлаштування та професійного зростання

Висновки. Зроблено висновок, що для оптимальної та високоякісної роботи Державної служби зайнятості необхідна чітка система принципів, закріплених у законодавстві, які визначатимуть її структуру та способи діяльності. Серед принципів організації та діяльності Державної служби зайнятості виокремлено принцип менторства, принцип інновацій та адаптації та принцип соціальної політики, як особливі принципи діяльності Державної служби зайнятості.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *органи виконавчої влади, принципи діяльності органів виконавчої влади, класифікація принципів діяльності Державної служби зайнятості.*

Як цитувати: Безденєжна Д.О., Принципи організації та діяльності державної служби зайнятості. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2023. Вип. 36. С. 147-156. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-17>

In cites: Bezdyenyezha D.O. (2023). Principles of the organization and activities of the state employment service. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P.147-156. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-17> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Принципи організації та діяльності органів державної влади являються одним із найважливіших елементів забезпечення функціонування та ефективності діяльності будь якого державного органу.

Принципи відіграють суттєву роль у діяльності державного апарату, оскільки вони

вказують на основні риси, сутність, зміст та призначення цієї категорії. Державна служба зайнятості є державним органом виконавчої влади, який за своєю суттю відповідає за реалізацію політики зайнятості та надання послуг у сфері працевлаштування, соціального захисту безробітних та підтримки захисту громадян.

Важливість існування принципів організації та діяльності будь – якого державного органу, у тому числі і Державної Служби Зайнятості, обумовлена тим, що вони є елементом їх адміністративно – правового статусу. Тим більше, дослідження принципів організації та діяльності державної служби зайнятості є надзвичайно важливим у розрізі сьогодення. Принципи надають чіткість та прозорість в роботі державного органу. Вони визначають основні цілі та завдання організації, її місію і цінності. Це допомагає зрозуміти, як орган працює, які послуги надає та як приймає рішення. Прозорість є основою довіри громадян до державних органів. Принципи є важливим фактором забезпечення ефективної та результативної роботи Державної Служби Зайнятості шляхом спрямування її діяльності та домагають використовувати ресурси в найбільш ефективний спосіб. В умовах пошуку ідеальної моделі функціонування Державної Служби Зайнятості проблема визначення принципів є надзвичайно актуальною.

Стан наукового дослідження. Принципи права, а також принципи організації та діяльності державної влади у цілому зокрема досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: Л.Р. Біла, Ю.А. Ведерников, В.В. Забарський, С.В. Ківалов, С.А. Косінов, Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева, В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю.П. Битяк, О. В. Петришин та інші. Водночас принципи організації та діяльності Державної служби зайнятості є малодослідженими вітчизняними вченими, що робить цю тему актуальною для подальшого дослідження і розгляду.

Мета та завдання. Мета статті полягає у наведенні класифікації принципів організації та діяльності Державної служби зайнятості, а також виділенні її особистих принципів та їх обґрунтуванні.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення **таких завдань:**

- проаналізувати сутність категорії «принцип»;
- класифікувати принципи діяльності Державної служби зайнятості, як органу виконавчої влади;
- виокремити особливі принципи діяльності Державної служби зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Принципи права є одним з основних та найважливіших понять загальної теорії права та галузевих правових наук, що характеризуються як фундаментальні принципи, закріплені в юридичних нормах. Дослідження правової природи поняття «принципу» є ключовим для визначення змісту категорії «принципів організації та діяльності

органів виконавчої влади». Словник іншомовних слів вказує, що під категорією «принцип» (з лат. *principium*- начало, основа) розуміють : 1) Основне вихідне положення якої – небудь наукової системи; 2) переконання, норма, правило, яким керується будь яка організація; 3) основа для організації та функціонування будь – якого механізму [8].

У загальній теорії держави та права під принципами розуміють фундаментальні ідеї, базові концепції та нормативні засади, які визначають організацію, функціонування та взаємодію держави та права. Ці принципи виступають як основа для розробки законодавства, прийняття рішень та регулювання суспільних відносин.

У теорії адміністративного права велике значення приділяється питанню закріплення принципів організації та діяльності державних органів. В. Шатіло стверджує, що загальновідомим є положення про те, що в конституціях та законах, які юридично визначають основи конституційного ладу та його взаємодію із суспільством, чітко викристалізовується тенденція до формального визначення як принципів, так і методів впливу держави на суспільство [11; с. 66]. Враховуючи це, слід докладно розглянути сутність поняття «принцип» та його значення. У сучасному контексті принципи організації й діяльності органів державної влади – це законодавчі, відправні засади, ідеї, положення, які виступають основою формування, організації та функціонування органів публічної влади [11; с. 66]. При визначенні сутності категорії "принцип", деякі дослідники виокремлюють кілька груп юридичних значень:

- принцип як фундаментальна правда, закон, доктрина або припущення;
- принцип як загальне правило або стандарт;
- принцип як сукупність моральних та етичних стандартів;
- принцип як задана заздалегідь політика або спосіб дії;
- принцип як основа або необхідний якісний складник, що визначає внутрішню природу або окремі характеристики поведінки [2; с. 74].

Принципи мають правову природу, оскільки вони є системо утворюючими елементами права та виступають як регулятори суспільної поведінки. В авторефераті Т. І. Фулей виділяє такі ознаки принципів як «засадничість, концентрованість, стабільність, внутрішня єдність, примат щодо норм права, зворотна дія в часі» [10; с. 9].

Принципи діяльності органів виконавчої влади, зберігаючи загальні ознаки поняття "принципів права", утворюють самостійну категорію права. Вони виступають теоретико-методологічною основою для функціональної системи виконавчої влади в державі. Ці принципи встановлюють нормативно-правову основу для регулювання діяльності органів виконавчої влади в Україні. Державна служба зайнятості є однією із складових частин виконавчої влади в Україні, а отже діяльність та функціонування Державної служби зайнятості повинно будуватися на чітко визначених принципах діяльності органів виконавчої влади.

У науковій практиці використовуються різні підходи, які дозволяють визначити та класифікувати принципи діяльності органів виконавчої влади. У наукових колах прийнято виділяти загальні та інституціональні або спеціальні принципи, конституціональні та законодавчі, матеріальні та процесуальні, організаційні та функціональні [3; с. 46]. Загальні принципи відносяться до основних засад організації та функціонування всіх або більшості органів публічної влади. Ці принципи є універсальними історично сформованими принципами, що є загальноприйнятими в багатьох системах управління та їх законодавстві. Іншими словами, загальні принципи відображають основні принципи організації та функціонування державних органів. Вони можуть включати принципи, такі як принцип демократії, прозорості, законності, ефективності, відповідальності, раціональності та інші. Однак, варто зауважити, що кожен вид органів державної влади може виявляти ці загальні принципи по-різному, оскільки органи різних гілок влади мають власні специфічні функції та компетенції. Наприклад, принцип демократії може проявлятися шляхом виборності представників у законодавчих органах, тоді як принцип законності може вимагати виконання конституційних норм та інших правових актів.

Отже, загальні принципи становлять основу для організації та функціонування державних органів, але їх конкретне втілення може залежати від типу та функцій кожного окремого органу державної влади.

Спеціальні принципи відносяться до принципів, які є характерними для конкретних органів публічної влади. Ці принципи враховують специфіку та функції кожного окремого органу і можуть відрізнятися в залежності від їхніх компетенцій і завдань. Такі спеціальні принципи можуть включати принципи, які регулюють специфічні аспекти діяльності цих

органів. Наприклад, для судових органів спеціальними принципами можуть бути незалежність, безсторонність та об'єктивність при вирішенні правових справ. Для поліції можуть бути характерними принципи професійності, захисту громадського порядку та правопорядку. Для фіскальних органів можуть мати значення принципи ефективного використання публічних коштів та боротьби з корупцією.

Таким чином, спеціальні принципи відображають особливі аспекти діяльності конкретних органів публічної влади і доповнюють загальні принципи, забезпечуючи адаптацію до їхньої конкретної ролі та функцій у системі управління.

У своїх дослідженнях Ю.А. Ведерніков стверджує, що принципи організації та діяльності органів виконавчої влади є вищими ідеями, на основі яких функціонують державні органи. Він розрізняє дві великі групи принципів - загальні та спеціальні. Загальні принципи є фундаментальними для всіх державних органів і державного апарату в цілому. Спеціальні принципи характерні лише для конкретних державних органів в залежності від їхньої природи та виду діяльності [1; с. 114].

Погоджуючись з думкою вчених, що принципи права виступають як основні принципи, ідеї, засади і регулятори, які формально визначені і мають загальне визнання в юридичній практиці та правових відносинах, наголошуємо на тому, що ефективність правового регулювання значною мірою залежить від того, наскільки принципи відображені у правових нормах та застосовуються в практичній діяльності.

Розкривши зміст поняття «принципи права» вважаємо за необхідне розглянути питання щодо принципів, які застосовуються у організації та діяльності Державної Служби зайнятості. Найбільш вживаною класифікацією принципів права серед вчених є поділ принципів на загальні та спеціальні, яка і бути слугувати нашою основою у виділенні специфічних принципів організації та діяльності Державної Служби Зайнятості.

В теорії права, є два підходи до того, як принципи права виражаються: пряме відображення у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів із змісту нормативних правових актів (змістове закріплення). При розгляді способу закріплення принципів діяльності органів виконавчої влади у законодавстві, ми будемо виходити саме з їх змістового закріплення [6; с. 32]. Це означає, що змістове закріплення принципів діяльності органів виконавчої влади виходить з аналізу норматив-

них правових актів, які визначають їх повноваження, компетенцію та процедури роботи. Законодавство може включати конкретні принципи, які мають бути дотримані органами виконавчої влади під час виконання своїх функцій. Наприклад, закон може вимагати, щоб органи виконавчої влади діяли відповідно до принципу прозорості, ефективності або забезпечували захист прав громадян.

Змістове закріплення принципів означає, що їх розуміння та визначення впливає з основних принципів та цілей законодавства. Воно дозволяє тлумачити принципи і застосовувати їх у конкретних ситуаціях з урахуванням контексту та потреб правової системи.

Отже, виходячи зі змістовного закріплення принципів, ми розуміємо, що спосіб, яким ці принципи виражаються у законодавстві, залежить від їх змісту та контексту, а також від цілей та принципів, що визначені в загальних нормативних актах.

Наразі в національному законодавстві відсутнє чітке правове закріплення принципів діяльності Державної Служби Зайнятості, що може мати негативний вплив на її діяльність. Відсутність чіткого нормативного визначення принципів може призводити до розбіжностей у розумінні та тлумаченні цих принципів. Працівники Державної служби зайнятості можуть мати невірні уявлення про те, які принципи слід враховувати у своїй діяльності, що може призвести до непорозумінь та неоднакового застосування принципів. Нормативне закріплення принципів допомагає створити системну основу для діяльності органу. Відсутність такої системності може призвести до незручностей у плануванні, організації та здійсненні діяльності Державної служби зайнятості.

Державна служба зайнятості є централізованою системою державних установ, діяльність якої спрямовується та координується Міністерством соціальної політики України [5], отже вона є органом державної влади, а відповідно її організація та діяльність має базуватися як на загальних принципах, які є визначальними для усіх органів державної влади та встановлюють базові стандарти і норми так і спеціальних принципах, які враховують організаційні аспекти діяльності органів виконавчої влади.

Спеціальні принципи враховують такі аспекти як: структура, компетенція, процедура роботи, взаємодія, ефективність. В Державній службі зайнятості структурні елементи, такі як центри зайнятості, філії та інститути, виконують важливу роль у її організації та діяльності. З метою забезпечення ефективного функціо-

нування цих структурних елементів, можна виділити особливі принципи, що витікають зі спеціальних та складаються з сукупності принципів підінститутів функціонування органів виконавчої влади. Ці особливі принципи допомагають забезпечити ефективну та результативну діяльність Державної служби зайнятості у відповідності до її мети та завдань.

Виділяючи певний набір принципів діяльності Державної служби зайнятості, важливо наголосити, що цей перелік не є вичерпним. Принципи, які керують діяльністю Державною службою зайнятості в Україні, не є незмінними і непохитними. Вони знаходяться у постійному розвитку та вдосконалюються відповідно до змін потреб сучасного суспільства.

Класифікуючи загальні принципи організації та діяльності Державної служби зайнятості слід наголосити, що переважна більшість цих принципів знаходять своє відображення в Основному законі держави, які визначають основи конституційного ладу держави. Оскільки всі конституційно-правові принципи становлять основу загальних принципів у всіх сферах права та їхніх інститутах, вони мають важливе значення для регулювання діяльності органів виконавчої влади. Серед загальних принципів діяльності Державної служби можна виділити: принцип верховенства права, принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина та принцип законності[4].

Верховенство права є фундаментальним принципом сучасного правопорядку, який був закріплений ст. 8 Конституції України. Цей принцип передбачає, що Конституція та закони є найвищими нормативно-правовими актами в країні, і всі органи влади, включаючи органи виконавчої влади, повинні діяти відповідно до їх положень. Принцип верховенства права має кілька важливих аспектів. По-перше, він передбачає, що жодні дії державних органів не можуть суперечити положенням Конституції та законів. Права та свободи громадян також мають бути захищені в рамках закону. По-друге, принцип верховенства права визначає пріоритет правових норм над волею окремих осіб або владою. Це означає, що ніхто, навіть представники виконавчої влади, не можуть діяти в прохідному порядку або з порушенням закону. Влада обмежується правовими рамками, і будь-які рішення чи дії повинні бути обґрунтовані належними законами. Таким чином, цей принцип гарантує що Державна служба зайнятості виконує свої повноваження в межах закону, дотримує прав громадян і сприяє правовій стабільності в сфері зайнятості.

Принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина знайшов своє відображення в Конституції України, де стаття 3 закріплює, що в країні найвищою соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Права і свободи людини, а також їх гарантії, визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3]. В діяльності Державної служби зайнятості цей принцип вбачається у прийнятті рішень та здійсненні заходів службою, що ґрунтуються на захисті та забезпеченні прав і свобод людини в сфері зайнятості. Цей принцип передбачає, що дії служби мають сприяти реалізації права на працю та інших важливих соціально-економічних прав громадян. Служба зайнятості повинна забезпечувати рівність можливостей для всіх громадян у пошуку та отриманні роботи, а також забезпечувати їх соціальні гарантії у відповідності до закону.

Принцип пріоритету прав і свобод також означає, що дії служби не повинні порушувати особисту гідність, права на приватність та інші основні права громадян. Державна служба зайнятості повинна діяти з урахуванням принципів недискримінації, рівності та справедливості, захищати громадян від будь-яких форм дискримінації та надавати їм рівні можливості та умови для реалізації їхніх прав і свобод.

Принцип законності є важливим у діяльності Державної служби зайнятості. Цей принцип передбачає, що всі дії, рішення та процедури, здійснювані службою, повинні базуватись на законних нормах і відповідати вимогам чинного законодавства. Служба повинна виконувати свої функції і здійснювати свою діяльність відповідно до законів, постанов, наказів та інших нормативно-правових актів, які регулюють її роботу. Всі процедури, рішення та вчинки повинні бути засновані на законних підставах.

В нашій класифікації принципів організації та діяльності Державної служби зайнятості наступною ланкою є спеціальні принципи. Ці принципи визначають початкові положення, які відтворюють об'єктивні закономірності у діяльності органів виконавчої влади. Вони визначають відповідний правовий режим цієї діяльності та конкретизують загальні принципи діяльності органів виконавчої влади [6; с. 37]. Виділення спеціальних принципів діяльності Державної служби зайнятості в окрему ланку пояснюється наявністю розгалуженої системи форм діяльності органів виконавчої влади. Оскільки вони виконують багато різних функцій

держави, вони мають широкий спектр повноважень, які відображаються у різноманітних принципах. Спеціальні принципи враховують специфіку функцій, завдань і компетенцій, які покладаються на Державну службу зайнятості. У відповідності до Положення про Державну Службу Зайнятості основними завданнями служби є: 1) забезпечення пошуку роботи; 2) професійна підготовка та перепідготовка; 3) стимулювання зайнятості; 4) регулювання ринку праці; 5) соціальний захист безробітних [5]. З огляду на зазначені завдання Державної Служби зайнятості до спеціальних принципів діяльності Державної Служби Зайнятості можуть належати наступні.

Незважаючи на те що *принцип підконтрольності та відповідальності* є закріпленим в статті 113 Конституції України, яка стверджує, що Кабінет Міністрів України несе відповідальність перед Президентом України і Верховною Радою України [4], така підконтрольність і підзвітність становлять характеристику органів виконавчої влади. Принцип підконтрольності та відповідальності в органах виконавчої влади передбачає, що ці органи підлягають контролю та нагляду з боку вищих державних органів або парламенту. Вони несуть відповідальність за свою діяльність перед цими органами. Цей принцип має на меті забезпечення прозорості, ефективності та відповідності дій органів виконавчої влади закону і вимогам громадськості. Він сприяє підвищенню відповідальності та забезпеченню контролю над діями та рішеннями органів виконавчої влади. Цей принцип передбачає, що Служба повинна бути підконтрольною і підзвітною не тільки перед Міністерством економіки, але й перед громадськістю, а також нести відповідальність за свою діяльність. Підконтрольність означає, що Державна служба зайнятості підлягає контролю і нагляду з боку Міністерства економіки, громадськості, громадських організацій, та інших зацікавлених сторін. Відповідальність означає, що Державна служба зайнятості несе відповідальність за свої дії та рішення. Це включає відповідальність перед громадськістю, законом, державними інституціями та іншими зацікавленими сторонами. Служба повинна забезпечувати ефективність своєї роботи, дотримуватись принципів прозорості, відкритості та етичних норм. В разі виявлення порушень або недоліків, Служба повинна нести відповідальність та приймати заходи для виправлення ситуації.

Принцип транспарентності пройшов довгу історію свого становлення, та в теорії адміністративного права існує декілька погля-

дів на сутність цього принципу. Низка вчених, таких як Н. А. Грищенко, Р. А. Стаднік та О. В. Щербанюк розглядають цей принцип в діяльності органів виконавчої влади, як складову частину доступу до публічної інформації. Інші науковці прирівнюють принцип відкритості, прозорості та гласності до транспарентності (Д. П. Співак, Б.М. Шевчук, Ю. М. Тодика). Третя група вчених – адміністративістів розглядають принцип транспарентності як комплексну концепцію, що включає в собі такі аспекти, як прозорість, відкритість, гласність, публічність та доступ до інформації [7; с. 129].

Принцип транспарентності в діяльності Державної служби зайнятості обумовлюється необхідністю забезпечення прозорості, відкритості та обліковості її дій і рішень перед громадськістю. Цей принцип передбачає, що служба повинна діяти відкрито, інформувати про свою роботу та забезпечувати доступ до відповідної інформації. Державна служба зайнятості повинна надавати публічний доступ до інформації про свою діяльність, таку як структура, функції, процедури, нормативні акти, звіти тощо. Це дозволяє громадськості отримувати достовірну та повну інформацію про роботу служби. Принцип транспарентності передбачає, що процедури, правила та процеси, якими керується Державна служба зайнятості, повинні бути зрозумілими та доступними для громадян. Це сприяє забезпеченню рівних можливостей та справедливого доступу до послуг та підтримки у сфері зайнятості. Принцип транспарентності сприяє громадському контролю за діями та рішеннями Державної служби зайнятості. Громадські організації та громадяни мають право висловлювати свої позиції, висувати пропозиції та вимагати відповідних пояснень щодо діяльності служби. Принцип транспарентності передбачає обліковість дій та рішень Державної служби зайнятості. Служба повинна пояснювати свої дії та розкривати критерії прийняття рішень.

Принцип індивідуального підходу в діяльності органів виконавчої влади означає, що ці органи враховують індивідуальні потреби, права і інтереси громадян при прийнятті рішень та здійсненні виконавчих функцій. Цей принцип покликаний забезпечити рівноправне та справедливе ставлення до кожної особи, уникнення дискримінації і нерівності, а також забезпечити ефективне задоволення потреб суспільства в цілому. Принцип індивідуального підходу може знаходити своє відображення в різних сферах діяльності органів виконавчої влади, таких як надання соціальних послуг, здійснення міграційної політики, реалізація

працевлаштування та зайнятості, надання медичних послуг і т.д. Використання принципу індивідуального підходу у діяльності Державної служби зайнятості допомагає забезпечити більш ефективну і відповідальну роботу служби, враховуючи індивідуальні потреби та особливості кожного безробітного громадянина. Цей принцип передбачає індивідуалізацію та персоналізацію послуг, які надаються безробітним, з метою забезпечення їх кращого працевлаштування. Аспекти зазначеного принципу включають оцінку потреб та навичок безробітного громадянина. Це дозволяє встановити його професійні здібності, навички, освіту, досвід роботи та інші фактори, що впливають на можливості працевлаштування. Консультації та планування кар'єри є ще одним проявом цього принципу. На основі індивідуальної оцінки потреб безробітних, служба забезпечує консультації та розробляє плани кар'єри, які враховують їхні особисті цілі, інтереси та можливості. Це допомагає безробітним визначити шляхи розвитку своєї кар'єри та отримати необхідні навички для працевлаштування. Індивідуальне планування послуг, як аспект принципу індивідуального підходу дає підстави Державній служби зайнятості розробити індивідуальний план надання послуг. Цей план включає конкретні кроки та заходи, які допоможуть безробітному знайти роботу або отримати необхідну підготовку. Принцип індивідуального підходу сприяє кращій адаптації безробітних до ринку праці, підвищує їхні шанси на успішне працевлаштування та сприяє ефективній роботі Державної служби зайнятості.

Принцип співробітництва та партнерства як принцип Державної служби зайнятості проявляється в активній співпраці та встановленні партнерських відносин з іншими організаціями, установами та суб'єктами, які мають вплив на сферу зайнятості та працевлаштування. Основні аспекти принципу співробітництва та партнерства проявляється, по – перше, в узгодженості дій. Державна служба зайнятості співпрацює з іншими державними органами, громадськими організаціями, приватним сектором та іншими зацікавленими сторонами з метою вирішення проблем зайнятості та покращення ринку праці. Спільні зусилля спрямовані на розвиток ефективних програм, проєктів та ініціатив. По – друге, в обміні інформацією, де Державна служба зайнятості співпрацює з іншими організаціями для обміну інформацією про ринок праці, прогнозування тенденцій та потреб у праці. Це допомагає виявити можливості для спільних дій і підтримати взаємодію між різними сторонами з метою забезпечення

працевлаштування. По – третє, розвитку партнерських програм, де Державна служба зайнятості співпрацює з підприємствами, навчальними закладами, професійними організаціями та іншими стейкхолдерами для розробки та реалізації партнерських програм. Це можуть бути програми професійного навчання, стажування, спільних проектів з працевлаштування та інші ініціативи, спрямовані на підтримку безробітних у пошуку роботи та працевлаштуванні.

Принцип співробітництва та партнерства допомагає створити сприятливі умови для ефективного функціонування Державної служби зайнятості та досягнення її мети - забезпечення працевлаштування та підтримки безробітних.

Принцип професійної компетентності Державної служби зайнятості передбачає, що працівники цієї служби повинні мати необхідні знання, навички та досвід, щоб виконувати свої обов'язки на високому рівні професійності. Працівники Державної служби зайнятості повинні мати глибокі знання про законодавство, політику зайнятості, соціальні програми та послуги, які надаються в сфері зайнятості. Вони повинні бути ознайомлені з ринком праці, його тенденціями та потребами роботодавців. Професійна компетентність включає розвинуті навички управління, консультування, ведення переговорів, аналізу та планування. Працівники служби повинні бути вмілими у використанні інструментів та методів, які допомагають безробітним знайти роботу та роботодавцям знайти підходящих працівників. Робота в сфері зайнятості вимагає практичного досвіду у взаємодії з безробітними, роботодавцями та іншими зацікавленими сторонами. Професійна компетентні працівники мають розуміння процесів працевлаштування, навички проведення співбесід та підготовки резюме, а також здатність визначати потреби та навички безробітних для їх успішного працевлаштування.

Постійне професійне удосконалення є необхідним аспектом зазначеного принципу, який передбачає, що працівники Державної служби зайнятості повинні постійно підвищувати свої знання та навички через участь у тренінгах, семінарах, конференціях та інших професійних заходах. Це допомагає їм залишатися оновленими з останніми тенденціями у сфері зайнятості та виконувати свої обов'язки з високою ефективністю.

Принцип професійної компетентності забезпечує високу якість та ефективність роботи Державної служби зайнятості, що дозволяє

їй ефективно впливати на ринок праці та сприяти зайнятості громадян.

Державна служба зайнятості є спеціальним органом виконавчої влади, який має специфічні завдання та функції, відповідно які гуртуються на особливих принципах діяльності служби. Такі принципи можна виділити з урахуванням її ексклюзивних завдань.

У діяльності Державної служби зайнятості може бути використаний *принцип менторства* та роль менторів, хоча сам термін "ментор" не є стандартним терміном у контексті органів виконавчої влади. Проте, працівники служби можуть виконувати функції менторів у аспекті надання консультації та підтримку безробітним громадянам у процесі пошуку роботи, викладання їх професійних навичок та участі в програмах зайнятості. У цьому контексті, вони можуть виступати в ролі менторів, які надають практичні поради, спільний досвід та допомогу у досягненні кар'єрних цілей. Професійні працівники служби можуть організовувати тренінги, семінари та інші навчальні заходи, де вони виступають як наставники та ментори для безробітних громадян. Це дозволяє безробітним отримати необхідні навички, поради та інструкції від досвідчених фахівців, які можуть виконувати роль менторів у процесі їх професійного розвитку. Після працевлаштування, працівники служби забезпечують супровід та підтримку безробітних громадян на новому робочому місці. Це може включати консультації, поради щодо розвитку кар'єри, розробку індивідуальних планів розвитку, а також відстеження задоволеності праці та вирішення можливих.

Стрімкий розвиток та змінна технологій та підходів у суспільному та економічному середовищі змушує Державну службу зайнятості пристосовуватися до нових тенденцій. Служба зайнятості відкрита до нових методів та інновацій у сфері зайнятості. Постійні нові ідеї та пілотні проекти для перевірки ефективності діяльності служби дозволяють організації випробовувати інноваційні підходи та адаптувати їх під потреби ринку. Встановлення партнерських відносин з інноваційними компаніями, дослідницькими організаціями та університетами для обміну знаннями, досвідом та ресурсами у сфері зайнятості сприяє впровадженню передових рішень та технологій. Всі ці аспекти діяльності Державної служби зайнятості дають змогу виділити *принцип інноваційності та адаптації*, який дозволяє Державній службі зайнятості ефективно реагувати на виклики та зміни на ринку праці, сприяє пок-

ращенню її роботи та досягненню поставлених цілей у сфері зайнятості та працевлаштування.

Дійсно, діяльність Державної служби зайнятості є різноманітною і включає в себе виконання різних завдань, які є унікальними для цього органу. Так відповідно до Положення про Державну службу зайнятості вона: 1) розробляє та реалізує різноманітні програми та заходи, які спрямовані на стимулювання зайнятості громадян; 2) активно співпрацює з роботодавцями з метою створення нових робочих місць, пропаганди зайнятості та розширення можливостей працевлаштування для безробітних та інших шукаючих роботу; 3) співпрацює з професійними об'єднаннями, громадськими організаціями, освітніми установами та іншими соціальними партнерами з метою спільного вирішення питань зайнятості та працевлаштування; 4) проводить постійний моніторинг ринку праці, аналізує його потреби та тенденції, щоб пристосовувати свої програми та заходи до потреб ринку та забезпечувати ефективно працевлаштування громадян [5]. Зазначений спектр завдань Державної служби зайнятості дає нам змогу виділити принцип *активної соціальної політики* у її діяльності. Цей принцип передбачає, що Державна служба зайнятості виступає не лише як установа з надання послуг, але й активно впливає на ринок праці та займається розробкою та реалізацією соціальних програм та заходів, спрямованих на підтримку зайнятості громадян.

Висновки. Для ефективного та якісного функціонування Державної служби зайнятості необхідно мати чітку і нормативно закріплену систему принципів, які визначають його організацію та діяльність. Принципи організації і діяльності державного апарату є основними принципами, які ставлять незаперечні вимоги до формування та функціонування державних

органів. Принципи діяльності Державної служби зайнятості не мають окремого законодавчого визначення, проте під час вивчення цього питання була запропонована класифікація принципів, які є основними для ефективної реалізації діяльності цього органу.

Таким чином запропоновано виділити загальні, спеціальні та особливі принципи організації та діяльності Державної Служби зайнятості.

Загальні принципи діяльності Державної служби зайнятості сприяють поліпшенню реалізації державної політики у сфері зайнятості населення, розвитку системи законодавства, правотворчої діяльності та регулюванню відносин. Вони включають такі аспекти, як верховенство права, дотримання законності та пріоритет прав і свобод людини і громадянина. Спеціальні принципи Державної служби зайнятості необхідні для забезпечення ефективності та якості її діяльності, як органу виконавчої влади, а також для досягнення конкретних цілей і завдань, які передбачені для цього органу. Основна мета Державної служби зайнятості полягає в забезпеченні належного рівня зайнятості населення, підтримці ринку праці та розвитку людського капіталу. До спеціальних принципів організації та діяльності Державної служби зайнятості пропонуємо віднести: принцип підконтрольності та підзвітності, принцип транспарентності, принцип індивідуального підходу, співробітництва та партнерства та професійної компетентності. Аналіз завдань Державної служби зайнятості показав, що вона наділена винятковими повноваженнями, що надало змогу виокремити особливі принципи діяльності Державної служби зайнятості, до яких віднесено: принцип менторства, принцип інновацій та адаптації та принцип активної соціальної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ведерніков Ю.А. Теорія держави і права. 3-є вид. перероб. і допов. Дніпро, 2016. 480 с
2. Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. Адміністративне право України : підручник / під ред. І. С. Гриценка. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 568 с
3. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні / С.Г. Серьогіна та ін. 2-ге вид. переробл. та доповн. Харків: Право, 2011. 360 с.
4. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#> (дата звернення: 15.06.2023)
5. Про затвердження Положення про Державну службу зайнятості: Наказ Міністерства економіки, торгівлі та сільського господарства від 16.12.2020 № 2663. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1305-20#Text> (дата звернення: 15.06.2023)
6. Пиласва В. М. Адміністративно-правові засади забезпечення транспарентності в діяльності органів виконавчої влади в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2017. 245 с.
7. Пиласва В. М. Наукові підходи щодо визначення принципу транспарентності в діяльності органів виконавчої влади у вітчизняній науці адміністративного права. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 2. С. 128–132.
8. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgibin/u/book/sis.pl?Qry=%EF%F0%E8%ED%F6%E8%EF> (дата звернення: 15.06.2023).

9. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43.
10. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 24 с.
11. Шатіло В. Принципи діяльності державної влади і методи їх здійснення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. № 1 (99). С. 66–70.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2023

Стаття рекомендована до друку 18.11.2023

D.O. BEZDYENYEZHNA

teacher of the department of state and legal disciplines

E-mail: daryna.bezdieniezhna@karazin.ua ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4420-0330>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square,4

PRINCIPLES OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE STATE EMPLOYMENT SERVICE

ANNOTATION. *Introduction.* The article provides a classification of the principles of activity of the State Employment Service as a special body of executive power. The category of general, special and special principles, which are the basic ideas of the functioning of the State Employment Service, is singled out.

Summary of the main results of the study. The author notes that considering the principles of the State Employment Service is a key and extremely important aspect of its organization and functioning. It is emphasized that ensuring the compliance of the actions of the employment service with the established principles guarantees legal compliance in all cases related to the employment of citizens and contributes to the creation of a fair and effective system of employment support. It is noted that the principles by which the executive bodies work form a legal category that establishes the regulatory and legal basis for controlling the activities of the executive bodies in Ukraine. These principles define the standards and rules that govern the functioning of these bodies, establishing the framework and conditions under which they must act in accordance with the law.

It was noted that the principles by which the State Employment Service works are divided into three groups: general, special and special. General principles constitute the basic principles of the functioning of most public bodies. Special principles reflect certain aspects of the activity of specific public authorities. The special principles of the State Employment Service take into account its unique mission and exclusive tasks in the field of ensuring employment of citizens. These principles determine the specificity of approaches and methods used to achieve employment goals. They take into account the individual needs of different social groups and contribute to the development and implementation of programs aimed at supporting and developing the labor market, providing citizens with opportunities for employment and professional growth

Conclusions. It was concluded that for optimal and high-quality work of the State Employment Service, a clear system of principles enshrined in legislation is necessary, which will determine its structure and methods of activity. Among the principles of organization and activity of the State Employment Service, the principle of mentoring, the principle of innovation and adaptation, and the principle of social policy are singled out as special principles of the State Employment Service.

KEY WORDS: *bodies of executive power, principles of activity of bodies of executive power, classification of principles of activity of the State Employment Service.*

REFERENCES

1. Vedernikov Yu.A. Theory of the state and law. 3rd type. processing and added. Dnipro, 2016. 480 p. (in Ukrainian).
2. Hrytsenko I.S., Melnyk R.S., Pukhtetska A.A. Administrative law of Ukraine: textbook / edited by I. S. Hrytsenko. Kyiv: Yurinkom Inter, 2015. 568 p. (in Ukrainian).
3. State construction and local self-government in Ukraine / S. G. Seryogina and others. 2nd edition processed and additional Kharkiv: Pravo, 2011. 360 p. (in Ukrainian).
4. Constitution of Ukraine: dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1996, No. 30, Art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#> (access date: 15.06.2023) (in Ukrainian).
5. On the approval of the Regulations on the State Employment Service: Order of the Ministry of Economy, Trade and Agriculture dated 16.12.2020 No. 2663. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1305-20#Text> (date application: 15.06.2023) (in Ukrainian).

6. Pylaeva V. M. Administrative and legal principles of ensuring transparency in the activities of executive authorities in Ukraine: diss. ... candidate law Sciences: 12.00.07. Kharkiv, 2017. 245 p. (in Ukrainian).
7. Pylaeva V. M. Scientific approaches to determining the principle of transparency in the activities of executive authorities in the domestic science of administrative law. *Law and society*. 2016. No. 2. Part 2. P. 128–132. (in Ukrainian).
8. Dictionary of foreign words. URL: <https://www.jnsu.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%EF%F0%E8%ED%F6%E8%EF> (access date: 15.06.2023). (in Ukrainian).
9. Starchuk O.V. Regarding the concept of the principles of law. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2012. No. 2. P. 40–43. (in Ukrainian).
10. Fuley T.I. Modern universal principles of law and the problems of their implementation in Ukraine: autor. thesis ... candidate of legal sciences: 12.00.01. Kyiv, 2003. 24 p. (in Ukrainian).
11. Shatilo V. Principles of state power and methods of their implementation. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*. 2014. No. 1 (99). P. 66–70. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 07.10.2023

The article is recommended for printing 18.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-18>

УДК 340

Н. В. ГРИШИНА

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри державно-правових дисциплін
E-mail: grishinanavi@ukr.net ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6828-5338>
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

К. В. РОСТОВСЬКА

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
E-mail: karina.rostovskaya84@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6478-9114>
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

АНОТАЦІЯ. На сьогоднішній день рівень безробіття пов'язане з припиненням та обмеженим форматом роботи підприємств, установ та організацій можна визначити як значним. А це в свою чергу, свідчить про необхідність формування ефективної державної політики в сфері зайнятості, дієвої моделі протидії безробіттю і розширення програм з підтримки працевлаштуванню. Особливої уваги заслуговує питання адміністративної відповідальності у сфері зайнятості населення. Згідно з Законом України «Про зайнятість населення», зайнятість визначається як незаборонена законодавством діяльність осіб, що пов'язана із задоволенням їх особистих чи суспільних потреб, що пов'язані з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій законній формі. Також це діяльність членів однієї сім'ї, що здійснюють господарську діяльність або ж працюють у суб'єктів господарювання, що засновані на їх власності, у тому числі безоплатно. Право на вільно обрану зайнятість має кожен. Законом забороняється примушування до праці у будь-якій формі. Відсутня така підстава для притягнення до відповідальності як добровільна незайнятість особи. Зайнятість населення забезпечується шляхом встановлення відносин, яка встановлюється трудовими договорами (контрактами), провадження підприємницької та інших видів діяльності, що є незабороненою законом.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: адміністративна відповідальність, зайнятість населення, суспільство, адміністративне законодавство, механізм працевлаштування, послуги, трудовий договір.

Як цитувати: Гришина Н.В., Ростовська К.В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства у сфері зайнятості населення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С.157-162 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-18>

In cites: Hryshyna N.V. Rostovska K.V. (2023). Administrative responsibility for violations of legislation in the field of employment of the population. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 157-162 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-18> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Законодавство України є розгалуженою системою, що охоплює багато сфер, які здійснюють регулювання суспільних відносини. На сучасному етапі адміністративна відповідальність має високий рівень охоплення сфер життєдіяльності, а це, в свою чергу, забезпечує досить високий рівень дотримання законодавства суб'єктами адміністративного права. У представленій статті аналізується проблема застосування адміністративної відповідальності у сфері зайнятості населення, досліджуються особливості адміністративних правопорушень з метою

встановлення певних висновків, що в свою чергу можуть бути взяті до уваги при здійсненні практичної діяльності в сфері адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Особливості інституту адміністративної відповідальності досліджується і вдосконалюється постійно протягом тривалого періоду часу.

Проводиться моніторинг різних сфер відповідальності, встановлюються ознаки та критерії.

Дослідження проводять вчені, серед яких можна виділити таких: Логвиненко Б.А., Радзиховський А.П., Римар О.Г., Мазуркевич І.О., Запотоцька О.В., Пашнюк Л.О., Петков С.В., Ю.С. Шемшученко та інші.

Метою наукового дослідження є визначення ключових понять у сфері зайнятості населення, а також визначення особливостей та аналіз стану правового забезпечення адміністративної відповідальності у сфері зайнятості населення, виявлення основних проблем правового регулювання даної сфери.

Виклад основного матеріалу. Розвиток ринкових відносин, формування демократичної, соціальної, правової держави, зміна пріоритетів у суспільстві, формування механізмів, що дозволяють реалізувати як конституційні гарантії прав і свобод громадян, що у свою чергу обумовлюють необхідність дослідити правові інститути, що забезпечують відповідний рівень функціонування всієї правової системи України.

Сьогодні до права у розвинених державах відносяться здебільшого не як до система, що покликана обмежити людину в її поведінці, можливостях для самореалізації та самовираження, а як до способу гармонізації відносин між людьми в системах «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – держава», як засіб забезпечення рівних можливостей для розвитку особистості у кожній людині. Однак впливає, що надання людині певних прав накладає на неї і певні обов'язки. А тому, за недотримання зобов'язань людина (громадянин) повинна нести відповідальність. Саме через відповідальність держава та суспільство формують реакцію на поведінку людини: тим, хто вчиняє відповідно до закону, дотримуючись його вимог та приписів, надано можливість користуватися всіма своїми правами та свободами; і навпаки, ті, хто порушує закон, отримають обмеження у своїх правах.

Цінність адміністративної відповідальності як інституту для забезпечення захисту прав і свобод громадян, охорони суспільних відносин в Україні обґрунтовується швидким та постійним розвитком її нормативно-правової бази, що здійснюється в останні часи, а також, що є важливо, практикою її застосування.

Можна констатувати, що саме недостатнє використання засобів адміністративної відповідальності в охороні правопорядку призводить до зростання чисельності адміністративних проступків (страждає сфера зайнятості населення, дорожнього руху та інші). Крім того, збільшення гарантованих державою прав

і свобод громадян приводить до появи нових видів як правовідносин так і правопорушень, що підлягають адміністративній відповідальності.

Завжди було важливим з'ясувати особливості адміністративної відповідальності як «обслуговуючого» виду юридичної відповідальності за правопорушення, вчинені у різних сферах правовідносин, а особливо у сфері зайнятості населення. При цьому, соціальна значимість адміністративної відповідальності виявляється не тільки в превентивній (попереджувальній) та охоронній функціях, але й у активному стимулюванні соціально належних видів правомірної поведінки, притягнення особи до суду. Прийнято вважати, що адміністративна відповідальність є «універсальним» засобом захисту суспільних відносин, які відносяться до регулювання різними галузями права – конституційним та цивільним, трудовим та господарським, а також фінансовим і адміністративним. Тобто, адміністративні правопорушення регулюються сукупністю санкцій певної частини галузевих правових норм. Це доводить значення інституту адміністративної відповідальності не тільки як адміністративно-правового, а й як частини правового порядку всієї держави.

Адміністративна відповідальність як вид юридичної відповідальності є складним соціально-правовим явищем, яке характеризується такими загальними ознаками:

- 1) це певний правовий наслідок для правопорушника – обмеження або позбавлення, що змістовно може бути як морального, так і матеріального характеру;
- 2) накладається від імені держави примусово;
- 3) накладається тільки за винне протиправне діяння: у формі умислу та з необережності;
- 4) виконує функцію відтворення порушеного правопорядку;
- 5) є публічним державним осудом, а також має каральну функцію.
- 6) попередження правопорушень, як зі сторони осіб, що притягуються до відповідальності, так і зі сторони інших осіб.

Значення адміністративної відповідальності у системі юридичної відповідальності є важливою оскільки виникає як правовий наслідок неналежного виконання громадянами та юридичними особами своїх прав та обов'язків в сфері державного управління. В цьому аспекті адміністративна відповідальність може розглядатися як інструмент правової держави, так як завдяки їй у держави є можливість вста-

новлювати свої вимоги як до фізичних, так і до юридичних осіб. Отже, теоретичне та нормативне вирішення проблем адміністративної відповідальності має бути ефективним засобом розбудови та стабільності правової держави.

Аналізуючи українське законодавство, можна визначити, що за вчинення адміністративних проступків до адміністративної відповідальності можуть бути притягнуті:

- громадяни (які досягли 16-річного віку на момент вчинення правопорушення, неповнолітні особи віком від 16 до 18 років);
- іноземці та особи без громадянства;
- спеціальні суб'єкти (посадові особи, військовослужбовці, працівники органів внутрішніх справ, Служби безпеки України, прокуратури, працівники транспорту, торгівлі, сільського господарства, землекористувачі, мисливці, народні депутати України, інші);
- юридичні особи (органи публічної влади, будь-які інші органи публічної адміністрації, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації). Також потрібно віднести і структурні підрозділи органів публічної адміністрації, установ, організацій.

Також є невід'ємними суб'єктами вказаних відносин і інші адміністративні органи, на яких норми адміністративного права покладають обов'язки державного контролю пожежних, санітарних та інших загальнообов'язкових норм і правил [1, с.133].

Дослідження проблемних питань зайнятості населення сьогодні є досить актуальним, оскільки збільшення зайнятості та доходів населення, підвищення продуктивності праці є передумовами для економічного зростання.

Державне регулювання зайнятості населення має ґрунтуватися на:

- соціальному партнерстві суб'єктів ринку праці – у створенні рівних можливостей громадянам незалежно від їхнього соціального і майнового стану, національної належності, статі, віку, політичних уподобань, релігії, реалізації права на вибір виду діяльності з реалізацією своїх здібностей, з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб;
- забезпеченні ефективної зайнятості, а також запобіганні безробіттю і створенні нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва;
- добровільності й відсутності примушування громадян щодо вибору сфери діяльності й робочого місця;
- відсутності примушування громадян до праці;
- гласності та інформування населення

про вакантні робочі місця;

- комплексності заходів що впливають регулювання зайнятості вселення;
- підтримці працездатних громадян, які потребують соціального захисту;
- наявності заходів запобіжного характеру які б регулювали зайнятість населення та відтворення робочих місць, залежно від стану економіки та ринку праці передбачається здійснення активних та пасивних заходів регулювання зайнятості;
- гарантії збереження робочих місць, професії, а також гарантії одержання доходів [8, с. 124].

Публічне адміністрування в сфері реалізації державної політики забезпечення зайнятості населення включає в себе сукупність суб'єктів (органів державної влади та місцевого самоврядування), самоврядних організацій та органів громадського самоврядування, що здійснюють цілеспрямований вплив на сукупність правовідносин, які виникають з приводу реалізації громадянином права на працю та соціальний захист у разі настання безробіття.

До законодавства у сфері зайнятості населення можна віднести наступні нормативно-правові акти;

- Кодекс законів про працю України [2];
- Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [3];
- Закон України «Про зайнятість населення» [4];
- Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [5].

Конституція України є основним законом країни, визначає основні принципи правового регулювання в сфері зайнятості населення і встановлює права та обов'язки громадян у цьому контексті [6].

Закон України «Про зайнятість населення» є одним з найважливіших законодавчих актів у сфері зайнятості населення так як визначає основні принципи та положення, якими керуються у діяльності служба та інші суб'єкти реалізації права на зайнятість. Закон закріплює правові межі та механізми забезпечення ефективного працевлаштування населення, протидії безробіттю, надання послуг працевлаштування та професійної підготовки [4].

Цей Закон надає основи для здійснення державної політики у галузі зайнятості населення. Визначає принципи, мету та основні напрями даної політики. Передбачені принципи державної політики зайнятості відображають відповідальність держави за її становлення і реалізацію. Аспектом, що заслуговує на увагу,

є забезпечення рівноправності усіх громадян у реалізації їх права на працю. У тому числі, він є основою для розробки і впровадження державної політики зайнятості, яка спрямована на успішне використання людських ресурсів і забезпечення працевлаштування. Визначивши мету та напрями політики, закон сприяє протидії безробіттю, впливає на розвиток ринку праці, а також соціальному захисту працюючих.

Дослідження нормативно-правового забезпечення діяльності державної служби зайнятості у сфері зайнятості необхідно звернути увагу на питання надання різних видів послуг. Згідно із Законом «Про загальнообов'язкове державне страхування», основними видами послуг є: 1. Підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації, фахової передвищої та вищої освіти, на підприємствах, в установах, організаціях; 2. Профорієнтація - надання консультацій та інформаційної підтримки для осіб, які шукають працю, з метою допомоги їм у виборі відповідного напрямку та перспективного професійного шляху; 3. Індивідуальне планування працевлаштування - розробка персоналізованих планів дій для кожного безробітного з метою максимально ефективного працевлаштування; 4. Пошук відповідної роботи та допомога у працевлаштуванні, що можливо шляхом організації громадських робіт та інших тимчасових занять для безробітних; 5. Послуги для роботодавців - надання допомоги роботодавцям у пошуку кваліфікованих кадрів та пропозиції підходящих кандидатів для вакансій; 6. Надання ваучерів для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян через перепідготовку за робітничою професією або підготовку за спеціальністю для здобуття ступеня магістра на основі ступеня бакалавра або магістра, здобутих за іншою спеціальністю; 7. Здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб; 8. Інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням та інші [3].

На уповноважений орган з реалізації державної політики з питань державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про зайнятість населення, а також на центральний орган виконавчої влади, що здійснює державну політику в сфері зайнятості населення і трудової міграції, що у межах їх повноважень, покладений державний контроль за дотриманням законодавства про зайнятість населення. Громадський контроль в сфері зайнятості населення здійснюється професійними спілками та їх об'єднання, роботодавцями та їх об'єднаннями.

Законодавством України передбачено не

лише права, гарантії та обов'язки сторін у відносинах щодо зайнятості та працевлаштування, а й відповідальність за порушення вимог законодавства у цій сфері.

Несуть відповідальність згідно з чинним законодавством ті посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які винні у порушенні законодавства про працю,

На підставі ст. 41 КпАП України, до адміністративної відповідальності може бути притягнуто посадових осіб підприємств, а також фізичних осіб-підприємців, якщо вони є роботодавцями [7]. Адміністративна відповідальність накладається на посадових осіб підприємства на підставі рішення суду. Згідно з положеннями статті Кодексу про адміністративні правопорушення України, коли відбувається фактичний допуск працівника без оформлення трудового договору (контракту) до роботи, або допуск до роботи іноземної особи або особи без громадянства та осіб, стосовно яких було прийнято рішення щодо надання статусу біженця, на умовах трудового договору чи контракту без дозволу на використання праці іноземця або особи без громадянства можуть тягнути за собою накладення на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності штрафу, фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Вчинене повторно протягом цього року порушення, передбаченого частиною 3 даної статті, за яке на особу вже було накладено адміністративне стягнення, тягне за собою накладення на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності штрафу, фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, від 1000 до 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Направлений в суд протокол постанови про накладення адміністративного штрафу, який складає інспектор з органу Держпраці під час перевірки роботодавців є підставою для рішення суду.

Законодавство України гарантує право на зайнятість в Україні іноземцям та особам без громадянства, що постійно проживають на території України, а також для тих кого визнано в Україні біженцями, яким надано притулок, яких визнано особами, що мають потребу у додатковому захисті, а також яким надано тимчасовий захист, а також ті, що вже одержали дозвіл на імміграцію в Україну, всі ці категорії мають право на зайнятість на законних підставах і в порядку, встановлених для громадян України згідно ч. 4 ст. 3 Закону України

«Про зайнятість населення».

В свою чергу, іноземці і особи без громадянства, що перебувають в Україні для працевлаштування на визначений строк, приймаються на роботу на підставі дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства, якщо інше не передбачається законами та/або міжнародними договорами України, що ратифіковані Верховною Радою України. Іноземці та особи без громадянства поділяються: на тих кому для працевлаштування потрібен дозвіл на працевлаштування і тих хто може працювати без такого дозволу.

У випадку застосування роботодавцем праці іноземців або осіб без громадянства та осіб, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця згідно ч. 5 ст. 53 Закону України «Про зайнятість населення» :

- на умовах трудового або іншого договору без дозволу, стягується штраф за кожну особу у двадцятикратному розмірі мінімальної

заробітної плати, встановленої на момент виявлення порушення;

- на інших умовах, ніж ті, що передбачені дозволом, або іншим роботодавцем, стягується штраф за кожну особу у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої на момент виявлення порушення.

Висновки. Отже, адміністративна відповідальність охоплює велику кількість сфер суспільних відносин, зокрема і сферу зайнятості населення. В Україні система адміністративної відповідальності у сфері зайнятості населення є недосконалою. Питання зводяться до некомпетентності конкретних осіб. А тому, адміністративна відповідальність у зазначеній сфері має бути вдосконалена як на рівні нормативно-правових актів, так і на рівні самого процесу притягнення до даної відповідальності. У непоодиноких випадках, проблема проявляється на етапі виявлення адміністративного правопорушення, а не на етапі притягнення до адміністративної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України. Повний курс. Видання четверте. / В. Галунько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
2. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>
4. Закон України «Про зайнятість населення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
5. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
6. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>
8. Васильченко В.С. Державне регулювання зайнятості. Київ: КНЕУ, 2003. 252 с.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2023

Стаття рекомендована до друку 24.10.2023

N. V. HRYSHYNA

PhD (Law), Associate Professor,

Head of the Department of State Law Disciplines

E-mail: grishinanavi@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6828-5338>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

K. V. ROSTOVSKA

DSc (Law) Associate Professor of the Department
of State Law Disciplines Faculty of Law

E-mail: karina.rostovskaya84@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6478-9114>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

FEATURES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS OF LEGISLATION IN THE FIELD OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION

ABSTRACT. To date, the level of unemployment, which is associated with the termination or limited format of work of enterprises, institutions and organizations, is significant. This indicates the need for the formation of an effec-

tive state policy in the field of employment, an effective model of combating unemployment and the expansion of employment assistance programs. The issue of administrative responsibility in the field of public employment deserves special attention. According to the Law of Ukraine "On Employment of the Population", employment is the activity of individuals not prohibited by law, related to the satisfaction of their personal and social needs with the aim of receiving income (wages) in monetary or other form, as well as the activities of members of one family, who carry out economic activities or work for business entities based on their property, including free of charge. Everyone has the right to a freely chosen employment. Forced labor in any form is prohibited. Voluntary unemployment of a person cannot be the basis for bringing him to responsibility. Employment of the population is ensured by establishing relations regulated by labor agreements (contracts), conducting business and other types of activities not prohibited by law.

KEYWORDS: *administrative responsibility, population employment, society, administrative legislation, employment mechanism, services, employment contract.*

REFERENCES

1. Administrative law of Ukraine. Full course. The fourth edition / V. Galunko, P. Dikhtievskiy, O. Kuzmenko, etc.; under the editorship V. Galunka, O. Pravotorova.. Kherson: OLDI-PLUS, 2021. 656 p. (in Ukrainian).
2. Code of Labor Laws of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (in Ukrainian).
3. Law of Ukraine "On mandatory state social insurance". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (in Ukrainian).
4. Law of Ukraine "On employment of the population". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (in Ukrainian).
5. The Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (in Ukrainian).
6. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian).
7. Code of Ukraine on administrative offenses. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (in Ukrainian).
8. Vasylychenko V.S. State regulation of employment. Kyiv: KNEU, 2003. 252 p. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 22.09.2023

The article is recommended for printing 24.10.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-19>

УДК 347.73

О. В. ДОЦЕНКО

викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
E-mail: dotsenko@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2028-1810>
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, 61023, вулиця Міроносицька 1

А. В. МИХНЯ

студентка економічного факультету
E-mail: alona.mykhnia@karazin.ua
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харків, 61023, вулиця Міроносицька 1

ЄВРОПЕЙСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ КРИПТОВАЛЮТ ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Світова економіка перебуває на початковій стадії запровадження сучасних цифрових технологій. Наразі також відбувається перманентний процес усвідомлення світовою спільнотою того факту, що цифрова економіка, спеціальні фінанси й Інтернет-торгівля у перспективі матимуть вирішальне значення у світових масштабах. Тому статтю присвячено дослідженню міжнародної практики правового регулювання обігу криптовалют із аналізом наявної ситуації в Україні. Актуальність такого напрямку дослідження зумовлена не тільки поширенням популярності віртуальних валют, а й нещодавнім прийняттям європейського регламенту МіСА, який взяли за основу в спеціалізовану Законі. Встановлено, що наша держава має перспективи для розвитку конкурентоспроможного ринку, що в свою чергу має позитивну перспективу для розвитку економіки в умовах воєнного стану.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: сталий розвиток, економічне зростання, криптовалюта, регулювання ринку криптовалют, імплементація МіСА, віртуальні активи, європейське регулювання ринку криптовалют.

Як цитувати: Доценко О. В., Михня А. В. Європейське регулювання ринку криптовалют та імплементація в Україні. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право». Вип. 36. С.163-168
<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-19>

Incites: Dotsenko O.V., Mykhnia A. V. European Regulation of The Cryptocurrency Market and Implementation in Ukraine. The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law». Вип. 36. С.163-168
<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-19>

Постановка проблеми. Регулювання обігу віртуальних валют у правовому полі є складним процесом і вимагає комплексного підходу та врахування різних позицій. Європа є досить активною у дослідженнях та розробках, що базуються на технології блокчейн, тому важливо дослідити досвід різних країн, щоб сформувати єдині підходи для України.

Стан дослідження. Правове регулювання питання обігу криптовалют стає предметом багатьох наукових досліджень, які призначені різноманітним аспектам цього питання, під час дослідження було вивчено роботи таких авторів: Батракова Т. І. [11], Білик І. І. [12], Устенко С. В. [17], Момонт Т. В. [14] та інших

дослідників. Незважаючи на значний розвиток досліджень криптовалют, існує ряд питань, які досі не досліджено до кінця та і загалом, у більшості країн світу навіть немає чіткого правового визначення статусу криптовалюти.

Проте нещодавно Європейським Парламентом було прийнято Регламент МіСА, який має регулювати питання обігу криптовалют.

Мета. Тому метою дослідження є аналіз досвіду інших країн світу, стосовно питання регулювання ринку криптовалют, та встановлення як прийняття Регламенту МіСА впливає на прийняття відповідного законодавства в Україні.

Виклад основного матеріалу. У квітні цього року Європарламент проголосував за законопроект щодо комплексного загальноєвропейського регулювання криптоіндустрії – MiCA (Markets in Crypto Assets regulation). Саме тому питання європейського регулювання ринку криптовалют та подальша імплементація в Україні є на сьогодні одним із ключових питань.

Наразі Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку спільно з представниками Ernst & Young за підтримки проекту USAID Financial Sector Reform працює над новим законопроектом щодо запуску ринку віртуальних активів в Україні, в основу якого покладений європейський регламент MiCA. Адже новий закон має відповідати зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу.

Юрій Бойко, член Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, під час свого виступу на тему «Імплементація норм Європейського регламенту MiCA в українське законодавство: виклики та можливості» зазначив зокрема таке: «Згідно з MiCA - будь-яка компанія, яка отримала авторизацію в Європі, може пропонувати власні послуги на єдиному європейському ринку для споживачів усіх країн ЄС. Хоча Україна поки не є повноцінним членом ЄС, але маючи закон з імplementованими в нього положеннями регламенту MiCA, в недалекому майбутньому може запропонувати криптокомпаніям вести бізнес в нашій юрисдикції за єдиними європейськими правилами. Не потрібно буде розробляти інші бізнес-підходи та підлаштовуватися під нові конструкції. Оскільки наш ринок та його правила будуть зручними та зрозуміли для всіх міжнародних компаній, які вже знайомі з європейським ринком». [8]

«Наш новий законопроект - це не просто технічний переклад MiCA. Це про велику роботу з адаптації європейських правил до наших українських реалій. Ми відкрито обговорювали проєкт на засіданнях Консультативної ради по віртуальним активам при Комісії, почули та враховували зауваження провідних учасників ринку, профільних державних органів та всіх зацікавлених сторін. В цілому законопроект був позитивно сприйнятий експертами ЄС, тож можемо запевнити, що ми на правильному шляху», - повідомив Член Комісії. [8]

Адаптувати європейський регламент з регулювання криптоактивів MiCA до національного законодавства про віртуальні активи є правильним кроком у довгостроковій пер-

спективі, адже минулого року Україна отримала статут кандидата в ЄС, і саме таким чином наша країна ще раз підтверджує свій євроінтеграційний шлях розвитку. Водночас ЄС не вимагає від України повної імплементації MiCA, що надає нам можливість на сьогодні формувати власну політику у сфері криптоактивів.

Законопроект «Про віртуальні активи» [15] стане першим Законом, який регулює правовідносини, що виникають у зв'язку з оборотом віртуальних активів в Україні, визначає права та обов'язки учасників ринку віртуальних активів та засади державної політики у сфері обороту віртуальних активів». Оскільки в основу законопроекту покладено положення регламенту MiCA, то вважаємо доцільним провести детальний аналіз європейського регламенту та дослідити досвід країн ЄС в регулюванні ринку криптовалют, щоб визначити можливі шляхи реалізації обігу віртуальних валют та їх законодавче регулювання.

Необхідно зазначити, що правове регулювання ринку криптовалют у всьому світі є неоднаковим. Якщо казати про державне регулювання ринків криптовалюти в країнах Європейського Союзу, то варто відмітити, що воно знаходиться на стадії становлення, про що також свідчить нещодавно прийнятий регламент MiCA. Проте для об'єктивної оцінки обігу віртуальних активів слід розглянути досвід країн.

Якщо говорити окремо про кожну країну, то необхідно відмітити, що віртуальні активи «займають все більше простору», а такі країни Європи як Іспанія, Швейцарія, Португалія та інші, взагалі мають Bitcoin-банкомати, банкомати, в яких можна обміняти BTC на фіатні гроші [9, с.1].

Наприклад, у США «комісія з цінних паперів і бірж ідентифікує криптовалюту одночасно і як гроші (платіжний засіб), і як власність, і як біржовий товар» [2]. Окрім того, в окремих штатах правове регулювання ринку криптовалют є відмінним. Так, «у Каліфорнії на законодавчому рівні дозволено використовувати криптовалюту. В штаті Вашингтон цифрову валюту розглядають як об'єкт грошових переказів відповідно до Закону "Про уніфікацію грошових послуг". Це є свідченням того, що компанії можуть здійснювати перекази у криптовалюті населенню Вашингтона лише після отримання Вашингтонської ліцензії оператора з переказу грошових коштів» [9]. «У Техасі визнано Bitcoin валютою та сформовано фінансове законодавство як таке, що застосовується до операцій із криптовалютами» [4].

До речі, у США Bitcoin розглядають як один із засобів платежів у електронній комерції. Наприклад, найбільший американський інтернет-магазин побутової техніки Overstock.com приймає для рахунку Bitcoin.

Найбільш прогресивною країною в частині функціонування криптовалюти є Великобританія, «жодна країна не може позмагатися з нею в частині існування bitcoin-банкоматів, де їх понад 30. Не можна оминати увагою й Данію, яка виявила наміри про якнайшвидшу поширеність цифрових валют та безготівкових розрахунків на фоні ліквідації паперових грошей. У Відні відкрився перший у світі Bitcoin банк, який надає можливість купити і продати Bitcoin простим та безпечним способом» [7]. Банк споряджений спеціальними банкоматами, за допомогою яких відбуваються обмінні операції. Клієнти банку також можуть отримати цікаву для них інформацію про віртуальні валюти.

У 2013 році в Німеччині Федеральне управління фінансового контролю (Federal Financial Supervisory Authority) визнало криптовалюту як "приватні кошти", які можуть використовуватися для оплати і функціонувати як заміна традиційної валюти в цивільно-правових угодах [3, с. 17].

Таким чином, Міністерство фінансів прийняло рішення про офіційне визнання біткоїна як засобу розрахунку. У той же час, для комерційної діяльності, пов'язаної з цією криптовалютою, необхідно отримати спеціальний дозвіл (ліцензію), і такі організації підпадають під контроль Федерального управління фінансового нагляду.

У Швейцарії, згідно з визначеннями аналітиків, прийняті найбільш благоприємні закони для обігу криптовалют. Наразі, швейцарська біржа криптовалют ECUREX GmbH є першою у світі платформою обміну криптовалюти на фіатні гроші, яка повністю відповідає вимогам Закону Швейцарії «Про банківську діяльність» [10, с. 1]. Зокрема, операції з криптовалютами в цій країні звільнені від податку на додану вартість, і це стало відповіддю на запити швейцарських компаній, що працюють з біткоїнами, до Швейцарської Федеральної податкової адміністрації. Таким чином, в Швейцарії транзакції з криптовалютами визнаються як платіжний засіб, а не операції з надання послуг або товарів.

Використання криптовалют у Хорватії є законним, але вони не класифікуються як електронні гроші і не мають статусу законних платіжних засобів. Іншими словами, криптовалюти можуть бути прийняті продавцями як

засіб оплати, але для продавців це не є обов'язковим [1, с. 1].

«У червні 2023 року ЄС прийняв комплексну та інноваційну нормативно-правову базу щодо регулювання ринків криптоактивів (MiCA). Даний регламент передбачає суворі правила прозорості та управління, з одного боку, і пруденційні правила щодо інших фінансових установ, з іншого. Очікується, що охоплюючи всі аспекти криптоактивів, MiCA посилить захист громадян, фінансову стабільність, інновації та фінансову доступність. Головна мета європейського регламенту MiCA — гармонізувати європейське законодавство у сфері криптоактивів, адже його норми будуть діяти на всій території ЄС.» [6]

MiCA може стати справжнім проривом для європейського крипторинку. Адже до цього криптокомпанії, які мали амбіції виходити на всеєвропейський ринок, повинні були отримувати авторизацію від кожного національного регулятора окремо. Така навігація європейським регуляторним ландшафтом коштувала бізнесу дорого та забирала багато часу на отримання необхідної ліцензії для роботи. Згідно з MiCA, якщо компанія отримала авторизацію в одній країні, вона може "паспортувати" її та надавати власні послуги на єдиному європейському ринку, для споживачів усіх 27 країн-членів ЄС. [5]

«Європейський регламент MiCA встановлює суворі деталізовані вимоги до емітентів токенів та постачальників послуг у сфері криптоактивів. Зокрема, встановлюється низка вимог щодо авторизації публічної пропозиції різних видів токенів, розміру капіталу, професійних якостей керівництва, порядку та норм резервування, змісту "білих книг" та маркетингових повідомлень, а також ще багато чого іншого, запозиченого переважно з підходів, притаманних регулюванню ринку цінних паперів. Такі вимоги можуть бути зрозумілими та "посильними" для європейських криптогравців, які вже певний час працюють на ринку ЄС, мають багатомільярдну капіталізацію та зможуть покрити витрати на приведення діяльності у відповідність до усіх юридичних вимог та економічних нормативів нового регламенту.» [13]

Для набрання чинності Закону України «Про віртуальні активи», необхідно прийняти деякі зміни, з цією метою нещодавно Міністерство цифрової трансформації спільно з депутатами та бізнесом розробили та зареєстрували у Верховній Раді проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України

щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні. Запропонований законопроект має створити сприятливі умови для розвитку ринку криптовалют та відповідно збільшити надходження до бюджету та підвищити інвестиційну привабливість України. Тому, даний законопроект «визначає правовий статус віртуальних активів; класифікує цифрові активи та послуги у сфері, які адаптуються з європейськими стандартами регулювання криптоактивів (MiCA); має створити інноваційну зону, у якій упродовж трьох років можна працювати без попередньої авторизації; адаптує рекомендації FATF щодо фінмоніторингу ринку криптовалютів.» [13] Також законопроект передбачає прості та зрозумілі податкові умови для бізнесу, який працює у сфері віртуальних активів. «Протягом трьох перших звітних років від дати набуття чинності цим Законом для інвестиційного прибутку від операцій з вірту-

альними активами застосовуються ставки податку на доходи фізичних осіб - 5 відсотків, а протягом наступних п'яти звітних років - 9 відсотків.» [16]

Висновок. Зважаючи на те, що ЄС не вимагає від нас повної імплементації MiCA, ми маємо можливість і повинні сформулювати власну політику регулювання криптовалюти. Впроваджуючи лише найбільш необхідні та актуальні для нашої держави положення MiCA, ми уникнемо надмірної регульованості нового ринку, що допоможе новим компаніям розвинути свій бізнес та поступово адаптуватися під нові регуляторні правила. Україна має достатньо потенціалу для створення конкурентоспроможної юрисдикції, що допоможе нам залучити інвесторів та запустити новий сектор цифрової економіки, який працюватиме на відновлення нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Croatia considers Bitcoin legal; 45 members of the Swiss parliament want the same | BitCoin Examiner. URL: <https://99bitcoins.com/croatia-considers-bitcoin-legal-45-members-of-the-swiss-parliament-want-the-same/>
2. Federal act on banks and savings banks. URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19340083/index.html>
3. Investor Bulletin: Initial Coin Offerings. *Investor Alerts and Bulletins*. 2017. URL : https://www.sec.gov/oiea/investor-alerts-and-bulletins/ib_coinofferings.
4. Memorandum opinion regarding the court's subject matter jurisdiction. United States District Court. 2019.
5. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937.
6. The European Parliament «Non-EU countries' regulations on crypto-assets and their potential implications for the EU». URL : [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2023\)753930](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)753930).
7. The federal ministry of finance recognized Bitcoins as «units of account». <https://www.welt.de/finanzen/geldanlage/article119086297/Deutschland-erkennt-Bitcoin-als-privates-Geld-an.html>
8. VII Харківський міжнародний юридичний форум. Панельна дискусія: «Європейське регулювання ринку криптовалют: імплементація в Україні», 2023. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=lfhvG5r_sPM&ab_channel=НЮУіменіЯрославаМудрого.
9. Virtual Currency Regulation. Washington State Department of Financial Institutions. 2023 URL : <https://dfi.wa.gov/consumers/virtual-currency>.
10. Zatonatska T., Rozhko O., Tkachenko N. Modern trends of impact on economic development of countries: e-commerce and R&D. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. No. 4. P. 129–135. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-12>
11. Батракова Т. І., Турубарова Я. О. Криптовалюта в світі: стан, регулювання та перспективи. *Економічні студії*. 2018. № 20. С. 184–187.
12. Білик І. І., Погиба А. А. Роль криптовалют в економіці: переваги та недоліки. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2023. № 19. С. 113–119. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.19.113-119>
13. Борняков О. Європейський Регламент MiCA – чи на часі його імплементація?. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/4/702908/>
14. Момонт Т. В. Обґрунтування можливості віднесення криптовалюти до складу активів підприємства. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2019. № 2. С. 26–30.
15. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.
16. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні від 17.11.2023 №10225-1 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43232>.
17. Устенко С. В., Загоровський І. В. Можливості та перспективи криптовалют та технології Blockchain. *Моделювання та інформаційні системи в економіці*. 2019. № 97. С. 229–240. DOI: <https://doi.org/10.33111/mise.97.22>

Стаття надійшла до редакції 11.10.2023

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023

O. V. DOTSENKO

lecturer of Department of Finance, Banking and Insurance

E-mail: dotsenko@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2028-1810>

V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61023, Mironosytska St. 1.

A. V. Mykhnia

student of the Faculty of Economics

E-mail: alona.mykhnia@karazin.ua

V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61023, Mironosytska St. 1.

EUROPEAN REGULATION OF THE CRYPTOCURRENCY MARKET AND IMPLEMENTATION IN UKRAINE

ANNOTATION. The world economy is at the initial stage of introducing modern digital technologies. Currently, there is also a permanent process of awareness by the world community of the fact that the digital economy, special finance and Internet trade will have a decisive importance on a global scale in the future. Therefore, the article is devoted to the study of the international practice of legal regulation of cryptocurrency circulation with an analysis of the current situation in Ukraine.

The relevance of this direction of research is determined not only by the spread of popularity of virtual currencies, but also by the recent adoption of the European Markets in Crypto Assets regulation, which was taken as a basis for the specialized Law. It was established that our state has prospects for the development of a competitive market, which in turn has a positive perspective for the development of the economy under martial law. Given the fact that the EU does not require us to fully implement the MiCA, we have the opportunity and must form our own cryptocurrency regulation policy.

By implementing only the most necessary and relevant provisions of Markets in Crypto Assets regulation for our country, we will avoid excessive regulation of the new market, which will help new companies to develop their business and gradually adapt to new regulatory rules. Ukraine has enough potential to create a competitive jurisdiction that will help us attract investors and launch a new sector of the digital economy that will work for the recovery of our country.

KEY WORDS: *sustainable development, economic growth, cryptocurrency, cryptocurrency market regulation, MiCA implementation, virtual assets, European cryptocurrency market regulation.*

REFERENCES

1. Croatia considers Bitcoin legal; 45 members of the Swiss parliament want the same | BitCoin Examiner. URL: <https://99bitcoins.com/croatia-considers-bitcoin-legal-45-members-of-the-swiss-parliament-want-the-same/>
2. Federal act on banks and savings banks. URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19340083/index.html>
3. Investor Bulletin: Initial Coin Offerings. Investor Alerts and Bulletins. 2017. URL : https://www.sec.gov/oiea/investor-alerts-and-bulletins/ib_coinofferings.
4. Memorandum opinion regarding the court's subject matter jurisdiction. United States District Court. 2019.
5. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937.
6. The European Parliament «Non-EU countries' regulations on crypto-assets and their potential implications for the EU». URL : [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2023\)753930](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)753930).
7. The federal ministry of finance recognized Bitcoins as «units of account». <https://www.welt.de/finanzen/geldanlage/article119086297/Deutschland-erkennt-Bitcoin-als-privates-Geld-an.html>
8. VII Kharkiv International Legal Forum. Panel discussion: «European regulation of the cryptocurrency market: implementation in Ukraine». 2023. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=lfhvG5r_sPM&ab_channel=НЮУіменіЯрославаМудрого.
9. Virtual Currency Regulation. Washington State Department of Financial Institutions. 2023 URL : <https://dfi.wa.gov/consumers/virtual-currency>.
10. Zatonatska T., Rozhko O., Tkachenko N. Modern trends of impact on economic development of countries: e-commerce and R&D. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. No. 4. P. 129–135. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-12>

11. Batrakova T. I., Turubarova Ya. O. Cryptocurrency in the world: status, regulation and prospects. *Economic studies*. 2018. № 20. С. 184–187. (in Ukrainian).
12. Bilyk I.I., Pohyba A.A. The role of cryptocurrencies in the economy: advantages and disadvantages. *Actual problems of the development of the economy of the region*. 2023. № 19. С. 113–119. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.19.113-119> (in Ukrainian).
13. Bornyakov O. The European MiSA Regulation - is its implementation timely? *Economic truth*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/4/702908/> (in Ukrainian).
14. Momont T. V. Justification of the possibility of classifying cryptocurrency as part of the company's assets. *Bulletin of the Kyiv Institute of Business and Technologies*. 2019. № 2. С. 26–30. (in Ukrainian)
15. About virtual assets: Law of Ukraine dated 17.02.2022 № 2074-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>. (in Ukrainian).
16. Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on regulating the turnover of virtual assets in Ukraine dated 17.11.2023 №10225-1 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43232>. (in Ukrainian).
17. Устенко С. В., Загорівський І. В. Можливості та перспективи криптовалют та технології Blockchain. Моделювання та інформаційні системи в економіці. 2019. № 97. С. 229–240. DOI: <https://doi.org/10.33111/mise.97.22> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 11.10.2023

The article is recommended for printing 15.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-20>

УДК 342.95

К.О. ПЛОТНИКОВА

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

E-mail: katia1003katia@gmail.com ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6975-7659>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

В.О. ЗАКРИНИЦЬКА

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

E-mail: zakrinityska.vic@gmail.com ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4238-8464>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ: *Вступ.* Сучасна цифровізація розвивається одночасно за трьома її ключовими векторами: інформаційне суспільство; цифрові економічні відносини; е-урядування. Інформаційні процеси в сучасному суспільстві спонукають центральні органи виконавчої влади до актуалізації власної діяльності.

Актуальність обумовлена тим, що запит суспільства на цифровізацію, відкриття національних електронних ресурсів та впровадження електронних сервісів є переважними викликами для реформування державної цифрової політики. Одним з досить важливих кроків цифровізації суспільства і держави стало створення у 2019 році Міністерства цифрової трансформації України.

Метою є з'ясування адміністративно-правових засад діяльності Міністерства цифрової трансформації України.

Методи. Теоретичні та загальнонаукові (аналіз, синтез, систематизація), емпіричний метод.

Основні результати дослідження. Стаття присвячена теоретичному дослідженню особливостей адміністративно-правових засад діяльності Міністерства цифрової трансформації України. Визначено, що Міністерство цифрової трансформації України має чітко визначені цілі, завдання та повноваження, та обґрунтувало впровадження державного управління у сфері електронного урядування. Систематизовано завдання міністерства за ключовими напрямками як: завдання державного управління; завдання громадського сервісу; завдання стимулювання підприємництва.

Висновки. Міністерство цифрової трансформації України є центральним засвідчувальним органом у сфері електронних довірчих послуг. Також до компетенції Міністерства належить розвиток широкосмугового доступу до інтернету, телекомунікаційних мереж та ІТ-індустрії. Проаналізувавши завдання та повноваження Мінцифри, основними серед них є адміністративні та загальнодержавні, які утворюють основний пласт його діяльності та забезпечують його сутність.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: адміністративно-правові засади, цифровізація, послуги, Міністерство цифрової трансформації України.

Як цитувати: Плотнікова К.О., Закриницька В.О., Адміністративно-правові засади діяльності міністерства цифрової трансформації України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 169-174. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-20>

In cites: Plotnikova K.O., Zakrinityska V.O., (2023). Administrative and legal principles of the ministry of digital transformation of Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 169-174. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-20> (in Ukrainian)

Вступ. Цифрові технології на сьогоднішній час досягли майже усі сфери життя суспільства.

Сьогодні конкурентоспроможність підприємства, установи, організації, органу держа-

вної влади та всієї держави безпосередньо залежить від ефективності його використання та активності його реалізації. Використання інформаційних технологій дає вагомі переваги: насамперед, для людини, оскільки вона

надає змогу швидше отримувати державні послуги, а також загальну інформацію про зовнішнє оточення; по-друге, для компаній, оскільки ці технології дають змогу підвищити продуктивність їхнього виробництва, а також покращити якість продукції, що випускається; по-третє, для держав та їх урядів, оскільки цифрові технології сприяють підвищенню якості надання державних послуг та прискорення загальних процесів розвитку всіх державних інститутів.

Саме тому інформаційні процеси в сучасному суспільстві підштовхують центральні органи виконавчої влади до оновлення власної діяльності. Суспільний запит на цифровізацію, відкриття національних електронних ресурсів та впровадження електронних сервісів є ключовими імпульсами реформування цифрової політики держави. Одним з досить важливих кроків цифровізації суспільства і держави стало створення у 2019 році Міністерства цифрової трансформації України. І тому визначення адміністративно-правових засад діяльності Міністерства цифрової трансформації України вимагає аналізу нормативно-правових актів та дослідження практичної діяльності зазначеного органу виконавчої влади.

Огляд праць з даної проблематики.

Попри велику кількість праць щодо адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади, наразі є підстави стверджувати про відсутність узагальнюючих досліджень правового статусу Міністерства цифрової трансформації України та відносно невелику кількість досліджень щодо електронного урядування.

Метою статті є з'ясування адміністративно-правових засад діяльності Міністерства цифрової трансформації України.

Основні результати дослідження. Розвиток електронного урядування та поступовий перехід до інформаційного суспільства в будь-якій країні вимагає переосмислення, розробки нових механізмів регулювання відносин між громадянами, їх об'єднаннями та державою. Інтенсивними темпами здійснюється впровадження інформаційних технологій у діяльність органів державної влади.

Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав

громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтеперабельності, розвитку інфраструктури широкопугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії [2].

Аналіз нормативно-правових актів, що визначають адміністративно-правовий статус Міністерства цифрової трансформації України, дає підстави систематизувати його за трьома складовими: цілями, завданнями та компетенцією.

Отже, визначення мети, завдань і повноважень Міністерства цифрової трансформації України є основою характеристики його діяльності та статусу в системі органів виконавчої влади. Якість та ефективність виконання функцій міністерства безпосередньо пов'язана з чітким нормативно-правовим визначенням цілей, завдань і повноважень як основного елемента адміністративно-правового статусу органу державної влади.

Досліджуючи завдання Міністерства цифрової трансформації України, звернемося до чинної законодавчої бази.

У Положенні про Міністерство цифрової трансформації України завдання окреслені як формування та реалізація державної політики:

- у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства;
- у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян;
- у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтеперабельності, розвитку інфраструктури широкопугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу;
- у сфері надання електронних та адміністративних послуг;
- у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації;
- у сфері розвитку ІТ-індустрії [2].

Оскільки сфера цифровізації стрімко розвивається, то й завдання формуються динамічно.

Тому завдання має прив'язку до певних важливих сфер життя суспільства.

Ми погоджуємось з критеріями завдань Міністерства цифрової трансформації України, які виділені Лунінім Д.С., серед яких:

1) завдання державного управління – розвиток цифрової економіки, цифрове урядування;

2) завдання державного сервісу – розвиток цифрових навичок та цифрових прав громадян, електронні та адміністративні послуги, електронні довірчі послуги та електронна ідентифікація;

3) завдання стимулювання підприємництва – розвиток електронної комерції та бізнесу, розвиток ІТ-галузі [1, с. 229].

Маємо всі підстави стверджувати, що завдання Міністерства цифрової трансформації України формально визначені та спрямовані на довгострокову реалізацію в рамках діяльності Міністерства.

У свою чергу, діяльнісний аспект безпосередньо пов'язаний із виконанням покладених на міністерство функцій.

У Положенні про Міністерство цифрової трансформації України чітко описує повноваження міністерства, які безпосередньо впливають із сформульованих завдань.

На нашу думку, варто класифікувати повноваження Мінцифри саме за типом повноваження, і тому можна виділити на загальнодержавні, адміністративні, регіональні, соціальні, господарські (підприємницькі).

Загальнодержавні:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх Кабінетові Міністрів України;

2) розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів із питань, що належать до його компетенції;

3) здійснює заходи щодо створення та забезпечення функціонування системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів;

– системи електронної взаємодії органів виконавчої влади;

– інтегрованої системи електронної ідентифікації;

– єдиного веб-порталу електронного урядування;

– єдиного державного веб-порталу відкритих даних;

– національного реєстру електронних інформаційних ресурсів;

– єдиного державного веб-порталу електронних послуг;

4) розробляє пропозиції щодо:

– визначення цілей і завдань державної інформаційної політики, інтелектуальної власності та шляхів її реалізації;

– встановлення стандартів, норм, правил, порядків, класифікаторів у сферах, що належить до його компетенції;

– визначення порядку функціонування офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади, державних інформаційно-аналітичних систем, державних інформаційних ресурсів, електронних реєстрів та баз даних;

– прийняття або внесення змін до нормативно-правових актів із питань захисту персональних даних, охорони інтелектуальної власності;

5) бере участь у:

– формуванні державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах і на об'єктах інформаційної діяльності, а також у сферах використання державних інформаційних ресурсів в частині захисту інформації, протидії технічним розвідкам, функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку;

– впровадженні концепції смарт-сіті органами місцевого самоврядування;

– забезпеченні розвитку віртуальних активів, блокчейну та токенизації, штучного інтелекту;

– розробленні норм, стандартів у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; – розробленні критеріїв і порядку проведення оцінки стану захищеності державних інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних системах; організації та проведенні оцінки стану захищеності державних інформаційних ресурсів, наданні відповідних рекомендацій;

– формуванні і реалізації державної тарифної політики та політики публічних закупівель у сферах телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України;

– розробленні пропозицій щодо державної політики з питань державного регулювання у сферах телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом, надання послуг поштового зв'язку;

– розробленні та впровадженні вимог: до форматів даних електронного документообігу в державних органах; щодо функціонування електронного документообігу; до оформлення документів, організації документообігу, зокрема електронного документообігу;

– розробленні та організації виконання державних програм із питань захисту інформації та кіберзахисту;

– здійсненні заходів щодо забезпечення функціонування Національної системи конфіденційного зв'язку та Національної телекомунікаційної мережі;

б) здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Мінцифри;

7) здійснює міжнародне співробітництво, забезпечує виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України, з питань, що належать до компетенції Мінцифри [2].

Адміністративні

1) розробляє нормативно-технічну документацію щодо цифрових трансформацій;

2) виконує функції генерального державного замовника Національної програми інформатизації та інших державних програм цифровізації, зокрема:

– здійснює моніторинг у сфері інформатизації;

– погоджує та координує галузеві, регіональні програми та проекти інформатизації, програми та проекти інформатизації органів місцевого самоврядування і вносить подання Кабінетові Міністрів України щодо зупинення виконання таких програм і проектів;

забезпечує:

– методологічну, нормативно-правову, інформаційну та організаційну підтримку процесів формування і виконання Національної програми інформатизації;

– проведення експертизи Національної програми інформатизації та окремих її завдань (проектів);

3) проводить цифрову експертизу та готує відповідні висновки до проектів відповідних актів Кабінету Міністрів України, міністерств та інших органів виконавчої влади;

4) проводить погодження в порядку, встановленому законодавством, призначення керівника з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій або цифровізації органу виконавчої влади;

5) розробляє пропозиції щодо визначення основних напрямів розвитку системи надання електронних та адміністративних послуг, здійснює заходи з її реформування;

б) формує та веде Реєстр адміністративних послуг;

7) координує діяльність органів, що утворили центри надання адміністративних послуг із питань підвищення рівня якості надання електронних та адміністративних послуг, розвитку електронної інформаційної взаємодії таких центрів із суб'єктами надання адміністративних послуг, розширення функцій центрів і переліку послуг, які надаються через них;

8) здійснює моніторинг якості надання електронних та адміністративних послуг, широкосмугового доступу до Інтернету, відкритих даних;

9) координує діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих держадміністрацій, а також державних підприємств, установ, організацій та державних господарських об'єднань, навчальних закладів із питань, що належать до компетенції Мінцифри, надає їм необхідну методичну допомогу;

10) організовує та координує діяльність органів виконавчої влади, пов'язану із співпрацею з програмою ЄС «Єдиний цифровий ринок» (Digital Single Market), інших міжнародних програм цифрового співробітництва;

11) здійснює моніторинг даних про вчинення та/або спроби вчинення несанкціонованих дій щодо державних інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних системах, а також про їх наслідки, інформує правоохоронні органи для вжиття заходів із запобігання та припинення злочинів у зазначеній сфері;

12) координує адміністрування, функціонування та використання адресного простору українського сегмента Інтернету;

13) здійснює визначені законом повноваження у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації:

– надає адміністративну послугу шляхом внесення юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, які мають намір надавати електронні довірчі послуги, до Довірчого списку;

– погоджує розроблені надавачами електронних довірчих послуг порядки синхронізації часу із Всесвітнім координованим часом (UTC);

– погоджує плани припинення діяльності кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг;

– приймає та зберігає документовану інформацію, сформовані сертифікати (у т. ч. посилені, кваліфіковані) відкритих ключів,

реєстри чинних, блокованих та скасованих сертифікатів відкритих ключів у разі припинення діяльності кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг;

– розглядає пропозиції (зауваження) суб'єктів відносин у сфері електронних довірчих послуг щодо удосконалення державного регулювання сфери електронних довірчих послуг;

– надає суб'єктам відносин у сфері електронних довірчих послуг консультації з питань, пов'язаних із наданням електронних довірчих послуг;

– інформує відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» про обставини, які перешкоджають діяльності центрального засвідчуваного органу;

– проводить оцінку стану розвитку сфери електронних довірчих послуг за результатами проведення аналізу інформації про діяльність постачальників електронних довірчих послуг та засвідчуваного центру;

– забезпечує взаємне визнання українських та іноземних сертифікатів відкритих ключів та електронних підписів, що використовуються під час надання юридично значущих електронних послуг;

– здійснює інші повноваження у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, визначені законом;

14) затверджує:

– методику визначення належності бюджетних програм до сфери інформатизації;

– методику формування індикаторів розвитку інформаційного суспільства;

– порядок оброблення інформації в інтегрованій системі електронної ідентифікації, інтеграції інформаційно-телекомунікаційних систем до цієї системи, регламент роботи інтегрованої системи електронної ідентифікації та примірний договір про приєднання до цієї системи;

– примірний договір про інформаційну взаємодію та примірну угоду про підключення до системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів;

– формати електронних повідомлень та обміну даними системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів;– вимоги до засобів електронної ідентифі-

кації, рівнів довіри до засобів електронної ідентифікації для їх використання у сфері електронного урядування;

15) організовує навчання державних службовців з питань, що належать до компетенції Мінцифри;

16) організовує навчання та готує пропозиції щодо вдосконалення системи розвитку цифрових навичок громадян, підготовки та перепідготовки фахівців з питань, що належать до компетенції Мінцифри [2].

Регіональні:

1) сприяє впровадженню у державних органах та органах місцевого самоврядування технологій цифрових трансформацій [2].

Соціальні: здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Мінцифри, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, а також стосовно актів, які видаються Мінцифри [2].

Господарські (підприємницькі): сприяє залученню інвестицій, упровадженню новітніх технологій та використанню управлінського досвіду з питань, що належать до компетенції Мінцифри [2].

Спостерігаємо, що узагальнення та систематизація повноважень Міністерства цифрової трансформації України дає нам свідчення, що ключовий акцент у діяльності органу виконавчої влади спрямований на реалізацію адміністративно-державних повноважень. Вони найбільш глибоко формально визначені і пояснені.

Висновки. Таким чином, сучасна цифровізація розвивається одночасно за трьома ключовими напрямками: інформаційне суспільство; цифрові економічні відносини; електронний уряд. Зазначені виклики лягли в основу діяльності Міністерства цифрової трансформації України, яке є центральним засвідчувальним органом у сфері електронних довірчих послуг. Також до компетенції Міністерства належить розвиток широкосмугового доступу до інтернету, телекомунікаційних мереж та ІТ-індустрії. Проаналізувавши завдання та повноваження Мінцифри, основними серед них є адміністративні та загальнодержавні, які утворюють основний пласт його діяльності та забезпечують його сутність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Луїнін Д.С. Адміністративно-правовий статус Міністерства цифрової трансформації України. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 225-236. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.26>
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Міністерства цифрової трансформації» від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п#Text>

Стаття надійшла до редакції 17.10.2023

Стаття рекомендована до друку 22.11.2023

K.O. PLOTNIKOVA

PhD (Law), Associate Professor,
associate professor of the Department of State and Legal Disciplines
E-mail: katia1003katia@gmail.com ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6975-7659>
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

V.O. ZAKRYNYTSKA

PhD (Law), Associate Professor,
associate professor of the Department of State and Legal Disciplines
E-mail: zakrinityskaya.vic@gmail.com ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4238-8464>
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE MINISTRY OF DIGITAL TRANSFORMATION OF UKRAINE

ABSTRACT: *Introduction.* Modern digitization is developing simultaneously along its three key vectors: information society; digital economic relations; e-government. Information processes in modern society encourage central bodies of executive power to update their own activities.

The *relevance* is due to the fact that society's demand for digitization, the opening of national electronic resources and the introduction of electronic services are the main challenges for reforming the state digital policy. One of the rather important steps in the digitalization of society and the state was the creation of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine in 2019.

The *goal* is to clarify the administrative and legal basis of the activity of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine.

Methods. Theoretical and general scientific (analysis, synthesis, systematization), empirical method.

Main results of the research. The article is devoted to a theoretical study of the peculiarities of the administrative and legal foundations of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine. It was determined that the Ministry of Digital Transformation of Ukraine has clearly defined goals, tasks and powers, and justified the implementation of public administration in the field of electronic governance. The tasks of the ministry are systematized according to key areas such as: tasks of state administration; public service tasks; task of stimulating entrepreneurship.

The conclusions. The Ministry of Digital Transformation of Ukraine is the central certification body in the field of electronic trust services. The development of broadband access to the Internet, telecommunications networks and the IT industry is also within the competence of the Ministry. Having analyzed the tasks and powers of the Ministry of Digital, the main among them are administrative and national ones, which form the main layer of its activity and ensure its essence.

KEY WORDS: *administrative and legal basis, digitization, services, Ministry of Digital Transformation of Ukraine.*

REFERENCES

1. Lunin D.S. Administrative and legal status of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine. *Legal science*. 2020. No. 2 (104). P. 225-236. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.26> (in Ukrainian).
2. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Issues of the Ministry of Digital Transformation" dated September 18, 2019 No. 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п#Text>. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 17.10.2023

The article is recommended for printing 22.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-21>

УДК 342.9

А.М. СТЕБЕЛЄВ

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права, адвокат

E-mail: stebeliev.advokat@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2318-1209>

Національний аерокосмічний університет імені М.С. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
м. Харків, 61000, вул. Чкалова, 17

КОДЕКС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ У СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ ТА КОНФЛІКТІВ

АНОТАЦІЯ. У статті констатовано не достатню урегульованість сфери вирішення публічно-правових спорів та конфліктів та вказано на те, що вона потребує подальшого ухвалення відповідних законодавчих актів, або внесення змін до чинних актів у цій сфері. При цьому зазначається, що законодавчі засади застосування альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та конфліктів мають місце у Кодексі адміністративного судочинства України. Зазначається, що у Кодексі адміністративного судочинства України є такі законодавчі положення, що стосуються можливості застосування альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та конфліктів. Указаний Кодекс було ухвалено 6 липня 2005 року, але частина норм, які стосуються наведених вище питань та зокрема, медіації у Кодексі з'явилися набагато пізніше. Зокрема, Кодекс такими нормами було доповнено на підставі пункту третього Розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року.

З огляду на аналіз положень Кодексу адміністративного судочинства України, цей нормативно-правовий акт орієнтує сторони на можливість вирішити спір такими шляхами: 1) шляхом примирення; 2) шляхом медіації як позасудового способу врегулювання спору; 3) шляхом звернення до суду для проведення врегулювання спору за участю судді. При цьому Кодекс регулює лише здійснення примирення та звернення до суду для проведення врегулювання спору за участю судді. Медіацію як альтернативний спосіб вирішення публічно-правових спорів та конфліктів Кодекс ураховує у різний спосіб, але детальне регулювання цієї процедури, як відомо, здійснюється окремим Законом.

У статті констатується, що процесуалізація такої форми як врегулювання спору за участі судді має доволі обмежений характер та пов'язана із запровадженням на рівні процесуального закону мінімального набору правил без детальної регламентації особливостей їх застосування. Ураховуючи професійну свідомість суддів та постійну їхню діяльність у межах максимального процесуального врегулювання такої діяльності, наведений підхід законодавця, на наш погляд, потребує уточнення та розвитку на рівні інших актів. Зокрема, у межах таких актів можна було б затвердити науково-обґрунтовану та практично випробовану методику проведення врегулювання спору за участю судді.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: альтернативні способи вирішення публічно-правових спорів та конфліктів, Кодекс адміністративного судочинства України, законодавче регулювання цілісної системи застосування альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та конфліктів, законодавчі засади медіації та інших способів вирішення спорів та конфліктів.

Як цитувати: Стебелев А.М. Кодекс адміністративного судочинства України у системі регулювання альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та конфліктів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 175-179. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-21>

In cites: Stebeliev A.M. (2023). Code of administrative judiciary of Ukraine in the regulatory system of alternative methods of resolving public-legal disputes and conflicts. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 175-179. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-21> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. У контексті становлення цілісної системи альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та конфліктів центральним ланцюгом у системі нормативно-правового підґрунтя виступають законодавчі засади. Серед них особливе місце займає Кодекс адміністративного судочинства України.

Стан опрацювання цієї проблематики. Дослідженням альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів і конфліктів загалом, та медіацією як їхнім окремим напрямом зокрема, займалися такі науковці, як М. Бліхар, О. О. Кармаза, Н. В. Кравець, Д. А. Позов, Т. В. Степанова, Т. В. Федоренко, Т. О. Часова тощо.

Метою статті є аналіз положень Кодексу адміністративного судочинства України у механізмі регулювання цілісної системи альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та конфліктів.

Виклад основного матеріалу. У системі законодавчих засад застосування альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та конфліктів значне місце займає Кодекс адміністративного судочинства України. Указаний Кодекс було ухвалено 6 липня 2005 року, але частина норм, які стосуються наведених вище питань та зокрема, медіації у Кодексі з'явилися набагато пізніше. Зокрема, Кодекс такими нормами було доповнено на підставі пункту третього Розділу IV "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про медіацію" від 16 листопада 2021 року.

У Кодексі адміністративного судочинства України є такі законодавчі положення, що стосуються можливості застосування альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та конфліктів. Відповідно до частини п'ятої статті 47 Кодексу, сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі.

Як передбачено частиною першою статті 55 Кодексу адміністративного судочинства України, сторона, третя особа в адміністративній справі, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі не лише особисто (самопредставництво), але й через представника. З огляду на запровадження інституту медіації на законодавчому рівні, було розширено перелік суб'єктів, які не можуть бути представниками. Так, зокрема, у частині третій статті 58 Кодексу встановлено, що особа не може бути представником, якщо

вона є чи була медіатором під час проведення медіації щодо спору, пов'язаного із справою, яка розглядається в суді. Крім того, у Кодексі було розширено імунітет свідка, до орбіти якого потрапили особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням послуг медіації під час проведення позасудового врегулювання спору. Тобто йдеться про те, що такі особи не можуть бути допитані як свідки щодо вказаних відомостей. Отже, Кодекс урахував наявність медіатора у правовій та інституційній системі, а також специфіку його статусу.

У свою чергу, статті 122 Кодексу адміністративного судочинства України регулює питання строків звернення до адміністративного суду. При цьому у частині шостій цієї статті вказано на те, що проведення медіації не впливає на перебіг строку звернення до адміністративного суду.

Крім того, Кодекс говорить про можливість застосування альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів у контексті проведення підготовчого засідання. При цьому про це йдеться як про одне з першочергових питань, які з'ясовує суд. Так, згідно з пунктом 2 частини другої статті 180 цього Кодексу, у підготовчому засіданні суд з'ясовує, чи бажають сторони вирішити спір шляхом примирення, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації чи звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді. У разі, якщо сторони домовилися провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, то суд може оголосити перерву у підготовчому засіданні. У разі ж, якщо обидві сторони звернулися з клопотанням про надання їм часу для примирення, у тому числі шляхом медіації під час судового розгляду справи, то суд у такому випадку зупиняє провадження у справі до закінчення строку, про який сторони заявили у клопотанні (пункт 4 частини першої статті 236 Кодексу).

Отже, як витікає з вищевказаних норм, Кодекс адміністративного судочинства України орієнтує сторони на можливість вирішити спір такими шляхами: 1) шляхом примирення; 2) шляхом медіації як позасудового способу врегулювання спору; 3) шляхом звернення до суду для проведення врегулювання спору за участю судді. При цьому Кодекс регулює лише здійснення примирення та звернення до суду для проведення врегулювання спору за участю судді. Медіацію як альтернативний спосіб вирішення публічно-правових спорів та конфліктів Кодекс ураховує у різний спосіб, але дета-

льне регулювання цієї процедури, як відомо, здійснюється окремим Законом.

Так, відповідно до статей 190-191 Кодексу адміністративного судочинства України, сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок. При цьому за клопотанням сторін суд зупиняє провадження у справі на час, необхідний їм для примирення. Умови примирення сторони викладають у заяві про примирення сторін. Умови примирення сторін затверджуються ухвалою суду. Затверджуючи умови примирення сторін, суд цією самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі.

Крім цього, наводяться умови, за яких суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні умов примирення і продовжує судовий розгляд. У разі ж затвердження умов примирення сторін та винесення відповідної ухвали, остання виконується сторонами у порядку і строки, що нею визначено, оскільки є виконавчим документом, який повинен бути реалізований (виконаний). У разі ж невиконання ухвали суду про затвердження умов примирення вона може бути подана для її примусового виконання у порядку, визначеному законодавством для виконання судових рішень.

У свою чергу, статті 184-188 Кодексу присвячено врегулюванню спору за участю судді, що проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. При цьому така процедура проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів із дня постановлення ухвали про її проведення. У той же час, Кодекс містить і важливе застереження, що вказує на цілісність різних способів альтернативного вирішення публічно-правових спорів та конфліктів. Так, відповідно до частини третьої статті 185 Кодексу, у випадку недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання спору повторне проведення врегулювання спору за участю судді не допускається.

Такий підхід у цілому є вираженням та правильним й таким, що свідчить про врахування законодавцем особливостей застосування альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та конфліктів. Адже, якщо сторони, використовуючи один спосіб такого врегулювання (йдеться про мирне врегулювання спору) не досягли згоди та бажаного результату, то використання другого (врегулювання спору за участю судді, за умови, що останній відповідно до частини другої статті 186 Кодексу спрямовує проведення врегулювання спору також для досягнення сторонами примирення) навряд чи може дати позитивний

результат. Більш того, відсутність вищевказаного застереження (запобіжника) призводило б до зловживання правами та штучного й свідомого затягування строків розгляду справи.

Щодо самої процедури врегулювання спору за участю судді, Кодекс містить певні спрямовуючі положення, які суддя повинен творчо застосовувати. В основному їх викладено лише у частинах 3-6 статті 186 Кодексу. Суть їх зводиться до того, що на початку проведення першої спільної наради із врегулювання спору суддя роз'яснює сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору (за участю судді), а також права та обов'язки сторін. Крім того, під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування щодо конкретної категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції стосовно шляхів мирного врегулювання спору, а також здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору. При цьому стрижневим положенням є те, що суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. Також, під час закритих нарад суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати сторонам можливі шляхи мирного врегулювання спору. У той же час, під час проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам юридичні поради і рекомендації та надавати оцінку доказів у справі.

Як видно, процесуалізація такої форми як врегулювання спору за участі судді має доволі обмежений характер та пов'язана із запровадженням на рівні процесуального закону мінімального набору правил без детальної регламентації особливостей їх застосування. Ураховуючи професійну свідомість суддів та постійну їхню діяльність у межах максимального процесуального врегулювання такої діяльності, наведений підхід законодавця, на наш погляд, потребує уточнення та розвитку на рівні інших актів. Зокрема, у межах таких актів можна було б затвердити науково-обґрунтовану та практично випробувану методику проведення врегулювання спору за участю судді (щодо цієї методики та її змістовного наповнення ми будемо говорити далі). Як уже було зазначено, що стосовно медіації Кодекс адміністративного судочинства України було доповнено відповідними правовими нормами на підставі ухваленого у 2021 році профільного Закону України "Про медіацію", який визначив правові засади і порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулю-

вання спору та конфлікту, принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки, також інші питання, пов'язані із цією процедурою.

Попри тривалу практику застосування медіації в Україні довгий час відповідного Закону не було, проте потреба у цьому існувала та з часом набувала все більшої актуальності. У літературі було звернуто увагу на те, що потреба у правовому регулюванні медіації обумовлена різними чинниками, зокрема необхідністю:

1) сприяння підвищенню поінформованості населення про медіацію й формування довіри до цієї процедури завдяки правовій визначеності сутності процедури, ролі медіатора, прав і обов'язків її учасників та іншим важливим аспектам;

2) потребою легалізації окремої професії медіатора та відповідного виду професійної діяльності;

3) необхідністю налагодження взаємодії із судами та іншими органами із питань передавання справ на медіацію;

4) потребою забезпечення реалізації норм процесуального права щодо неможливості допиту медіатора як свідка про відомості, які стали йому відомі під час медіації;

5) необхідністю забезпечення дотримання Україною зобов'язань за Сінгапурською конвенцією [1, с. 301].

Як видно, наведені чинники, що сприяли законодавчому урегулюванню питань медіації методологічно сформовано, виходячи у першу

чергу з інтересів держави. З іншого боку у правовій доктрині було вказано на ті чинники, що базуються у першу чергу на інтересах суспільства та окремого суб'єкта.

Так, О. О. Кармаза та Д. В. Кушерець говорять про такі чинники як:

- гарантування Конституцією України громадянам права будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень;

- наявність в Україні усталених практик у сфері медіації;

- розроблення і викладання у вищих навчальних закладах України спецкурсів у сфері медіації;

- популярність та законодавча урегульованість процесу медіації у країнах Європи та Америки;

- економія часу і коштів сторін спору порівняно з судовим процесом;

- наявність об'єктивної та поширеної статистики, що доводить ефективність процесу медіації й високий відсоток виконання домовленостей сторонами медіації та інші чинники [2, с. 107].

Висновки.

Отже, на підставі викладеного слід констатувати, що Кодекс адміністративного судочинства України займає суттєве місце у механізмі законодавчого регулювання організації та функціонування цілісної системи застосування альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та конфліктів

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Медіація у професійній діяльності юриста / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
2. Кармаза О. О., Кушерець Д. В. Медіація в Україні: пропозиції щодо вдосконалення законодавства України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 105-107.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2023

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023

A.M. STEBELIEV

PhD (Law), associate professor of the law department, lawyer

E-mail: stebeliev.advokat@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2318-1209>

National Aerospace University named after M.E. Zhukovsky

"Kharkiv Aviation Institute"

Kharkiv, 61000, str. Chkalova, 17

CODE OF ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE IN THE REGULATORY SYSTEM OF ALTERNATIVE METHODS OF RESOLVING PUBLIC-LEGAL DISPUTES AND CONFLICTS

ANNOTATION. The article states that the sphere of resolving public-law disputes and conflicts is insufficiently regulated and indicates that it requires further adoption of relevant legislative acts or amendments to current acts in this area. At the same time, it is noted that the legislative principles for the application of alternative methods of resolving

public legal disputes and conflicts are contained in the Code of Administrative Justice of Ukraine. It is noted that the Code of Administrative Justice of Ukraine contains the following legislative provisions regarding the possibility of using alternative methods of resolving public legal disputes and conflicts. The specified Code was adopted on July 6, 2005, but part of the norms related to the above issues and, in particular, mediation in the Code appeared much later. In particular, the Code was supplemented with such norms on the basis of the third clause of Chapter IV "Final and Transitional Provisions" of the Law of Ukraine "On Mediation" dated November 16, 2021.

In view of the analysis of the provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, this legal act orients the parties to the possibility of resolving the dispute in the following ways: 1) by conciliation; 2) through mediation as an out-of-court method of dispute settlement; 3) by applying to the court to settle the dispute with the participation of a judge. At the same time, the Code regulates only conciliation and going to court to settle the dispute with the participation of a judge. Mediation as an alternative way of resolving public legal disputes and conflicts is taken into account by the Code in different ways, but the detailed regulation of this procedure, as is known, is carried out by a separate Law.

The article states that the proceduralization of such a form as settlement of a dispute with the participation of a judge is of a rather limited nature and is connected with the introduction at the level of procedural law of a minimal set of rules without detailed regulation of the specifics of their application. Taking into account the professional consciousness of judges and their constant activity within the limits of the maximum procedural regulation of such activity, the stated approach of the legislator, in our opinion, needs clarification and development at the level of other acts. In particular, within the limits of such acts, it would be possible to approve a scientifically based and practically tested method of dispute settlement with the participation of a judge.

KEY WORDS: *alternative methods of resolving public-law disputes and conflicts, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, legislative regulation of a comprehensive system of application of alternative methods of resolving public-law disputes and conflicts, legislative principles of mediation and other methods of resolving disputes and conflicts*

REFERENCES

1. Mediation in the professional activity of a lawyer / author. col.: T. Bilyk, R. Havrylyuk, I. Horodysky [and others]; under the editorship N. Krestovska, L. Romanadze. Odesa: Ecology, 2019. 456 p. (in Ukrainian).
2. Karmaza O. O., Kusherets D. V. Mediation in Ukraine: proposals for improving the legislation of Ukraine. *Comparative and analytical law*. 2019. No. 1. P. 105-107. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 11.10.2023

The article is recommended for printing 15.11.2023

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL ENFORCEMENT LAW

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-22>

УДК 343.1

В.В. БЛІЗНЮК

Аспірант юридичного факультету

E-mail: vlad.bliznuk95@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2484-7364>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ: В даній статті автор розглядає доцільність використання Штучного інтелекту в кримінальному провадженні, оцінює вплив використання цієї технології та описує можливі проблеми які можуть виникнути при такому застосуванні та пропонує шляхи їх вирішення.

З ростом використання цифрових технологій у сучасному світі, штучний інтелект (ШІ) стає все більш актуальним для рішення різних соціальних та наукових проблем, включаючи і правоохоронну сферу. У статті розглядається тема можливості використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні та його потенційний вплив на підвищення ефективності правоохоронних дій та боротьби зі злочинністю.

Починаючи з огляду сучасних досягнень у галузі штучного інтелекту, стаття аналізує можливості застосування машинного навчання, глибокого навчання та аналізу великих обсягів даних для автоматизації деяких етапів кримінального розслідування. Також, розглядається можливість використання штучного інтелекту для виявлення злочинів, прогнозування злочинів та аналізу поведінки злочинців.

У статті розглядаються етичні та правові аспекти використання штучного інтелекту в кримінальному провадженні, такі як приватність даних, захист від несправедливості та вплив на права людини. Також звертається увага на важливість розробки алгоритмів, які будуть чесними та нейтральними, аби уникнути спотворення результатів аналізу.

Як висновок, стаття висвітлює потенційні переваги та виклики використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні та дає рекомендації стосовно оптимального впровадження таких технологій в правоохоронних органах та судах для забезпечення ефективності, справедливості та дотримання прав людини.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *штучний інтелект, кримінальне провадження, правоохоронні органи, суд, сталій розвиток, права людини, етика.*

Як цитувати: Блізнюк В.В. Можливості використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2023. Вип. 36. С. 180-189. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-22>

In cites: Blizniuk V.V. (2023). Possibilities of using artificial intelligence in criminal proceedings in Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 180-189. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-22> (in Ukrainian)

Постановка наукової проблеми.

Чи є доцільним та ефективним використання ШІ у кримінальному провадженні? При можливому запровадженні використання ШІ правоохоронними органами та судами, виникає проблема ефективного використання цих технологій у кримінальному провадженні.

При цьому потрібно ретельно вивчити можливості та обмеження штучного інтелекту в контексті правоохоронних дій, а також врахувати етичні та правові аспекти його потенційного застосування.

Важливо з'ясувати, як штучний інтелект може допомогти у виявленні злочинів, прогнозуванні злочинних подій та аналізі поведінки злочинців, але при цьому уникнути можливості спотворення результатів і порушення прав людини.

Таким чином, наукова проблема полягає у з'ясуванні оптимальних підходів до можливого використання штучного інтелекту в кримінальному провадженні з метою підвищення ефективності правоохоронних дій та забезпечення справедливості.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що чинний Кримінальний Процесуальний Кодекс України не містить положень щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина під час застосування технологічних засобів, зокрема Штучного Інтелекту (ШІ). Відсутність концептуальних засад державної політики у галузі ШІ ускладнює створення та розвиток конкурентоспроможного та технологічного середовища в зазначених сферах діяльності. Обрана тема "Як штучний інтелект може використовуватись у кримінальному провадженні в Україні, можливі виклики" має високу актуальність у сучасному світі з кількох причин:

Зростання кількості кіберзлочинів: З розвитком технологій злочинці також адаптуються до нових можливостей. Кіберзлочинність стає все більшою загрозою, і правоохоронним органам потрібні інноваційні підходи, щоб виявляти, запобігати та розслідувати ці злочини.

Потреба у покращенні ефективності: Кримінальне провадження вимагає великих зусиль, ресурсів та часу. Застосування штучного інтелекту може допомогти автоматизувати деякі процеси, знизити навантаження на правоохоронців, прокурорів та суддів, та прискорити розслідування.

Збільшення обсягу даних: Сучасний світ характеризується величезним обсягом цифрових даних, таких як відео та аудіо записи, тексти, зображення тощо. Аналіз та обробка таких великих обсягів інформації стає важким завданням для людини, в свою чергу ШІ може набагато швидше та ефективніше опрацьовувати та використовувати великі обсяги інформації різних видів та мінімізувати ризики пов'язані з помилками які виходять з так званого людського фактору.

Розвиток технологій штучного інтелекту: Останні досягнення в галузі штучного інтелекту, зокрема машинного навчання та глибокого навчання, створюють нові можливості для використання цих технологій у кримінальному провадженні.

Етичні аспекти: Застосування штучного інтелекту в правоохоронних органах прокуратури та судах підносить проблеми етики, зокрема пов'язані з захистом приватності, впливом на права людини та можливістю системного спотворення судових рішень.

У зв'язку з цим, вивчення можливостей та обмежень використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні є важливим і актуальним напрямом досліджень для забезпечення ефективності правоохоронних дій, за-

безпечення справедливості та зменшення злочинності.

Гіпотеза: Можливе використання алгоритмів ШІ на різних стадіях кримінального провадження є доцільним та має позитивний вплив на суспільні відносини суб'єктів у сфері кримінального провадження. Можливе використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні сприяє підвищенню ефективності правоохоронних дій та забезпеченню більш точного виявлення злочинів, прогнозуванню злочинів та аналізу поведінки злочинців, але потребує ретельного врахування етичних та правових аспектів, щоб уникнути можливих негативних наслідків, пов'язаних з захистом приватності та прав людини.

Причини дослідження це наздоганання технологічного прогресу юриспруденцією. Опис прикладів можливого використання алгоритмів ШІ в кримінальному провадженні які мають зменшити негативний вплив людського фактору, автоматизувати виконання різноманітних задач, значно пришвидшити оброблення великих обсягів інформації.

На даний час все більше закордонних авторів звертають увагу на дослідження використання ШІ в кримінальному провадженні. Лідерами у використанні ШІ в сфері кримінального провадження є Китай, Великобританія та США. Українська юридична наука тільки починає свій шлях у сфері дослідження можливостей використання ШІ у сфері кримінального процесу.

Переважає більшість науковців які досліджують дане питання мають позитивне ставлення до використання ШІ у кримінальному процесі, але також наголошують на дотриманні певних рамок при такому використанні для того щоб основні права і свободи людини закріплені в міжнародних документах, конституціях та інших актах законодавства не були порушені.

У ході дослідження пропонується виявити ряд проблематичних аспектів, які значно впливають на ефективність правового регулювання використання ШІ у кримінальному провадженні.

Надати відповідні рекомендації з покращення чинного кримінального процесуального законодавства.

Для ефективного використання ШІ в кримінальному провадженні мають бути вирішені такі питання, проблеми:

1. Необхідно створити нормативно-правову базу, яка чітко регулюватиме використання Штучного Інтелекту (ШІ) у сфері кримінального провадження, оскільки в даний час

відсутнє відповідне нормативно-правове регулювання.

2. Необхідно провести аналіз методів та етичних аспектів функціонування Штучного Інтелекту (ШІ) в судовій системі, з метою визначення належних передумов його застосування.

3. Слід виявити провідні тенденції та можливості використання Штучного Інтелекту (ШІ) у системі кримінального правосуддя, щоб визначити їх потенціал та переваги.

4. Необхідно розробити механізм систематичного фіксування слідчих розшукових дій за допомогою Штучного Інтелекту (ШІ).

5. Потрібно провести дослідження процесуальних положень, що стосуються прокурорського нагляду та судового контролю за процедурою використання Штучного Інтелекту (ШІ), а також проаналізувати процедуру використання ШІ судом під час судового розгляду.

6. Необхідно провести аналіз міжнародного досвіду використання Штучного Інтелекту (ШІ) у протидії злочинності з метою впровадження кращих практик в Україні. Також необхідно прогнозувати та запропонувати шляхи подальшої нейтралізації ризиків для фундаментальних прав людини, пов'язаних з використанням технологій Штучного Інтелекту (ШІ) в роботі правоохоронних органів, прокуратури та суду.

Об'єктом дослідження є можлива інтеграція та використання технологій штучного інтелекту (ШІ) у системі кримінального провадження України.

Предметом дослідження є штучний інтелект та можливість його використання у кримінальному провадженні, це включає в себе опис ключових напрямків впровадження і використання штучного інтелекту в кримінальному провадженні, опис потенційних переваг і викликів.

Метою дослідження є наведення прикладів можливості та корисності застосування ШІ на різних стадіях кримінального провадження, які в майбутньому можуть бути втілені в реальність при наявності технологічних можливостей та нормативного закріплення процедури використання. Загальною метою дослідження є опис прикладів позитивного використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні, враховуючи етичні, правові та соціальні аспекти, а також ідентифікування можливостей та перешкод для успішного впровадження цих технологій у правоохоронному, прокурорському, та судовому секторі.

Задачами дослідження є:

- проаналізувати покращення які штучний інтелект може принести якщо його використовувати у кримінальному провадженні;

- проаналізувати можливі етичні наслідки використання штучного інтелекту в кримінальному провадженні;

- визначити провідні тенденції та можливості використання ШІ у кримінальному провадженні;

- проаналізувати можливі перешкоди які виникнуть при запровадженні ШІ у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект є відносно новим терміном для українського законодавця, тому в чинному законодавстві відсутнє регулювання цього поняття.

При цьому Україна вже почала робити перші кроки в сторону розвитку та регулювання штучного інтелекту. Так, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні (далі – «Концепція»).

Згідно з Концепцією, штучний інтелект визначається як організована сукупність інформаційних технологій, які дозволяють виконувати складні комплексні завдання за допомогою системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань.

Іншими словами, штучний інтелект є програмним продуктом, який отримує запит, збирає та обробляє дані, а потім надає готове рішення.

Це рішення часто сприймається як результат роботи програми, яка виявляє інтелектуальну поведінку та працює подібно до людського мислення.

Оскільки штучний інтелект є програмним продуктом, подібним до комп'ютерної програми, то й правове регулювання штучного інтелекту може застосовуватися за аналогією з регулюванням комп'ютерної програми.

В Україні на сьогоднішній день регулювання комп'ютерної програми прирівнюється до літературного твору тобто є об'єктом інтелектуальної власності.

Основні принципи розвитку та використання штучного інтелекту (ШІ), які є обов'язковими для втілення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні і повністю відповідають принципам Організації економі-

чного співробітництва і розвитку в галузі штучного інтелекту, є такими:

- ШІ повинен приносити користь людям і планеті, сприяючи інклюзивному зростанню, сталому розвитку та добробуту;

- розробка і використання систем ШІ повинні відбуватися в рамках верховенства права, з урахуванням основних прав і свобод людини і громадянина та демократичних цінностей.

Використання таких систем повинно забезпечуватися відповідними гарантіями, включаючи можливість безперешкодного втручання людини у процес функціонування систем ШІ;

- забезпечення прозорості та відповідального розкриття інформації про системи ШІ;

- системи ШІ мають функціонувати безпечно та надійно на протязі усього їх життєвого циклу, а оцінка та управління потенційними ризиками має здійснюватися на постійній основі;

- організації та особи, які займаються розробкою, впровадженням або використанням системи ШІ, несуть відповідальність за їх належне функціонування відповідно до принципів які були зазначені вище.

Ідея залучення ШІ у сферу правосуддя підіймає й низку етичних питань. У 2018 році Європейська комісія з ефективності правосуддя Ради Європи прийняла вагомий міжнародний акт - Етичну хартію по використанню штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі (англ. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment).

Основною метою Хартії є підвищення ефективності та якості здійснення правосуддя шляхом опрацювання алгоритмами судових рішень і даних при дотриманні основних прав і свобод, які гарантуються, зокрема, ЄКПЛ й Конвенцією Ради Європи про захист персональних даних.

Етична хартія закріплює п'ять принципів щодо використання штучного інтелекту під час здійснення правосуддя:

• Принцип дотримання основних прав людини при використанні ШІ.

• Принцип недискримінації, а саме запобігання розвитку будь-якої дискримінації між окремими особами чи групами осіб.

• Принцип якості та безпеки, який стосується обробки судових рішень і даних у безпечному технологічному середовищі.

• Принцип "під контролем користувача" (under user control).

• Принцип прозорості, неупередженості та справедливості.

Технології штучного інтелекту вже досить широко застосовуються в сфері права та практичної юридичної діяльності. Наприклад, компанія JPMorgan вже у 2017 році оголосила про використання програмного забезпечення Contract Intelligence, яке за декілька секунд може проаналізувати юридичні документи, що раніше вимагали 360 тисяч годин робочого часу. Проте на даному етапі алгоритми не можуть цілком замінити людей – вони здатні лише допомагати їм, надаючи більше інформації для ухвалення рішень. У всіх сферах, де потрібні стандартні дії, штучний інтелект активно замінює юристів-людей, заощаджуючи їхній час й енергію для виконання більш креативних завдань.

На штучний інтелект покладають сподівання в тому, щоб допомогти покращити судову практику: виявляти типові правові ситуації, розробляти алгоритми дій (наприклад, визначитися з гарантійним строком або строком давності, встановити вид порушення суб'єктивних прав і свобод, обрати спосіб захисту тощо), зіставляти зі зразком (судовим прецедентом), абстрагуватися від обставин, фактів, документів, речей та інших доказів, які не мають відношення до предмета розгляду, не охоплені предметом спору або не відображають обраний позивачем спосіб захисту, або не передбачені відповідною нормою матеріального права, на котру посилається позивач, виявляти нетипову поведінку суду за звичайних умов, так звані «аномальні» судові рішення, обробляти значний обсяг інформації, готувати проекти судових рішень тощо.

Юридично та фактично можливими й релевантними напрямками та формами залучення технологій штучного інтелекту в юридичній практиці, зокрема в судочинстві, є такі: інформаційно-документальне забезпечення юридичної практики, що включає автоматизовану інтелектуальну класифікацію юридичних документів, формування та документальне ведення справ, вироблення завдяки використанню технологій штучного інтелекту проектів розв'язання різних правових проблем завдяки залученню й аналізу баз даних; інтелектуальне експертно-аналітичне забезпечення юридичної практики шляхом зіставлення технологіями штучного інтелекту норм права, порівняння нормативно-правових актів з метою визначення їх ієрархії, встановлення норм й актів вищої юридичної сили з тих, що зіставляються; генерація та видача експертних оцінок у межах судової експертизи або думки фахівця (застосування баз знань, електронних експертних систем, автоматизованих систем підтримки

правових рішень на підставі штучного інтелекту); сприяння ухваленню рішень у межах значних обсягів неоднорідних завдань у складних умовах невизначеності, на підставі неточної, недостатньої чи нечітко структурованої інформації.

Хоч на даний час використання ШІ вже має багато позитивних аспектів для його використання в юридичній практиці, в тому числі і судами однак, з позицій розробників роботи залишаються машинами, створеними людиною: ШІ може інтерполювати наявне знання, але не може його екстраполювати, щоб створити нове знання. Зіткнувшись з новою ситуацією, ШІ зазвичай намагається вирішити її, виходячи з присутніх знань, замість того, щоб придумати щось нове. Чи залишаться алгоритми ШІ на такому рівні функціональності або поступово будуть наближатись до рівня людського мислення ми зможемо побачити лише в майбутньому.

На даний момент, в Україні спостерігається доволі низький рівень інвестицій в розробку технологій та алгоритмів ШІ.

Створення технологій ШІ в поліцейській сфері передбачає необхідність розробки відповідного законодавства та державних програм для підтримки їх розвитку.

Серед ключових напрямків впровадження та використання технологій ШІ у кримінальному провадженні можна виділити наступні:

- системи автономного пошуку злочинців можуть використовуватись для різних завдань, наприклад: штучний інтелект може допомогти в ідентифікації підозрюваних за допомогою розпізнавання обличчя та інших особливих ознак зовнішності особи і зіставлення їх з базами даних, може бути задіяний в автоматизації аналізу доказів, включаючи зіставлення відбитків пальців, аналіз ДНК і експертизу документів та в проведенні інших експертиз, тощо;

- системи автономної навігації для роботів та дронів. Вже відомі випадки коли використання дронів органами поліції призвело до позитивних результатів у викритті злочинних дій зловмисників, дрони мають більшу мобільність і їм набагато легше потрапляти в віддалені або труднодоступні місця зумовлені ландшафтом місцевості. Запровадження використання алгоритму ШІ який би міг керувати дронами та здійснювати за допомогою дронів патрулювання місцевості, фіксувати та надсилати сигнали до працівників правоохоронних органів щодо можливих правопорушень, може значно полегшити роботу патрульної поліції та інших правоохоронців;

- ШІ може бути залучений для створення системи картографії та створення відповідної інфраструктури, наприклад: візуалізація даних про злочинність на картах може допомогти правоохоронним органам визначати райони з високим рівнем злочинності та відповідно розподіляти ресурси, штучний інтелект може допомогти в реконструюванні місць злочинів і події на основі географічних даних, картографія на основі штучного інтелекту може допомогти знаходити зниклих осіб і координувати пошукові дії, просторовий аналіз може допомогти правоохоронним органам збирати розвідувальну інформацію про злочинні організації та їх діяльність;

- системи збору та аналізу інформації, у тому числі з можливістю автоматичного виокремлення інформації, що становить інтерес «слабких сигналів», які самостійного інтересу не становлять, але розкриваються в контексті іншої інформації; виділення «аномалій» для наступного розгляду; надання передбачення поведінки злочинця. У кримінальних розслідуваннях ці слабкі сигнали можуть включати, здавалося б, непомітні деталі в свідченнях свідків або невраховані дані.

Системи на основі штучного інтелекту відмінно розпізнають ці тонкощі та привертають увагу до потенційних зв'язків, які інакше могли б залишитися непоміченими. Системи збору та аналізу інформації також можуть відігравати ключову роль у виявленні аномалій. Їх можна навчити розпізнавати відхилення від встановлених шаблонів або норм у даних. У контексті кримінальних розслідувань аномалії можуть вказувати на підозрілу діяльність, шахрайство або незвичні моделі, які вимагають подальшої перевірки. Наприклад, ці системи можуть виявляти фінансові операції, які не відповідають відомій фінансовій історії особи, що сигналізує про можливі фінансові злочини;

- системи аналізу/розвідки з відкритих джерел потенційного злочинця (соціальні мережі, форуми тощо), які також можуть використовуватись для проведення оцінки вразливості правоохоронних органів, виявлення витоків інформації та їх мінімізації. Системи аналізу/розвідки можуть чудово справлятися з систематичним збором та аналізом інформації з відкритих джерел, таких як соціальні мережі, онлайн-форуми, блоги, статті з новин та інші загальнодоступні платформи. Ця можливість дозволяє правоохоронним органам контролювати цифровий слід виявлених злочинців, відстежуючи їх онлайн-діяльність та потенційні загрози. Такі системи можуть відігравати значну роль у моніторингу поширення конфіден-

ційної інформації, пов'язаної з поточними розслідуваннями або секретними операціями. Вони можуть швидко виявляти несанкціоноване розголошення та сповіщати відповідні органи, що дозволяє швидко реагувати, щоб стримувати та мінімізувати потенційну шкоду;

- системи протидії кіберзагрозам, засновані на застосуванні технологій ШІ, у тому числі, таких, що дозволяють швидко виявити кібератаки. Такі системи мають здатність попередньо сканувати вхідні дані або файли перед тим, як вони потраплять у мережу чи систему. Завдяки розширеному аналізу загроз і аналізу на основі сигнатур алгоритми ШІ можуть ідентифікувати відомий зловмисний код, зловмисне програмне забезпечення або спроби фішингу. Перехоплюючи загрози на цій стадії, система запобігає досягненню потенційно шкідливого вмісту передбачуваної цілі, значно знижуючи ризик зараження або компрометації. Системи боротьби з кібернетичними загрозами, що засновані на технологіях штучного інтелекту, можуть стати значним кроком вперед у поточній боротьбі з кібератаками. Їхній багатогранний підхід включає швидке виявлення загроз, попереднє сканування для запобігання проникненню, уникнення зловмисного коду та зосередження на моделях поведінки, а не на конкретних сигнатурах коду. Ці системи не тільки підвищують стійкість мереж і систем, але й дають змогу командам із кібербезпеки бути на крок попереду кіберсупротивників. Оскільки обсяг кіберзагроз продовжує розвиватися і з кожним роком з'являються все нові і нові інструменти та методи таких загроз, залучення алгоритмів ШІ для підтримки цілісності та безпеки цифрових середовищ буде мати вагомий вклад;

- системи перевірки кадрових правоохоронців і кандидатів у правоохоронні органи на основі аналізу відкритих джерел та соцмереж на предмет ставлення до держави-агресора, фактів, що свідчать про зв'язок з представниками силових структур останньої, расизму, впливу ворожої пропаганди, надмірної жорстокості. Вміння виявляти зв'язки між правоохоронцями та представниками іноземних силових структур – ще один важливий аспект перевірки кадрів. Ці зв'язки можуть викликати занепокоєння щодо потенційного конфлікту інтересів або вразливості безпеки. Аналіз онлайн-взаємодій і приналежності може допомогти точно визначити такі асоціації, дозволяючи відповідним органам оцінити їхній вплив на придатність правоохоронця до своєї ролі. Системи перевірки персоналу також перевіряють поведінку людини в Інтернеті на наявність

ознак расизму, дискримінації чи упередженого ставлення. Виявлення ворожих висловлювань, дискримінаційних зауважень або зв'язків з екстремістськими групами має вирішальне значення для сприяння різноманіттю, справедливості та включеності в правоохоронні органи. Такі перевірки спрямовані на відсіювання осіб, переконання яких можуть загрожувати чесній та неупередженій поліцейській діяльності. Вплив ворожої пропаганди може бути підступним, потенційно впливаючи на судження та лояльність правоохоронних органів. Системи перевірки персоналу також можуть оцінювати онлайн-вплив ворожої пропаганди, ідентифікуючи осіб, які можуть бути чутливими до дезінформації або радикалізації. Своєчасне втручання може запобігти проникненню шкідливих ідеологій у лави правоохоронних органів. Забезпечення того, щоб співробітники правоохоронних органів не проявляли надмірної жорстокості та не зловживали владою, має першочергове значення для збереження суспільної довіри. Ці системи перевірки можуть аналізувати минулу поведінку в Інтернеті, включно з публікаціями, фотографіями та коментарями, щоб виявити ознаки надмірної агресії чи жорстокого поводження. Цей проактивний підхід допомагає виявити осіб, які можуть бути схильні до неправомірної поведінки.;

- системи передбачення злочинів можуть розробляти прогностичні моделі шляхом аналізу історичних даних про злочини, активність в соціальних мережах та іншої відповідної інформації. Ці моделі можуть прогнозувати тенденції, визначати потенційні осередки злочинності та навіть оцінювати ймовірність конкретних злочинних дій, що відбуваються в певній місцевості чи в певний період часу. Правоохоронні органи можуть використовувати цю інформацію для проактивного запобігання злочинності та розподілу ресурсів. Але при застосуванні таких заходів слід враховувати фактор можливої недосконалої моделі і приймати такі прогнози та передбачення тільки в якості допоміжних фактів які потім мають бути перевірені і підтримані більш значущими доказами та аргументами.

У статті 6 Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) закріплене право розгляду судових справ незалежним і безстороннім судом. Однак, стаття 6 та коментарі до неї не містять прямої заборони щодо використання ШІ, і в них не вказано, що правосуддя може бути здійснене лише суддею-людиною. До цього часу не існує практики

Європейського суду з прав людини, що б стосувалася порушення статті 6 Конвенції через використання ШІ при прийнятті рішень. Національне право деталізує норму Конвенції у статті 127 Конституції України, де закріплені положення про те, що правосуддя здійснюють судді та судову владу покладено саме на них. Отже, хоча штучний інтелект не може замінити суддів, але це не заважає оптимізувати роботу судді та суду за допомогою залучення штучного інтелекту.

Основною умовою впровадження штучного інтелекту (ШІ) в Україні є запуск єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС). Загалом, ця система передбачає повністю без паперове діловодство за допомогою електронного цифрового підпису та електронного документообігу, створення особистих кабінетів для виконання будь-яких процесуальних дій, вдосконалення єдиного державного реєстру судових рішень шляхом додавання системи гіперпосилань на правові позиції Верховного Суду. Це дозволить алгоритмам підібрати актуальне до конкретної справи рішення Верховного Суду та зробити чернетку рішення без участі людини. В майбутньому, вирішення незначних спорів за допомогою алгоритмів штучного інтелекту що будуть працювати в режимі онлайн може стати реальністю, що значно зменшить навантаження на судові установи.

Наразі, в тестовому режимі діє підсистема "Електронний суд", яка дозволяє особисто подавати повний перелік позовів, стежити за ходом справи, вносити процесуальні документи, оплачувати судовий збір та контролювати надходження позовів проти себе. Всі ці дії можуть бути виконані онлайн.

Однак, повне впровадження єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) — це завдання, яке не може бути виконано швидко та потребує великих фінансових забезпечень. Наразі, лише в обмеженій кількості судів працюють певні модулі, тому електронні позови все ще доводиться дублювати у паперовій формі. Проте, з активною політикою уряду щодо цифрової трансформації, можна зробити припущення що розвиток в цій сфері та подальше вдосконалення роботи українських судів яке буде забезпечувати ефективність і прозорість процесів ми зможемо побачити в найближчі десятиліття.

Наразі, можна запропонувати такі гіпотетичні напрями розвитку та вдосконалення діючого кримінального процесуального законодавства, що стосуються використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні:

1) Включення в чинне законодавство правового регулювання використання штучного інтелекту в кримінальному провадженні, спільно з використанням передових інформаційних технологій, наприклад, здійснення покращення виконання рутинних та типових процедур і дій, таких як надання допомоги у складанні кримінально-процесуальних документів слідчими, прокурорами та суддями, аналізу великих об'ємів інформації та виконання інших цілей передбачених напрямками впровадження ШІ перелічених вище.

2) Закріплення у чинній нормативній базі правового регулювання використання у кримінальному провадженні ШІ в контексті покращення судової практики, а саме: виявляти типові правові ситуації, розробляти алгоритми дій, зіставляти зі зразком (судовим прецедентом), абстрагуватися від обставин, фактів, документів, речей та інших доказів, які не мають відношення до предмета розгляду, не охоплені предметом спору або не відображають обраний позивачем спосіб захисту, або не передбачені відповідною нормою матеріального права, на котру посилається позивач, виявляти нетипову поведінку суду за звичайних умов, так звані «аномальні» судові рішення, обробляти значний обсяг інформації, тощо.

3) Закріплення у чинній нормативно-правовій базі правових підстав використання ШІ для пошуку доказів, проведення експертиз, збирання фактичних даних для використання їх як доказової бази при розгляді кримінального провадження судом. Найбільш складними є науково-технічні, соціально-економічні і правові аспекти цієї проблеми, що поєднані з необхідністю залучення до її розробки спеціалістів різних галузей знань.

4) Закріплення у чинній нормативно-правовій базі правових підстав використання ШІ суддями при розгляді судових справ, допомоги винесення вироків суддями на основі аналізу зібраних доказів та фактичних даних та аналізу схожих судових справ які розглядалися в минулому.

Ефективність цього використання залежить від наявності розробки як власне технічних засобів, методик їх застосування, так і правового регулювання даної сфери суспільних відносин.

Окрему увагу хочеться приділити проблемам/викликам різного характеру, які наша держава має вирішити для того щоб запровадити використання штучного інтелекту в кримінальному провадженні, серед них:

Відсутність чітко визначеної системи для інтеграції ШІ:

Україні може бракувати необхідної інфраструктури та систем для підтримки плавної інтеграції технологій ШІ. Створення надійної технологічної структури, здатної працювати з алгоритмами штучного інтелекту, є складним завданням, яке потребує значних інвестицій і досвіду.

Недостатня підготовка персоналу:

Для ефективного використання штучного інтелекту необхідна спеціалісти які навчені розуміти, працювати з системами штучного інтелекту та керувати ними. Відсутність спеціалістів з необхідними навичками та знаннями може перешкодити успішному впровадженню та використанню інструментів штучного інтелекту в кримінальному судочинстві.

Правові та етичні основи:

Використання штучного інтелекту в кримінальному судочинстві вимагає чітких правових та етичних рамок для вирішення таких питань, як конфіденційність, захист даних, упередженість, підзвітність і прозорість. Україні може знадобитися адаптувати або створити законодавство для регулювання використання алгоритмів штучного інтелекту, одночасно захищаючи громадянські свободи.

Якість і доступність даних:

Алгоритми ШІ значною мірою покладаються на дані для навчання та прийняття рішень. Забезпечення якості, наявності та доступності відповідних даних може бути серйозною проблемою. Україна може зіткнутися з проблемами, пов'язаними з накопиченням даних, застарілими записами та фрагментованими джерелами даних.

Упередженість і справедливість:

Під час тренувань алгоритмів на доступних даних системи штучного інтелекту можуть успадковувати упередження, наявні в навчальних даних, що може закріпити або посилити існуючу нерівність у системі кримінального правосуддя. Необхідно докласти зусиль, щоб пом'якшити упередженість і забезпечити справедливість у рішеннях, керованих ШІ.

Обмежені ресурси:

Впровадження систем ШІ часто вимагає значних фінансових і людських ресурсів. Україна може зіткнутися з бюджетними обмеженнями, через що буде складно інвестувати в необхідні технології, інфраструктуру та персонал.

Громадська довіра та прийняття:

Переконання громадськості та зацікавлених сторін у перевагах і безпеці штучного інтелекту в кримінальному судочинстві має значне значення. Зміцнення довіри та вирішення проблем щодо стеження, конфіденцій-

ності та потенціалу автоматизації для заміни людського судження є постійними проблемами.

Сумісність і обмін даними:

Співпраця та обмін даними між різними відомствами в системі кримінального правосуддя є важливими для ефективного розгортання ШІ. Забезпечення сумісності та співпраці може бути складним процесом через відсутність на даний час однієї об'єднаної системи як такої.

Безпека даних і конфіденційність:

Захист конфіденційних даних, які використовуються в системах ШІ, має важливе значення. Україна має розробити надійні заходи безпеки даних і захисту конфіденційності, щоб запобігти витоку чи зловживанню даними.

Вирішення цих проблем має вирішальне значення для реалізації повного потенціалу ШІ в українській системі кримінального правосуддя. Для подолання цих перешкод і забезпечення того, щоб штучний інтелект підвищував справедливість, ефективність і результативність системи кримінального правосуддя, дотримуючись основних прав і цінностей, знадобляться скоординовані зусилля за участю уряду, правоохоронних органів, приватного сектору та громадськості.

Висновки. Майбутнє кримінального провадження, безумовно, за технологіями й автоматизацією судових процесів. Так, у штучного інтелекту є величезний потенціал прискорити процес обробки даних, розвантажити роботу судів, працівників правоохоронних органів, прокурорів та зробити її ефективною. Однак, є багато викликів які наша держава має витримати і запровадити багато реформ для того щоб використання штучного інтелекту приносило саме користь а не шкоду. Також дуже важливим при використанні ШІ є дотримання фундаментальних принципів, таких як верховенство права, недискримінація, неупередженість, справедливість, безпека та інші.

Для світового співтовариства питання впровадження штучного інтелекту в правосудді наразі залишається дискусійним та супроводжується різними підходами від активного використання штучного інтелекту при вирішенні різних категорій спорів (спори у сфері авторського права, господарські спори) до встановлення кримінальної відповідальності за допомогою використання алгоритмів штучного інтелекту так і для прогнозування судових рішень. Національне законодавство не передбачає можливості заміни судді алгоритмом, однак можливим є обговорення часткового залучення ШІ до судової системи в якості ін-

струменту який буде допомагати суддям примати рішення.

Застосування штучного інтелекту в кримінальному провадженні є актуальною та перспективною темою, що відкриває нові можливості для підвищення ефективності правоохоронних дій та боротьби зі злочинністю. В дослідженні описані різноманітні приклади можливого використання штучного інтелекту, правоохоронними органами та органами прокуратури.

Наведені приклади показують що алгоритми ШІ можуть сприяти більш швидкому та ефективному виявленню та розслідуванню злочинів, прогнозувати злочинні події та аналізувати поведінку злочинців, а також можуть позитивно вплинути на швидкість та неупередженість судового розгляду справ.

Проте, використання штучного інтелекту в кримінальному провадженні вимагає пильної уваги до етичних та правових аспектів. Захист приватності даних, уникнення системного спотворення рішень та врахування прав людини є критичними аспектами, які потребують рете-

льного розгляду при впровадженні таких технологій.

Дослідження підкреслило, що успішне впровадження штучного інтелекту в правоохоронних органах потребує співпраці між технічними та правовими експертами, а також підтримки від суспільства та законодавства. Наукова спільнота, державні органи, ІТ та юридична бізнес спільнота а також громадські організації повинні спільно працювати для розробки системи алгоритмів, баз даних, законодавства, стандартів, які будуть гарантувати відповідність застосування штучного інтелекту принципам етики, справедливості та прав людини.

У підсумку, використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні може стати потужним інструментом для покращення безпеки суспільства, проте необхідно здійснити багато кроків як технічного так і правового характеру а також розробити адекватні політики, щоб забезпечити ефективне та етичне використання цих технологій у правоохоронних діях та судовому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кабінет міністрів України. Розпорядження, від 2 грудня 2020 р. № 1556-р Київ, Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#n8>
2. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment, Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
3. Завальний А. М. Інновації юридичної освіти: осмислення, виклики, перспективи. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 4 (109). С. 113–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2018_4_11
4. Радутний О. Е. Юридична освіта та сфера надання правових послуг в контексті штучного інтелекту. *Інформація і право*. 2019. № 2(29). С. 40–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2019_2_7
5. Павленко Ж. О. Межі можливого і допустимого і допустимого підході до правового знання. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2020. Т. 1. № 44. С. 132–146. (Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»). DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195917>
6. Василенко М.Д., Слатвінська В.М., Штучний інтелект в судовій практиці: особливості та його можливості (міжгалузеве дослідження). *Право і суспільство*. 2022. С. 271–278. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.39>
7. Шевчук Т.А., Свистун Я.В. Використання штучного інтелекту у протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної Асоціації України*. 2021. С. 128–134. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/26d850e6-49ce-4cc6-bf59-a0f14b6b4d40/content>
8. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) «Електронний суд». URL: [https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Єдина_судова_інформаційнотелекомунікаційна_система_\(ЄСІТС\)_-_\"Електронний_суд\"](https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Єдина_судова_інформаційнотелекомунікаційна_система_(ЄСІТС)_-_\)

Стаття надійшла до редакції 01.10.2023

Стаття рекомендована до друку 10.11.2023

V.V. BLIZNIUK

PhD student, Faculty of Law

E-mail: vlad.bliznuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2484-7364>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

POSSIBILITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

ANNOTATION. In this article, the author considers the expediency of using of Artificial Intelligence in criminal justice, evaluates the impact of using this technology and describes possible problems that may arise with such application and suggests ways to solve them.

With the growing use of digital technologies in today's world, artificial intelligence (AI) is becoming increasingly relevant for solving various social and scientific problems, including law enforcement sphere. The article examines the topic of possibility of using artificial intelligence in criminal proceedings and its potential impact on increasing the effectiveness of law enforcement and fighting crime.

Starting with an overview of current advances in the field of artificial intelligence, the article analyzes the possibilities of applying machine learning, deep learning and analysis of large volumes of data to automate some stages of criminal investigation. Also, the possibility of using artificial intelligence to detect crimes, predict crimes and analyze the behavior of criminals is being considered.

The article examines the ethical and legal aspects of the use of artificial intelligence in criminal proceedings, such as data privacy, protection against injustice and the impact on human rights. Attention is also drawn to the importance of developing algorithms that will be fair and neutral in order to avoid distorting the results of the analysis.

In conclusion, the article highlights the potential benefits and challenges of using artificial intelligence in criminal proceedings and provides recommendations regarding the optimal implementation of such technologies in law enforcement agencies and courts to ensure efficiency, fairness and respect for human rights.

KEY WORDS. *Artificial intelligence, criminal proceedings, police, court, sustainability, human rights, ethics.*

REFERENCES

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. Order dated December 2, 2020 No. 1556-p Kyiv, On the approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#n8> (in Ukrainian).
2. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
3. Zavalnyi A. M. Innovations of legal education: understanding, challenges, prospects. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. 2018. № 4 (109). P. 113–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2018_4_11/ (in Ukrainian).
4. Radutny O.E. Legal education and the scope of legal services in the context of artificial intelligence. *Information and law*. 2019. № 2(29). P. 40–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2019_2_7 (in Ukrainian)
5. Pavlenko Zh. O. Limits of the possible and permissible in the technological approach to legal knowledge. *Bulletin of the National University of Law named after Yaroslav the Wise*. 2020. T. 1. № 44. P. 132–146. (Series "Philosophy, philosophy of law, political science, sociology"). doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195917> (in Ukrainian).
6. Vasylenko M.D., Slatvinska V.M. Artificial intelligence in judicial practice: features and its possibilities (interdisciplinary research). *Law and Society*. 2022. P. 271-278. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.39/> (in Ukrainian).
7. Shevchuk T.A., Svistun Ya.V., The use of artificial intelligence in combating crime. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*. 2021. P. 128-134. URL: <https://dSPACE.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/26d850e6-49ce-4cc6-bf59-a0f14b6b4d40/content/> (in Ukrainian).
8. Unified judicial information and telecommunication system (UJITS) - "Electronic court". URL: [https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Єдина_судова_інформаційно-телекомунікаційна_система_\(ЄСІТС\)_-_"Електронний_суд"/](https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Єдина_судова_інформаційно-телекомунікаційна_система_(ЄСІТС)_-_) (in Ukrainian).

The article was received by the editors 01.10.2023

The article is recommended for printing 10.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-23>

УДК 343.1

Є.І. ГРИГОРЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
консультант Комітету Верховної Ради України
з питань національної безпеки, оборони та розвідки
E-mail: grigorenkozakon@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5305-1712>
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

О.С. ПЕРЕДЕРІЙ

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
E-mail: perederii@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4898-876X>
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

В.М. АЛЕКСАНДРОВ

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри підготовки офіцерів запасу
E-mail: romzes1956@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0373-4635>
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, 61000, вул. Динамівська, 4

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ПОТЕРПІЛОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

АНОТАЦІЯ. У статті, враховуючи суперечність доктринальних підходів щодо юридичної особи — потерпілого, аналізуються питання щодо правильного визначення юридичних осіб публічного права як потерпілих у кримінальному провадженні. При цьому зазначається, що специфіка юридичних осіб публічного права суттєвим чином впливає на особливості визначення їх як потерпілих. Даються ознаки особливості їхньої взаємодії у межах системи органів публічної влади, специфіка розподілу повноважень, виділення субвенцій з обласного бюджету та інших специфічних аспектів протікання правовідносин. У статті враховується практика надання висновків експерта у галузі права у межах як досудового розслідування, так і судового провадження, та яка дозволяє стверджувати, що наведені вище питання не завжди вирішуються правильно.

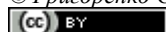
Вказано на те, що у разі, коли йдеться про потерпілого — юридичну особу, то відповідно до КПК України, саме такій особі кримінальним правопорушенням повинно бути безпосередньо завдано майнової шкоди і це повинно бути доведено й обґрунтовано у межах досудового розслідування. Проте такий підхід щодо юридичних осіб, що можуть набувати процесуального статусу потерпілого є відносно новим та таким, що закріплено у КПК України 2012 року. У зв'язку з цим, шкоду можна розглядати як негативні й несприятливі наслідки, які настають при обмеженні або порушенні майнових чи особистих немайнових прав і благ, які належать безпосередньо конкретному потерпілому. На підставі викладеного, можна констатувати, що шкода виступає однією з підстав для виникнення юридичної відповідальності і при цьому вона повинна бути спричинена саме конкретній чітко визначеній юридичній особі публічного права. З огляду на це, у разі завдання відповідної шкоди державним інтересам в особі окремих юридичних осіб, такі юридичні особи публічного права повинні бути визначені точно.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: потерпілий, юридична особа публічного права як потерпілий, процесуально-правовий статус потерпілого, сторона обвинувачення.

Як цитувати: Григоренко Є.І., Передерій О.С., Александров В.М., Особливості визнання юридичної особи публічного права потерпілою у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 190-197. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-23>

In cites: Hrygorenko E.I. Perederii O.S., Alexandrov V.M. (2023). Peculiarities of recognition of a legal entity under public law as a victim in criminal proceedings. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 190-197. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-23> (in Ukrainian)

© Григоренко Є.І., Передерій О.С., Александров В.М., 2023

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4

Постановка проблеми. Розмаїття доктринальних підходів щодо юридичної особи — потерпілого повною мірою стосується юридичних осіб публічного права. У силу особливостей їхньої взаємодії між собою, специфіки реалізації повноважень, розпорядження виділеними субвенціями з державного та регіональних бюджетів та інших специфічних аспектів правовідносин, виникає питання про процесуальний статус юридичної особи публічного права, якій безпосередньо було завдано майнової шкоди. Беручи до уваги те, що останнім часом спостерігається тенденція до зростання соціальної важливості функціонування юридичних осіб публічного права, питання про забезпечення їх повноправності у межах кримінально-процесуальних відносин набуває особливої актуальності. Особливо, коли юридичним особам було завдано шкоди. Це обумовлює потрапляння у спектр наукової уваги проблемних аспектів визнання юридичної особи публічного права потерпілим у кримінальному провадженні. Як підтверджує практика, надання висновків експерта у галузі права у межах як досудового розслідування, так і судового провадження, наведені питання не завжди вирішуються правильно.

Стан наукового дослідження теми. Зазначені аспекти знайшли відображення у працях таких науковців як С. Є. Абрамський, М. О. Буртовський, О. П. Герасимчук, В. Г. Гончаренко, М. І. Гошовський, Ю. М. Грошевий, С. В. Давиденко, О. В. Капліна, Х. Р. Кахнич, Ю. Кричун, О. П. Кучинська, А. В. Лапкін, Н. З. Рогатинська, М. В. Сенаторов, Т. Л. Сироїд, Г. М. Степанова, М. І. Тлепова Л. Д. Удалова, Ю. П. Янович та ін. У той же час, певні аспекти процесуального статусу потерпілого, у тому числі й потерпілого — юридичної особи публічного права є дискусійними та такими, що потребують свого подальшого дослідження.

Мета дослідження. Метою дослідження є висвітлення особливості визнання юридичної особи публічного права потерпілою у кримінальному провадженні за чинним законодавством.

Основні результати дослідження. Відповідно до частини першої статті 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Також потерпілим у кримінальному провадженні може бути адміністратор, відповідальний за випуск облігацій, який відповідно до положень Закону України "Про

ринки капіталу та організовані товарні ринки" діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Отже, у разі, коли йдеться про потерпілого — юридичну особу, то відповідно до КПК України, саме такій особі кримінальним правопорушенням повинно бути безпосередньо завдано майнової шкоди і це повинно бути доведено й обґрунтовано у межах досудового розслідування. Проте такий підхід щодо юридичних осіб, що можуть набувати процесуального статусу потерпілого є відносно новим та таким, що закріплено у КПК України 2012 року. Н. З. Рогатинська з цього приводу зазначає, що новелою КПК України щодо застосування терміну «потерпілий» стало виокремлення юридичної особи у випадку завдання їй майнової шкоди. На її думку, така позиція є досить суперечливою, оскільки чимало вчених є прихильниками того, що потерпілим у кримінальному процесуальному значенні може бути виключно фізична особа, яка є безпосередньо жертвою кримінального правопорушення [1, с. 185]. Проте процесуальний закон такі положення має і відповідно формується відповідна практика. До того ж слід урахувати і те, що з цього приводу існує й інша точка зору. Так, А. Пархоменко, вважає, що попередній процесуальний кодекс цього не містив, що створювало нерівність у процесуальному положенні між фізичними та юридичними особами та позбавляло останніх багатьох можливостей захисту своїх прав та законних інтересів [2]. У свою чергу, Г. М. Степанова пише про те, що у правовій регламентації процесуального положення потерпілого є певні позитивні досягнення, та серед яких вона називає надання статусу потерпілого юридичній особі [3].

При цьому слід урахувати те, що відповідно до частини першої статті 11 КК України, кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Закон чітко вимагає (частина перша статті 55 КПК України), що внаслідок учинення такого правопорушення чітко визначеній юридичній особі повинно бути завдано реальної майнової шкоди.

Стосовно розуміння майнової шкоди необхідно враховувати відповідні доктринальні положення та напрацювання. Так, О. Р. Терещенко звертає особливу увагу на те, що шкода виступає єдиною умовою правової відповідальності, яка завжди необхідна для її виникнен-

ня і такий підхід є підстави поширити на господарські правовідносини [4, с. 130]. При цьому, беззаперечним є факт висловлений ще римськими юристами, що за відсутності такої умови, як шкода, відповідальність взагалі не виникає: «Noxia autem est ipsum delictum».

У зв'язку з цим, шкоду можна розглядати як негативні й несприятливі наслідки, які настають при обмеженні або порушенні майнових чи особистих немайнових прав і благ, які належать безпосередньо конкретному потерпілому. Отже, на підставі викладеного є підстави констатувати, що шкода виступає підставою для виникнення юридичної відповідальності і при цьому вона повинна бути спричинена саме конкретній особі.

На цей же аспект звертається увага і в межах доктрини кримінального процесу. Так, як зауважують науковці кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, згідно з частиною першою статті 55 КПК України потерпілим може бути також і юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Відповідно, кримінальним правопорушенням потерпілому-юридичній особі може бути завдано безпосередньої шкоди в її майновому та грошовому виразі [5].

На необхідність чіткої визначеності юридичної особи як потерпілого від протиправних діянь указують і норми матеріального права. Так, зокрема, у диспозиції статті 367 КК України визначено, що службова недбалість, тобто невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб. Отже, у разі завдання відповідної шкоди державним інтересам в особі окремих юридичних осіб, такі юридичні особи повинні бути визначені точно.

Це, не в останню чергу, пов'язано з тим, що поняття «потерпілий» у розумінні змісту норми кримінального права є первинним щодо тлумаченні цієї дефініції у кримінальному процесі, оскільки у кримінальному праві потерпілий з'являється об'єктивно, в результаті вчинення проти нього кримінального правопорушення. Для появи потерпілого як учасника кримінального провадження особі необхідно подати заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, надати згоду на визнання потерпілим або подати заяву про залучення до провадження як потерпілого [6, 38-

39]. У зв'язку з цим, варто виходити з потреби виділення двох ключових груп підстав для набуття статусу потерпілого: матеріальні та процесуальні. При цьому матеріальні підстави, будучи фактичними даними, безпосередньо вказують на конкретні обставини, які можуть стати підґрунтям для набуття особою статусу конкретного учасника кримінального провадження (у тому числі й потерпілого). У свою чергу, процесуальними підставами слід визнати певні вчинені дії або ухвалені рішення відповідних органів.

В ухвалі Печерського районного суду міста Києва (Справа № 757/1942/18-к) вказано, що в основі набуття юридичною особою статусу потерпілого у кримінальному провадженні лежить одночасна сукупність таких умов: фактична (завдання кримінальним правопорушенням майнової шкоди) та формальна (подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого). Перевірка, розгляд та вирішення такої заяви законом не передбачаються, тому статусу потерпілого особа набуває автоматично за наявності вказаних вище умов.

Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. У разі коли особа не подавала відповідної заяви і була визнана потерпілим слідчим, прокурором або судом, права і обов'язки потерпілого виникають у неї з моменту надання згоди на таке визнання.

Згідно положень частиною п'ятою статті 55 КПК України, за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної у частині першій цієї статті, слідчий або прокурор вносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді. Таким чином, правовою підставою для винесення слідчим постанови про відмову у визнанні потерпілим є наявність очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної у частині першій статті 55 КПК [7].

Оскільки, відповідно до пункту 1 та 3 частини першої статті 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають

доказуванню подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення), а також вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, то відповідно слідчий, прокурор, на яких покладається обов'язок доказування (частина 1 статті 92 КПК України) повинні доказово обґрунтувати, що саме конкретна юридична особа (наприклад, обласні державні адміністрації або районні як юридичним особам) кримінальним правопорушенням було завдано майнової шкоди.

Важливість обґрунтування того, що саме конкретному суб'єкту було спричинено шкоду є важливим у контексті дотримання загальних засад кримінального провадження (статті 7-29 КПК України). У зв'язку з цим, варто констатувати, що неправильне визнання юридичної особи потерпілою позбавляє можливості відповідних осіб реалізовувати права потерпілого у процесі кримінального провадження. Так, особа, що у дійсності не є потерпілою, вочевидь, не може реалізовувати, зокрема, такі процесуальні права як подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду (пункт 3 частини першої статті 56 КПК України), а також на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом (пункт 10 частини першої статті 56 КПК України). Зокрема, оскільки потерпілий має можливість реалізувати своє право на відшкодування шкоди шляхом пред'явлення цивільного позову, то неправильне визнання юридичної особи потерпілим може створити певні складнощі і для реалізації такої можливості.

На потребу у точному та правильному визначенні юридичної особи як потерпілого звертається увага представниками правової доктрини.

Так, М. І. Тлепова, даючи власне визначення поняття «потерпілий-юридична особа» особливо акцентує увагу на тому, що це може бути лише та організація, у разі наявності достатніх підстав вважати, що саме їй кримінальним правопорушенням було завдано матеріальної шкоди [6, 67]. При характеристиці фактичної передумови набуття особою процесуального становища потерпілого у КПК використовується термін «шкода». Зокрема, законодавець визначає, що потерпілому-юридичній особі може бути завдана майнова шкода (стаття 55) [6, 42], яка, як зазначалось, належить до обставин, що підлягають доказуванню.

При аналізі змісту частини першої статті 55 КПК України, можна дійти висновку, що

потерпілим визнається особа, якій шкода завдана реально, тобто після кримінального правопорушення вже настали негативні наслідки [6, с. 44].

У свою чергу, А. С. Головін щодо потерпілого - юридичної особи вважає, що спричинена їй матеріальна (майнова) шкода, зокрема, включає в себе реальний збиток, тобто майнові втрати, понесені потерпілим, знищення майна, його викрадення у власника, заволодіння майном потерпілого шляхом вимагання, обману або зловживання довірою [8, с. 103]. Це твердження повною мірою стосується як потерпілого-фізичної особи, так і потерпілого-юридичної особи.

Відповідно до частини першої статті 80 ЦК України, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Частина друга статті 81 ЦК України встановлює, що юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Абзац 3 частини друга статті 81 ЦК України вказує на те, що юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Абзац 2 частини третьої статті 81 ЦК України визначає, що порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом. Згідно з частиною першою статті 170 ЦК України, держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом. При цьому щодо органів публічної влади необхідно брати до уваги, що відповідно до частини другої статті 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. У свою чергу, згідно з частиною третьою статті 1 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

Отже, чинне законодавство встановлює для органів державної влади та місцевого самоврядування відповідні повноваження, у межах яких вони повинні діяти, у тому числі й ставити питання про відшкодування завданої

кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом.

Наведені вище законодавчі та доктринальні аспекти можна проаналізувати на прикладі практики експертно-правової діяльності у межах конкретного кримінального провадження. Так, відповідно до копії додатку до Рішення однієї з обласних рад було виділено субвенцію з обласного бюджету району області на виконання інвестиційних проектів для облаштування спортивних майданчиків зі штучним покриттям на конкретну суму. Відповідно до пункту 48 частини першої статті 2 Бюджетного кодексу України, субвенції — це міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції. У ситуації, що аналізується, органом, який прийняв рішення про надання субвенції є обласна рада як орган місцевого самоврядування, що представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, у межах повноважень, визначених Конституцією України, законами, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами (частина четверта статті 140 Конституції України, частина друга статті 10 Закону України «Про місцеве самоврядування»), а органом, що здійснює використання субвенції на певну мету є районна державна адміністрація.

При цьому, в обвинувальному акті у кримінальному провадженні, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою статті 367 КК України, було вказано, що потерпілим у кримінальному провадженні є обласна державна адміністрація без наведення жодної аргументації щодо цього. Адже, виходячи з наданих експертам з питань права матеріалів для вивчення, є підстави вбачати, що обласній державній адміністрації як потерпілому-юридичній особі кримінальним правопорушенням безпосередньо не було завдано майнової шкоди як цього вимагає частина перша статті 55 КПК України. Рішення про надання субвенції було прийнято іншим суб'єктом - обласною радою як органом місцевого самоврядування, який має на це повноваження і затверджує обласний бюджет.

При цьому, відповідно до частини третьої статті 1 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою. Зокрема, відповідно до пунктів 5, 6, 13 частини першої статті 44 Зако-

ну України «Про місцеве самоврядування», районні ради делегують відповідним місцевим державним адміністраціям такі повноваження: об'єднання на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території, і населення, а також бюджетних коштів на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання на пайових засадах об'єктів соціальної і виробничої інфраструктури, шляхів місцевого значення, на капітальний та поточний ремонт вулиць і доріг населених пунктів та інших доріг, які є складовими автомобільних доріг державного значення (як співфінансування на договірних засадах) та на заходи щодо охорони праці та охорони навколишнього природного середовища; забезпечення відповідно до законодавства розвитку науки, усіх видів освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, туризму; сприяння відродженню осередків традиційної народної творчості, національно-культурних традицій населення, художніх промислів і ремесел, роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, асоціацій, інших громадських та неприбуткових організацій, які діють у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, сім'ї та молоді; сприяння інвестиційній діяльності на території району, області.

У свою чергу, відповідно до пунктів 1-4 статті 22 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», місцева державна адміністрація: реалізовує державну політику в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді; сприяє розвитку науки і техніки, реалізації регіональних науково-технічних програм, впровадженню нових екологічно безпечних технологій, підвищенню технічного рівня виробництва та якості продукції, вирішенню науково-технічних проблем, що мають першочергове значення для підвищення її ефективності та конкурентоспроможності; забезпечує охорону прав винахідників і раціоналізаторів, створення територіальних інноваційних центрів і технопарків; вживає заходів до збереження мережі закладів освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту та розробляє прогнози її розвитку, враховує їх при розробці проектів програм соціально-економічного розвитку.

Більш того, у Публічному звіті голови районної державної адміністрації зазначається, що на території району функціонує комунальне підприємство районний центр фізичного здоров'я населення. Це також підтверджується тим фактом, що діяльність вказаного центру є

зоною відповідальності районної державної адміністрації. Крім того, у звіті вказано на те, що відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» районна державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території району та реалізує повноваження, делеговані їй районною радою, серед яких найважливішими є виконання Програми соціально-економічного розвитку, наповнення бюджетів, соціального захисту населення, охорони здоров'я, освіти, культури, спорту та інших, передбачених статтею 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Як вбачається з копії додатку до Рішення обласної ради, району області обласною радою було виділено субвенцію з обласного бюджету на виконання інвестиційних проектів для облаштування спортивних майданчиків зі штучним покриттям на конкретну суму. Засвоєння вказаної субвенції, розраховану на чітко визначену мету здійснює саме районна державна адміністрація, якій фактично, виходячи з тверджень, зафіксованих в Обвинувальному акті і було кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Таким чином, виходячи з положення чинного законодавства України та змісту наданих на вивчення матеріалів, потерпілим-юридичною особою у кримінальному провадженні є підстави вбачати районну державну адміністрацію, оскільки саме їй було завдано матеріальну шкоду. У юридичній практиці виникають аналогічні питання. Так, наприклад. В Ухвалі Тлумацького районного суду Івано-Франківської області від 19 серпня 2021 року (Справа № 353/9/21 Провадження №

1-кп/353/46/21) вказано, що кримінальним правопорушенням, вчинення якого інкримінується ОСОБА_1, сільській раді Тлумацького району Івано-Франківської області завдано майнової шкоди на суму 33696,00 гривень, а не Управлінню Державного агентства рибного господарства в Івано-Франківській області [9]. Ці вищенаведені та деякі інші приклади показують особливості та специфіку визнання потерпілим юридичну особу публічного права.

Висновки. У разі, коли йдеться про потерпілого — юридичну особу, то відповідно до КПК України, саме такій особі кримінальним правопорушенням повинно бути безпосередньо завдано майнової шкоди і це повинно бути доведено й обґрунтовано у межах досудового розслідування та судового провадження. Проте такий підхід щодо юридичних осіб, які можуть набувати процесуального статусу потерпілого є відносно новим та таким, що закріплено у КПК України 2012 року. У зв'язку з цим, шкоду можна розглядати як негативні й несприятливі наслідки, які настають при обмеженні або порушенні майнових чи особистих немайнових прав і благ, які належать безпосередньо конкретному потерпілому.

На підставі викладеного можна констатувати, що шкода виступає однією з підстав для виникнення юридичної відповідальності і при цьому вона повинна бути спричинена саме конкретній чітко визначеній юридичній особі публічного права. З огляду на це, у разі завдання відповідної шкоди державним інтересам в особі окремих юридичних осіб, такі юридичні особи публічного права повинні бути визначені точно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рогатинська Н.З., Склярук К.І. Особливості процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 181-185.
2. Пархоменко А. Визнання фінансової компанії потерпілою в кримінальному провадженні. *Юридична газета online*. № 7 (737). 2021. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/viznannya-finansovoyi-kompaniyi-poterpiloyu-v-kriminalnomu-provadhenni.html#:~:text=%D0%97%D0%B3%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%20%D1%87.,%D0%B4%D1%96%D1%8F%D1%82%D0%B8%20%D0%B2%20%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D0%B0%D1%85%20%D0%9A%D0%9F%D0%9A%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8>.
3. Степанова Г.М. Процесуальний статус потерпілого за чинним КПК України. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/5ac846f1-e1d2-4d69-af44-d0bc7a82cbf1/content>
4. Терепенко О.Р. Шкода як умова відповідальності органів державної влади. *Вісник Вищої ради юстиції*. № 3 (15). 2013. С. 130.
5. Відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. Лекції онлайн. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection6_1.html
6. Тлепова М.І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. С. 38-39.
7. Ухвала іменем України Печерського районного суду Справа № 757/1942/18-к URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/73463106>
8. Головін А.С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні: монографія. Київ : Логос. 2012. 382 с.

9. Постанова Толмацького районного суду Франківської області від 19 серпня 2021 року. Справа № 353/9/21 URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/99083067/>

Стаття надійшла до редакції 17.10.2023

Стаття рекомендована до друку 22.11.2023

E.I. HRYGORENKO.

PhD (Law), Associate professor,
Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines,
consultant to the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine
on matters of national security, defense and intelligence

E-mail: grigorenkozakon@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5305-1712>

V.N. Karazin Kharkov National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

O.S. PEREDERII

PhD (Law), associate professor,
Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines

E-mail: perederii@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4898-876X>

V.N. Karazin Kharkov National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

V.M. ALEXANDROV

PhD (Law), Associate professor,
Associate Professor of the reserve officer training department

E-mail: romzes1956@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0373-4635>

National Law University named after Yaroslav the Wise
Kharkiv, 61000, str. Dynamivska, 4

PECULIARITIES OF RECOGNITION OF A LEGAL ENTITY UNDER PUBLIC LAW AS A VICTIM IN CRIMINAL PROCEEDINGS

ANNOTATION. The article, taking into account the inconsistency of doctrinal approaches regarding the legal entity — the victim, analyzes the issues regarding the correct definition of legal entities under public law as victims in criminal proceedings. At the same time, it is noted that the specifics of legal entities under public law significantly affect the specifics of identifying them as victims. The features of their interaction within the system of public authorities, the specifics of the distribution of powers, the allocation of subventions from the regional budget and other specific aspects of the flow of legal relations are indicated. The article takes into account the practice of providing expert opinions in the field of law within both pretrial investigation and court proceedings, and which allows us to assert that the above issues are not always resolved correctly.

It is pointed out that if the victim is a legal entity, then according to the Code of Criminal Procedure of Ukraine, property damage must be directly caused to such a person by a criminal offense and this must be proven and substantiated within the framework of the pre-trial investigation. However, this approach to legal entities that can acquire the procedural status of a victim is relatively new and is enshrined in the Criminal Code of Ukraine of 2012. In this regard, damage can be considered as negative and unfavorable consequences that occur when property or personal non-property rights and benefits are restricted or violated, which belong directly to a specific victim. On the basis of the above, it can be stated that the damage is one of the grounds for the emergence of legal liability and at the same time it must be caused to a specific, clearly defined legal entity under public law. In view of this, in the case of causing corresponding damage to state interests in the person of individual legal entities, such legal entities under public law must be precisely defined.

KEY WORDS: *victim, legal entity under public law as a victim, procedural legal status of the victim, prosecution party.*

REFERENCES

1. Rohatynska N.Z., Sklyaruk K.I. Peculiarities of the procedural status of the victim in criminal proceedings. *Kyiv Journal of Law*. 2022. No. 1. P. 181-185. (in Ukrainian)
2. Parkhomenko A. Recognition of a financial company as a victim in criminal proceedings. *Legal newspaper online*. 2021. No. 7 (737). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/viznannya-finansovoyi-kompaniyi-poterpiloyu-v-kriminalnomu-provazhen-ni.html#:~:text=%D0%97%D0%B3%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%20%D1%87.,%D0%B4%D1%96%D1%8F%D1%82%D0%B8%20%D0%B2%20%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D0%B0%D1%85%20%D0%9A%D0%9F%D0%9A%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8>. (in Ukrainian)

3. Stepanova G.M. Procedural status of the victim under the current Code of Criminal Procedure of Ukraine. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/5ac846f1-e1d2-4d69-af44-d0bc7a82cbf1/content/> (in Ukrainian)
4. Terefenko O.R. Damage as a condition of responsibility of state authorities. *Bulletin of the High Council of Justice*. No. 3 (15). 2013. P. 130. (in Ukrainian)
5. Compensation for damage in criminal proceedings. Lectures online. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection6_1.html (in Ukrainian)
6. Tlepova M.I. Procedural position of the victim during the pre-trial investigation. : thesis ... candidate law Sciences: 12.00.09. Kharkiv, 2015. P. 38-39. (in Ukrainian)
7. Decision on behalf of Ukraine of the Pechersk District Court Case No. 757/1942/18-k URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/73463106> (in Ukrainian)
8. Holovin A.S. Protection of human and citizen rights and freedoms by a single body of constitutional jurisdiction in Ukraine: monograph. Kyiv: Logos. 2012. 382 p. (in Ukrainian).
9. Resolution of the Tolmac district court of the Frankiv region dated August 19, 2021. Case No. 353/9/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/99083067/> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 17.10.2023

The article is recommended for printing 22.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-24>

УДК 344.13: 347.91/95

Г.С. РИБАЛКО

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

E-mail: pro100lawyer@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9690-6082>

Харківський національний університет

імені В.Н. Каразіна,

м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

АНОНІМНІ СВІДКИ ТА ПРАВО ОБВИНУВАЧЕНОГО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

АНОТАЦІЯ *Вступ.* У статті досліджується питання допиту анонімних свідків, використання їх показань на стадії судового розгляду в контексті права підозрюваного чи обвинуваченого на справедливий суд. Визначаються критерії які дозволяють прийняти рішення про надання свідковій анонімності у кримінальному провадженні та виділяються три категорії анонімних джерел такі як покази свідків, що відсутні, покази анонімних свідків, покази прихованих або засекречених свідків.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Автор звертається до критеріїв, вироблених практикою Європейського суду з прав людини з питання як участі анонімних свідків під час судового розгляду справи так і використання показань свідків, що відсутні, які забезпечать справедливість судового розгляду. На підставі практики ЄСПЛ виділено три категорії анонімних джерел, свідчення яких ЄСПЛ має розглядати як джерела доказів, а ї відповідно, надавати їм оцінку: до них відносяться: свідки, що відсутні, анонімні свідки, приховані або засекречені. Наведені урівноважуючі фактори які повинні дозволити надати справедливу та належну оцінку достовірності доказів отриманих від відсутніх, анонімних, прихованих або засекречених свідків з метою запобігання порушенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Висновки. Законодавство країн Європи, дозволяють проводити розслідування за допомогою анонімних джерел. Цьому питанню приділено значну увагу у нормативних актах Європейського Союзу, зокрема в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Комітету міністрів Ради Європи, рішеннях ЄСПЛ тощо. Це є актуальним з точки зору формування вітчизняної кримінально-процесуальної практики, оскільки воно чітко і послідовно встановлює стандарти допустимості як доказів від таких свідків, створюють гарантії дотримання національними судами права обвинувачених на справедливий судовий розгляд з одного боку, а для анонімних свідків – права на безпеку – з іншого боку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: показання свідка, доказ, кримінальне провадження, допит, належність, допустимість, права людини, справедливість судового розгляду

Як цитувати: Рибалко Г.С., Анонімні свідки та право обвинуваченого на справедливий суд. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2023. Вип. 36. С. 198-204. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-24>

In cites: Rybalko H.S., (2023). Anonymous witnesses and the accused's right to a fair trial. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 198-204. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-24> Ukrainian

Постановка проблеми. Питання безпеки учасників кримінального провадження завжди було актуальним.

З початком повномасштабного вторгнення проблема захисту свідків та потерпілих від злочинів, вчинених у т.ч. російськими військовослужбовцями постала ще гостріше, дискусії навколо цієї теми не вщухають.

В свою чергу, у відповідності до практики Європейського суду, принцип процесуальної рівності сторін є одним з елементів концепції справедливого судового розгляду, який вимагає, щоб кожній зі сторін у кримінальному провадженні надавалась розумна можли-

вість представляти свою позицію за таких обставин, які не ставлять цю сторону в суттєво невігідне становище по відношенню до протилежної сторони. А й відповідно перед правоохоронними органами та судами постає питання як збалансувати з одного боку – право підозрюваного чи обвинуваченого на справедливий суд, та право на повагу до сімейного та приватного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), та з другого боку – іншого учасника кримінального провадження - свідка, до якого застосовуються заходи забезпечення безпеки.

Також слід звернути увагу на Рекомендацію Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, яка була ухвалена 20 квітня 2005, у якій визначаються важливі для цього дослідження поняття, у тому числі таке поняття як «анонімність свідка» - яке визначє, що ознаки, які уможливають ототожнення особи свідка, зазвичай, не розголошуються ні протилежній стороні, ні будь-кому іншому в цілому. Також, не слід оминати увагою, що використання таємних джерел інформації (а тут мова може йти і про прихованих агентів, і про інформаторів тощо) – досить поширена практика в країнах Європейського Союзу. У свою чергу, зазвичай зі свідками, які співпрацюють з правоохоронцями та не потребують будь-якої анонімності, взагалі ніяких питань, як правило, не виникає, то використання показань засекречених, анонімних свідків або свідків які зниклі безвісті, померли, знаходяться за кордоном або на тимчасово окупованій території потребують додаткових гарантій дотримання прав сторони захисту особливо в розумінні ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми джерел доказів і, зокрема, допиту свідка, забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні, під час судового розгляду в кримінальному процесі досліджували такі вчені, як С.А. Альперт, О.В. Бардацька, І.В. Басисита, В.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, Г.К. Кожевніков, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова та ін. Але, слід звернути увагу, що на сьогодні процес проведення допиту характеризується великою кількістю невирішених проблемних питань.

Метою статті є аналіз порядку проведення допиту анонімних свідків, використання їх показань на стадії судового розгляду в кримінальному процесі України, а також аналіз практики Європейського суду з прав людини з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 65 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань [1]. Він є основним носієм доказової інформації, а його покази відносяться до найбільш розповсюджених джерел доказів у

кримінальному процесі. Тому значення показань свідка для досягнення мети кримінального судочинства важко переоцінити. Свідка, як учасника кримінального процесу, доволі часто залучають як до досудового розслідування так і до судового розгляду кримінальних проваджень. Показання свідків визнаються одним з головних видів доказів, а участь свідка у доказуванні обставин кримінального провадження має вирішальне значення [2].

Також, можна стверджувати, що доказ немає наперед встановленої сили, проте в умовах їх збирання щодо вже вчинених злочинів одним із основних доказів є показання які надаються в усній або письмовій формі під час допиту свідків стосовно відомих їм обставин у кримінальному провадженні що мають значення для цього кримінального провадження.

У відповідності до п. 4 ст. 95 КПК України суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання, або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них, крім порядку отримання показань, визначеного статтею 615 КПК України.

Особливості допиту свідка із застосуванням заходів безпеки є досить складним практичним питанням кримінального судочинства. Складність цього питання полягає у тому, що дана процедура потребує одночасного поєднання двох засад кримінального провадження – з одного боку це – дотримання прав учасників кримінального провадження (ст. 2, 8, 11 КПК), а з іншого – змагальність сторін (ст. 22 КПК) та. Права учасників кримінального провадження можуть бути поставлені під загрозу через те, що свідки піддаються ризику через їх участь у кримінальному провадженні. Також є необхідність дотримання Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У цьому питанні особлива увага приділяється правам підозрюваних, обвинувачених на справедливий суд які гарантовані Конвенцією та правам потерпілих, свідків на захист від незаконного впливу за їх співпрацю з правоохоронними органами.

Згідно із ч. 1 ст. 6 Конвенції, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Відповідно до ч. 3 ст. 6 Конвенції, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення (пункт d).

Беззаперечно, слід звернути увагу на той факт, що Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям Res (2005) 9 встановлює досить чіткі критерії для рішень про надання анонімності свідкам у кримінальному провадженні, до них можна віднести такі:

- Рішення про надання статусу анонімних свідків в кримінальному провадженні має прийматися відповідно до норм національного законодавства та норм європейського права щодо прав людини.

- Якщо це передбачено та узгоджується з нормами національного законодавства, слід зробити виняток щодо анонімності тих, хто може надавати докази

- Анонімність особам, які здатні надати докази, у тих випадках, коли вона передбачена й не суперечить нормам внутрішньодержавного права, слід надавати як виняток. Якщо свідки вимагають гарантій анонімності та/або якщо така анонімність надається за рішенням компетентного органу, кримінальне провадження повинно здійснюватися з дотриманням справедливого балансу між вимогами кримінального правосуддя з одного боку та правами сторін – з іншого. Ця процедура має надати сторонам можливість оскаржити факт надання анонімності свідкам, надійність самого свідка або джерело походження його відомостей.

- Рішення про надання анонімності має бути прийнято, коли життю чи свободі відповідної особи чи її родичів загрожує серйозна загроза, її свідчення є явно істотними, а особистість свідка заслуговує довіри.

- Якщо надається анонімність, засудження не може ґрунтуватися виключно або остаточно на твердженнях анонімних свідків » [3].

Звертаючись до аналізу рішень Європейського суду з прав людини, можна виділити три категорії анонімних джерел, свідчення яких ЄСПЛ має розглядати як джерела доказів, а ї відповідно, надавати їм оцінку:

1. свідки, що відсутні (це можуть бути як зниклі безвісти, померлі, так і такі, що перебувають за межами країни або на тимчасово окупованих територіях тощо);

2. анонімні свідки (ті, до яких вжито заходів безпеки через реальну загрозу життю самих свідків або членів їх родини тощо);

3. приховані або засекречені (агенти поліції, спецслужб тощо).

Якщо досліджувати першу групу, то:

По-перше, у вітчизняній правовій системі прийняття судом показань свідка, які суд не сприймав безпосередньо, вважається порушенням статті 23 КПК України.

У свою чергу, у рішенні від 10 вересня 2020 р. Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 766/19891/17 вказав, що, ураховуючи положення ст. 23 КПК України, суд має право визнати допустимими докази, які не були ним безпосередньо досліджені, лише у виключних випадках, передбачених процесуальним законом [4].

По-друге, у контексті вимог, визначених Конвенцією обвинувальний вирок, який ґрунтується виключно або головним чином на підставі показань відсутнього свідка, якого обвинувачений або сторона захисту не мала змоги допитати на стадії розслідування чи судового розгляду, повинен визнаватися таким, що не відповідає вимогам визначеними ст. 6 Конвенції.

По-третє, ЄСПЛ неодноразово наголошував, що докази мають, зазвичай, подаватися у відкритому судовому засіданні в присутності обвинуваченого з урахуванням на аргумент у відповідь.

З цього правила є певні винятки, але вони не повинні порушувати права на захист. Як загальне правило, пункти 1 і 3 (d) Конвенції вимагають, щоб обвинуваченому була надана розумна та належна можливість оскаржувати показання свідків обвинувачення і надана можливість допитати їх або під час надання свідками своїх показань, або під час перехресного допиту.

Також слід звернути увагу на справу «Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*). У цій справі ЄСПЛ роз'яснив принципи, які застосовуються, коли свідок не з'являється на публічне слухання судової справи. Ці принципи можна підсумувати наступним чином:

- Суд, маючи на увазі, що свідки зазвичай зобов'язані давати свідчення в суді під час судового розгляду, повинен спочатку визначити, чи є достатні підстави для того, щоб показання відсутнього свідка були прийняті, а також докласти розумних зусиль задля забезпечення присутності свідка в суді;

- Якщо свідка не було допитано на ранній стадії судового розгляду, питання про те, чи можна прийняти заяву свідка замість дачі показань під час судового розгляду, слід розглядати як крайній засіб;

- Прийняття показань відсутніх свідків як доказів може мати потенційно негативні наслідки для підсудного, якому зазвичай не надається ефективна можливість оскаржити докази проти нього в такому випадку. Зокрема, він повинен бути в змозі перевірити правдивість і достовірність показань свідків, шляхом усного допиту у його присутності, або в той час, коли свідок надавав заяву, або на наступних етапах провадження;

- У відповідності до «виключного або вирішального правила», якщо засудження обвинуваченого чи підсудного ґрунтується виключно або головним чином на свідченнях свідків, яких обвинувачений чи підсудний не може допитати на будь-якій стадії процесу, то захист прав обвинуваченого чи підсудного необґрунтовано обмежується;

- Проте, статтю 6 Конвенції слід тлумачити в цілому, коли йдеться про справедливість судового розгляду, щоб жодні виключні чи остаточні правила не могли застосовуватися у негнучкий спосіб;

- Зокрема, якщо заява з чужих слів є єдиним або вирішальним доказом проти відповідача, її прийняття як доказу автоматично не призведе до порушення ст. 6 Конвенції. Ризики прийняття таких доказів роблять це критичним фактором для зважування обставин справи та вимагають достатніх факторів балансу, включаючи наявність сильних процесуальних гарантій. У будь-якому випадку, питання полягає в тому, чи існують достатні компенсаційні фактори, включаючи заходи для справедливої та належної оцінки достовірності цих доказів. Це дає змогу винести вирок на основі таких доказів, лише якщо докази є достатньо достовірними з огляду на їх важливість у цій справі [5].

Однак, хоча відсутність достатніх причин для неявки свідка сама по собі не може бути вирішальною щодо відсутності справедливості судового розгляду, тим не менш це дуже важливий фактор, який слід враховувати при оцінці загальної справедливості, а також фактором, який може все ж таки переважити чашу терезів у бік висновку про порушення ст. 6 Конвенції.

У свою чергу, питання допиту анонімого свідка значною мірою торкається вищевказаного права обвинуваченого, гарантованого пунктом 1 і 3 (d) ст. 6 Конвенції – право обви-

нуваченого допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення (див. рішення ЄСПЛ у справі «Мірілашвілі проти Росії» (*Mirilashvili v. Russia*), «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*),

Це питання було детально проаналізовано в рішенні у цій справі «Мірілашвілі проти Росії» (*Mirilashvili v. Russia*) від 11 грудня 2008 року, скарга № 6293/04. За наслідками її розгляду ЄСПЛ розробив такі критерії для оцінки рішення національного суду про приховування інформації щодо особи свідка від сторони захисту:

1) чи були належними і достатніми причини приховування інформації (п. 196);

2) чи має прихований матеріал значну доказову силу (п. 199);

3) чи існували значні процесуальні гарантії в процесі прийняття рішення про обмеження доступу до інформації. Зокрема, чи приймав суд сам рішення про обмеження доступу до інформації, чи мав суд доступ до матеріалів, що не підлягають оприлюдненню, а також чим міг суд дослідити співвідношення (баланс) між інтересами сторони провадження щодо розголошення матеріалів та суспільним інтересом щодо нерозголошення таких даних (п. 197). Також важливою є можливість участі обвинуваченого чи підсудного у вирішенні питань конфіденційності даних (п. 198) [6].

Якщо ж розглядати третю категорію то слід зауважити, що процедура допиту прихованого або засекреченого свідка зазвичай не відрізняється від допита звичайного свідка але може допускатися або часткова (обмежена) анонімність або повна (абсолютна) анонімність. Коли мова йде про часткову (обмежену) анонімність то це така анонімність, коли свідки можуть бути допитані стороною захисту на перехресному допиті в суді, але вони не зобов'язані повідомляти своє справжнє ім'я чи іншу детальну особисту інформацію, таку як адреса, сфера діяльності чи місце роботи. Такі свідки, як правило, дають свідчення в суді під вигаданими іменами, під яким вони були відомі під час операції, але вказують на свій справжній статус, роль та виконувану ними функцію (спеціальний агент, працівник поліції, слідчий, тощо).

Однак якщо говорити про повну (абсолютну) анонімність, то вся персональна особиста інформація про особу свідка залишиться в таємниці. Повна анонімність є винятковим заходом і може мати значний вплив на право

обвинуваченого на справедливий і публічний суд, а також на очну ставку та перехресний допит свідків. Це обмежує право оскаржити достовірність, точність і чесність показань свідка. Адже у таких випадках сторона захисту не може довести зв'язок із обвинуваченим або підсудним. Щоб запобігти порушенням статті 6 Конвенції, допускаючи відсутніх чи анонімних свідків, ЄСПЛ розробив набір стандартів задля забезпечення справедливості розгляду судових справ.

По-перше, слід зазначити, що можливості захисника викликати свідків у провадженні відрізняються у випадках коли мова йде про анонімних та відсутніх свідків. Відсутні свідки створюють проблему, оскільки не дозволяють захиснику поставити під сумнів їхні показання. Однак, оскільки їхні особи відомі стороні захисту, то захист може розпізнати або дослідити та виявити мотиви маніпуляції. Але дещо іншу проблему створюють анонімні свідки, про яких не відомо жодних деталей ані щодо їхніх імен чи походження: захист стикається з труднощами неможливості довести до відома свідка і, в кінцевому підсумку, присяжних, будь-які причини, які можуть змусити свідка брехати. Однак насправді є декілька фактів, які можуть бути використані як матеріал перехресного допиту. Обсяг розкриття інформації впливає на рівень перешкод, з якими стикається сторона захисту. Розглядаючи фундаментальні питання в обох типах справ, суд згодом застосував подібний підхід у контексті анонімних свідків, як і у справах за відсутніми свідками.

По-друге, обсяг урівноважуючих факторів, необхідних для справедливого судового розгляду, залежить від важливості показань відсутніх свідків. Чим важливіші докази, тим більшу вагу потрібно надавати врівноважуючим факторам, щоб справа вважалася справедливою в цілому. Ці врівноважувальні фактори повинні забезпечити справедливу та відповідну оцінку достовірності доказів. До них відносяться такі фактори:

- Чи національний суд уважно поставився до непідтверджених свідчень відсутнього свідка, беручи до уваги той факт, що вони менш важливі, і чи були докази надійними, беручи до уваги інші наявні докази («Пржиджіал проти Польщі» (*Przydział v. Poland*); «Даштан проти Туреччини» (*Daştan v. Turkey*). Іншим важливим моментом є вказівки, які можна давати присяжним щодо показань відсутніх свідків («Саймон Прайс проти Сполученого Королівства» (*Simon Price v. the United Kingdom*);

- Наявність зробленого на стадії досудового слідства відеозапису допиту відсутнього свідка;

- Наявність доказів, що підтверджують непідтверджені заяви свідка на слуханні, наприклад, надані на слуханні особами, яким відсутній свідок повідомив про події одразу після їх виникнення; подальші фактичні докази, криміналістичні докази та експертизи; подібності в описах подій іншими свідками, особливо коли цих свідків допитують на суді;

- Можливість захисту поставити власні запитання свідку опосередковано, наприклад, письмово, під час судового розгляду або, коли це необхідно, на стадії досудового провадження («Паїч проти Хорватії» (*Paić v. Croatia*);

- Здатність заявника чи захисника допитати свідка на стадії досудового слідства. Ці попередні слухання забезпечують важливу процесуальну гарантію, яка може компенсувати перешкоди, з якими стикається захист через відсутність свідків на судовому засіданні («Пальчик проти України» (*Palchik v. Ukraine*). Крім того, суд визнав, що у виняткових випадках є підстави допуску свідка до заслуховування за відсутності особи, щодо якої робиться така заява, за умови, присутності під час допиту захисника свідка («Шмайль проти Словенії» (*Šmajgl v. Slovenia*);

- Обвинуваченому має бути надана можливість висловити свою власну версію подій і поставити під сумнів правдивість показань відсутніх свідків. Однак лише це не можна вважати достатнім врівноважуючим фактором, для компенсації перешкод з якими стикається сторона захисту («Пальчик проти України» (*Palchik v. Ukraine*). Окрім цього, національні суди повинні надати достатні аргументи для відхилення вимог сторони захисту («Преджіне проти Румунії» (*Prăjină v. Romania*).

Також, у деяких випадках здатність ефективно заперечити правдивість показань відсутнього свідка може залежати від здатності захисту отримати всі матеріали у справі, які мають відношення до подій, яких стосуються свідчення такого («Якуба проти України» (*Yakuba v. Ukraine*).

Висновки Законодавство багатьох розвинених країн світу, включно з країнами Європи, дозволяють проводити розслідування за допомогою анонімних джерел, агентів, навіть агентів під прикриттям.

Цьому питанню приділено значну увагу у нормативних актах Європейського Союзу, зокрема в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод,

Комітету міністрів Ради Європи, рішеннях ЄСПЛ тощо. Все це є актуальним для нас з точки зору формування вітчизняної кримінально-процесуальної практики, оскільки воно чітко і послідовно встановлює стандарти допустимості як доказів показань анонімних свідків, свідків, що зникли, агентів, до яких засто-

совано такий захід забезпечення безпеки як анонімність, конфіденційність відомостей про особу, створюють гарантії дотримання національними судами права обвинувачених на справедливий судовий розгляд з одного боку, а для анонімних свідків – права на безпеку – з іншого боку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88.
- 2.Панасюк Т.І. Захист свідків і потерпілих у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 22 с.
- 3.Рекомендація No Rec (2005) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2005_9_2005_04_20.pdf.
- 4.Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 10 вересня 2020 року, справа № 766/19891/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91555090>.
- 5.Справа «Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom) від 15 грудня 2011 року, скарги №№ 26766/05 та 22228/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-108072%22%5D%7D>.
- 6.Справа «Мірілашвілі проти Росії» (Mirilashvili v. Russia) від 11 грудня 2008 року, скарга № 6293/04. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-90099%22%5D%7D>.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2023

Стаття рекомендована до друку 22.11.2023

H. S. RYBALKO

PhD (Law), associate professor,
associate Professor of the criminal law department
E-mail: pro100lawyer@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9690-6082>
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Kharkiv, 61022, Svobody Square, 4

ANONYMOUS WITNESSES AND THE ACCUSED'S RIGHT TO A FAIR TRIAL

ANNOTATION *Introduction.* The article examines the question of the questioning of anonymous witnesses, the use of their testimony at the stage of the trial in the context of the suspect's or accused's right to a fair trial. The criteria that allow to make a decision on granting anonymity to a witness in criminal proceedings are defined and three categories of anonymous sources are distinguished, such as statements of absent witnesses, statements of anonymous witnesses, statements of hidden or classified witnesses.

Summary of the main results of the study. The author refers to the criteria developed by the practice of the European Court of Human Rights on the issue of both the participation of anonymous witnesses during the trial and the use of the testimony of absent witnesses, which will ensure the fairness of the trial. Based on the practice of the ECtHR, three categories of anonymous sources have been identified, the testimony of which the ECtHR should consider as sources of evidence, and, accordingly, give them an assessment: they include: absent witnesses, anonymous witnesses, hidden or classified. Balancing factors that should allow for a fair and proper assessment of the credibility of evidence obtained from absent, anonymous, hidden or classified witnesses are given in order to prevent violations of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Conclusions. The legislation of European countries allows investigations to be carried out with the help of anonymous sources. Considerable attention is paid to this issue in the normative acts of the European Union, in particular in the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Committee of Ministers of the Council of Europe, decisions of the ECtHR, etc. This is relevant from the point of view of the formation of domestic criminal procedural practice, since it clearly and consistently establishes the standards of admissibility as evidence from such witnesses, creates guarantees that national courts will observe the right of the accused to a fair trial on the one hand, and for anonymous witnesses - the right to safety - on the other hand.

KEY WORDS : *testimony of a witness, evidence, criminal proceedings, interrogation, propriety, admissibility, human rights, fairness of the trial*

REFERENCES

1. Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2013. No. 9-10. No. 11-12. No. 13. Art. 88. (in Ukrainian).
2. Panasiuk T.I. Protection of witnesses and victims in the criminal process of Ukraine: autoref. thesis ... candidate law of science Kyiv, 2009. 22 p. (in Ukrainian).
3. Recommendation No Rec (2005) 9 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the protection of witnesses and persons cooperating with justice. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2005_9_2005_04_20.pdf. (in Ukrainian).
4. Resolution of the First Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court of September 10, 2020, case No. 766/19891/17. Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91555090>. (in Ukrainian).
5. The case "Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom" dated December 15, 2011, complaints No. 26766/05 and 22228/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-108072%22%5D%7D>. (in Ukrainian).
6. The Mirilashvili v. Russia case dated December 11, 2008, complaint No. 6293/04. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-90099%22%5D%7D>. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 19.10.2023

The article is recommended for printing 22.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-25>

УДК 344.13

О.М. ХРАМЦОВ

професор кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету

E-mail: Khramtsovaalex@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0137-2626>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, Майдан Свободи 4

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОБРАЗУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

АНОТАЦІЯ. В статті досліджено особливості становлення і розвитку законодавства нашої країни про кримінальну відповідальність за образу військовослужбовця. Застосування історичного методу в даному випадку дозволило дослідити історичну обумовленість криміналізації такого суспільно небезпечного діяння, як образа особи взагалі і образа військовослужбовця зокрема. Досліджені пам'ятки права таких періодів: князівський період; період перебування українських земель у складі Австро-Угорської та Російської імперії; період Української СРР; період незалежної держави України до ухвалення нового КК України та сучасний період.

Наголошується, що відповідальність за образу нараховує тривалий час в історії законодавства нашої країни. Воно містило норми відповідальності за образу як любой особи, так і за образу конкретно визначених осіб: жінки, матері, батька, шляхтича тощо. Образа була можлива як словом, так і фізичними діями. Встановлено, що вперше відповідальність за образу військовослужбовця була встановлена Військовим артикулом Петра 1, суб'єктом якого був лише офіцер (спеціальний суб'єкт). В подальшому були криміналізовані образи різних осіб: священників; чиновників; поліцейських, військовослужбовців та інших.

Стаття 435-1 КК України 2001 року вперше в такому вигляді закріпила склад образу військовослужбовця. І хоча її диспозиція викликає певні зауваження з боку науковців, практичних працівників і представників громадянського суспільства, це є важливим кроком кримінально-правового захисту права військовослужбовців на професійну честь та гідність. Автор наголошує, що криміналізація образу військовослужбовця відповідає умовам історичної обумовленості та є своєчасною і необхідною.

В статті також надаються авторські визначення понять професійної честі та гідності; кримінально-правової образи та її форм.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: історична обумовленість, криміналізація, честь та гідність, кримінальна відповідальність, військовослужбовець, суб'єкт кримінального правопорушення, потерпілий, образа, фізичні та інформаційні дії, непристойна форма.

Як цитувати: Храмцов О.М., Становлення та розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність за образу військовослужбовця. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право». 2023. Вип. 36. С. 205-212. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-25>

In cites: Khramtsov O.M., (2023). Formation and development of the Ukrainian legislation on criminal responsibility for insulting a military serviceman. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 205-212. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-25> Ukrainian)

Постановка проблеми. Розв'язана Росією війна проти нашої держави змусила керівництво та суспільство переглянути своє відношення до прав і свобод громадянина взагалі і прав і свобод військовослужбовців, які захищають національну безпеку та суверенітет нашої країни. Це стосується і права на професійну честь та гідність військовослужбовців.

Під професійною честю військовослужбовця як об'єктом кримінально-правової охорони слід розуміти оцінку його особистості з боку суспільства, яка формується у відповід-

ності із суспільно значущими вчинками та діями особи в межах її професійної діяльності і які відповідають соціальним нормам цього суспільства.

Під професійною гідністю військовослужбовця як об'єктом кримінально-правової охорони розуміється самооцінка військовослужбовця своєї особистості, як представника певної професійної спільноти, але не люба самооцінка, а лише така, яка відповідає прийнятним в цьому суспільстві та загальнови-знаним нормам і правилам поведінки.

Честь та гідність особи, в тому числі і військовослужбовця мають і психологічний зміст, який включає низку етичних, соціально-психологічних та індивідуальнопсихологічних рис особистості. До них відносяться: для честі: потреба в повазі до себе та визнання іншими своїх заслуг перед людьми; переконаність у власній значущості для суспільства; чесність перед людьми; репутація; престиж; совість; почуття обов'язку перед людьми; висока моральність у стосунках; честолюбство; для гідності: потреба в самоповазі; вимогливість до себе; шляхетність; авторитет; сумлінність; правдивість перед собою; самоконтроль; почуття відповідальності перед власною совістю; самолюбство тощо.

Бажання захистити професійні честь та гідність військовослужбовців призвело до встановлення кримінальної відповідальності за образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї та виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї. Така криміналізація призвела до неоднозначної її оцінки з боку науковців, практичних працівників та громадськості в цілому. Така оцінка обумовлена наступним: сумнівами щодо необхідності криміналізації образи, якій, на погляд окремих науковців та практичних працівників, ефективно протидіють засоби, визначені цивільним законодавством; невизначеністю в самій нормі форми образи, яка може бути пристойною або непристойною; помилковістю розміщення норми в розділі «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» (суб'єктом цих правопорушень може бути лише військовослужбовець) тощо.

Важливою підставою криміналізації суспільно небезпечного діяння є також її історична обумовленість. З цим також, на перший погляд, виникають проблеми, бо норма, що передбачена ст. 435-1 КК України в такому вигляді з'явилася в нашому законодавстві вперше. Але це не значить, що вона не має історичної обумовленості.

Питаннями кримінально-правової охорони честі та гідності особи взагалі та окремих представників суспільства займалися як закордонні так і українські дослідники серед яких можна виділити: Андрушка А. В., Бандурку О. М., Зелінського А. Ф., Грищука В. К., Гуртовенка О. Л., Дітріх О. І., Костенка О. М. та інших. Сам автор даної статті присвятив низку робіт даній проблемі. Разом з тим, недостатньо на наш погляд, приділялося уваги історичній обумовленості криміналізації такого суспільно небезпечного діяння, як образа.

Метою даної статті є дослідження історії становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність України за образу взагалі і образу військовослужбовців, зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження питання доцільності і соціальної обумовленості появи норми про кримінальну відповідальність за образу та погрозу військовослужбовцю є неможливим без використання історичного методу. Історичний метод дозволяє з'ясувати сутність об'єкту, який досліджується використовуючи аналіз його історичного розвитку та історичного розвитку наукових поглядів на нього. Як справедливо зазначає М. І. Хавронюк історичний метод використовують для ретроспективного вивчення кримінально-правових проблем, закономірностей і тенденцій розвитку самого кримінального законодавства, тих факторів, які вплинули на його розвиток, встановлення впливу кримінального законодавства одних країн на кримінальне законодавство інших [1, с. 26].

При застосуванні історичного методу в наукових дослідженнях слід дотримуватися низки методологічних засад. О. М. Гетьман до таких засад відносить: а) неможливо проводити наукові дослідження правових явищ відірвано від відповідних теорій, понять і методів історичних і інших соціальних наук; б) предмет таких досліджень є предметом історії права як самостійної дисципліни; в) історія права є частиною загальної історії; г) історія права має свій відособлений об'єкт вивчення; д) історія права є частиною історії культури і найважливішим явищем суспільного життя [2, с. 16].

Перші згадки про відповідальність за образу честі стосуються епохи Київської Русі. Але в цей період не мала місце окрема відповідальність за образу військового (дружинника). Так Руська Правда вже передбачала образу честі, але лише у формі дії, а не слова. Як зазначає Я. Падоха, такі пра-

випорушення фактично збігалися з правопорушеннями проти здоров'я особи [3, с. 17]. В статті 3 Короткої редакції та статті 25 Розширеної редакції Руської Правди передбачалася відповідальність за удар батоном, жердиною, чашею, рогом, долонею або тупою стороною меча. У разі якщо ображений не помстився винному через певні причини, то на останнього накладався штраф [4, с. 52]. До образи також відносилось удар мечем або руків'ям меча.

Аналіз відповідних норм дозволяє зробити висновок, що в цей період правопорушення проти честі та гідності були більш небезпечними ніж правопорушення проти здоров'я. Навіть окремо виділяються норми, які передбачають відповідальність за пошкодження бороди та вусів, які на той час визнавалися символами мужності та честі. Беззаперечно їх носили і військовослужбовці того часу.

Такі правопорушення були відомі і Уставу князя Ярослава про церковні суди. Якщо говорити, про відповідальність за посягання на честь та гідність окремих осіб, то в ці часи під особливою охороною знаходилися честь та гідність жінки. За заповідання удару жінці передбачалося покарання, яке було рівним вбивству вільної людини. Посяганням на жіночу честь було також зняття з чужої жінки головного убору. Честь та гідність особи знаходилися під охороною і Військових уставів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Так стаття 9 Уставу Володимира встановлювала відповідальність за образу лайкою та наклепом [4, с. 140].

З приходом монголів на давньоруські землі на них стали поширюватися права Золотої Орди. Як повідомляв італійський місіонер того часу, небезпечною образою була образа молодшими старших. Така поведінка каралася «тяжким бичуванням» [5, с. 136].

Норми законодавства про відповідальність за кримінальні правопорушення проти честі та гідності містилися і в литовських статутах в редакціях 1529, 1566 та 1588 років. Але це стосувалося перш за все шляхтичів. Сучасні дослідники цього питання наголошують, що честь і похідна від неї добра слава визнавалися базовими поняттями шляхетського соціуму [6, с. 26]. Ці нормативно-правові акти передбачали образи як словом, так і дією. Окремо встановлювалася відповідальність за образу судді.

Основними способами захисту честі був позасудовий. А саме збройний, тобто дуель. Вона була поширена і в середовищі

шляхтичів-військовослужбовців. Держава всіляко боролася саме з таким позасудовим способом захисту честі особи.

Соборне уложення 1649 року закріпило саме становий характер захисту честі. Воно містило аж 73 статті, які встановлювали відповідальність за образу словом в залежності від соціального статусу потерпілого. Це стосувалося стольників, стряпчих, дворян, бояр, думних людей. Передбачалася відповідальність за образу словом та дією. Останньою визнавалися і побої.

Вперше безпосередньо образа військового визначається у Артикулі військового Петра I. В артикулі 151 вказується, що якщо офіцер про іншого буде говорити так, щоб його добре ім'я обляяти і знищити повинен перед судом заявити, що збрехав та отримає півроку тюремного засудження. Артикул 152 визначає вчинення цього діяння імпульсивно, за яке визначалося більш м'яке покарання. Артикул 153 забороняв мститися за нанесену образу. В такому випадку обидві особи отримували однаково покарання [7, с. 354-355].

Таким чином, безпосередньо образа військового як самостійне кримінальне правопорушення зустрічається вперше саме в Артикулі військового Петра I, правда в цьому випадку, особою, що його вчиняє виступав лише військовий (офіцер).

Образа була відома і звичаєвому праву Запорізької Січі. Дослідники цього питання наголошують, що образою було виривання чуба, за що винний платив скривдженому п'ять карбованців [8, с. 21]. Наголошується також, що за образу на Січі допускався і поєдинок [9, с. 151]. Подібні посягання на честь відомі також кримінальному праву Гетьманщини часів правління Богдана Хмельницького [10, с. 124].

В подальшому на території України діяли «Права, за якими судиться малоросійський народ». Як справедливо наголошує І. Й. Бойко останні хоча і не були затверджені російською владою але застосовувалися в Гетьманщині при розгляді судових справ [11, с. 425].

Згідно з цим нормативно-правовим актом до числа кримінальних правопорушень відносилися словесні письмові образи та наклеп. Окремо передбачалася відповідальність за образу шляхтича або військового простолюдином шляхом повідомлення останнім інформації про те, що особа не має військового або шляхетського звання [12, с. 393].

В кримінальному законодавстві наступних часів охорона честі та гідності особи отримала подальший розвиток. В проекті Кримінального уложення 1813 року цим кримінальним правопорушенням відводилася ціла глава. В ній образою визнавалося будь-яке діяння, яке вчинене проти іншої особи з наміром нашкодити їй у праві або честі. Образи поділялися на образи дією, словом. До останніх відносилися і так звані «зухвалі погрози» [13, с. 151-153]. Кримінальна відповідальність також передбачалася за виклик на дуель для захисту честі та гідності.

Кримінальне уложення 1845 року вже традиційно розрізняло образу словом і образою дією. Відповідальність за неї диференціювалася в залежності від місця вчинення кримінального правопорушення (церква, палац, публічне місце); особливостей вини (умисел заздалегідь обдуманий або той, що виник раптово); особи потерпілого (звання, вік, особливе становище, жінка, батьки) тощо [14, с. 785].

Проведена у 1864 році судова реформа призвела до створення в судовій системі інституту мирових суддів. В Уложенні були виділені статті, які відносили певні порушення до кримінальних поступків. На основі цього був складений окремий «Статут про покарання, що накладаються мировими судьями». Цим нормативним актом передбачалася кримінальна відповідальність за образу словом та дією. Більш небезпечною була образа словом в усній чи письмовій формі. Кваліфікуючими обставинами визнавалися: образа із заздалегідь обдуманим умислом; образа у публічному місці; образа родича тощо [15].

Залишилася кримінальним правопорушенням і образа за Кримінальним уложенням 1903 року. Під образою в ньому розумілася умисне особисте скривдження поводженням або висловлюваннями, які ганьблять ображеного члена його сім'ї, навіть померлого. Посилена відповідальність встановлювалася за образу матері, батька, священнослужителя, службової особи. Це стосувалося і військового караулу або вартового військової частини чи командира. В цих випадках винному загрожувало тюремне ув'язнення [16, с. 93].

Кримінальне законодавство України радянського періоду також встановлювало відповідальність за образу. Кримінальний кодекс України 1922 року визначав відповідальність за образу словом (усно чи письмо-

во) та дією. В статті 88 встановлювалася відповідальність за публічну образу окремих представників влади при виконанні ними своїх службових обов'язків. В цьому випадку основним об'єктом кримінального правопорушення визнавався встановлений порядок управління, честь же та гідність були його додатковими обов'язковими об'єктами [17, с. 484-485].

Кримінальний кодекс 1927 року майже не змінив регламентацію відповідальності за образу. Ст. 167 мала загальний склад злочину і встановлювала відповідальність за образу дією чи словом (усно або письмово). Порядок із загальним складом встановлювалася кримінальна відповідальність за образу представників влади при виконанні ними своїх службових обов'язків (ст. 71); образу, яка завдана підлеглим своєму військовому начальнику (ст. 206-5); образу, коли винний і потерпілий є військовослужбовцями але не знаходяться у відносинах підлеглості або старшинства (ст. 206-6) [18, с. 41].

Кримінальний кодекс 1960 року в статті 126 вперше визначив образу як умисне приниження честі і гідності особи, яке виражене у непристойній формі. Збереглися і спеціальні норми про відповідальність за образу представника влади або представника громадськості, які охороняють громадський порядок (ст.189); за образу працівника міліції або народного дружинника у зв'язку з виконанням ними обов'язків по охороні громадського порядку. Пізніше до них віднесли і військовослужбовців (ст. 189-1); за образу військовим начальником підлеглого або підлеглим військового начальника (ст. 237); за образу насильницькою дією одним військовослужбовцем іншого за відсутністю між ними відносин підлеглості або старшинства (пізніше ця норма почала називатися «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями при відсутності між ними відносин підлеглості»); Образа судді (ст. 176-3) [19].

Кримінальний кодекс України 2001 року не містить в собі ні загальної ні спеціальної норми відповідальності за образу (окрім статті 435-1 КК України). Спроби були криміналізувати лише таке суспільно небезпечне діяння як наклеп. Як відомо, законом від 16 січня 2014 року законодавство про кримінальну відповідальність нашої країни було доповнене ст. 151-1 «Наклеп». Наклепом визнавалося поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу. В якості кваліфікуючих ознак криміна-

льного правопорушення визнавався наклеп у друкованому або іншим способом розмноженому творі, в анонімному листі, а так само вчинений особою, раніше судимою за наклеп та наклеп, поєднаний з обвинуваченням у вчиненні злочину проти основ національної безпеки України або іншого тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Однак громадські протести до цієї та інших новел законодавства, які назвали «диктаторськими законами» призвели до подальшої декриміналізації такої поведінки.

Потім у листопаді 2018 року у Верховній Раді був зареєстрований законопроект щодо встановлення знову кримінальної відповідальності за наклеп. Його автори наголошували, що такий крок дозволить забезпечити об'єктивність та достовірність подачі інформації журналістами, які свободу слова все частіше плутають зі всюдозволеністю, поширенням відверто неперевіраних, а то і зовсім неправдивих відомостей.

Противники криміналізації подібної поведінки наводили різноманітні аргументи на користь своєї позиції. Основними з них є: це є посяганням на свободу слова; порушується такий принцип криміналізації суспільно небезпечних діянь, як принцип економії кримінальної репресії; є достатнім захист честі та гідності цивільно-правовими засобами, тощо.

Із кожним з цих аргументів можна погодитись. Але хочеться подивитися на цю проблему під іншим кутом. А саме, образа (як і наклеп) є проявом психічного насильства поряд з погрозами і іншими його проявами. Більшість небезпечних проявів психічного насильства криміналізовані, бо мають підвищений характер суспільної небезпечності і визнаються кримінальними правопорушеннями.

Є зрозумілим, що образу характеризують безліч оціночних об'єктивних та суб'єктивних ознак, а хіба з погрозами не така ситуація. Такий підхід і пояснює позицію законодавця щодо об'єднання в ст. 435-1 КК України двох конкретних проявів кримінального психічного насильства щодо військовослужбовців – образи та погрози. Така насильницька поведінка потребує належної кримінально-правової оцінки.

Підводячи підсумки ретроспективи кримінальної відповідальності за образу, ми погоджуємося з А. В. Андрушко про те, що кримінальна відповідальність за злочини проти честі та гідності (зокрема, образа) пройшло тривалу еволюцію від детальної

регламентації відповідних положень до декриміналізації діянь (наклепу та образи), які традиційно вважалися посяганнями на вказані цінності. Проте не підтримуємо автора в думці про те, що еволюція пов'язана з поступовим усвідомленням того, що протидія вказаним діянням засобами кримінального права створює серйозний ризик надмірного застосування кримінально-правових методів [20, с. 58].

На нашу думку, кримінально-правова охорона честі та гідності потребує належної кримінально-правової охорони. Це можуть бути як загальні так і спеціальні норми і стаття 435-1 КК України є тому підтвердженням. Ця позиція нами виказувалася неодноразово в роботах різного часу.

Висновки. Застосування історичного методу дослідження питання кримінально-правового захисту честі та гідності військовослужбовця від образ дозволило дійти наступних висновків:

- кримінально-правова охорона цих соціальних цінностей є необхідною і своєчасною;

- така охорона обумовлена історичним розвитком відповідного кримінального законодавства;

- стаття 435-1 КК України забезпечує охорону саме професійних честі та гідності військовослужбовця;

- під професійною честю військовослужбовця як об'єктом кримінально-правової охорони слід розуміти оцінку його особистості з боку суспільства, яка формується у відповідності із суспільно значущими вчинками та діями особи в межах її професійної діяльності і які відповідають соціальним нормам цього суспільства.

- під професійною гідністю військовослужбовця як об'єктом кримінально-правової охорони розуміється самооцінка військовослужбовця своєї особистості, як представника певної професійної спільноти, але не люба самооцінка, а лише така, яка відповідає прийнятим в цьому суспільстві та загально визнаним нормам і правилам поведінки.

- честь та гідність військовослужбовця мають і психологічний зміст, який включає низку етичних, соціально-психологічних та індивідуально-психологічних рис особистості. До них відносяться: для честі: потреба в повазі до себе та визнання іншими своїх заслуг перед людьми; переконаність у власній значущості для суспільства; чесність перед людьми; репутація; престиж; совість;

почуття обов'язку перед людьми; висока моральність у стосунках; честолюбство; для гідності: потреба в самоповазі; вимогливість до себе; шляхетність; авторитет; сумлінність; правдивість перед собою; самоконтроль; почуття відповідальності перед власною совістю; самолюбство.

- під образою честі та гідності військовослужбовця слід розуміти висловлювання в усній чи письмовій формі або у вигляді дії (ляпас, плювок, непристойний жест), які здійснені як публічно так і такі, що не мають ознак публічності, а також заочно, які поля-

гають у негативній оцінці особистості даної людини і виражені у формі, яка суперечить встановленим правилам поведінки і загальнолюдської моралі;

- стаття 435-1 КК України не містить вказівку на обов'язковість непристойної форми при образі. Тобто в даному випадку, образа може здійснюватися і у пристойній формі. Головною є оцінка: моральних стандартів міжособистісного спілкування (етикет), що існує у суспільстві; професійної та іншої характеристики винного та потерпілого; характер їх відносин, тощо

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. 557 с.
2. Гетьман О. М. Теоретико-методологічні проблеми історико-правової науки в працях українських вчених ХІХ – початку ХХ сторіччя : автореф. дис. канд. юрид. наук. спец. 12.00.08. Одеса : Одеська національна юридична академія, 2006. 20 с.
3. Падох Я. Нарис історії українського кримінального права. Мюнхен : Вид-во: «Молоде життя», 1951. 131 с.
4. Российское законодательство X-XX веков. В 9-ти томах. Т. 1. Законодательство древней Руси. Москва : Юридическая литература. 1984. 432 с.
5. Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука / ред., вступ. статья и примечание Н. П. Шастиной. Москва : Госуд. изд-во географ. лит-ры, 1957. 291 с.
6. Старченко Н. П. Честь як регулятор шляхетського повсякдення (Волинь останньої третини ХІХ – початку ХХ сторіччя). *Український історичний журнал*. 2012. № 6. С. 25-39.
7. Российское законодательство X-XX веков. В 9-ти томах. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. Москва : Юридическая литература. 1986. 512 с.
8. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посіб. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.
9. Історія українського козацтва : нариси. У 2 т. Т. 2. / редкол. В. А. Смолій (відп. ред.) та інші. Київ. Вид-во «Києво-Могилянська академія», 2011. 724 с.
10. Козаченко А. Злочини і покарання в Україні-Гетьманщині за універсалами Богдана Хмельницького (1648-1657 роки). *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4/35. С. 120-126.
11. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ-ХХ ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Львів : Видавнич. Центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2014. 904 с.
12. Права, за якими судиться малоросійській народ 1743 року / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 1997. 547 с.
13. Проект Уголовного уложения Российской империи 1813 г. / Безверхов А. Г., Коростелёв В. С. Самара : Самарский университет. 2013. 181 с.
14. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Санкт-Петербург: Тип. Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1845. 898 с.
15. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми Судьями 1885 года. URL: https://parvo.by/upload/pdf/krim-pravo/ustav_o_nakazanih_mirovie_sudji_1864_goda.pdf. (дата звернення 30.08.2023)
16. Уголовное уложение Высочайше утверждённое 22 марта 1903 года. Санкт-Петербург : Сенатская типография, 1903. 144 с.
17. Михайленко П.П. Борьба с преступлениями в Украинской ССР 1917-1925 г.г. в 2 т. Т. 1. Киев : РНО при МООН УССР, 1966. 832 с.
18. Уголовный кодекс УССР 1927 года. Москва : Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1942. 104 с.
19. Кримінальний кодекс 1960 року. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=02AWZ116F6> (дата звернення 05.09. 2023).
20. Андрушко А.В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваїте, 2020. 560 с.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2023

Стаття рекомендована до друку 24.11.2023

O.M. KHRAMTSOV

DSc (Law), Professor,

professor of the Department of Criminal Law

E-mail: Khramtsovalex@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0137-2626>

V.N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Maidan Svobody 4

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LEGISLATION ON CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR INSULTING A MILITARY SERVICEMAN

ANNOTATION. The article examines the peculiarities of the formation and development of our country's legislation on criminal responsibility for insulting a military serviceman. The application of the historical method in this case made it possible to investigate the historical conditioning of the criminalization of such a socially dangerous act as an insult to a person in general and an insult to a military serviceman in particular. The studied legal monuments of the following periods: princely period; the period when Ukrainian lands were part of the Austro-Hungarian and Russian empires; the period of the Ukrainian SSR; the period of the independent state of Ukraine before the adoption of the new Criminal Code of Ukraine and the modern period.

It is emphasized that the responsibility for an insult accrues a long time in the history of the legislation of our country. It contained norms on responsibility for the insult of any person, as well as for the insult of specifically defined persons: a woman, a mother, a father, a nobleman, etc. The insult was possible both by word and by physical actions. It was determined that for the first time the responsibility for insulting a serviceman was established by the Military Ordinance of Peter the I. The mentioned ordinance recognized only an officer (a special subject) as the subject of an insult. In the future, insult of various persons were criminalized: priests; officials; policemen, military personnel and others.

Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine of 2001 fixed the composition of the insult of a serviceman in this form for the first time. And although disposition of the article causes certain remarks from scientists, practical workers and representatives of civil society, it is an important step in the criminal legal protection of the right of military personnel to professional honor and dignity. The author emphasizes that the criminalization of the insult of a military serviceman meets the conditions of historical conditionality and is timely and necessary.

The article also provides author's definitions of the concepts of professional honor and dignity; criminal offense and its forms.

KEY WORDS: *criminalization, criminal responsibility, historical conditioning, honor and dignity, indecent form, insult, military serviceman, physical and informational actions, subject of a criminal offense, victim.*

REFERENCES

1. Khavronyuk M.I. Criminal legislation of Ukraine and other states of continental Europe: comparative analysis, problems of harmonization: diss. ... Dr. of Law Sciences: 12.00.08. Kyiv: Kyiv National University of Internal Affairs, 2007. 557 p. (in Ukrainian).
2. Hetman O.M. Theoretical and methodological problems of historical and legal science in the works of Ukrainian scientists of the 19th and early 20th centuries: author's abstract. Candidate of Law Sciences: 12.00.08. Odesa: Odesa National Law Academy, 2006. 20 p. (in Ukrainian).
3. Padoh Ya. Essay on the history of Ukrainian criminal law. Munich: Edition: "Young Life", 1951. 131 p.
4. Russian legislation of the X-XX centuries. In 9 volumes. V. 1. Legislation of ancient Rus. Moscow: Legal literature. 1984. 432 p. (in Ukrainian).
5. Travels to Eastern countries by Plano Karpina and Rubruk / ed., introduction. article and note by N. P. Shastyna. Moscow: State Court. publishing house Georaf. lit-re, 1957. 291 p. (in Russian)
6. Starchenko N. P. Honor as a regulator of aristocratic everyday life (Volyn of the last third of the 16th – beginning of the 17th century). Ukrainian historical magazine. 2012. No. 6. P. 25-39. (in Russian)
7. Russian legislation of the X-XX centuries. In 9 volumes. V. 4. Legislation of the period of formation of absolutism. Moscow: Legal literature. 1986. 512 p. (in Russian).
8. Terlyuk I.Ya. Review of the history of criminal law of Ukraine: academic. manual Lviv: Liga-Press, 2007. 92 p. (in Ukrainian) (in Russian).
9. History of the Ukrainian Cossacks: essays. In 2 vols. Vol. 2. / editor. V. A. Smolii (rep. ed.) and others. Kyiv. Publishing house "Kyiv Mohyla Academy", 2011. 724 p. (in Ukrainian).
10. Kozachenko A. Crimes and Punishments in Ukraine-Hetmanate according to the works of Bohdan Khmelnytskyi (1648-1657). Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2003. No. 4/35. P. 120-126. (in Ukrainian)
11. Boyko I.Y. History of legal regulation of civil, criminal and procedural relations in Ukraine (IX-XX centuries): academic. manual for students higher education institutions Lviv: Publishing House. Center of Ivan Franko LNU. 2014. 904 p. (in Ukrainian).
12. The rights by which the Malorossian people are judged in 1743 / edited by Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine 1997. 547 p. (in Ukrainian).

13. Draft Criminal Code of the Russian Empire of 1813 / Bezverkhov A.G., Korostelyov V.S. Samara: Samara University. 2013. 181 p. (in Russian).
14. Regulations on punishments criminal and correctional. Saint-Petersburg: In Publishing House of the Division His Imperial Majesty own Chancellery, 1845. 898 p. (in Russian).
15. Statute on punishments imposed by magistrates of 1885. URL: https://parvo.by/upload/pdf/krim-pravo/ustav_o_nakazanih_mirovie_sudji_1864_goda.pdf. (application date 08/30/2023) (in Russian)
16. The Supreme Criminal Code approved on March 22, 1903. St. Petersburg: Senat Publishing House, 1903. 144 p. (in Russian).
17. Mykhaylenko P.P. Fighting crimes in the Ukrainian SSR 1917-1925 in 2 vols. Vol. 1. Kyiv: RNO under the MOOP of the Ukrainian SSR, 1966. 832 p. (in Russian).
18. Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1927. Moscow: Legal Publishing House of the National Union of the USSR, 1942. 104 p. (in Russian).
19. Criminal Code of 1960. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=02AWZ116F6> (date of application 05.09.2023). (in Ukrainian).
20. Andrushko A.V. Theoretical and applied principles of prevention and countermeasures against crimes against the will, honor and dignity of a person: monograph. Kyiv: Vaite, 2020. 560 p. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 17.10.2023

The article is recommended for printing 24.11.2023

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-26>

УДК 343.12(477):343.985

О. П. ШАЙТУРО

доктор юридичний наук, доцент,

професор кафедри кримінально-правових дисциплін

E-mail: opshaituro@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0614-0595>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Проблема забезпечення науково обґрунтованими криміналістичними рекомендаціями діяльності органів кримінального судочинства та інших учасників кримінального провадження цікавила науковців із самого початку виникнення такого виду соціальної діяльності (кримінальної процесуальної). При цьому розвиток наукових положень залежить не тільки від власне накопичення знань за результатами проведених досліджень, а й від зміни кримінального процесуального законодавства. Це судження стосується й визначення векторів розвитку криміналістичної тактики, яка покликана надавати науково обґрунтовані практичні рекомендації щодо найбільш оптимальних шляхів реалізації тих чи інших процесуальних дій учасниками кримінального провадження. Метою роботи, зокрема є висвітлення існуючої залежності між зміною суб'єктного складу кримінального провадження та подальшим розвитком криміналістичної тактики, необхідності розширення її знань. Під час дослідження використовувались різний спектр як загальнонаукових, так і спеціальних методів: аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняльний метод, формально-догматичний та порівняльно-правовий.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Визначено, актуальною та невирішеною залишається проблема розроблення тактики діяльності тих суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, які були введені у кримінальне провадження у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу 2012 року, зокрема: слідчого судді, детектива та дізнавача. Подальший розвиток криміналістичних знань у цьому напрямку відбуватиметься у рамках таких підгалузей криміналістичної тактики як слідча та судова.

Висновки. Розвиток кримінального процесуального законодавства, зокрема, пов'язаний із появою нових суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності зумовлює появу нових векторів розвитку криміналістичної тактики. Наразі одними із перспективних слід вважати напрями наукових пошуків щодо розроблення тактики діяльності детектива, дізнавача та слідчого судді. Щодо визначення місця нових наукових положень у структурі криміналістичної тактики, то на нашу думу, говорити про можливість формування нових її підгалузей передчасно. Тактика діяльності детектива та дізнавача може розвиватись у рамках слідчої тактики, а тактика слідчого судді, відповідно, у рамках тактики суду. Такий висновок пов'язаний з тим, що функціонально діяльність умовно нових суб'єктів дорівнює діяльності слідчого та суду, хоча і мають власну специфіку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: криміналістична тактика, підгалузі, суб'єкти кримінального провадження, слідчий-суддя, детектив, дізнавач.

Як цитувати: Шайтуро О.П.. Трансформація суб'єктного складу кримінального провадження та її вплив на розвиток криміналістичної тактики. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С. 213-218. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-26>

In cites: Shaituro O.P. (2023). Transformation of the subject composition of criminal proceedings and its influence on the development of forensic tactics. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 213-218. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-26> (in Ukrainian)

Вступ. Із прийняттям Кримінального процесуального кодексу 2012 року (далі – КПК України) [3] у сферу кримінальної процесуальної діяльності було введено ряд нових суб'єктів. Серед них і ті, що уповноважені здійснювати функцію обвинувачення (детектив, дізнавач) та правосуддя (слідчий-суддя). У зв'язку із цим виникає питання щодо тактичного забезпечення їх діяльності.

Постановка завдання дослідження.

До завдань дослідження, що були поступово вирішені слід віднести: аналіз сучасних підходів до розуміння поняття криміналістичної тактики та її меж, визначення залежності між динамікою змін кримінального процесуального законодавства та появою нових векторів розвитку криміналістичної тактики, визначення перспектив розвитку наукових знань про тактику діяльності окремих суб'єктів кримінального провадження

які було введено у сферу кримінальної процесуальної діяльності із прийняттям Кримінального процесуального кодексу 2012 року (слідчий-суддя, детектив, дознавач)

Мета дослідження. Метою роботи є висвітлення існуючої залежності між зміною суб'єктного складу кримінального провадження та подальшим розвитком криміналістичної тактики, необхідністю розширення її знань та визначення місця нових наукових знань у структурі криміналістичної тактики як розділу науки криміналістики.

Стан наукової дослідженості теми. Дослідженню проблем криміналістичної тактики та її змісту приділено увагу багатьох вітчизняних науковців, серед яких: В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтєвський, Ю. А. Чаплинській, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та ін. Проте, докінця не вирішеною залишається у літературі проблема розширення змісту криміналістичної тактики у зв'язку із появою нових суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності.

Методи дослідження. Під час дослідження використовувались різний спектр як загальнонаукових, так і спеціальних методів: аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняльний метод, формально-догматичний та порівняльно-правовий.

Із прийняттям Кримінального процесуального кодексу 2012 року (далі – КПК України) [3] у сферу кримінальної процесуальної діяльності було введено ряд нових суб'єктів, зокрема тих, що виконують функцію обвинувачення та правосуддя під час кримінального провадження (детектив, дознавач та слідчий-суддя). Так, п. п. 2 та 3 ч. 2 ст. 38 КПК України відносять підрозділи детективів, підрозділи внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України та підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України до категорії органів досудового розслідування. А п. 4-1) ч.1 ст. 3 КПК України визначає дознавача, як службову особу підрозділу дзнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, у випадках, установлених цим Кодексом, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків.

Одразу ж слід наголосити на існуючий недолік у нормативному регулюванні статусу

детектива у кримінальному провадженні – відсутність спеціальної норми, яка б визначала права та обов'язки вказаного суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності. Зокрема, щодо аналогічних за функціональним призначенням суб'єктів наявні відповідні статті КПК України: ст. 40 «Слідчий органу досудового розслідування» та ст. 40-1 «Дознавач». Хоча, у п. 17) ч. 1 ст. 3 КПК України при визначенні поняття «слідчий» вказується, що ним є і службові особи «Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України», все ж таки ст. 38 КПК України фактично розмежує поняття «слідчі підрозділи» та «підрозділи детективів», що породжує правову невизначеність цієї проблематики. На нашу думку, законодавцю слід уточнити це питання та більш чітко розмежувати різновиди суб'єктів, що здійснюють досудове розслідування [3]. Додатково, слід вказати і на неоднозначність підходу законодавця до визначення кримінального процесуального статусу дознавача. Коли, відповідно до ст. 40-1 КПК України дознавач при здійсненні дзнання наділяється повноваженнями слідчого, що на перший погляд вказує на рівний обсяг його повноважень поряд із слідчим. А з іншого боку ряд інших кримінальних процесуальних норм наділяє дознавача більшим обсягом кримінальних процесуальних засобів розслідування кримінальних правопорушень поряд із слідчим. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути: 1) відібрано пояснення; 2) проведено медичне освідчування; 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей [3].

Звичайно, ці процесуальні дії має право вчиняти саме дознавач. Тому законодавцю також слід було б уточнити у ч. 1 ст. 40-1 КПК України, що дознавач при здійсненні дзнання наділяється повноваженнями слідчого із урахуванням особливостей, передбачених кодексом.

Незважаючи на правові неточності, введення нових суб'єктів досудового розсліду-

вання у сферу кримінального процесу породжує, серед іншого, питання криміналістичного забезпечення їх діяльності, зокрема і на тактичному рівні. Криміналістична тактика як розділ науки криміналістики вивчає діяльність суб'єктів кримінального провадження та надає практиці науково обґрунтовані рекомендації щодо найбільш оптимальних прийомів та способів виконання завдань такої діяльності. Як слушно зазначає В.М. Шевчук криміналістичну тактику слід розглядати на основі комплексного, системно-структурного та діяльнісного підходів. На основі такого підходу криміналістична тактика розглядається як «система наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо організації й планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження (слідчого, детектива, прокурора, адвоката, суду (судді) та ін.) і прийомів провадження ними окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій, спрямованих на збирання, фіксацію та вилучення доказової інформації, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. З іншої сторони, криміналістичну тактику слід розглядати як систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана з формуванням джерел криміналістичної інформації (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті) з метою подолання протидії подолання протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними шляхом їх залучення до розслідування (судового розгляду), налагодження психологічного контакту і використання оптимальних форм і прийомів тактико-психологічного впливу і управління їх поведінкою в інтересах встановлення об'єктивної істини і вирішення завдань судочинства» [5, с. 9-10].

У літературі зазначається, що за останні десятиріччя в предметі криміналістичної тактики відбулися суттєві зміни, виникли нові напрямки, сформувався окремі наукові теорії [7, с. 5]. Предмет та зміст криміналістичної тактики трансформується під впливом зміни у законодавстві, коли змінам піддаються моделі кримінального судочинства, інститути кримінального права та процесу. Особливо ця тенденція набуває актуальності у зв'язку з процесами гармонізації кримінальної процесуальної моделі із приведенням її у відповідність до міжнародних стандартів, а саме: із запровадженням засади змагальності сторін, необхідністю забезпечення балансу публічних та при-

ватних інтересів у кримінальному провадженні. Відомо, що криміналістика та, відповідно, й криміналістична тактика як її розділ, виконують забезпечувальну функцію кримінального процесу [1, с. 15].

Зазначається, що криміналістична тактика має вивчати діяльність всіх учасників розслідування – слідчого, прокурора, оперативних працівників, спеціаліста, експерта, обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідка та інших, а також закономірності поведінки осіб, залучених до сфери кримінального процесу, виявлення їх зв'язків з цим та психічних якостей, розроблення на цій основі прийомів збирання та дослідження доказової інформації. На теперішній час виникає необхідність розширення меж дослідження криміналістичної тактики та подальшого розроблення її нових підгалузей з урахуванням змін кримінального процесуального законодавства та трансформації сучасної злочинності [5, с. 21, 23].

Розширення суб'єктного складу кримінальної процесуальної діяльності здійснюватиме вплив на зміст криміналістичної тактики через виникнення необхідності дослідження особливостей діяльності нових суб'єктів та розробленні нових та адаптації існуючих тактичних рекомендацій у відповідності до таких особливостей. Тенденції розвитку криміналістичної тактики потребують розширення меж її дослідження. У літературі зазначають, що своїм змістом криміналістична тактика має трирівневу структуру: 1) загальні положення (поняття і предмет криміналістичної тактики, її принципи, елементи планування і організація розслідування, вчення про криміналістичну версію та ін.); 2) підгалузі (слідча тактика, судова тактика, тактика розшукової діяльності, тактика злочинної діяльності); 3) окремі наукові теорії (теорія прийняття тактичних рішень, теорія слідчої ситуації, теорія систематизації тактичних прийомів та ін.) [2, с. 132 - 133].

Можна побачити, що наразі в структурі криміналістичної тактики сформувався відносно відокремлені підгалузі відповідно до суб'єктного складу кримінального судочинства, в рамках кожної із яких і здійснюється дослідження закономірностей, специфіки відповідної діяльності та формуються науково обґрунтовані практичні рекомендації щодо її оптимізації задля виконання завдань кримінального судочинства. Вбачається, що за основу поділу криміналістичної тактики на підгалузі лежить не просо суб'єктний склад кримінальної процесуальної діяльності, а їх роль та функціональне призначення у кримінальному судочинстві.

ві. Адже, роль та функція слідчого, суду, оперативного працівника, захисника, злочинця є різними.

Слід вважати, що функціонально детектив та дізнавач повністю дорівнюють функціональному призначенню слідчого у кримінальному провадженні. Всі зазначені суб'єкти покликані здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень – злочинів та проступків. Про це, зокрема, зазначає і законодавець.

По-перше, виділяється два різновиди досудового розслідування – досудове слідство і дізнання. А саме: досудове слідство - форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів (п. 6) ч. 1 ст. 3 КПК України), дізнання ж - це форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків (п. 4) ч. 1 ст. 3 КПК України). Слідчим визначається службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу Державного бюро розслідувань, органу Бюро економічної безпеки України, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. Дізнавачем, в свою чергу є службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, у випадках, установлених цим Кодексом, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків [3].

У зв'язку із цим можна вести мову про розширення слідчої тактики та виокремлення у її змісті таких різновидів як: детективна тактика та тактика діяльності дізнавача. При цьому, раніше вироблені криміналістичні рекомендації та положення щодо слідчої тактики будуть цілком застосовні до нових її підвидів.

Зокрема, незмінними є засоби криміналістичної тактики, до яких відносять:

1) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети;

2) тактична рекомендація – науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки;

3) тактична комбінація як система (підсистема) тактичних прийомів, упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації;

4) тактична операція як система процесуальних та непроцесуальних дій (заходів), яка спрямована на вирішення окремого (проміжного) тактичного завдання розслідування у відповідній слідчій або судовій ситуації;

5) тактика слідчої (розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації;

6) тактика негласної слідчої (розшукової) дії;

7) тактика судової дії;

8) тактика взаємодії [6, с. 176].

На нашу думку, специфіка тактики детектива або дізнавача формуватимуться в залежності від особливостей проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінального правопорушення певного виду, що відносяться до підслідності першого чи другого суб'єкта.

Поряд із цим, КПК України розширює коло повноважень дізнавача, поряд із слідчим та детективом, що не може не вплинути на обсяги дослідження тактики його діяльності. Зокрема, у ст. 298-1 зазначається, що процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених ст. 84 КПК України, також є: пояснення осіб, результати медичного освідчування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису [3]. У зв'язку із цим виникає проблема дослідження тактики проведення, наприклад, відібрання пояснень осіб, чи медичного освідчування.

Так само поява у кримінальному судочинстві такого суб'єкта як слідчий-суддя вимагає активізації наукових доробок у напрямку формування тактики і його діяльності. Розглядаючи повноваження слідчого судді під час кримінального провадження, В.О. Попелюшко надає класифікацію повноважень слідчого судді за критерієм предмета правового регулювання, а саме: 1) повноваження у сфері процесуальних відносин, пов'язаних із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження; 2) повноваження, пов'язані із розглядом та вирішенням питань що дачі дозволу на проведення визначених в законі слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямова-

них на збирання доказів; 3) повноваження щодо розгляду та вирішення скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора; 4) повноваження щодо збирання доказів у разі відмови слідчим, прокурором стороні захисту в задоволенні клопотання; 5) повноваження, пов'язані із встановленням процесуальних строків; 6) повноваження із розгляду та вирішення питань про відводи під час досудового розслідування прокурора, слідчого, захисника, представника, спеціаліста, перекладача, експерта, секретаря судового засідання; 7) повноваження щодо вирішення на стадії досудового розслідування долі речових доказів; 8) повноваження щодо вирішення питання про використання інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій про ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідується у даному кримінальному провадженні; 9) повноваження щодо захисту прав людини, закріплених у ст. 206 КПК України [4, с. 10-16].

У зв'язку із цим актуальною та невирішеною проблемою залишається розроблення тактики діяльності слідчого судді при прийнятті ним рішень щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, наданні дозволу на проведення слідчих (роз-

шукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів, розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора та при реалізації інших законних повноважень.

Висновки. Таким чином, розвиток кримінального процесуального законодавства, зокрема, пов'язаний із появою нових суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності зумовлює появу нових векторів розвитку криміналістичної тактики. Наразі одними із перспективних слід вважати напрями наукових пошуків щодо розроблення тактики діяльності детектива, дізнавача та слідчого судді. Щодо визначення місця нових наукових положень у структурі криміналістичної тактики, то на нашу думу, говорити про можливість формування нових її підгалузей помилково.

Тактика діяльності детектива та дізнавача може розвиватись у рамках слідчої тактики, а тактика слідчого-судді, відповідно, у рамках судової тактики.

Такий висновок пов'язаний з тим, що функціонально діяльність умовно нових суб'єктів дорівнює діяльності слідчого та суду, хоча і мають власну специфіку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахин В.П. Криміналістика. Проблеми и мнения (1962–2002): монографія. Киев: Охрана труда, 2002. 268 с.
  2. Криміналістика: підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.
  3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. Ст. 474.
  4. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 1 (9). С. 1–30.
  5. Шевчук В.М. Сучасне розуміння криміналістичної тактики: поняття, ознаки, предмет і завдання. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 1 (17). С. 1–30. DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2020.17.206490>
  6. Шевчук В.М. Засоби криміналістичної тактики: поняття та система. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22). С. 166–180. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2020.02.166>
- Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2023

Стаття рекомендована до друку 22.11.2023

O. P. SHAITURO

DSc (Law), associate professor,
professor of the Department of Criminal Law

E-mail: opshaituro@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0614-0595>

V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Maidan Svobody 4

TRANSFORMATION OF THE SUBJECT COMPOSITION OF CRIMINAL PROCEEDINGS AND ITS INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF FORENSIC TACTICS

ANNOTATION *Introduction.* The problem of providing scientifically based forensic recommendations to the activities of criminal justice bodies and other participants in criminal proceedings has been of interest to scientists since the very beginning of the emergence of this type of social activity (criminal procedural). At the same time, the development of scientific provisions depends not only on the actual accumulation of knowledge based on the results of conducted research, but also on changes in criminal procedural legislation. This judgment also applies to the definition of vectors for the development of forensic tactics, which is designed to provide scientifically based practical recommendations regarding the most optimal ways of implementing certain procedural actions by participants in criminal proceedings. The purpose of the work, in particular, is to highlight the existing dependence between the change in the subject composition of criminal proceedings and the further development of forensic tactics, the need to expand its knowledge. During the research, a variety of both general scientific and special methods were used: analysis, synthesis, deduction, induction, comparative method, formal-dogmatic and comparative-legal.

Summary of the main results of the study. It has been determined that the problem of developing the tactics of the activities of those subjects of criminal procedural activity that were introduced into criminal proceedings in connection with the adoption of the Criminal Procedure Code of 2012, in particular: the investigating judge, the detective and the investigator, remains relevant and unresolved. Further development of forensic knowledge in this direction will take place within the framework of such sub-fields of forensic tactics as investigative and judicial.

Conclusions. The development of criminal procedural legislation, in particular, associated with the emergence of new subjects of criminal procedural activity, leads to the emergence of new vectors for the development of forensic tactics. At present, one of the most promising areas of scientific research should be considered to be the development of the tactics of the detective, inquirer, and investigating judge. Regarding the determination of the place of new scientific provisions in the structure of forensic tactics, in our opinion, it is premature to talk about the possibility of forming new sub-branches of it. The tactics of the detective and inquirer can develop within the framework of investigative tactics, and the tactics of the court judge, respectively, within the tactics of the court. Such a conclusion is connected with the fact that functionally the activity of conditionally new subjects is equal to the activity of the investigator and the court, although they have their own specifics.

KEY WORDS: *forensic tactics, sub-branches, subjects of criminal proceedings, investigator-judge, detective, investigator.*

REFERENCES

1. Bakhin V.P. Criminalistics. Problems and opinions (1962–2002): monograph. Kyiv: Labor protection, 2002. 268 p. (in Ukrainian).
2. Forensics: a textbook / Author team: V.Yu. Shepitko, V.O. Konovalova, V.A. Zhuravel, and others. / Under the editorship Prof. V.Yu. Shepitka. 4th ed., revision. and additional Kharkiv: Pravo, 2008. 464 p. (in Ukrainian).
3. Criminal Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2013. No. 9-10. Art. 474. (in Ukrainian).
4. Popelushko V.O. Investigating judge in criminal proceedings. *Journal of the National University "Ostroh Academy". "Law" series*. 2014. No. 1 (9). P. 1–30. (in Ukrainian)
5. Shevchuk V.M. Modern understanding of forensic tactics: concepts, signs, subject and tasks. *Theory and practice of jurisprudence*. 2020. Issue 1 (17). P. 1–30. DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2020.17.206490> (in Ukrainian)
6. Shevchuk V.M. Means of forensic tactics: concept and system. *Actual problems of jurisprudence*. 2020. No. 2 (22). P. 166 - 180. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2020.02.166> (in Ukrainian).
7. Shepitko V. Yu. Forensic tactics (system-structural analysis): monograph. Kharkiv: Kharkiv Legal, 2007. 432 p. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 21.10.2023

The article is recommended for printing 22.11.2023

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО INTERNATIONAL LAW

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-27>

УДК 341.231.14

Т.Л. СИРОЇД

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри міжнародного і європейського права

E-mail: t.l.syroid@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

Л.О. ФОМІНА

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного і європейського права

E-mail: l.fomina@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8756-4006>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА І ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

АНОТАЦІЯ. У статті приділено увагу питанню щодо забезпечення гендерної рівності у сфері продовольчої безпеки. Зазначено, що гендерна нерівність є основною причиною та наслідком голоду та бідності. Акцентовано, що реалізація права на харчування вимагає подолання історично та структурно обумовленої нерівності, яка підриває доступність, повноцінність, достатність та стабільність продовольчих систем. Вказано щодо ролі Всесвітньої продовольчої програми (далі – ВПП), під егідою якої було прийнято низку гендерних політик, що еволюціонували від підходу, орієнтованого на жінок, до зосередження на гендерній рівності. Зокрема, політики 1996-2001 рр. і 2003-2007 рр. визначають, роль і внесок жінок пов'язані з продовольчою безпекою та місією ВПП з надання продовольчої допомоги. Гендерна політика ВПП 2009 р. встановила основу для подальшого включення гендерних питань у політику, операційні процеси та програми ВПП на всіх рівнях; вона розширила фокус від зобов'язань щодо жінок до гендерних питань, включаючи проблеми, виклики та обов'язки жінок і чоловіків. Метою гендерної політики ВПП 2015-2020 рр. стало надання ВПП можливості інтегрувати питання гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок у всю свою роботу та заходи, щоб забезпечити задоволення різних потреб у продовольчій безпеці та харчуванні жінок, чоловіків, дівчат і хлопців. Гендерна політика ВПП 2022 р. гарантує, що ВПП оптимізує свою присутність, роль і можливості у партнерстві для просування гендерної рівності та розширення прав та можливостей жінок. Приділено увагу Добровільним керівним принципам з питань гендерної рівності і розширення прав та можливостей жінок і дівчат у контексті продовольчої безпеки, схваленим Комітетом із всесвітньої продовольчої безпеки. Вказано, що основною метою Керівних принципів є надання державам-членам, партнерам з розвитку та іншим заінтересованим сторонам допомоги у забезпеченні гендерної рівності та прав жінок і дівчат, розширенні їхніх прав та можливостей і наданні їм провідної ролі в рамках зусиль з ліквідації голоду, відсутності продовольчої безпеки та всіх форм неповноцінного харчування. Вказано щодо діяльності Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН цієї сфері.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: сталий розвиток, гендер, недискримінація, право на достатнє харчування, рівність, сталий розвиток.

Як цитувати: Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О., Продовольча безпека і гендерна рівність: міжнародно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 36. С.219-226. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-27>

In cites: Syroid T. L., Fomina L. O., (2023). Food security and gender equality: international legal aspect. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P.219-226. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-27> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Глобальна продовольча система виробляє достатньо продовольства, щоб забезпечити їжею кожну людину планети. Водночас внаслідок цілої низки проблем як у сільських, так і міських районах зростає кількість тих, хто не може реалізувати своє право на достатнє харчування та задовольнити свої повсякденні потреби в їжі. Зокрема, дискримінація і нерівність посилюють проблему відсутності продовольчої безпеки та різних форм неповноцінного харчування, особливо серед жінок та дівчаток [1]. Гендерна нерівність є основною причиною та наслідком голоду та бідності: за оцінками, 60 відсотків хронічно голодуючих людей у світі становлять жінки та дівчата; 20 відсотків – це діти до 5 років [2]. Слід зазначити, що міжнародні організації приділяють особливу увагу проблемі гендерної дискримінації, проте жінки і дівчатка, як і раніше, стикаються з невідповідною дискримінацією у формі регресивної соціально-економічної політики. Жінки та дівчатка з числа мігрантів, біженців, корінних народів і жінки, які не належать до середнього класу, стикаються з підвищеною вразливістю, в той час як дискурс про «розширення прав і можливостей жінок», що заохочується державами та багатьма корпоративними суб'єктами, використовується для прикриття практики експлуатації та позбавлення прав власності на загальне багатство. Жінки становлять майже половину сільськогосподарської робочої сили в країнах, що розвиваються, але при цьому володіють менше 13% сільськогосподарських земель. Вони відіграють важливу роль у забезпеченні інших людей продовольством, але при цьому мають хитке становище в плані продовольчої безпеки [3]. З огляду на це, врахування гендерного аспекту у сфері продовольчої безпеки вимагає згадженості зусиль як з боку міжнародної спільноти, так і держав.

Стан наукового дослідження теми. Окремі питання, присвячені забезпеченню прав людини, зокрема в соціально-економічній сфері, дотримання принципу гендерної рівності в різноманітних сферах суспільного життя були предметом дослідження, таких учених: М. Буроменський, А. Войціховський, Н. Камінська, Н. Хендель, Л. Невара, І. Шуміло та ін.

Мета дослідження полягає у наданні характеристики положень міжнародно-правових актів щодо забезпечення продовольчої безпеки крізь призму гендерної рівності.

Виклад основного матеріалу. Право на достатнє харчування, що є складовою права на

достатній життєвий рівень, гарантується низкою міжнародних угод з прав людини (Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 25), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (п.1 ст. 11), Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. (ст. 12), Конвенція про права дитини 1989 р. (ст. 27), Конвенція про права осіб з інвалідністю 2006 р. (ст. 28), Додатковий протокол до Американської конвенції про права людини в галузі економічних, соціальних та культурних прав (Сан-Сальвадорський протокол) 1988 р. (ст. 12), Африканська хартія прав та основ добробуту дитини 1990 (ст. 14), Протокол до Африканської хартії прав людини і народів про права жінок в Африці 2003 р. (ст. 15) тощо та імплементовано в національне законодавство держав світу.

Здійснення права на харчування також має принципове значення для досягнення масштабних цілей, поставлених на Порядку денному у сфері сталого розвитку на період до 2030 року. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 року Порядок денний на період до 2030 року покликаний спрямовувати глобальні зусилля у сфері розвитку в період з 2016 по 2030 рік у рамках Цілей у сфері сталого розвитку (далі – ЦСР). У ЦСР безпосередньо не декларується право людини на достатнє харчування, однак ЦСР передбачають реалізацію прав людини для всіх і містять обіцянку того, що ніхто не буде забутий, що є посиленням на принципи рівності та недискримінації, які покладені в основу прав людини. Ця обіцянка не є для держав юридично зобов'язуючою, але має велике значення для реалізації права на харчування: нерівність, зокрема нерівномірний розподіл продовольства та виробничих ресурсів, залишається однією з найбільш серйозних перешкод на шляху реалізації права на харчування, а також інших економічних, соціальних та культурних прав [4].

Право на харчування виходить за рамки вимірної продуктивності – тієї парадигми, на якій побудовано Ціль 2 («Ліквідація голоду»). Реалізація цього права вимагає подолання історично та структурно обумовленої нерівності, яка підриває доступність, повноцінність, достатність та стабільність продовольчих систем [4].

Незважаючи на те, що жінки відіграють ключову роль у досягненні продовольчої безпеки, вони найчастіше страждають від голоду, відсутності продовольчої безпеки та злиднів в

основному внаслідок гендерної нерівності та відсутності можливостей для здійснення ними соціальних, економічних, громадянських і політичних прав та владних повноважень. У багатьох країнах дівчатка вдвічі частіше, ніж хлопчики, помирають від недоїдання і дитячих захворювань, що піддаються профілактиці, та, згідно з оцінками, кількість жінок, які страждають від недоїдання, майже вдвічі перевищує число чоловіків. У багатьох країнах жінки відіграють основну роль у виробництві продуктів харчування. Наприклад, у районах Африки південніше Сахари приблизно 70% сільськогосподарських працівників і 80% працівників харчової промисловості становлять жінки. Однак у багатьох випадках жінки зазнають дискримінації у доступі до засобів виробництва продуктів для достатнього харчування [5].

Крім того, криза цін на продовольство 2007-08 рр. і другий стрибок цін у 2010-11 рр. мали руйнівні наслідки для найбідніших людей світу, поглибивши їх бідність і серйозно порушивши їхнє право на харчування. Непропорційно постраждали дрібні фермери та жінки (60% хронічно голодуючих людей у світі у 2009 році) [6].

Стрибки цін на продукти харчування мають негативні наслідки для жінок, які очолюють домогосподарства. Вони страждають від дискримінації на ринку праці, яка обмежує їх неформальною та випадковою зайнятістю, а також нерівною оплатою праці. Крім того, вони часто витрачають більшу частку їхнього сімейного бюджету на їжу, ніж чоловіки, голови родини [6].

Подібні гуманітарні кризи майже завжди призводять до посилення продовольчої нестабільності та недоїдання. Вони також впливають на жінок, чоловіків, дівчаток та хлопчиків, погіршуючи гендерну рівноправність і звертаючи назад досягнення у сфері розвитку [7].

На підтвердження означеного свідчить думка, висловлена Спеціальним доповідачем щодо права на харчування, який у своїй доповіді наголосив на тому, що конфлікти, мінливість клімату та екстремальні погодні явища, а також економічні спади і кризи посилюють існуючу нерівність у світових продовольчих системах. Зокрема, основний тягар пандемії з погляду наслідків для прав людини відчули на собі такі конкретні групи населення, як виробники продуктів харчування та працівники в харчовій промисловості, жінки і діти [8]. З огляду на це, міжнародною спільнотою при-

діляється пильна увага питанню продовольчої безпеки і гендерної рівності. Зокрема, Всесвітня продовольча програма (далі – ВПП), починаючи з 1996 року прийняла низку гендерних політик, що еволюціонували від підходу, орієнтованого на жінок, до зосередження на гендерній рівності [7].

Так, політики ВПП 1996-2001 рр. і 2003-2007 рр. визначили роль і внесок жінок пов'язаних з продовольчою безпекою та місією ВПП з надання продовольчої допомоги. Вони розглядали традиційні ролі жінок у виробництві, приготуванні та розподілі їжі в домогосподарстві та прагнули покращити контроль жінок над прийняттям рішень, пов'язаних з їжею. Політики були зосереджені на цілеспрямованих діях для жінок, гендерному мейнстрімінгу в програмній діяльності та гендерній рівності у кадровому забезпеченні. Оцінка Політики ВПП 2003-2007 рр. продемонструвала, що ця політика мала три основні переваги: її підхід до базових і стратегічних потреб жінок, її відповідність існуючим методам ВПП та прагматичні заходи, включені в програми. Загалом було сприйнято, що ВПП вийшла за межі риторики та зосередилася на конкретних цільових заходах, що призвело до підвищення видимості і визнання потреб та внеску жінок. Тим не менш, увага до жінок затьмарила гендер і сприяла відсутності розуміння гендерного аналізу та місцевих гендерних проблем. Було відмічено розбіжності між заявленою політикою та фактичною практикою на операційному рівні, що пояснювалося такими недоліками як, брак фінансових ресурсів та обмежений потенціал. В Оцінці стверджувалося, що настав час «оживити» та «розвинути спроможність» ВПП, щоб зробити послідовний і систематичний акцент на впровадженні гендерної рівності у виконання всіх програм ВПП та запровадити підходи, орієнтовані на контекст, на рівні країн [9].

Гендерна політика ВПП 2009 р. «Сприяння гендерній рівності та розширення можливостей жінок у вирішенні проблем у сфері продовольства та харчування» була схвалена Виконавчою радою ВПП у 2009 році. На відміну від двох попередніх гендерних політик, на яких вона базується, ця політика не була обмежена часом. Політика встановила основу для подальшого включення гендерних питань у політику, операційні процеси та програми ВПП на всіх рівнях. Вона розширила фокус від зобов'язань щодо жінок до гендерних питань, включаючи проблеми, виклики та обов'язки жінок і чоловіків. Політика мала за

мету сприяти підвищенню ефективності та стабільності продовольчої допомоги ВПП та сприяти гендерно-чутливій політиці і програмам щодо продовольства та харчування приймаючих країн і партнерів. Зокрема, її цілі включали: зміцнення інституційного середовища для інтеграції гендерних питань; підвищення рівня знань і навичок серед персоналу ВПП щодо врахування гендерних питань у політиці та програми; покращення гендерного підходу у програмах і діяльності ВПП; і підвищення потенціалу в державах-партнерах для включення гендерної перспективи у свої політики та програми [9; 2].

Політика також окреслювала заходи інституційної підтримки для інтеграції гендерних питань у ВПП, включаючи: розвиток потенціалу персоналу, а також адвокацію та підтримку подібних зусиль для уряду і партнерів зі співпраці; заходи та системи звітності; партнерство; пропаганду та дослідження; врахування гендерної перспективи в діяльності на всіх етапах програмного циклу тощо [9].

Метою Гендерної політики ВПП 2015-2020 рр. стало надання ВПП можливості інтегрувати питання гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок у всю свою роботу та заходи, щоб забезпечити задоволення різних потреб у продовольчій безпеці та харчуванні жінок, чоловіків, дівчат і хлопців. З метою досягнення такого результату, політика визначила чотири цілі: 1) продовольча допомога адаптована до різних потреб. Жінки, чоловіки, дівчатка та хлопчики отримують користь від програм продовольчої допомоги, які адаптовані до їх різних потреб та можливостей; 2) рівноправна участь. Жінки та чоловіки на рівній основі беруть участь у розробці, реалізації, моніторингу та оцінці, що змінюють ставлення до гендерних питань у програмах і політиці в галузі продовольчої безпеки та харчування; 3) прийняття рішень жінками та дівчатками. Жінки та дівчата мають більшу вагу при прийнятті рішень щодо продовольчої безпеки та харчування у домашніх господарствах, спільнотах і суспільстві; 4) гендер та безпека. Продовольча допомога не завдає жодної шкоди безпеці, гідності та недоторканності жінок, чоловіків, дівчаток і хлопчиків, які її отримують, та надається з дотриманням їх прав [10].

Гендерна політика ВПП 2022 р. гарантує, що ВПП оптимізує свою присутність, роль і можливості у партнерстві для просування гендерної рівності та розширення прав та можливостей жінок. ВПП представляє світ із нульовим голодом, де кожен має рівні можли-

вості, рівний доступ до ресурсів та рівний голос у рішеннях, які формують їхнє життя. Прагнення до гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок посідає центральне місце в місії ВПП щодо порятунку життів, зміни життя та підтримки країн у їхньому прагненні до досягнення ЦСР. Метою оновленої гендерної політики є забезпечення того, щоб ВПП оптимізувала свою присутність та можливості у партнерстві для просування гендерної рівності і розширення прав та можливостей жінок. Здатність ВПП досягти своїх стратегічних цілей залежить від надання допомоги в галузі продовольства та харчування таким чином, щоб задовольнити різні потреби, пріоритети та досвід жінок, чоловіків, дівчаток і хлопчиків, з якими вона працює. Тому цей документ спирається на досвід та зусилля протягом десятиліть щодо подолання гендерного розриву у продовольчій безпеці та харчуванні [11].

Крім того, важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки з урахуванням гендерних аспектів має діяльність Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН цієї сфері (далі – ФАО) та інших істанів у системі ООН.

Зокрема, у вересні 2021 року ФАО, Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (ІФАД) та ВПП у співпраці із Секретаріатом Комітету із всесвітньої продовольчої безпеки (КВПБ) провели регіональну консультаційну нараду з країнами Європи та Центральної Азії, головною метою якої було обговорення «нульового» проєкту Добровільних керівних принципів з питань гендерної рівності та розширення прав та можливостей жінок та дівчаток у контексті продовольчої безпеки та харчування.

Перед учасниками стояло завдання – розглянути та подати зауваження щодо «нульової» редакції Керівних принципів, адаптувати їх до регіональних та національних пріоритетів, а також сприяти формуванню почуття причетності у заінтересованих сторін КВПБ [12].

Як було зазначено в «нульовій» редакції документа, гендерна рівність та розширення прав і можливостей жінок та дівчаток мають велике значення для реалізації прав людини, включаючи право на повноцінне харчування, а також для забезпечення економічної, соціальної та екологічної стійкості продовольчих систем. Саме тому на допомогу урядам, партнерам з розвитку та іншим учасникам руху з досягнення ЦСР Порядку денного на період до

2030 року, зокрема ЦУР 2 та 5, були розроблені Добровільні керівні принципи [12, с. 2].

У жовтні 2023 року Комітетом із всесвітньої продовольчої безпеки було схвалено Добровільні керівні принципи КВПБ з питань гендерної рівності і розширення прав та можливостей жінок і дівчат у контексті продовольчої безпеки. Керівні принципи мають добровільний характер і не мають обов'язкової сили, вони застосовуються відповідно до чинних зобов'язань у рамках національного та міжнародного права, доповнюють і підтримують національні, регіональні та міжнародні ініціативи боротьби з усіма формами дискримінації щодо жінок і дівчаток, які негативно позначаються на продовольчій безпеці та харчуванні як самих, так і членів їхніх сімей, домогосподарств, громад та країн.

Основною метою Керівних принципів є надання державам-членам, партнерам з розвитку та іншим заінтересованим сторонам допомоги в забезпеченні гендерної рівності та прав жінок і дівчат, розширенні їхніх прав та можливостей і наданні їм провідної ролі в рамках зусиль з ліквідації голоду, відсутності продовольчої безпеки та всіх форм неповноцінного харчування з метою послідовної реалізації права на достатнє харчування у контексті національної продовольчої безпеки. У керівних принципах наведені конкретні рекомендації щодо заходів політики, які ґрунтуються на передовій практиці та досвіді всебічного обліку гендерної проблематики та реалізації державних заходів політики, програм й інноваційних рішень, орієнтованих на гендерні перетворення. Вони спрямовані на усунення корінних причин гендерної нерівності зокрема шляхом сприяння застосуванню підходів, що враховують гендерну проблематику та сприяють удосконаленню правових, політичних й інституційних механізмів, національних планів та програм, а також розвитку інноваційних партнерств та нарощування фінансових ресурсів [1].

У 2022 році Організацією економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) та ФАО було підготовлено записку «Урахування гендерних аспектів при комплексному аналізі ризиків у виробничо-збутових ланцюжках». Ця записка, присвячена політиці підприємств з обліку гендерних аспектів при комплексному аналізі ризиків у виробничо-збутових ланцюжках, підготовлена на основі Керівництва ОЕСР-ФАО з відповідальної ділової поведінки у сільськогосподарських товаропровідних ланцюжках і містить рекомендації щодо того,

яким чином компаніям слід проводити комплексний аналіз ризиків обліком гендерної складової. У ній наводяться практичні приклади того, як компанії, що працюють у різних ланках сільськогосподарських товаропровідних ланцюжків, можуть адаптувати свої зусилля щодо відповідального підбору постачальників та проведення комплексного аналізу ризиків для досягнення більш ефективних результатів у сфері розвитку на користь жінок і дівчаток. Ця записка також покликана допомогти компаніям зрозуміти, яким чином їх зусилля щодо проведення комплексного аналізу ризиків можуть сприяти досягненню Цілі 5 у сфері сталого розвитку (Забезпечення гендерної рівності та розширення прав та можливостей усіх жінок та дівчаток), якщо при цьому враховуватимуться гендерні аспекти та ділові відносини з постачальниками у сільськогосподарських товаропровідних ланцюжках [13].

Крім того, ФАО, Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (далі – МФСР) та ВПП започаткували Спільну програму гендерних трансформаційних підходів до продовольчої безпеки та харчування (далі – JP GTA) [14] з метою – подолати основні причини гендерної нерівності та запустити процеси трансформаційних змін, які призведуть до гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок, з метою сприяння досягненню ЦСР 2 щодо нульового голоду шляхом підтримки регіональних організацій та їхніх партнерів у впровадженні гендерних трансформаційних підходів у їхні політичні діалоги, програми, методи роботи та інституційну культуру, а також посилення їхньої співпраці. JP GTA була започаткована у відповідь на заклик спільного заходу високого рівня «Зробіть крок вперед разом із сільськими жінками, щоб подолати голод і бідність» сприяти трансформаційним підходам до подолання основних соціальних та поведінкових причин гендерної нерівності. Зміщуючи політичний, інституційний та соціально-культурний статус-кво в бік гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок, JP GTA прагне зробити свій внесок у подолання бідності та голоду відповідно до амбітного бачення Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року.

JP GTA зосереджується на підвищенні ефективності агенцій Організації Об'єднаних Націй – ФАО, ВПП, МФСР – та їхніх партнерів для сприяння досягненню продовольчої безпеки, покращенню харчування та сталому сільському господарству шляхом усунення

основних причин гендерної дискримінації та запуску процесів трансформаційних змін, які призводять до гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок [15].

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що гендерна рівність є необхідною умовою для створення миру з нульовим голодом, у якому всі жінки та чоловіки можуть здійснювати свої права людини, зокрема право на достатнє харчування. Разом з тим, незважаючи на успіхи, досягнуті міжнародною спільнотою за останні десятиліття, жінки у всьому світі продовжують стикатися з дискримінацією і нерівністю. Така ситуація має своїм наслідком відсутність продовольчої без-

пеки та недостатнє харчування, а також негативно позначається на різних елементах продовольчої і створює перешкоди для перетворення продовольчих систем на інклюзивні, інноваційні та стабільні. З огляду на це, досягнення гендерної рівності та розширення можливостей жінок мають ключове значення у роботі Всесвітньої продовольчої програми та інших спеціалізованих установ ООН. Разом з тим, з метою досягнення продовольчої безпеки і безпеки харчування для всіх людей без винятку політика і програми продовольчої допомоги повинні бути спрямовані на створення умов, що сприяють гендерній рівності та розширенню можливостей жінок, а не підривають їх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. CFS voluntary guidelines on gender equality and women's and girls' empowerment in the context of food security and nutrition, CFS 2023/51/3. URL: <https://www.fao.org/3/nn097en/nn097en.pdf>.
2. WFP Gender Policy 2009. URL: <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp203758.pdf>.
3. Report of the Special Rapporteur on the right to food (Critical perspective on food systems, food crises and the future of the right to food) A/HRC/43/44. URL: <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G20/015/74/PDF/G2001574.pdf?OpenElement>.
4. Interim report of the Special Rapporteur on the right to food, A/74/164. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/216/67/PDF/N1921667.pdf?OpenElement>.
5. The Right to Adequate Food: Fact Sheet No. 34. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 49 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf>.
6. Botreau H., Cohen M.J. Gender inequalities and food insecurity. Ten years after the food price crisis, why are women farmers still food-insecure? Oxfam International. 2019. 59 p. URL: <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620841/bp-gender-inequalities-food-insecurity-150719-en.pdf>.
7. World Food Programme: Gender equality. URL: https://www.wfp.org/gender-equality?_ga=2.137394932.595229796.1702421644-480898024.1702421613.
8. Interim report of the Special Rapporteur on the right to food, Michael Fakhri, A/76/23. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/208/03/PDF/N2120803.pdf?OpenElement>
9. Terms of Reference. WFP Gender Policy: A Policy Evaluation. WFP, 2013. URL: <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/tor/wfp256455.pdf>.
10. WFP Gender Policy 20152020. URL: https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp276754.pdf?_ga=2.108008518.595229796.1702421644-480898024.1702421613.
11. WFP Gender Policy 2022. URL: <https://www.wfp.org/publications/wfp-gender-policy-2022>.
12. FAO Europe and Central Asia Gender Newsletter. November 2021. Issue #5. URL: <https://www.fao.org/3/cb7872en/cb7872en.pdf>.
13. Integrating a gender perspective into supply chain due diligence. OECD, FAO, 2021. 10 p. URL: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/CB7780EN>.
14. FAO: Joint Programme on Gender Transformative Approaches for Food Security and Nutrition. URL: <https://www.fao.org/joint-programme-gender-transformative-approaches/en>.
15. FAO: Joint Programme on Gender Transformative Approaches for Food Security and Nutrition. About the Joint Programme. URL: <https://www.fao.org/joint-programme-gender-transformative-approaches/overview/about-theJP/en>.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2023

Стаття рекомендована до друку 29.11.2023

T.L. SYROID

DSc (Law), Professor,

Head of the Department of International and European Law

E-mail: t.l.syroid@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square,4

L. O. FOMINA

PhD(Law), Associate Professor,

Associate Professor of the Department of International and European Law

E-mail: l.fomina@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8756-4006>

V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square,4

FOOD SECURITY AND GENDER EQUALITY: INTERNATIONAL LEGAL ASPECT

ANNOTATION. The article focuses on the issue of gender equality in the field of food security. It is noted that gender inequality is the main cause and consequence of hunger and poverty. It is emphasised that the realisation of the right to food requires overcoming historically and structurally based inequalities that undermine the accessibility, adequacy, sufficiency and sustainability of food systems. The role of the World Food Programme (hereinafter – WFP) is highlighted, under the auspices of which a number of gender policies have been adopted, evolving from a women-centred approach to a focus on gender equality. In particular, the 1996-2001 and 2003-2007 policies define the role and contribution of women in relation to food security and WFP's food assistance mission. WFP Gender Policy 2009 established a framework for further mainstreaming gender into WFP policies, operations and programmes at all levels; it broadened the focus from a commitment to women to gender issues, including the concerns, challenges and responsibilities of women and men. The goal of the WFP Gender Policy 2015-2020 was to enable WFP to integrate gender equality and women's empowerment into all its work and activities to ensure that the different food security and nutrition needs of women, men, girls and boys are met. The WFP Gender Policy 2022 ensures that WFP optimises its presence, role and capacity in partnerships to advance gender equality and women's empowerment. Attention is paid to the Voluntary guidelines on gender equality and women's and girls' empowerment in the context of food security and nutrition, endorsed by the Committee on World Food Security. It is stated that the main purpose of the Guidelines is to assist Member States, development partners and other stakeholders in ensuring gender equality and the rights of women and girls, empowering them and giving them a leading role in efforts to eliminate hunger, food insecurity and all forms of malnutrition. The activities of the Food and Agriculture Organisation of the United Nations in this area are also described.

KEYWORDS: *sustainability, gender, non-discrimination, right to adequate food, equality, sustainable development.*

REFERENCES

1. CFS voluntary guidelines on gender equality and women's and girls' empowerment in the context of food security and nutrition, CFS 2023/51/3. URL: <https://www.fao.org/3/nn097en/nn097en.pdf>.
2. WFP Gender Policy 2009. URL: <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp203758.pdf>.
3. Report of the Special Rapporteur on the right to food (Critical perspective on food systems, food crises and the future of the right to food), A/HRC/43/44. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G20/015/74/PDF/G2001574.pdf?OpenElement>.
4. Interim report of the Special Rapporteur on the right to food, A/74/164. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/216/67/PDF/N1921667.pdf?OpenElement>.
5. The Right to Adequate Food: Fact Sheet No. 34. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 49 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf>.
6. Botreau H., Cohen M.J. Gender inequalities and food insecurity. Ten years after the food price crisis, why are women farmers still food-insecure? Oxfam International, 2019. 59 p. URL: <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620841/bp-gender-inequalities-food-insecurity-150719-en.pdf>.
7. World Food Programme: Gender equality. URL: https://www.wfp.org/gender-equality?_ga=2.137394932.595229796.1702421644-480898024.1702421613.
8. Interim report of the Special Rapporteur on the right to food, Michael Fakhri, A/76/23. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/208/03/PDF/N2120803.pdf?OpenElement>
9. Terms of Reference. WFP Gender Policy: A Policy Evaluation. WFP, 2013. URL: <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/tor/wfp256455.pdf>.

10. WFP Gender Policy 20152020. URL: https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp276754.pdf?_ga=2.108008518.595229796.1702421644-480898024.1702421613.
11. WFP Gender Policy 2022. URL: <https://www.wfp.org/publications/wfp-gender-policy-2022>.
12. FAO Europe and Central Asia Gender Newsletter. November 2021. Issue #5. URL: <https://www.fao.org/3/cb7872en/cb7872en.pdf>.
13. Integrating a gender perspective into supply chain due diligence. OECD, FAO, 2021. 10 p. URL: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/CB7780EN>.
14. FAO: Joint Programme on Gender Transformative Approaches for Food Security and Nutrition. URL: <https://www.fao.org/joint-programme-gender-transformative-approaches/en>.
15. FAO: Joint Programme on Gender Transformative Approaches for Food Security and Nutrition. About the Joint Programme. URL: <https://www.fao.org/joint-programme-gender-transformative-approaches/overview/about-the-JP/en>.

The article was received by the editors 28.10.2023

The article is recommended for printing 29.11.2023

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Вісник Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

Серія «ПРАВО»

ВИПУСК 36

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання: А.А. Дьякова

Підписано до друку 20.12.2023 р. Формат 60×84 1/8

Папір офсетний. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 13,8. Обл.-вид. арк. 17,3

Наклад 100 пр. Зам. №27/2023

Ціна договірна

Видавець і виготовлювач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3367 від 13.01.2009.

Видавництво: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

тел. +380-057-705-24-32

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК №3367 від 13.01.2009 р.